

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱԳԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х. АБОВЯНА

ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY AFTER KH. ABOVYAN

www.aspu.am

ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐ, ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԵՐԸ,
ԳԱՍՏԱԿԱՐԳՄԱՆ ԵՎ ԱՆՏՈՐՈՇՄԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ: ХАРАКТЕРИСТИКИ,
ПРИНЦИПЫ КЛАССИФИКАЦИИ И ДИАГНОСТИКИ

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS: CHARACTERISTICS,
PRINCIPLES OF CLASSIFICATION AND DIAGNOSIS

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

PROCEEDINGS OF INTERNATIONAL CONFERENCE

21-23 ԱՊՐԻԼ, АПРЕЛЯ, APRIL, 2019

ԵՐԵՎԱՆ, ЕРЕВАН, YEREVAN

**ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

**АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
ХАЧАТУРА АБОВЯНА**

ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY AFTER KHACHATUR ABOVYAN

**ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ.
ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ, ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԵՎ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ
ՍԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ**

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ: ХАРАКТЕРИСТИКИ,
ПРИНЦИПЫ КЛАССИФИКАЦИИ И ДИАГНОСТИКИ**

**PSYCHOLOGICAL PROBLEMS:
CHARACTERISTICS, PRINCIPLES OF CLASSIFICATION
AND DIAGNOSIS**

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
PROCEEDINGS OF INTERNATIONAL CONFERENCE**

**ԵՐԵՎԱՆ, ԵՐԵՎԱՆ, YEREVAN
21-23 ապրիլի, апреля, April
2019**

**«ԼԻՄՈՒՇ» հրատարակչություն
Издательский дом «ЛИМУШ».
Publishing house «LIMUSH»**

ՀՏԴ 159.9:06

ԳՄԴ 88

Հ 730

Երաշխավորված է հրատարակության *և* Արմյանի անվ. ՀՊՄՀ Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի գիտական խորհրդի կողմից

ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ

ՍԱՄՎԵԼ ԽՈՒԴՈՅԱՆ - Գլխավոր խմբագիր, *և* Արմյանի անվան ՀՊՄՀ Կիրառական հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, ՀՀ

ՏԻԳՐԱՆ ՄԻԿԱԵԼՅԱՆ - խմբագիր, *և* Արմյանի անվան ՀՊՄՀ Օտար լեզուների ֆակուլտետի դեկան

ՍԻՐԻՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ - խմբագիր, Կիրառական հոգեբանության ամբիոն, *և* Արմյանի անվան ՀՊՄՀ

РЕДАКТОРЫ МАТЕРИАЛОВ КОНФЕРЕНЦИИ

САМВЕЛ ХУДОЯН - главный редактор, заведующий кафедрой прикладной психологии АГПУ им. Х. Абовяна, Армения.

ТИГРАН МИКАЕЛЯН - редактор, декан факультета иностранных языков АГПУ им. Х. Абовяна, Армения.

СИРИНА АРАКЕЛЯН - редактор, преподаватель кафедры прикладной психологии, АГПУ им. Х. Абовяна, Армения.

EDITORIAL TEAM

SAMVEL KHUDOYAN - Chief editor, Head of Chair of Applied Psychology, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

TIGRAN MIKAELIAN - Editor, dean of the Faculty of Foreign Languages, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

SIRINA ARAKELYAN - Editor, Chair of Applied Psychology, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

Հոգեբանական հիմնախնդիրներ. բնութագրերը, դասակարգման և Հ 730 ախտորոշման սկզբունքները: Միջազգային գիտաժողովի նյութեր.-Եր.: «Լիմուշ» հրատ., 2019.- 476էջ:

Ժողովածուի մեջ ընդգրկված են «Հոգեբանական հիմնախնդիրներ. բնութագրերը, դասակարգման և ախտորոշման սկզբունքները» միջազգային գիտաժողովի նյութերը:

ՀՏԴ 159.9:06

ԳՄԴ 88

ISBN 978-9939-64-323-6

© «Լիմուշ» հրատ., 2019

**ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԻ
ԿՈՆՑԵՊՏՈՒԱԼԻԶԱՑԻԱՅԻՆ, ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՈՒ
ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆՆ ՈՒՂՂԱԾ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ**

Ժամանակակից գործնական հոգեբանությունը չունի հոգեբանական հիմնախնդիրների դասակարգման համընդհանուր ընդունված համակարգ (ինչպես՝ DSM-ը կամ МКБ-ն՝ բժշկության մեջ), որի հեղինակները այցելուների խնդիրների ախտորոշումը դառնում է ամբողջությամբ սուբյեկտիվ գործընթաց: Բացի այդ, գործնական հոգեբանության առարկաների ուսուցման ժամանակ ներկայացվում են խնդիրների լուծման մեթոդներ և տեխնիկաներ, իսկ բուն հոգեբանական խնդիրները, դրանց էությունը, բնութագրերը, տեսակները մնում են առկա:

Տվյալ գիտաժողովի նպատակն է գտնել գործնական հոգեբանության այնպիսի կարևորագույն հարցերի պատասխանները, ինչպիսիք են՝ ի՞նչ է հոգեբանական խնդիրը, ինչպե՞ս որոշել դրա առկայությունը կամ բացակայությունը (հոգեկան հավասարակշռության կամ անհավասարակշռության վիճակները), որտե՞ղ են հոգեբանական և ոչ հոգեբանական, մասնավորապես, հոգեբուժական խնդիրների սահմանները, ո՞րն է հոգեբանական խնդիրների լուծման էությունը, ի՞նչ տեսակներ, մակարդակներ, արտահայտման ձևեր ունեն հոգեբանական խնդիրները, հնարավո՞ր է արդյոք ստեղծել հոգեբանական խնդիրների դասակարգման համակարգ, և ի՞նչ կրա դա գործնական հոգեբանությանը, հնարավո՞ր է մշակել հոգեբանական խնդիրների ախտորոշման չափանիշներ և այլն:

Գիտաժողովի ընթացքում ստեղծել է միջազգային աշխատանքային խումբ, որը կկազմակերպի «Հոգեբանական խնդիրների դասակարգման և ախտորոշման համակարգի» ստեղծման աշխատանքները:

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ, ПОСВЯЩЕННАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И СОЗДАНИЮ КЛАССИФИКАЦИОННО-ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Современная практическая психология не имеет общепринятой классификационной системы психологических проблем (таких, как DSM и МКБ в медицине), в результате чего диагностика проблем клиентов становится полностью субъективным процессом. Кроме того, при обучении практических психологов описываются методы и техники решения проблем, а сами психологические проблемы, их сущность, характеристики, виды не представляются. Целью данной конференции является поиск ответов на такие злободневные вопросы практической психологии, как: Что представляет собой психологическая проблема? Как определить ее наличие или отсутствие (состояние психического баланса и дисбаланса)? Где границы психологических и непсихологических, в частности, психиатрических проблем? Что представляет собой решение психологических проблем? Какие виды, уровни, формы проявления имеют психологические проблемы? возможна ли разработка классификационной системы психологических проблем и что это даст практической психологии? Возможна ли разработка критерий диагностики психологических проблем.

В рамках конференции создана международная рабочая группа, которая занимается созданием классификационной и диагностической системами психологических проблем.

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE AIMED AT CONCEPTUALIZATION AND DEVELOPMENT OF A CLASSIFICATION AND DIAGNOSTIC SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

The contemporary Practical Psychology has no standard classification system of psychological problems (as DSM and ICD in Medicine), therefore, diagnosis of the respective psychological issues appears to be an utterly subjective process. Moreover, during practical psychologists' trainings, though the problem solution methods and techniques are duly outlined and even detailed, the psychological problems proper, their essence, characteristics, types are not properly stated. The purpose of this conference is looking for decent answers to such all-consuming issues in Practical Psychology addressing the respective questions: What is a psychological problem? How to define its existence or absence (i.e. a condition of mental balance and an imbalance)? Where are the boundaries between psychological and non-psychological, particularly, psychiatric problems? What represents the solution of psychological problems? What types, levels, and forms of psychological problems do we detect? Is it possible to develop the classification system of psychological problems and what it will give to Practical Psychology? Whether it is possible to develop criteria of diagnosis of psychological problems?

The conference intends also to create an international workgroup aimed at coordinating the respective activities meant for developing a classification and diagnostic system of psychological problems.

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

- ՍԱՄՎԵԼ Ս. ԽՈՒԴՈՅԱՆ** - Խ. Արմվյանի անվան ՀՊՄՀ Կիրառական հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, Հայաստանի Հանրապետություն
- ՍՐԲՈՒՀԻ Ռ. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ** - Խ. Արմվյանի անվան ՀՊՄՀ ուսումնագիտական գծով պրոռեկտոր, Հայաստանի Հանրապետություն
- ՌՈՒՋԱՆՆԱ Հ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ** - Խ. Արմվյանի անվան ՀՊՄՀ Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի դեկան, Հայաստանի Հանրապետություն
- ՍԱՄՎԵԼ Հ. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ** - «Արթմեդ» բժշկական վերականգնողական կենտրոնի «Սթրես» հոգեկան վերականգնման բաժնի վարիչ, Հայաստանի Հանրապետություն
- ԴՄԻՏՐԻ Ա. ԼԵՈՆՏԵՎ** - ԱՀՀ ՏԲԴ անձի դրական հոգեբանության և մոտիվացիայի միջազգային լաբորատորիայի ղեկավար, Մ. Վ. Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի պետական համալսարանի Հոգեբանության ֆակուլտետի Անձի հոգեբանության ամբիոնի պրոֆեսոր, Ռուսաստանի Դաշնություն
- ՎԼԱԴԻՄԻՐ Դ. ՄԵՆԴԵԼԵՎԻՉ** - Հոգեկան առողջության հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն, Ռուսաստանի Դաշնություն
- ԴԵՎԻԴ Զ. ԿՈՒԿ** - Բերգենի համալսարանի պրոֆեսոր, Հոգեբանության և իրավունքի եվրոպական ասոցիացիայի նախկին նախագահ, Միացյալ Թագավորություն
- ՎԼԱԴԻՄԻՐ Ա. ՄԱԶԻԼՈՎ** - Յարոսլավլի պետական մանկավարժական համալսարանի Ընդհանուր սոցիալական հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, Ռուսաստանի Դաշնություն
- ՅՈՋԵՖ ԶԻՍԼԻՆ** - հոգեբույժ, Կֆար Շաուլի հոգեկան առողջության կենտրոն, Իսրայել:

НАУЧНЫЙ КОМИТЕТ КОНФЕРЕНЦИИ

САМБЕЛ С. ХУДОЯН - (председатель научного комитета) - заведующий кафедрой прикладной психологии АГПУ им. Х.Абовяна, Армения.

СРБУИ Р. ГЕВОРКЯН - проректор по учебно-научной работе АГПУ им. Х.Абовяна, Армения.

РУЗАННА А. ПЕТРОСЯН - декан факультета Психологии образования и социологии АГПУ им. Х. Абовяна, Армения.

САМБЕЛ Г. СУКИАСЯН - руководитель клиники реабилитации психического здоровья «Стресс» Медицинского реабилитационного центра «АртМед», Армения.

ДМИТРИЙ А. ЛЕОНТЬЕВ - руководитель международной лаборатории позитивной психологии личности и мотивации Национального исследовательского университета Высшая школа экономики, профессор кафедры психологии личности факультета психологии МГУ им. М. В. Ломоносова, Россия.

ВЛАДИМИР Д. МЕНДЕЛЕВИЧ - директор Института исследований проблем психического здоровья, Россия.

ДЭВИД ДЖ. КУК - профессор университета Бергена, экс-президент Европейской ассоциации психологии и права, Соединенное Королевство.

ВЛАДИМИР А. МАЗИЛОВ - заведующий кафедрой общей и социальной психологии Ярославского государственного педагогического университета, Россия.

ЙОЗЕФ ЗИСЛИН - психиатр, центр психического здоровья Кфар Шауль, Израиль.

CONFERENCE SCIENTIFIC COMMITTEE

SAMVEL S. KHUDOYAN - *Chair of the Scientific Committee, Head of Chair of Applied Psychology, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia*

SRBUHI R. GEVORKYAN - *Co-chair of organizational committee, Vice-rector for scientific affairs, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.*

RUZANNA H. PETROSYAN - *Co-chair of organizational committee, Dean of the Faculty of Psychology and Sociology, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.*

SAMVEL H. SUKIASYAN - *Head of Rehabilitation Department of Mental Health «Stress» of the Medical Rehabilitation Centre «Artmed», Head of the Department of Mental Health and Psychiatry of Armenian University of Medicine, Republic of Armenia*

DMITRIY A. LEONTIEV - *Head of the International Laboratory of Positive Psychology of the Personality and Motivation of Higher School of Economics, National Research University, Professor of the Department of Psychology of personality of the Faculty of Psychology at Moscow State University, Russian Federation.*

VLADIMIR D. MENDELEEVICH - *Director of the Institute of Mental health Researches, Russian Federation.*

DAVID J. COOK - *Professor of the University of Bergen, the ex-president of the European Association of Psychology and right, United Kingdom*

VLADIMIR A. MAZILOV - *Head of the department of General and Social Psychology of Yaroslavl State Pedagogical University, Russian Federation.*

JOSEF SISLIN - *Psychiatrist at Kfar Shaul Centre of Mental Health Israel.*

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

- ՍԱՄՎԵԼ ԽՈՒԴՈՅԱՆ** - Կազմակերպական կոմիտեի նախագահ, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Կիրառական հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, Հայաստանի Հանրապետություն
- ՍՐԲՈՒՀԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ** - Կազմակերպական կոմիտեի համանախագահ, Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ ուսումնագիտական գծով պրոռեկտոր, Հայաստանի Հանրապետություն
- ՍԱՄՎԵԼ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ** - Կազմակերպական կոմիտեի համանախագահ, «Արթմեդ» բժշկական վերականգնողական կենտրոնի «Սթրես» հոգեկան առողջության բաժնի վարիչ, Հայաստանի Հանրապետություն
- ՌՈՒԶԱՆՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ** - Կազմակերպական կոմիտեի համանախագահ, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի դեկան, Հայաստանի Հանրապետություն
- ՎԱՍՈ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ** - Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ գիտահետազոտական կենտրոնի դեկավար, Հայաստանի Հանրապետություն
- ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՔՈԶԱՐՅԱՆ** - Վ. Ն. Կարազինի անվան Խարկովի ազգային համալսարանի հոգեբանական խորհրդարարության և հոգեբերապիայի ամբիոնի վարիչ, Ուկրաինա:

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ

- САМВЕЛ ХУДОЯН** - председатель организационного комитета, заведующий кафедрой прикладной психологии АГПУ им. Х.Абовяна, Армения.
- СРБУИ ГЕВОРКЯН** - сопредседатель оргкомитета, проректор АГПУ им. Х.Абовяна, Армения.
- САМВЕЛ СУКИАСЯН** - сопредседатель оргкомитета, руководитель клиники реабилитации психического здоровья «Стресс» Медицинского реабилитационного центра «АртМед», Армения.

РУЗАННА ПЕТРОСЯН - сопредседатель оргкомитета, декан факультета Психологии образования и социологии АГПУ им. Х.Абовяна, Армения.

КАМО ВАРТАНЯН - руководитель научно-исследовательского центра АГПУ им. Х. Абовяна, Армения.

АЛЕКСАНДР КОЧАРЯН - заведующий кафедрой психологического консультирования и психотерапии Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, Украина.

ORGANIZATIONAL COMMITTEE

SAMVEL KHUDOYAN - Chair of Organizational Committee, Head of Chair of Applied Psychology, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

SRBUHI GEVORKYAN - Co-chair of organizational committee, Vice-rector for scientific affairs, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

SAMVEL SUKIASYAN - Co-chair of organizational committee, Head of Rehabilitation Department for Mental Health «Stress» of the Medical Rehabilitation Centre «Artmed», Head of the Department of Mental Health and Psychiatry of Armenian University of Medicine, Republic of Armenia

RUZANNA PETROSYAN - Co-chair of organizational committee, Dean of the Faculty of Psychology and Sociology, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

KAMO VARDANYAN - Head of Research Centre, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

ALEXANDER KOCHARYAN - Head of the Department of Psychological Counselling and Psychotherapy of Karazin Kharkov National University, Ukraine.

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՂԵԿԱՎԱՐ

ԱՆՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ - Կիրառական հոգեբանության ամբիոն,
Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

РУКОВОДИТЕЛЬ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ

АННА АРАКЕЛЯН - кафедра прикладной психологии, АГПУ им. Х.
Абовяна.

MANAGER OF EDUCATION PROGRAMS

ANNA ARAKELYAN - Chair of Applied Psychology ASPU after Kh.
Abovyan, Republic of Armenia.

ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԱՄՎԵԼ ԱՍԱՏՐՅԱՆ - Ինֆորմատիկայի և դրա դասավանդման
մեթոդիկայի ամբիոն, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

ԳՈՀԱՐ ԽՆԿՈՅԱՆ - Ինֆորմատիկայի և դրա դասավանդման
մեթոդիկայի ամբիոն, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

ԱՆԻ ԽՈՒԴՈՅԱՆ - Հոգեբանության ամբիոն, Խ. Աբովյանի անվան
ՀՊՄՀ

ԼԵՎՈՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ - Կիրառական հոգեբանության ամբիոն,
Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

ՍԻՐԻՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ - Կիրառական հոգեբանության ամբիոն,
Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА

САМВЕЛ АСАТРЯН - кафедра информатики и методики её преподавания АГПУ им. Х.Абовяна.

ГОАР ХНКОЯН - кафедра информатики и методики её преподавания АГПУ им. Х. Абовяна.

АНИ ХУДОЯН - преподаватель кафедры психологии, АГПУ им. Х. Абовяна.

ЛЕВОН САРГСЯН - доцент кафедры прикладной психологии, АГПУ им. Х. Абовяна.

СИРИНА АРАКЕЛЯН - преподаватель кафедры прикладной психологии, АГПУ им. Х. Абовяна, Армения.

TECHNICAL SUPPORT TEAM

SAMVEL ASATRYAN - Chair of Informatics and its Teaching Methods, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

GOHAR KHINKOYAN - Chair of Informatics and its Teaching Methods, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

ANI KHUDOYAN - Chair of psychology of ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

LEVON SARGSYAN - Chair of Applied Psychology ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

SIRINA ARAKELYAN - Chair of Applied Psychology, ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia.

ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԻ ՕՐԱԿԱՐԳԸ
21 ԱՊՐԻԼԻ
ԵՐԵՎԱՆ, ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ 17, Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀՊՄՀ,
ԿԱՐՄԻՐ ԴԱՀԼԻԾ

10:30-11:00 – Գրանցում

11:00-12:00 – Կլոր սեղան. հոգեբանական խնդիրը՝ էությունը, բնութագրերը, փեսակներն ու ախտորոշումը:

12:00 – 13:00 - Սուրճի ընդմիջում. Զարկի սեղան

ԱՊՐԻԼԻ 22
ԵՐԵՎԱՆ, ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ 13, Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀՊՄՀ
ՄԱՍՆԱՇԵՆՔ

10:00 - 10:45 - Գրանցում

10:45 – 11:00 - Գիտաժողովի բացման հանդիսավոր արարողություն:
Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ ռեկտոր **Ռուբեն Միրզախանյանի**
ողջույնի խոսքը:

11:00 – 11:10 – **Ս. Ս. Խուղոյան** (գիտաժողովի կազմկոմիտեի նախագահ). Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ հոգեբանական խնդիրների դասակարգման համակարգը. կոնֆերանսի նպատակները:

11:10-12 :00 - Պլենար զեկուցումներ

12:00-13:00 - Սուրճի ընդմիջում

13:00-15:00 - ՍԵԿՑԻՈՆ ԶԵԿՈՒՅՈՒՄՆԵՐԻ

15:00 - Սուրճի ընդմիջում

23 ԱՊՐԻԼԻ
ԵՐԵՎԱՆ, ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ 17, Խ.ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀՊՄՀ,
ԿԱՐՄԻՐ ԴԱՎԼԻՃ

10:30-11:00 - Գրանցում

11:00-12:00 - Պլենար զեկուցումներ

12:00 -12:00 - Սուրճի ընդմիջում

12:00-13:30 - Սեկցիոն զեկուցումներ

13:30-14:00 - Սուրճի ընդմիջում

14:00-15:00 - Կլոր սեղան՝ հոգեբանական խնդիրների դասակարգման համակարգի սրեղծման կազմակերպական հարցերի քննարկում

РЕГЛАМЕНТ РАБОТЫ КОНФЕРЕНЦИИ

21 АПРЕЛЯ

ЕРЕВАН, ТИГРАНА МЕЦА 17, КРАСНЫЙ ЗАЛ, АГПУ им. Х. АБОВЯНА

10:30-11:00 - Регистрация

11:00-12:00 - Круглый стол: Психологическая проблема: сущность, характеристики, виды и диагностика.

12:00 – 13:00 - Кофе брейк - пасхальный стол

22 АПРЕЛЯ

ЕРЕВАН, АЛЕКА МАНУКЯНА 13, БОЛЬШОЙ ЗАЛ, АГПУ им. Х. АБОВЯНА

10:00 - 10:45 - Регистрация

10:45-11:00 - Торжественное открытие конференции. Приветственное слово ректора АГПУ им. Х. Абовяна **Р. МИРЗАХАНИЯНА**

11:00-11:10 - **С. С. ХУДОЯН** (председатель орг. комитета). Почему нужна классификационная система психологических проблем?
Цели конференции.

11:10- 12:00 – Пленарные доклады

12:00-13:00 - Кофе брейк

13:00- 15:00 – Секционные заседания

15:00 - Кофе брейк

23 АПРЕЛЯ

**ЕРЕВАН, ТИГРАНА МЕЦА 17, КРАСНЫЙ ЗАЛ, АГПУ им. Х.
АБОВЯНА**

10:30-11:00 – Регистрация.

11:00-12:00 - Пленарные доклады

12:00 -12:30 - Кофе брейк

12:00-13:30 - Секционные заседания

13:30-14:00 - Кофе брейк

14:00–15:00 - Круглый стол: обсуждение организационных вопросов
создания классификационной системы психологических проблем

15:00 Заккрытие конференции

THE CONFERENCE AGENDA

APRIL, 21

YEREVAN, TIGRAN METS 17, ASPU RED CONFERENCE HALL

10:30 – 11:00 – Registration

11:00–12:00 – Round- table discussion: Psychological problems: essence,
characteristics, types and diagnostics

12:00 – 13:00 – Coffee a break: Easter table

APRIL, 22

YEREVAN, ALEX MANOOGYAN 13, ASPU after KH. ABOVYAN

10:00 - 10:45 - Registration

*10:45 – 11:00 - The official opening ceremony. Inaugural speech by the
Rector of ASPU RUBEN MIRZAKHANYAN*

*11:00 – 11:10 – **SAMYEL KHUDOYAN (Chairman of the conference)** –
opening address:*

*Why the classification system of psychological problems is necessary?
Conference purposes.*

11:10 - 12:00 – Plenary speeches

13:00- 15:00 – Section meetings

15:00– Coffee break

APRIL 23

YEREVAN, TIGRAN METS 17, ASPU RED CONFERENCE HALL

10:30-11:00-Registration

11:00-12:00- Plenary speeches

12:00 -12:30 - Coffee break

12:30-13:30 – Section meetings

13:30 - 14:00– Coffee break

*14:00– 15:00- Round table: Discussion of organizational issues of
creation of a classification system of psychological problems*

15:00 - Closing of the conference

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՏԱՆ ԽՈՍՔԵՐ /OPENING SPEECHES /ВСТУПИТЕЛЬНЫЕ РЕЧИ	23
Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀՊՄՀ ՌԵԿՏՈՐ ՌՈՒԲԵՆ ՄԻՐՉԱԽԱՆՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ	23
WELCOME SPEECH OF THE RECTOR OF THE ASPU AFTER KH. ABOVYAN RUBEN MIRZAKHANYAN	24
ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО РЕКТОРА АГПУ ИМЕНИ Х. АБОВЯНА РУБЕНА МИРЗАХАНИЯНА	24
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԸ ՈՐՊԵՍ ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐՅԵԿՏ <i>Խոյնդիան Ս. Ս.</i>	25
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՑՈՂՆԵՐԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԸ /KEYNOTE SPEECHES /ОСНОВНЫЕ ДОКЛАДЫ	31
ПРОБЛЕМА КАК РЕСУРС РАЗВИТИЯ <i>Леонтьев Д. А.</i>	31
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН VS. ПСИХОПАТОЛОГИЧЕСКИЙ СИМПТОМ: ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ РАДИ ЭФФЕКТИВНОЙ КОРРЕКЦИИ <i>Менделевич В. Д.</i>	41
ЭКСПИРИЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ И ПСИХОТЕРАПИИ ПРОБЛЕМ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ <i>Кочарян А. С.</i>	46
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА И ЕЕ ВИДЫ <i>Худоян С. С.</i>	65
ПСИХОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ <i>Мазилев В. А.</i>	76
PSYCHOPATHIC PERSONALITY DISORDER AND FORENSIC PRACTICE: KEY CHALLENGES <i>David J. Cooke</i>	98
ՍԱՐՈՂՋԱԿԱՆ ՀՈՂՎԱԾՆԵՐ /FULL PAPERS /ПОЛНЫЕ ТЕКСТЫ СТАТЕЙ ..108 ПРОБЛЕМЫ В ВОПРОСЕ КЛАССИФИКАЦИИ И ДИАГНОСТИКЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ <i>Абгарян А. К.</i>	108
АМЕРИКАНСКАЯ СИСТЕМА ДИАГНОСТИКИ PDM <i>Арутюнян Н. С.</i>	112
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИЧНОСТИ: ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ И САМОАКТУАЛИЗАЦИИ <i>Берберян А.С.</i>	120
ПСИХОНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ТЕОРИЯ ЛИЧНОСТИ И ЕЕ ПРАКТИЧЕСКОЕ	

ПРИМЕНЕНИЕ В КЛИНИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ И ПСИХОТЕРАПИИ	
<i>Борохов А. Д., Борохов Б. Д.</i>	128
ПРОБЛЕМЫ ПОДРОСТНИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	
<i>Варданян А. В.</i>	137
МОДУСЫ ПЕРЕЖИВАНИЯ: КЛАССИФИКАЦИЯ И ДИАГНОСТИКА	
<i>Васьковская С.В.</i>	146
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМИРУЮЩИХСЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В СОЦИАЛЬНОМ ПОВЕДЕНИИ ЛИЧНОСТИ	
<i>Геворкян С. Р., Арамян Л. Р., Макичян С. А.</i>	155
О ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ	
<i>Геворкян М. М.</i>	162
ПАРАДОКСАЛЬНОСТЬ КЛИЕНТОЦЕНТРИРОВАННОЙ ПСИХОТЕРАПИИ: АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ	
<i>Еремян З. А.</i>	169
ЦИФРОВАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА	
<i>Ершова Р. В.</i>	177
ПСИХОПАТОЛОГИЯ ИЛИ ВАРИАНТЫ НОРМЫ	
<i>Катунян А. С.</i>	184
РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ПРОБЛЕМЫ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ	
<i>Кисельникова (Волкова) Н. В., Данина М. М.</i>	191
МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТА-ДОПРИЗЫВНИКА И ЕЕ СОЦИАЛЬНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ	
<i>Макичян С. А., Алексанян О. С.</i>	201
ОСОБЕННОСТИ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В НЕПРЕОДОЛИМЫХ И НЕПРЕОДОЛЁННЫХ ЖИЗНЕННЫХ СИТУАЦИЯХ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЕЁ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ	
<i>Московитина О. А.</i>	209
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ВОЕННОМ КОЛЛЕКТИВЕ	
<i>Петросян Р. А., Геворкян А. М.</i>	217
ПРОЦЕДУРЫ ДИАГНОСТИКИ И МОНИТОРИНГА АУТИЗМА В АРМЕНИИ	
<i>Саргсян Т. А.</i>	224
ОПЕРАЦИОНАЛИЗИРОВАННАЯ ПСИХОДИНАМИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА: ВЕРСИЯ 2	
<i>Сукиасян С. Г.</i>	229
СЕКСУАЛЬНЫЕ РАССТРОЙСТВА, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ДЕФЕКТНЫМ ПОЛОВЫМ ВОСПИТАНИЕМ	

<i>Шахрамания В. А.</i>	237
ՊԱՀԱՆՋՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՊՐՈՔԼԵՄՆԵՐԸ	
<i>Առաքելյան Ա. Դ.</i>	249
ԵՍ-ԿՈՆՑԵՊՏԻԱՅԻ ՊՐՈՔԼԵՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	
<i>Առաքելյան Ս. Հ.</i>	256
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԿՏԻՎՆԵՐՈՒՄ ԱՌԱՋԱՎԱՐԻ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ	
<i>Ասատրյան Ջ. Դ.</i>	262
ԽԱՆԴ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	
<i>Ավագիմյան Հ. Ռ., Կիրակոսյան Գ. Ա.</i>	268
ԴԵՌԱՀԱՍՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՔԻ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՔԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	
<i>Արամյան Լ. Ռ., Մակիջյան, Ս. Ա. Արզումանյան Ն. Վ.</i>	274
ՀՀ ՄԱՐԶԻԿՆԵՐԻ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ԵՎ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ	
<i>Բարխուդարյան Ա. Ա.</i>	280
ԱՖԵԿՏԻՎ ԽԱՆԳԱՐՈՒՄՆԵՐԻ՝ ԷԿՉՈԳԵՆ ԴԵՊՐԵՍԻԱՅԻ (ԸՆԿՃԱԽՏԻ) ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴԻՖԵՐԵՆՑԻԱԼ ԴԻՎԸՆՍԻԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԱՋԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
<i>Բեջանյան Ա. Տ.</i>	283
ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱՅԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԱՅՅԵԼՈՒԻ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ՀԵՏ ԿԱՊԿԱԾ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	
<i>Գրիգորյան Ն. Գ.</i>	291
ԱՆԱՋԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԳՏՆՎՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՓՈՒԼԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ և ՉՈՒԳԱԿՑՎՈՂ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	
<i>Գևորգյան Հ. Ա.</i>	298
ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱՅՈՒՄ ԱՌԿԱ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ ԵՎ ԱՅՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐԵԼՈՒ ՀԱՐԱՎՈՐ ՈՒՂԻՆԵՐԸ (ՏՐԱՆՍՑԵՆԴԵՆՏԱԼ ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱՔԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ)	
<i>Եսայան Գ. Ս.</i>	305
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԻ ԱՆՁԻ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ՀՈՒՋԱԿԱՆ ԱՅՐՄԱՆ ՀԱՄԱԽՏԱՆԻՇԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՔԼԵՄԸ	
<i>Լաչինյան Լ. Լ., Սարգսյան Լ.Ս.</i>	312
ԱՆՁՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶՈՀԵՐԻ ՎԱՐՔՈՒՄ	
<i>Խաչիկյան Գ. Ա., Ավետիսյան Մ. Ս.</i>	319
ԶԻՆՏՈՒԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՋԱՆՑ ԵՎ ՀԱՆՑԱՎՈՐ ՎԱՐՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՆԵՐԱՑՈՒՄ ՀՈՒՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿՆԵՐԻ ԴԵՐԸ	
<i>Հովհաննիսյան Ա. Լ.</i>	325

ՀՈՒՉԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱ ՊՐՈՔԼԵՄՆԵՐԸ <i>Մանուկյան Ս. Տ.</i>	331
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ <i>Մարգարյան Վ. Հ.</i>	339
ՀՀ-ՈՒՄ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ և ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՏՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼ- ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ <i>Մեյրումյան Մ. Ֆ.</i>	345
ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱԳՐԵՍԻՎ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՈՒՂՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ <i>Միքայելյան Մ. Ա., Մուրադյան Մ. Ա.</i>	352
ՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԻ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ <i>Նազարյան Ա. Ս.</i>	359
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԻՋՈՒՈՐՏԱՅԻՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ <i>Ոսկանյան Կ. Վ.</i>	367
ԼԱՐՎԱԾ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏՈՂԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ և ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ <i>Պետրոսյան Ռ. Հ., Գևորգյան Հ. Մ., Գևորգյան Ա. Գ.</i>	375
ՆՈՐԱԿՈՉԻԿՆԵՐԻ՝ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆԸ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՓՈՒԼԱՅԻՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ <i>Պետրոսյան Ռ. Հ., Գևորգյան Հ. Մ.</i>	380
ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿՈՄՊԵՏԵՆՏՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ <i>Պետրոսյան Ռ. Հ., Մակիչյան Ս. Ա., Արամյան Լ. Ռ.</i>	390
ԿԱԴՐԱՇԱՐԻ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ <i>Ռումյան Ե. Հ.</i>	396
ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ <i>Սարգսյան Լ. Կ.</i>	403
ԱՌԻՏԻՍՏԻԿ ԵՎ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԴԵՊՐԻՎԱՑԻԱՅԻ ԱԽՏԱՆՇԱՆՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՏԱՐԻՔԻ ԵՐԵԽԱՆՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ <i>Սյրեվանյան Ն. Ե.</i>	411
ԲՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՇԵՇՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ, ԿԱՆԽԱՏԵՍՄԱՆ ԵՎ ՌԵՖԼԵՔՍԻԱՅԻ ԿԱՊԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ <i>Փիլոսյան Ս. Մ.</i>	417
ԹԵԶԻՍՆԵՐ /ABSTRACTS /ТЕЗИСЫ.....	425

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ԵՎ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ /МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ И ДИАГНОСТИКИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ /THE METHODOLOGICAL ISSUES OF CLASSIFICATION AND DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS.....	425
SYMBOLISM OF THE SPIRIT AND MATERIA IN ARMENIAN EPOS IN THE LIGHT OF THE NEUROTHEOLOGY <i>Margaryan S. P.</i>	425
THE METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DEFINITION OF PHENOMENOLOGY OF THE PSYCHOLOGICAL PROBLEMS, CONNECTED WITH APPEARANCE, AMONG YOUNG PEOPLE <i>Labunskaya V. A.</i>	427
CONSTRUCTION OF FORMAL MODEL OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS ON THE BASIS OF MULTIDIMENSIONAL SCALING OF EXPERTS ASSESSMENTS <i>Vartanov A. V., Kostanyan D. G.</i>	429
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԱԽՏՈՐՈՇՈՒՄԸ /ДИАГНОСТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ /THE DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS.....	432
DIAGNOSTIC ISSUES OF GIFTEDNESS AND PEDAGOGICAL NEGLECT <i>Avetisyan M. S., Khachikyan G. A.</i>	432
PSYCHOSEMANTIC DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS OF A MANAGER <i>Drobot O.</i>	438
METHOD FOR DETERMINING ASSERTIVENESS IN ADOLESCENTS <i>Maksimova N. Yu.</i>	441
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՏԱՐԲԵՐ ՈԼՈՐՏՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ /ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗНЫХ ОТРАСЛЕЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ /PSYCHOLOGICAL PROBLEMS WITHIN DIFFEREN SPHERES OF PSYCHOLOGICAL PRACTICE.....	443
DIFFERENTIATION OF HOW URBAN STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS BRIBERY ARE SHAPED AS A PROBLEM OF PSYCHOLOGY OF CORRUPTION <i>Dzaneryan S. T.</i>	443
PSYCHOSOMATIC DISORDERS OF THE REPRODUCTIVE FUNCTION OF WOMEN <i>Nakonechna A.</i>	446
LIFE SATISFACTION AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON <i>Popova I.</i>	448
APATHY AND PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF IMPRISONMENT <i>Zolotareva A. A.</i>	450

PSYCHOLOGICAL ISSUES OF DIABETES	
<i>Oganesyan S., Karoyan A.</i>	452
ԱՆՁԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	
/ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДСИСТЕМ ЛИЧНОСТИ	
/PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PERSONALITY SUBSYSTEMS	455
APPEARANCE-RELATED PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF THE STUDENTS	
WITH DIFFERENT SUBJECTIVE EVALUATION OF ECONOMIC STATUS	
<i>Zinchenko E. V., Labunskaya V. A.</i>	455
INDICATORS OF SUBJECTIVE WELFARE OF YOUNG MALES AND FEMALES WITH	
LOW SELF-ESTEEM OF APPEARANCE	
<i>Drozdova I. I.</i>	458
SUBJECTIVE HEALTH: THE IMPLICIT THEORY AND LINKS TO PERSONALITY	
RESOURCES	
<i>Lebedeva A. A., Kostenko V. Yu.</i>	460
THE INFLUENCE OF BEAUTY STANDARDS ON THE ACTIVATION OF	
PSYCHOLOGICAL PROBLEMS ASSOCIATED WITH THE APPEARANCE	
<i>Pogontseva D. V.</i>	462
PHYSICAL APPEARANCE, ITS IMPORTANCE AND VALUE IN THE YOUTH	
ENVIRONMENT AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM	
<i>Serikov G.</i>	464
THE PROBLEM OF PERCEIVED AGE AS A NEW PROBLEM IN PSYCHOLOGY	
<i>Shkurko T. A.</i>	466
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՈՒՄԸ /РЕШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ	
ПРОБЛЕМ /SOLUTION OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS	468
PROFESSIONAL SELF-CONCEPT AND COPING WITH PROFESSIONAL CRISIS IN	
UNIVERSITY LECTURERS	
<i>Chuike O., Paschenko S.</i>	468
PROSPECTS OF APPLICATION OF MUSIC THERAPY IN SOLVING THE	
PROBLEMS OF VALUE-SEMANTIC EXPERIENCES	
<i>Gubina S. T.</i>	470
A CONTENT-CENTRED APPROACH TO FACILITATION OF PERSONALITY	
<i>Baronskaya E.</i>	472
TOWARD THE UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF PERSONALITY IN	
CLINICAL PSYCHIATRY (ANTHROPOLOGICAL APPROACH)	
<i>Zislin Y.</i>	473

**ԲԱՑՄԱՆ ԽՈՍՔԵՐ /OPENING SPEECHES
/ВСТУПИТЕЛЬНЫЕ РЕЧИ**

**Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀՊՄՀ ՌԵԿՏՈՐ ՌՈՒԲԵՆ
ՄԻՐՉԱԽԱՆՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ**

Միջազգային գիտաժողովի հարգելի մասնակիցներ, հարգելի ներկաներ, Խաչատուր Աբովյանի անվան Հայկական Պետական մանկավարժական համալսարանի գիտական խորհրդի, ռեկտորատի անունից ջերմորեն ողջունում ենք գիտաժողովի բոլոր մասնակիցներին և մաղթում արդյունավետ աշխատանք: Հակիրճ ծանոթանալով գեկուցումների թեմաներին՝ պետք է ասել, որ ընտրված են խիստ հրատապ, գիտական հսկայական նշանակություն ունեցող պրոբլեմներ: Գիտաժողովի ընթացքում գեկուցումներն անդրադառնալու են հոգեբանական խնդիրների պրոբլեմատիկային, բնութագրերին, փորձ է արվելու զատել՝ որ կարգի խնդիրներ են իրենց բովանդակային նշանակությամբ հոգեբանական, որոնք՝ ոչ: Դրա հետ մեկտեղ մենք համոզված ենք, որ գիտաժողովի մասնագետների խիստ հեղինակավոր կազմը հնարավորություն կտա ինտեգրելու տարբեր երկրների մասնագետների, և պատահական չէ, որ այս գիտաժողովի խնդիրներից մեկը միջազգային աշխատանքային խմբի ստեղծումն է: Սա շատ կարևոր է: Մեկ անգամ ևս մենք ողջունում ենք գիտաժողովի բոլոր մասնակիցներին, մեկ անգամ ևս ցանկանում ենք հաջողություն իրենց աշխատանքում:

WELCOME SPEECH OF THE RECTOR OF THE ASPU AFTER KH. ABOVYAN RUBEN MIRZAKHANYAN

Dear participants of the conference, dear guests, on behalf of the academic council and the administration of the Armenian State Pedagogical University, we welcome you and wish you success. We welcome representatives of a number of higher educational institutions, our colleagues from Moscow University, Bergen University, Yaroslavl University, Southern Federal University, Moscow Higher School of Economics, Kharkov State University, Jerusalem University, Kiev State University, representatives of the United States. Once again we wish you all the best and productive work. Thank you, all the best.

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО РЕКТОРА АГПУ ИМЕНИ Х. АБОВЯНА РУБЕНА МИРЗАХАНИЯНА

Уважаемые участники конференции, уважаемые гости, от имени ученого совета и ректората Армянского государственного университета приветствуем всех вас и желаем вам плодотворной работы. Мы приветствуем представителей ряда высших учебных заведений, наших коллег из Московского университета, Высшей школы экономики, Бергенского университета Норвегии, Ярославского университета, Южного федерального университета, Харьковского университета, Иерусалимского университета, Киевского государственного университета, представителей Соединенных Штатов. Хочу еще раз пожелать вам плодотворной деятельности и всего наилучшего.

ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԸ ՈՐՊԵՍ ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՇԵՏԱՂՈՏՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏ

Խուդոյան Ս. Ս.

Խ.Արսլյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Պրակտիկ հոգեբանի աշխատանքը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու հիմնական մասերի կամ փուլերի՝ այցելուի խնդրի ախտորոշում և լուծում: Պրակտիկ հոգեբանության մեջ ավելի շատ ուշադրություն է դարձվում հոգեթերապևտիկ մեթոդներին և տեխնիկաներին, քան այն հոգեբանական խնդիրներին, որոնց լուծմանն են ուղղված այդ մեթոդները: Մարդու հոգեբանական պրոբլեմների ուսումնասիրմանն ուղղված կիրառական և տեսական հետազոտությունների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ հոգեբանական պրոբլեմի ֆենոմենը, դրա էությունը, բնութագրերը, տեսակները, ախտորոշման և այլ բնույթի խնդիրներից (օրինակ՝ հոգեբուժական) տարբերակման չափանիշները բավակարար հետազոտված չեն:

Հոգեթերապիայի, հոգեբանական խորհրդատվության ուսումնական ծրագրերում և դասագրքերում բացակայում են հոգեբանական պրոբլեմներին նվիրված թեմաները: Մինչդեռ պրակտիկ հոգեբաններն ամեն օր իրենց աշխատանքի ընթացքում բախվում են հոգեբանական պրոբլեմների՝ ձեռքի տակ չունենալով այդ խնդիրների հետ կապված կողմնորոշման հնարավորություն տվող որևէ ուղեցույց: Հոգեբանական պրոբլեմների իմաստավորման և դասակարգման կարիք առավել շատ ունի հոգեթերապիան, որն այսօր ներկայանում է որպես տարբեր, իրար հետ կապ չունեցող ուղղությունների յուրատիպ խառնակույտ: Ժամանակակից հոգեթերապիան հիմնվում է նկարագրական ախտորոշիչ համակարգերի վրա (ICD, DSM), մինչդեռ թերապևտիկ աշխատանքներն ուղղված են հոգեբանական պատճառներով առաջացած պրոբլեմների վերացմանը, որոնց համար մինչ այսօր մշակված չեն դասակարգող-ախտորոշիչ համակարգեր: Յուրաքանչյուր մասնագետ, հիմնվելով սեփական գիտելիքների, փորձի և պրակտիկ

ու գիտական կողմնորոշման վրա, իր ձևով է որոշում այցելուի խնդրի էությունը: Արդյունքում, հոգեբանական պրոբլեմների հարցում կողմնորոշման գործընթացը ստանում է սուբյեկտիվ, ինտուիտիվ, իսկ եթե մասնագետը խիստ հետևում է ինչ-որ կոնկրետ տեսական կամ պրակտիկ ուղղության, ապա նաև միակողմ բնույթ:

Կա ևս մեկ պարադոքս՝ որոշ հոգեթերապևտիկ ուղղություններ հավակնում են լուծել ամենատարբեր հոգեբանական և անգամ մարմնական պրոբլեմներ: Դա մոտավորապես նույնն է, թե մեկ դեղամիջոցը նախատեսված լիներ բոլոր հիվանդությունների բուժման համար:

Անհրաժեշտ է փոխել դիրքորոշումները հոգեթերապիայի և առհասարակ պրակտիկ հոգեբանության մեջ առկա մի շարք հարցերի նկատմամբ. պրակտիկ հոգեբանությունը պետք է պրոբլեմակենտրոն դառնա, հոգեբանական պրոբլեմների էությունը, բնութագրերը, տեսակները պետք է ինտենսիվ հետազոտվեն, պետք է մշակվեն հոգեբանական խնդիրների ախտորոշման չափանիշները և պրակտիկ հոգեբանության մեթոդները պետք է համակարգվեն ըստ այն հոգեբանական խնդիրների, որոնց լուծման համար են նախատեսված:

Հենց այս մոտեցումն է կիրառվում բժշկության մեջ՝ սկզբում ուսումնասիրվում է հիվանդությունը, հետո նոր միայն դրա համար դեղորայք է ստեղծվում: Հարկավոր է նաև հաշվի առնել, որ այն խնդիրները, որոնք հետազոտվում են տարբեր հոգեթերապևտիկ ուղղություններում, գոյություն ունեցող բազմաթիվ հոգեբանական պրոբլեմների միայն մի չնչին մասն են: Այդ պրոբլեմների հետ ամեն օր բախվում են պրակտիկ հոգեբանները: Ժամանակակից պրակտիկ հոգեբանությունը պետք է ունենա առանձին բաժին՝ «Հոգեբանական պրոբլեմներ», որը կուսումնասիրի անձի և հոգեբանական պրակտիկայի առանձին ոլորտների (օրինակ, դպրոցական հոգեբանական պրոբլեմներ) պրոբլեմները: Ժամանակի պահանջն է, որ մշակվի հոգեբանական պրոբլեմների դասակարգման և ախտորոշման համակարգ, որտեղ կներկայացվեն հոգեբանական պրոբլեմների ախտանիշները և դրանց լուծման առավել արդյունավետ մեթոդները:

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА КАК ОБЪЕКТ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

ХУДОЯН С. С.

АГПУ им. Х.Абовяна, Ереван, Армения.

Работу практического психолога условно подразделяется на две основные части или стадии – диагностика психологической проблемы клиента и ее решение. Практическая психология больше внимания уделяет психотерапевтическим методам и техникам, чем психологическим проблемам, на решение которых направлены эти методы. Анализ прикладных и теоретических исследований, направленных на изучение психологических проблем человека показал, что феномен психологической проблемы, ее сущность, характеристики, виды, критерии диагностики и дифференциации от других видов проблем (например, психиатрических) исследованы недостаточно. В учебных программах и учебниках психотерапии, психологического консультирования, отсутствуют темы, посвященные психологическим проблемам. А практические психологи, ежедневно сталкиваясь в своей работе с психологическими проблемами, не имеют под рукой какого-либо руководства, ориентирующего их в этих проблемах.

Больше всего в концептуализации и систематизации психологических проблем нуждается психотерапия, которая сегодня представляется как своеобразный конгломерат разных, не связанных между собой направлений. Современная психотерапия опирается на описательные диагностические системы (МКБ, DSM), но терапевтические работы направлены на устранение психологических проблем, для которых до сих пор не разработаны классификационно-диагностические системы. Каждый специалист на основе собственных знаний, опыта и научно-практической ориентации, по-своему определяет проблему клиента. В результате процесс ориентации в психологичес-

ких проблемах получает субъективный, интуитивный, а если специалист строго следует какому-то определенному теоретическому или практическому направлению, то и односторонний характер.

Другой парадокс: некоторые психотерапевтические направления претендуют на решение самых разных психологических и даже соматических проблем. Это примерно то же самое, как если бы один и тот же препарат был бы показан для терапии всех болезней.

Назрела необходимость в изменении установок относительно психотерапии и практической психологии в целом, в интенсивном изучении сущности, характеристик, видов психологических проблем, критериев их диагностики и, на этой основе, разработать способы их решения. Именно такой подход применяется в медицине - сначала изучается болезнь, потом создается лекарство. Необходимо учитывать также, что те проблемы, которые исследуются разными психотерапевтическими направлениями, это лишь малая часть реально существующих многочисленных психологических проблем, с которыми сталкиваются практические психологи ежедневно. Современная практическая психология должна иметь специальный раздел «Психологические проблемы», изучающий проблемы личности и отдельных сфер психологической практики (например, школьные психологические проблемы); велением времени является настоятельная необходимость создания классификационной системы психологических проблем с описанием симптомов психологических проблем и наиболее эффективных методов их решения.

PSYCHOLOGICAL PROBLEM AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC- PRACTICAL RESEARCH

KHUDOYAN S. S.

ASPU after Kh. Abovyan, Republic of Armenia

The work of a practical psychologist is conditionally divided into two main parts or stages - the diagnosis of client's psychological problem and its solution. Practical psychology pays more attention to psychotherapeutic methods and techniques than the psychological problems which these methods were designed to address. The analysis of applied and theoretical studies of psychological problems of personality has shown that the phenomenon of the psychological problem, its essence, characteristics, types, criteria for diagnosis and differentiation from other types of problems (for example, psychiatric) were investigated insufficiently. In the training programs and textbooks on psychotherapy, psychological counseling, there are no topics on psychological problems. On the other hand, the practical psychologists, confronted daily in their work with psychological problems, but do not have any guidance orienting them in these problems.

Most of all, the psychotherapy needs for conceptualization and systematization of psychological problems, because today it is presented as a kind of conglomerate of different, unrelated directions. Modern psychotherapy relies on descriptive diagnostic systems (ICD, DSM), but the therapeutic process is aimed at eliminating psychological problems for which classification-diagnostic systems have not been yet developed. Each specialist determines the patient's problem based on his/her own knowledge, experience, and psychotherapeutic working orientation. As a result, the process of orientation in psychological problems are likely to become subjective, intuitive, and if the specialist strictly follows a particular theoretical or practical direction, the procedure runs the risk of becoming on-sided and restricted.

Another paradox: some psychotherapeutic areas claim to solve a variety of psychological and even somatic problems. This is about the same as if the same drug were indicated for the treatment of all diseases.

We believe, that the lack of unified theory and classification system of non-pathological psychological problems, as well as the criteria for their diagnosis, adds up complications in the complex task of practicing psychologists, as well as it affects the quality of their education or training. Thus, we *consider* that this is a core problem in our field which still requires a solution via joint efforts. First, we must intensively study the essence, characteristics, types of psychological problems, criteria for their diagnosis and, on this basis, develop ways to solve them. Exactly the same approach is used in medicine - first a disease is studied, then a medicine is created.

It is also necessary to take into account that the problems that are studied by various psychotherapeutic areas are only a small part of the actually existing many psychological problems that practical psychologists face daily. Modern practical psychology should have a special section «Psychological problems (issues)», studying the problems of the individual, groups and certain areas of psychological practice (for example, school psychological problems). The imperative of time is the urgent need to create a classification system of psychological problems with a description of the symptoms of psychological problems and the most effective methods for solving them.

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՁԵԿՈՒՑՈՂՆԵՐԻ ՁԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԸ /KEYNOTE SPEECHES /ОСНОВНЫЕ ДОКЛАДЫ

ПРОБЛЕМА КАК РЕСУРС РАЗВИТИЯ

Леонтьев Д. А.

Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Россия

Ключевые слова: *проблема, развитие личности, ресурс, противоречие, диалектический скачок, понимание, житнетворчество.*

Проблема является, в конечном счёте, источником всего, что нас движет. Мы привыкли расширительно использовать слово «проблема», обозначая им все нежелательное. Выражение «у него проблемы» используется для констатации того, что у того, о ком говорят, не все благополучно. Это словоупотребление не вполне корректно; известное разведение проблем и задач (как говорят, здоровый человек превращает проблему в задачу, а нездоровый – задачу в проблему) основано, прежде всего, на том, что понятие проблемы содержит в себе неопределенность, неотвеченный вопрос, а задача – вызов, содержащий готовый алгоритм пути к решению. Превращение первого во второе означает снятие неопределенности и вместе с ним вопроса, обратное превращение – запутывание того, что вроде бы ясно.

Однако проблема – это не обязательно что-то плохое, с чем нужно бороться, устранять и решать. «Душевная жизнь культурного человека полна проблематики, без нее она даже вообще немыслима» [10, с. 185]. По мнению Юнга, наличие проблем, сомнений, неопределенности, характерно для сознания, а их отсутствие – для бессознательного [10, с. 186]. «Без сознания нет проблемы» [10, с. 187].

Достаточно часто проблема является источником прогресса, важных процессов развития.

Целью данной статьи выступает позитивный анализ проблем как ресурса личностного развития, а также попытка диалектического объяснения механизмов этого развития и обоснование авторской практики жизнотворческой работы, опирающейся на эти механизмы.

Развитие как качественная динамика проблем. К. Поппер [9] представляет проблему как стартовую точку не только любого научного исследования, но и жизни в целом: «При желании мы могли бы описать жизнь просто как решение проблем, а живые организмы – как единственные во Вселенной комплексы, способные решать проблемы» [9, с. 82]. Проблема определяется через нарушение ожиданий, в том числе у животных [9, с. 13] и не обязательно должна осознаваться [9, с. 82]. Поппер описывает трехступенчатый цикл решения проблем, как в науке, так и в поведении живых существ: 1. Проблема; 2. Попытки решения; 3. Элиминация (исключение) неудачных попыток решения. Этот цикл можно рассматривать как нечто среднее между бихевиористской моделью проб и ошибок и моделью коррекций на основе обратных связей в физиологии активности Н. А. Бернштейна. Сутью цикла является тезис о неизбежности ошибок и о ключевой роли их выявления и отбрасывания. Развивая дальше эту схему применительно к научному познанию, Поппер в какой-то момент добавляет к ней четвертый элемент: новые проблемы, возникающие из критического обсуждения неуспешных попыток (теорий) [9, с. 32]. Другими словами, проблемы не решаются, а трансформируются в новые проблемы.

Само наличие проблем неизбежно, пока мы живы, а развитие личности связано не столько с наличием этих проблем, сколько с их качеством. А. Маслоу характеризовал самоактуализацию как развитие личности, связанное с переходом от невротических или инфантильных, «неистинных» жизненных проблем к «истинным», экзистен-

циальным, неизбежным, сущностным проблемам человека [13, с. 115], добавляя: «Если вы скажете, что у вас личностная проблема, то пока я не узнаю вас лучше, я не знаю, говорить ли мне «Хорошо!» или «Какая жалость!». Все зависит от причин этого» [13, с. 7]. Бывают проблемы, которые вызывают сожаление. Бывают проблемы, которые вызывают зависть.

Решение проблем: от формальной к диалектической логике.

Проблема всегда возникает на двух несовместимых противоположностей, тезиса и антитезиса, в пользу каждого из которых есть свои аргументы. В формальной логике утверждение и отрицание одного и того же, А и не-А, не может быть одновременно верным. Это и есть проблема. Каким образом решать эту проблему? Крайности, действительно, неоптимальны, а разумное решение лежит всегда между ними [2]. Не только в античной европейской философии, но и в конфуцианской философии и практике жизни принцип золотой середины играет важную роль [3]. Анализ современных научных исследований сложнейшего феномена мудрости показывает, что главный критерий мудрости – это способность уйти от крайностей и найти определённый баланс между противоположностями [7].

Однако Гёте в своё время спорил с Аристотелем, говорил, что представление о том, что между двумя крайностями лежит истина, ошибочно – на самом деле между ними лежит проблема. И идея компромисса, золотой середины, конечно, представляет собой важный шаг, но в нем нет диалектики. Диалектический подход к решению проблемы противоположностей заключается в другом, и именно он представляется более важным и эвристичным в контексте работы, прежде всего с психологическими проблемами. Известно решение, которое предлагал Гегель. Для того чтобы устранить несовместимость между тезисом и антитезисом, которую констатирует формальная логика, надо подняться на более высокий уровень рассмотрения, осуществить диалектический синтез и прийти к такой схеме понима-

ния на более высоком уровне, в рамках которой противоположность исчезает. Это ключевое положение, играющее очень важную роль для психологии развития и клинической психологии.

Много лет назад я предложил классификацию способов разрешения конфликтов в разных сферах: в художественном творчестве, в научном творчестве, в социальных отношениях и в жизнетворчестве, выделив четыре типа стратегий, принципиально общие во всех этих четырёх случаях. 1. Игнорирование: проблема вообще не замечается и не воспринимается. 2. Упорствование: я вижу проблему, но настаиваю на моём варианте решения. 3. Компромисс, то есть нахождение варианта на основе взаимных уступок. 4. Творческое решение, которое основано на диалектическом скачке, на движении к более высокому уровню рассмотрения и понимания, в котором исходное противоречие перестаёт существовать. Последнее есть то, что Гегель описывал как диалектический синтез [4].

С этой классификацией хорошо согласуется модель классика прикладного системного анализа Р. Акоффа [1]. Акофф выделяет четыре типа решения проблем разной степени эффективности. Наименее эффективно невмешательство (*absolution*), надежда на то, что она решится сама. Далее идет попытка действовать привычным образом, приводящая в лучшем случае к частичному решению (*resolution*). Третий способ – разработка оптимального решения при имеющихся ограничениях (*solution*). Все они не меняют структуру или функции самой системы. Наиболее эффективен четвертый тип решения – преобразование системы, в которой возникла проблема, или окружающей среды, приводящий к растворению проблемы (*dissolution*). Эти четыре типа переключаются с описанными выше четырьмя стратегиями разрешения конфликтов.

Жизнетворчество как экзистенциальная практика развития понимания. Именно решение проблем является сутью разработанной мною практики жизнетворчества, которая находится на стыке

экзистенциальной психотерапии, образования, духовного лидерства, коучинга и философского консультирования [5, 8, 12].

Жизнетворческая работа (ЖТР), успешно апробированная в 2005-2019 гг., происходит в малых группах от 10 до 20-22 чел. на протяжении трех полных дней. Мишенью ЖТР служит решение заявленных участниками жизненных проблем. Проблемой может быть любая жизненная неопределенность, мучающая участника на протяжении месяцев или лет и выступающая препятствием к продуктивной и благополучной жизни. Она рассматривается как проявление рассогласования между картиной мира участника (мировоззрением, системой представлений) и его жизнью, бытием-в-мире [14]. Работа исходит из предположения, что мир един и относительно познаваем, что в нем действуют общие законы, нарушение или игнорирование которых порождает проблемы, и что при правильной организации процесса ЖТР в группе разногласия в картине мира участников группы могут быть устранены и некоторые управляющие им законы выведены индуктивно или дедуктивно при единодушном консенсусе участников группы с опорой исключительно на их личный опыт; при этом за скобки выносятся индивидуальные особенности, а индивидуальная ситуация учитывается только в самых общих чертах.

Предпосылкой, лежащей в основе ЖТР, является положение о том, что источником проблем служит переработанный или неадекватно переработанный жизненный опыт по причине ограниченного либо ложного понимания законов и причинно-следственных связей, по которым устроен мир. Содержанием работы является диалогическое прояснение связей проблемы участника с его представлением о мире и фасилитация переработки им своего «непереваренного» жизненного опыта, что приводит к изменениям в картине мира (другими способами прийти к этим изменениям вряд ли возможно). «Компас есть только у клиента» [11, с. 268]. В результате этих изменений происходит и трансформация самой проблемы, о чем мы скажем ниже.

Единственной аксиомой, которую участникам предлагается принять без доказательств, является следующая: у каждого человека есть какие-то потребности, которые он стремится удовлетворить. Все остальное дедуктивно выводится из этой аксиомы; в частности, все проблемы рассматриваются как следствие стремления человека к удовлетворению своих потребностей. Это положение схоже в своей констатирующей части с центральным тезисом классического буддизма, гласящим, что желания людей служат причиной их страданий, хотя проблемы и страдания не тождественны. Вместе с тем если нормативный вывод, который делается в буддизме, состоит в рекомендации избавления от желаний, и вместе с ними от страданий, то экзистенциальная позиция иная: ни желания, ни проблемы, ни даже страдания не считаются чем-то априори нежелательным. Проблемы рассматриваются как цена за удовлетворение своих потребностей, а является ли эта цена чрезмерной или адекватной, в конечном счете, определяется самим участником. Нередко сам факт осознания того, что проблема является ценой за что-то более значимое, приводит к ее депроблематизации – проблема перестает быть проблемой.

Работа начинается с представления участниками себя и своих проблем и ведется с проблемами всех участников поочередно; порядок работы определяет ведущий. Вместе с тем проблемы многих участников оказываются тесно взаимосвязаны между собой; более того, в каждой группе обнаруживается своя проблемная доминанта (обычно не повторяющаяся в других группах), которая с некоторыми вариациями заявляется многими участниками (до 50-60%).

Участник группы излагает свою проблему, после чего с целью прояснения проблемы отвечает на вопросы вначале ведущего и затем других участников. Риторические вопросы не рекомендуются, лучше сформулировать их иначе. Вопросы фокусируются на представлениях участника о мире, в контексте которых он осмысляет свою проблему, и на расширении этих смысловых рамок за счет опо-

ры на личный опыт участника и других участников. Подробный анализ проблемной ситуации не требуется; важнее собственные переживания участника и его картина мира, рассматриваемая участниками и ведущим с точки зрения их картины мира. Бывает, что участник набрасывает только общие контуры проблемы отдельными штрихами, отказываясь вдаваться в детали; это не мешает работе с этой проблемой. Ни один участник группы, включая ведущего, не вправе оценивать какое-либо суждение или решение как истинное или неистинное, если эта оценка не оформлена консенсусом всех участников группы. Ни один пример из личного опыта не может обобщаться на другие ситуации и других людей; он может рассматриваться в лучшем случае как частный случай общего закона, в отношении которого группа пришла к консенсусу.

Результатом ЖТР достаточно часто оказывается либо трансформация проблемы в другие проблемы, либо ее исчезновение, растворение, или деконструкция. Действительно, проблема конструируется субъектом в смысловом контексте определенной картины мира; новое понимание приводит к изменению структуры картины мира (что является признаком понимания, в отличие от просто наращивания информации), в которую старая конструкция проблемы уже не вписывается. Это происходит иногда в молчаливом режиме, без прямой работы над проблемой. Нередко участники, проблемы которых не были обсуждены раньше, к концу группы отказываются обсуждать свою проблему, объясняя это тем, что ее уже нет, она разрешилась или исчезла. Это объясняется тем, что проблемы участников выступают лишь поводом для работы, а истинной ее мишенью выступает картина мира ее участников, движение к новому пониманию. Мы конструируем все наши психологические проблемы в смысловом контексте определённой картины мира. Новое понимание и изменение картины мира приводит к изменению общей структуры наших представлений о реальности, в которую старая конструкция проблемы уже не вписывается.

Ранее мне удалось выявить и показать, что расширение понимания мира является той единственной уникальной формой, в которой субъекту дано его личностное развитие [6]. В отличие просто от познания (прироста новой информации без изменения структуры представления о мире), понимание может не быть связано с получением новой информации, но это всегда скачкообразное изменение структуры, реструктурирование картины мира. А развитие понимания – это переход от проблем более низкого уровня к проблемам более высокого уровня, которые двигают нас, оставаясь в виде вопросов, на которые не может быть дано готовых ответов. «Большие жизненные проблемы никогда не разрешаются навсегда. Если они однажды покажутся нам разрешенными, то это будет идти нам только в ущерб. По-видимому, смысл и цель существования таких проблем заключаются не в их разрешении, а в том, чтобы мы беспрестанно над ними работали. Одно это оберегает нас от отупения и закаменения» [10, с. 193]. Сами эти вопросы продвигают нас часто гораздо больше, чем ответы. Жизнетворческая работа и есть прямая работа с пониманием, через него оказывающая влияние на личностное развитие.

THE PROMLEM AS A DEVELOPMENTAL RESOURCE

LEONTIEV D. A.

National Research University «Higher School of Economics», Moscow, Russia

ABSTRACT

The paper presents an attempt to treat psychological problems in their positive function, as resource for personality development. Life at large may be treated as problem solving. Conscious and satisfying living is not a problem-free one, but rather the living heading toward the

infantile problems toward profound existential and insoluble problems of an adult living which direct one's path of personal maturation.

Any problem begins with a contradiction of two oppositions, and besides straightforward or compromise strategies of resolving the contradiction, an ultimate dialectical solution is also possible through ascending to a broader framework, scheme of things in which the initial contradiction dissolves, ceases to exist anymore. This way of solving the problem is the way of increased understanding and advanced personality development.

The author has elaborated a specific group practice of working with participants' life problems based on facilitation of experience processing. This Life Enhancement Work allows to identify inner barriers hampering the experience processing and the participants become able to unveil the solution they have within themselves; the result is either transformation of the problem into a more mature one, or its complete dissolution.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акофф Р., Четыре типа решения проблем // Проблемы управления в социальных системах. Т. 7. 2014. Вып. 10. С. 12-15.
2. Иванченко Г. В., Забота о себе: история и современность. М.: Смысл, 2009.
3. Конфуцианский трактат «Чжун Юн»: переводы и исследования / сост. А.Е. Лукьянов. М.: Вост. Лит., 2003.
4. Леонтьев Д. А., Шанс для творчества (конфликты и стратегии их разрешения) // Конфликт в конструктивной психологии: тезисы докладов и сообщений на 2-й научно-практической конференции по конструктивной психологии. Красноярск, 7-10 июня 1990 г. – Красноярск, 1990, с.17-20.
5. Леонтьев Д. А., Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира // 1 Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии / под ред. Д. А.Леонтьева, Е. С. Мазур, А. И. Сосланда. М.: Смысл, 2001, с.100-109.

6. Леонтьев Д. А., Психология смысла. 3 изд., дополн. М.: Смысл, 2007.
7. Леонтьев Д. А., Возможность мудрости // Человек. 2011. № 1. С. 20-34.
8. Леонтьев Д. А., Опыт методологического осмысления практик работы с личностью: фасилитация, ноотехника, житнетворчество // Консультативная психология и психотерапия. 2012. №4(75). С. 164-185.
9. Поппер К., Вся жизнь – решение проблем: О познании, истории и политике. Часть 1. Вопросы познания природы. М.: УРСС; ЛЕНАНД, 2019.
10. Юнг К. Г., Проблемы души нашего времени. М.: Прогресс, Универс, 1993.
11. Bugental J. F. T., Psychotherapy isn't what you think. Phoenix, AZ: Zeig, Tucker & Co, 1999.
12. Leontiev D., Experience Processing as an Aspect of Existential Psychotherapy: Life Enhancement Methodology // Journal of Contemporary Psychotherapy: Volume 45, 2015. Issue 1, Pp. 49-58.
13. Maslow A. H., Toward a psychology of being. 2nd ed. New York: Van Nostrand, 1968.
14. Spinelli E., Practicing Existential Therapy: The Relational World. Thousand Oaks, CA: Sage, 2013.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН VS. ПСИХОПАТОЛОГИЧЕСКИЙ СИМПТОМ: ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ РАДИ ЭФФЕКТИВНОЙ КОРРЕКЦИИ

Менделевич В. Д.

Казанский государственный медицинский университет, Казань, Россия

Ключевые слова: *психические расстройства, психологический феномен, психопатология, экзистенциальная тревога, дифференциальная диагностика.*

Проблема дифференциации психических расстройств с проявлениями нормы относится к числу значимых как в теоретическом, так и в практическом отношениях. Для исследователей важно иметь точные представления о том, где расположены границы нормы и чем характеризуется психопатология. До настоящего времени в противостоянии по оси норма – психическая патология вовлечены специалисты различных научных направлений (психиатры, психотерапевты, психологи, философы). При этом решение данного вопроса значимо и для пациентов/клиентов, поскольку признание человека психически больным способно повлечь за собой целый ряд негативных для него правовых последствий. Кроме того, назначение психофармакологического лечения лицам, у которых ошибочно диагностировано психическое расстройство также может оказаться непродуктивным и даже опасным. С другой стороны, нераспознавание болезни чревато тем, что пациент может оказаться опасным для себя или окружающих.

Таким образом, тема точной научной диагностики приобретает принципиальное значение для выработки адекватной терапии и психологической коррекции. При этом отсутствие объективных признаков психопатологии и формальный отказ от диагностики психическо-

го расстройства ещё не гарантирует, что человеку будет оказана эффективная помощь. Ситуация усугубляется когда человек, у которого не обнаруживаются психопатологических симптомов, обращается к психиатрам с просьбой о назначении ему лекарственных средства, поскольку он субъективно страдает от непереносимых эмоциональных переживаний. В таких случаях перед психиатром встают сложные юридические и этические проблемы – имеет ли он право назначить такому условно здоровому лечение?

В качестве модели подобной ситуации можно взять экзистенциальную тревогу - чувство глубокого психологического дискомфорта при размышлениях о смысле существования и жизни. В некоторых случаях она может проявляться в виде «ужаса тварности» - эсхатологической тревоги по поводу неопределённости загробной жизни. По меткому определению Пауля Тиллиха: «в состоянии тревоги человек всегда стремится к тому, чтобы строго определить объекты страха, ведь со страхом можно как-то взаимодействовать», вследствие чего «превращение тревоги в страх помогает избавиться от ужаса».

Феноменологический анализ экзистенциальной тревоги представлен на рисунке 1. Диагностический алгоритм состоит в том, что выявление у человека экзистенциальной тревоги не говорит ни за, ни против психиатрического диагноза.

Рисунок 1. Диагностический алгоритм при экзистенциальной тревоге.

Выявление первичного феномена позволяет думать о том, что он может быть как психопатологическим симптомом, так и психологическим феноменом. Но этот факт требует тщательного диагностического поиска. В случае подтверждения того, что проявления экзистенциальной тревоги у конкретного человека соответствуют критериям тревожного расстройства, обоснованным представляется направление его к психиатрам и назначение психофармакотерапии. Если же, будет признано, что экзистенциальная тревога не выходит за рамки нормы, то можно будет обратиться либо к философскому консультированию, либо к психотерапии (психологическому консультированию или психокоррекции).

Повторимся, что проблема может возникнуть в случае, если объективно диагностировать тревожное расстройство оснований нет, а человек просит назначить ему лечение. Данный этико-правовой парадокс в современной психиатрии ещё далёк от своего разрешения. При этом в психологической и философской литературе можно найти работы, посвящённые изучению экзистенциальных проблем психически больных, например, с шизофренией. Так, А. Лэнгле в своей работе «Психопатология и экзистенциальные темы в шизофрении» пытается описать как через феноменологическое «вчувствование в шизофрению» можно открыть доступ к глубине её психопатологии и содержащимся в ней экзистенциальным темам. Однако, такая попытка «вчувствоваться в психопатологию» на деле приводит к смешению, а не разведению понятий нормы и патологии и не может быть признана корректной и полезной.

К. Ясперс утверждал, что под феноменологической диагностикой следует понимать процесс научного познания сферы психической деятельности человека, заключающийся в отборе, разграничении, дифференциации и описании отдельных переживаемых феноменов. Что, однако, в реальной клинико-психологической практике сделать крайне затруднительно. К примеру, трудно разграничить, где кончается ду-

шевное страдание и начинается депрессия. По С. И. Ожегову, душевное страдание – это совокупность крайне неприятных, тягостных или мучительных ощущений и переживаний человека, при котором он испытывает эмоциональный и физический дискомфорт, боль, стресс, муки, делающие его несчастным. Но ведь и депрессивный синдром соответствует описанным характеристикам. В связи с этим нами были предложены т.н. синонимические ряды, описывающие континуум (спектр) между нормой и патологией. Тревожный спектр включил в себя такие переживания как волнение - беспокойство - тревога - агитация - боязнь (страх) - паника – раптус. К депрессивному спектру отнесены: сожаление – грусть – уныние - печаль – тоска – скорбь.

Психиатрия, как и все иные разделы медицины, диагностирует психопатологические симптомы на основании свода правил и критериев, включённых в Международную классификацию психических и поведенческих расстройств (МКБ-10). То есть у психиатров существует диагностический инструмент, чего нельзя сказать о психологах. До настоящего времени в клинической психологии отсутствует реальная возможность диагностировать и систематизировать психологические феномен (проблемы). Психологическим феноменом обозначается любое целостное индивидуальное психическое переживание, связанное или несвязанное с внутриличностным конфликтом. Именно его традиционно противопоставляют психопатологическому симптому. С точки зрения С. С. Худоян, правильнее в качестве альтернативы симптому обращаться не к понятию психологического феномена, а к понятию психологическая проблема. «Психологическая проблема - актуализированное психологическое противоречие внутри личности..., проявляющееся в рамках психической нормы, но создающее дискомфорт, напряжение, затруднения нормального развития, функционирования и адаптации личности» (С. С. Худоян).

Следует отметить, что в современном мире наблюдается тенденция признавать психопатологией всё более широкий круг жизненных

явлений. Это явление названо термином медиализация, и под ним понимается - процесс, в результате которого человеческая жизнь начинает рассматриваться преимущественно как медицинская проблема, то есть как проблема соотношения здоровья и болезни, человек начинает априори смотреть на себя как на пациента (P. Conrad). Медиализация относится к ещё одной сфере, которая затрудняет эффективную дифференциальную диагностику между психопатологией и нормой.

Таким образом, резюмируя, следует признать, что в для эффективной коррекции разнообразных психических переживаний человека требуется создание тезауруса психологических феноменов с разработкой более чётких дифференциально-диагностических критериев феноменов и алгоритмов психотерапевтических воздействий при них. В связи с чем возрастает роль научного психологического сообщества в разработке стандартов терапии психологических феноменов/проблем.

PSYCHOLOGICAL PHENOMENON VS. PSYCHOPATHOLOGICAL SYMPTOM: DIFFERENTIATION FOR EFFECTIVE CORRECTION

MENDELEVICH V. D

Kazan State Medical University, Russia

ABSTRACT

The problem of differentiation of mental disorders with manifestations of the norm is one of the most significant both in theoretical and in practical terms. For researchers, it is important to have accurate ideas about where the limits of the norm are located and how psychopathology is characterized. The article is devoted to the problem of differentiation of mental disorders, to the norm limits location, the difficulties in case of absence of objective signs of psychopathology etc.

ЭКСПИРИЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ И ПСИХОТЕРАПИИ ПРОБЛЕМ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Кочарян А. С.

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
Харьков, Украина*

Ключевые слова: *классификация психологических проблем, эмоциональная схема, тип процесса в психотерапии, тип актуализационной тенденции, самоактуализация, механизмы психотерапии.*

Существующие модели классификации поведенческих, эмоциональных и социальных проблем фокусируются, как отмечают Томас Ахенбах, Дэвид Ндетей [9, с. 87], на фенотипических характеристиках, которые могут быть полезны для спецификации расстройства практическими врачами. Эти модели дают возможность создать конвенциональное пространство, в рамках которого будут унифицированы и коммуницированы представления о видах расстройств, их этиологии, последствий и результатов лечения. Указанные авторы отмечают, что «недостаточность знаний о специфических причинных связях» [9, с. 87] способствует созданию феноменологической классификации расстройств, на описание симптомов и синдромов. В некоторых случаях мы встречаем нозологическую направленность классификации, где описывается этиопатогенез расстройства; в большинстве же случаев – синдромальную. Указанные классификационные модели МКБ-10, DSM V, DC:0-3 основаны на разработках экспертных комитетов, которые смоделировали диагностические категории (рубрики) и критерии. Однако, в диагностических категориях, особенно у детей, точно не описаны процедуры оценки поведенческих, эмоциональных и социальных проблем в разных социальных средах (школа, семья), и существует серьезная несогласованность

данных от разных информантов (учителей, родителей и самих детей), что не позволяет врачу вынести однозначные диагностические решения «да/нет» относительно наличия или отсутствия диагностической категории.

Такие симптоматические модели далеко не всегда удобны при осуществлении медицинской помощи, и, думается, серьезно ослабляют нозологические позиции в психиатрии и неврологии.

Идея отказа от нозологии, от причин расстройств существует и в психологии, прежде всего, в поведенческой психологии и психотерапии, и эта идея отражается «аспириновой метафорой» - при головной боли помогает аспирин, но это не означает, что недостаток аспирина является причиной головной боли. Таким образом, классификация психологических проблем может строиться на феноменологическом – поведенческом - основании. Антипсихиатрическое направление также серьезно подрывает идею каузальности (нозологии) и приводит к нормализации широкого спектра психиатрических расстройств. Ризомальное мышление, как проявление постмодернизма в культуре, вообще устраняет четкие бинарные схемы, различие причины и следствия, центра и периферии, верха и низа, важного и неважного, хорошего и плохого, и, в конце концов, нормы и патологии и т. п. Как отмечает Александр Дьяков, итогом этого является то, что «мир утратил стержень, но стал не ризоматическим, а миром консенсуса» [4]. Это означает, что все со всеми договариваются, в том числе и о классификации психологических проблем. Это, между прочим, означает, что толерантность пришла на смену нормативности, и то, что еще недавно описывалось как патология, стало нормализовываться: гомосексуальность, транссексуализм. В 2016 году утвержден МОЗ Украины унифицированный клинический протокол первичной, вторичной (специализированной) и третичной (высокоспециализированной) медицинской помощи при гендерной дисфории, в котором прямо отмечается, что «транссексуалы, трансгендеры и гендерно-неконформные индивиды

не являются по своей сути болезнями. Скорее, дистресс от гендерной дисфории, когда он присутствует, является проблемой, которую можно диагностировать, и для которой доступны множество вариантов лечения» [5, с. 9]. Если это не болезнь, то зачем нужно лечить? Расстройства гендерной идентификации (F64), куда, например, входят транссексуализм, трансвестизм двойной роли в МКБ-10 в проекте МКБ-11 заменяются гендерным несоответствием. Несоответствие – не расстройство, не болезнь. Почему я об этом говорю? Да потому, что мэйнстрим, связанный с нормализацией и толерантностью приводит в пределе к тому, что классификации психологических проблем не будут очень отличаться от психиатрических. В этом, на мой взгляд, состоит серьезная опасность утери собственно психиатрического взгляда. И в этом смысле возникают серьезные проблемы дифференциации психологической проблемы от психиатрической.

Психологический же взгляд на происхождение проблем может быть самым разным. Сегодня много психологий, и, естественно, много личностей, которые этими психологиями созданы. Мы основываемся на клиент-центрированной психотерапии, причем на ее поздних вариантах, обозначенных как экспириентальная, или, если более точно и специфично, как экспириентально-процессуальная или эмоционально-фокусированная терапия. Джозеф Харт [11] выделил три фазы развития клиент-центрированной психотерапии: 1) фазу недирективной психотерапии, 2) фазу рефлексивной психотерапии и 3) фазу экспириентальной психотерапии, где акцент делается на довербальный, или субвербальный опыт клиента. Харт ссылается на работы Юджина Джендлина, на его концепцию *felt sense*, которая отражает собственно домодальный, субвербальный опыт клиента, где важны не слова, а чувства-в-теле. Более того, как показали Л. Гринберг и Дж. Шафран [10], способность к рефлексии собственного эмоционального опыта является надежным предиктором успешности психотерапии. Таковую способность М. Мейн [12] обозначила как метакогнитивную.

Тезисно представлю основные идеи:

1. Топология психики представлена на рис.1. Существует некоторые организмические тенденции (на слайде ОТ), которые имманентны личности (внутренний круг), и которые как своеобразные «ирригационные каналы», или капилляры питают всю психику, оживляют ее. В этом смысле удивительно привлекательной является метафора психотерапии, предложенная Джойс Мак Дугалл [7], – «соблазнение жить», а не только «понять». Что несет такой канал? Организмическую тенденцию, или организмический поток, в котором слиты энергия и смыслы. У К. Роджерса отсутствует перечень таких организмических тенденций, что плохо для антропологии, но хорошо для психотерапии. У З. Фрейда есть только одна организмическая тенденция- либидо, динамика которой определяет развитие и самочувствие личности.

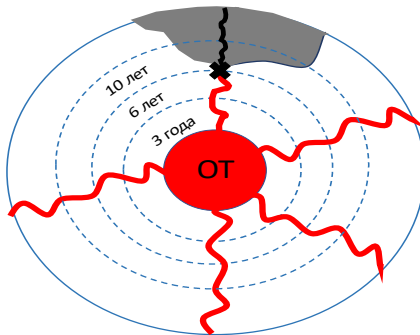

Рис. 1. Топологическая модель психологического пространства

2. Итак, по капилляру течет организмическая тенденция, которая, как мы уже сказали, несет не только жизненную энергию, но и смысл. Смысл в нее встроен, и его нельзя привнести извне. Смысл еды в самом организмическом пищевом потоке. Если его нет, его нельзя привнести извне. Иначе, смысл трансформируется, становится смыслом «любви» – «съешь за маму, за папу, если ты, конечно, их

любишь»; «здоровья» - «чтобы такое съесть, чтобы быть здоровым?!»; «красоты и внешней привлекательности» и т.п. Такое же происходит с потоками сексуальности, любви, привязанности, сепарации и т.п. Поиск смысла вне самого организмического потока приводит к тому, что люди пытаются «засунуть» внутрь смыслы, которые берут вне себя. До поры до времени это работает. Внешним смыслодающим источником может быть религия, когда она не встроена в организмический сакральный поток. У Рене Жирана в понятии «миметическое желание» представлен «внешний» для личности смысл, наведенный чужим примером - человек должен украсть свое желание у другого и вступить с ним в конфликт.

Полноводность капилляра определяет энергию этого желания, или смысла. (рис. 2).

Рис. 2. «Затор» движения ОТ в «капилляре»

По мнению Б. Ницше [8], для З. Фрейда важно было «повысить интенсивность эмоционального и аффективного процесса», т.е. согласно с нашей метафорой, – очистить капилляры от «заторных» бляшек, и обеспечить свободное движение организмического потока (ОТ).

3. Внутренний «затор» представляет собой вщемленный, или фиксированный аффект, который «застрял» в эмоциональном «капилляре», препятствуя, как бляшка, движению организмического потока. «Заторные» эмоции имеют сложную структуру: в основе лежит малоосознаваемое первичное «заторное» переживание (напр., чувство «второсортности», «дефектности», «порочности», «брошенности» и т.п.) и на него напластовываются «вторичные» переживания. Лишь

убрав из структуры «заторного» переживания ее первичные звенья, сам конгломерат «заторных» чувств распадается на отдельные переживания, готовые двигаться. Малая осознанность первичного переживания выражается либо отрицанием наличия какого-то подспудного переживания (его нет), либо в невозможности (затруднениях) назвать это переживание словом. При этом закрывается само организмическое желание. Если оно живо, человек говорит, например, «Хочу любви»; если оно перекрывается, высказывание уже другое: «Хочется любви», еще дальше от этого желания: «Хочу хотеть любви». Чем дальше от организмического потока, тем больше условности – «хочу», «хотелось бы», «хотелось бы хотеть», «хотелось бы, чтобы хотелось хотеть». Если какая-то часть психического становится «мертвой», напр., любовь и сексуальность, то в функционировании личности появляется качество «как бы»:

Мне не Дано Земного наслаждения
Земным Покоем и Земной судьбой
Я испытала взлеты и падения
В Своем стремлении стать самим С собой.
Но пробит Час и потекли минуты.
Стремясь собой заполнить Пустоту.
Но я страдаю и люблю как будто
И этим состоянием – Живу? [1].

«Как будто» («как бы») жизнь, любовь, привязанность, автономия и т.п. становятся наполненной экзистенциалом Пустоты, или Бессмысленности, или Ненужности, или Второсортности и т.п. Чем более перекрыт поток в «капилляре», тем более следует компенсировать реальность фантазией, а желания подменяются его суррогатами – не «хочу», а «хочу хотеть», а потом «хочу, чтобы хотелось хотеть» и т.д. На определенном этапе, когда фантазия уже не справляется с функцией замены реальности, она «лопается как пузырь» и возникает Пустота (субдепрессивные и собственно депрессивные состояния).

4. Вторичные «заторные» эмоции имеют особые свойства - они: 1) «слиплись» - нет отдельно обиды, злости, беспомощности и т.п.; они составляют целостный конгломерат; 2) резистентны к воздействию; 3) полностью не исчезают – лишь притухают, прячутся, составляя потенциальную эмоциональность, которая может актуализироваться (а не возникнуть) по самому незначительному поводу, т.е. становятся потенциальными; 4) соматизированы – существуют как «вещи в теле» (А. Ермошин), как «комочек в горле», «шары на висках», «мешок на плечах», «проваленные ноги» и т.п.; 5) не текучи – не могут двигаться, меняться: обиду саму по себе можно либо «высушить» посредством рационализации, либо разрядить посредством катарсических техник, либо сместить энергию обиды на другие зоны психического функционирования, принципиально же убрать ее трудно. Единственная форма движения «заторных» эмоций – «порочный круг»: например, обида → гнев → беспомощность → обида и т.п. Единственная возможность расщепить слипшийся конгломерат эмоций «вторичного» затора состоит в том, чтобы достать из него стержень - переживания первичного «затора». Это достигается техникой фокусирования клиента на переживаниях первичного «затора». Такое фокусирование запускает психотерапевтический механизм «эмоционального уравнивания», описанный К. Роджерсом. Первичные «заторные» переживания проходят следующие этапы: а) первоначально они только «просачиваются» в сознание; б) доходят до предела; в) актуализируют механизм эмоционального уравнивания. Когда переживание первичного «затора», например, «брошенности», «ненужности» становится экстремально выраженным, оно двигается, освобождает просвет капилляра, по которому усиливается протекание организмической тенденции. Когда мышшь загоняют в угол, она от дикого страха становится решительной – бросается на обидчика. Среди множества механизмов психотерапевтического изменения клиента механизм эмоционального уравнивания является важ-

нейшим и, к сожалению, мало замеченным даже среди клиент-центрированных терапевтов. Изменение происходит не через «голову», не через слова (хотя механизм усиления зрелости важен). Оно случается тогда, когда меняется тело. Без изменения телесных манифестаций трудно говорить о действительных организмических изменениях. Мишенью терапии, таким образом, становится эмоция-в-теле.

5. Блокада организмической тенденции осуществляется вторичными и первичными «заторными» переживаниями, которые, как бетонная плита, перекрывают ее. Согласно принципа эквипотенциальности, «мертвыми» становятся и соответствующие части тела.

6. Роберт Эллиотт и Лесли Гринберг ввели понятие «эмоциональная схема», которое несколько усложняет понимание структурной организации эмоционального переживания, эмоционального «затора». Схема включает пять компонентов:

а) собственно переживание, которое представляет собой первичный эмоциональный «затор»;

б) система ранних воспоминаний, которая поддерживает это главное травматическое переживание первичного «затора» и, в свою очередь, остается устойчивой под влиянием этого переживания;

с) система телесных манифестаций (напр., «слабые ноги, кисти», преобладание верха тела над низом, зажатая диафрагма, вжатый живот, холодные почки и поясница, психогенный мочевой пузырь, «чужой» живот, ощущение пояса или накладки на животе и т.п.), которая держит «заторное» переживание в теле;

д) система когнитивных интерпретаций, например, при первичном переживании «брошенности» возможна интерпретация – «Я не нужен», «Я должен быть услужливым, чтобы быть интересным», «Я должен жить интересами других, чтобы быть нужным» и т.п.;

е) система мотивации, детерминированная предыдущими компонентами эмоциональной схемы, например, «Мне страшно оставаться одному – бегу к людям», «Я никуда не пойду – все равно не нужен».

Эти пять компонентов эмоциональной схемы, как пять гвоздей, которые держат плиту, под которой скована организмическая, актуализационная тенденция. Для того чтобы освободить организмическую тенденцию, выпустить ее из плена, следует снять плиту, а, стало быть, убрать все пять гвоздей, которыми она фиксирована. Другая метафора: если русло реки, в которой протекает организмический поток, забито, а забито всеми «кирпичиками» эмоциональной схемы, то необходимо убрать все эти «кирпичики». А они лежат не отдельно, а связаны между собой в единую сеть – один такой «кирпичик» держит другой. И почистить русло – это тяжелая работа. Здесь несколько соображений:

а) чистая, непосредственная эмоция существует редко – она, во-первых, опредмечена, и поэтому введена в символику предметного мира (страх чего-то всегда легче переживается, чем беспредметная тревога), во-вторых, переживание практически всегда находится, как лист бумаги, в интеллектуальном файле. Переживание в чистом виде у клиента представлено редко: либо оно вообще перекрыто для осознания клиента, который в результате не может его почувствовать, либо оно искажено. Один из видов искажения – интеллектуализация переживания, при котором оно помещается в интеллектуальную оболочку, как бумага в файл. В результате болезненные эмоции становятся менее травматичными: одно дело иметь концепцию собственного одиночества и ненужности, а другое – пережить эти чувства в чистом виде. К эмоциям в чистом виде прикоснуться сложно, это как снежный человек, йети – о существовании которого все знают, но никто с ним не общался. Мы не можем вытягивать эту эмоцию за файлы – файлы мы достаем, но пустые – эмоции выпадают назад, и заворачиваются в новые файлы. Поэтому клиента следует погрузить в тот травматический опыт, в котором эта эмоция находится. Если травма приходится на возраст, например, трех лет, то мы должны помочь клиенту вспомнить этот опыт, но не со стороны, а войти в

него. Мы можем видеть через окно соседнего дома, что комната грязна. Но знание этого не обеспечивает возможности убрать эту грязь. Нужно туда пойти с веником, тряпкой и шваброй, и убрать. Воспоминание травмы автоматически не обеспечивает погружение в нее. Важным средством провести клиента в глубину переживания является вчувствование, но его понимание остается недостаточно артикулированным, тем более что вчувствоваться в нарушенную психику достаточно сложно. Как отмечает Бондаренко О. Р., «эмпатическое понимание может быть ограничено странностью и малопонятностью форм переживания поведения клиента» [2, с.102]. Отсюда у психотерапевта наблюдается перенос акцента с эмоциональных (что понятно, когда психика клиента нормальна) на когнитивные структуры, когда клиент находится на более низком уровне психической организации (пограничном и психотическом) - «не вчувствуемся, так пойдем». Возникают различные формы понимания (когниции), заменяющие собственно эмпатию: «эмпатическое знание», «знающее понимание», «сочувственное знание» (W.W.Keil, B.Reisel, J.Eckert) [цит. по2]. Как указывает О.Р.Бондаренко, цель такого понимания/знания - «выработка подходов к вначале непонятым формам переживания», когда «мир переживаний клиента недостаточно доступен прямому восприятию...» [2, с. 102, 103].

Таким образом, **первый подход к классификации, или ось классификации**, проблем развития личности относится к классификации эмоциональных схем, затрудняющих нормальное развитие и функционирование личности.

Джеффри Янг, представитель когнитивной психологии и психотерапии, ввел конструкт «ранние дезадаптивные схемы», который включает «представления человека о себе, мире и других людях, устойчивый комплекс воспоминаний, эмоций, убеждений и телесных ощущений, который был сформирован в детстве и развивался в течение жизни» [цит. по 3]. Он описал 18 ранних дезадаптивных схем,

которые он сгруппировал в пять крупных категорий (доменов). Каждый домен отражает неудовлетворенность какой-то потребности развития.

Первый домен отражает, с нашей точки зрения, проблемы неудовлетворенной потребности в слиянии (фузии) и соотносится с возрастом ребенка от рождения до 1 года жизни. Сюда относятся: покинутость, недоверие (как ожидание жестокого обращения), эмоциональная депривированность, дефектность (а отсюда, вечное переживание стыда), социальная отчужденность.

Второй домен отражает, с нашей точки зрения, варианты нарушения потребности в автономии, сепарации и соотносится с возрастом ребенка от 1 года до 3-х лет: зависимость (беспомощность), уязвимость, спутанность (или неразвитая идентичность), неуспешность.

Третий домен отражает, с нашей точки зрения, нарушенные границы, но фактически тоже в некоторой степени свидетельствует о проблемах сепарации. Сюда относятся: грандиозность и недостаточность самоконтроля.

Четвертый домен отражает, с нашей точки зрения, нарушение потребности в самоуважении и принятии себя, т.е., скорее всего, проблемы в решении эдипального соперничества (возраст ребенка 3-5 лет): покорность, самопожертвование, поиск одобрения.

Пятый домен отражает, с нашей точки зрения, нарушение потребности в свободном выражении своих потребностей и эмоций: негативизм, подавление эмоций, жесткие стандарты (придирчивость), пунитивность. В концепции Джеффри Янга, с одной стороны, путаются первичные и вторичные «заторные» переживания, например, явно вторичными, производными являются «недоверие», «социальная отчужденность», «покорность» и др., с другой же, - ранние дезадаптивные схемы представлены как типы поведения, которые не связаны с определенными онтогенетическими периодами развития.

В концепции онтогенетического развития выделяется три периода: 1 -й (от нуля до 1 года) - фузии, или слияния; 2 -й (с 1 года до 3-х лет) - сепарации и, 3-й (с 3-х до 5-ти лет) - ассимиляции сексуальности - для женщин, решение проблемы мужского соперничества - для мужчин. Эти периоды несут определенные угрозы развитию, представляют собой некоторые психотравмы, связанные с неудовлетворением потребностей, характерных для данных возрастных периодов. Это такие травмы: для 1-го периода – отвержение, ненужность; для 2-го периода – обесценивание, подавление и формирование выученной беспомощности; для 3-го периода – асексуализация женщин и ослабление мужского. На основе указанных травм формируются соответствующие типы характеров, представляющие собой устойчивые стилевые защитные образования, позволяющие справиться со специфической травмой. В соответствии с типом травмы и характерологического типа формируется и базовые эмоциональные схемы (табл. 1).

Таблица 1. Соотношения онтогенетических периодов развития, ранних травм, типа характера и эмоциональной схемы.

Этап развития	Травма	Характер	Схема
Фузия	Отвержение	Шизоидный	?
	Ненужность	Оральный	?
Сепарация	Обесценивание	Нарцисстический	?
	Подавление	Мазохистический	?
	Формирование выученной беспомощности	Симбиотический	?
Эдипальный	Асексуализация женщин	Истерический	?
	Ослабление мужского	Ригидный	?

Это один из вариантов классификации эмоциональных схем, корреспондирующих с характерологическим стилем личности и определяющим ее поведение. Необходимо описать эти схемы. Сейчас под нашим руководством делается две диссертации, посвященные влиянию ранних эмоциональных схем на формирование постстрессовой психологической дезадаптации и влиянию эмоциональных схем на формирование стиля жизни студенческой молодежи. Работа с эмоциональными схемами важна в эмоционально-фокусированной терапии и осуществляется с помощью техники фокусирования. С терапевтической точки зрения это означает тактический отход от терапевтической стратегии К. Роджерса, а именно стратегии следования, которая выражается принципом «на полшага позади» клиента. Новая стратегия – это стратегия ведения клиента.

7. Оптимальный психотерапевтический процесс предполагает, что если психотерапевт «позовет» клиента, проявив при этом участие и эмпатическое понимание, то тот открыто пойдет. Психотерапевту нужно немного – лишь «позвать» клиента. Оптимальное движение клиента в психотерапии связано с тем, что он достаточно легко переходит от одного компонента эмоциональной схемы к другому, от одной стадии психотерапевтического процесса к другой (а К. Роджерс описал семь таких стадий). «Заторов» в таком движении у клиента нет, поэтому клиента достаточно «позвать» – он услышит и пойдет. Рефлексивная техника, предложенная К. Роджерсом, является таким «зовом» клиента. Оптимальный процесс, таким образом, предполагает такую организацию психики клиента, при которой все зоны связаны, и из одной зоны (компонента эмоциональной схемы) клиенту легко войти в другую. Но таких клиентов немного, особенно в последнее время.

Приведу некоторую феноменологию «заторов» психотерапевтического процесса [6]:

- «снижение «энергии» потока – клиент первоначально выра-

жает активность (быстрота речи, общая активность, эмоциональность, жестикуляция, открытость психотерапевту и т.п.), а затем словно «застывает», у него нет сил и желания двигаться глубже, так же как и у психотерапевта;

- формирование «ловушек» - клиент с удовольствием обсуждает некоторые темы (напр., отношения с матерью, детство), а как только процесс заходит в зону сексуальности, клиент стопорит, злиться, молчит. Возникает ощущение, что клиента нужно тянуть, а он при этом упирается;

- выпадение некоторых компонентов эмоциональной схемы – клиент движется исключительно в интеллектуальном компоненте, или телесном, что затрудняет смену всей травматической схемы;

- клиент как трудно входит в травматическую зону, так и не может из нее выйти, проявляя признаки ретравматизации в процессе психотерапии;

- высокая интенсивность переживаний у клиента, блокирующая возможность продвижения клиента в глубину проблемы и собственных переживаний».

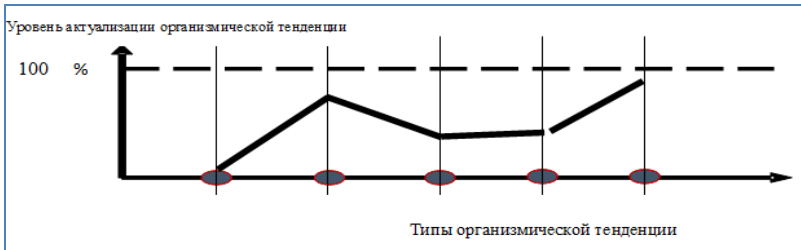
Имеется тенденция рассматривать «плохой» процесс как проявление нежелания клиента меняться. У Роджерса мы встречаем, что клиент имеет успех в терапии тогда, когда боль от нее меньше, чем боль от жизни. Одним словом, если клиент не «идет» в психотерапии, то он не настрадался. И это вопрос личного опыта клиента, а не особенностей организации его психики. Некоторые авторы, например, Мирнс все-таки указывают на то, что что-то зависит от самого клиента. В частности, он привлекает категорию «мужество» для объяснения успехов в психотерапии - если клиент сильно напрягается, то он преодолет свой страх и войдет в травматические зоны, откроет в себе организмическую тенденцию [13]. Сам К. Роджерс, насколько нам известно, не анализировал причину того, почему одни клиенты легко двигаются от стадии к стадии, а другие – «стопо-

рят», имеют проблемы в продвижении в психотерапии. Все сводилось им к готовности клиента двигаться, связанной с тем, что тот «настрадался». Вместе с тем, Маргарет Ворнер [14] выделила несколько типов психотерапевтического процесса клиента: *оптимальный, хрупкий, диссоциативный и психотический*. Эти типы процессов корреспондируют с уровнями организации психики - невротическим, пограничным и психотическим. Кроме того, указанный автор описала структуру способностей клиента к процессуальному опыту: 1) способность быть внимательным к травматическому опыту с сохранением умеренного уровня эмоционального вовлечения в него (когда переживательное «Я» не перекрывает рефлексивное, т.е. обеспечивается бифокальность); 2) способность к регуляции (снижению) уровня эмоционального вовлечения в травматический опыт; 3) способность к вербальной символизации собственных переживаний. Эти способности по-разному организованы при оптимальном, хрупком, диссоциативном и психотическом процессах [14, с. 147].

Таким образом, особенности движения клиентов в клиент-центрированной терапии с необходимостью приводят к постановке вопроса о том, какие структурные особенности организации психики обуславливают текучесть/ригидность психотерапевтического процесса. И, таким образом, **второй осью классификации** психологических проблем является **тип личностного процесса**.

8. Вернемся к организмическому процессу, или потоку. Я сказал, что К. Роджерс не дал классификацию этих процессов. Но, думаю, для целей построения психологической персонологии, и соответственно классификации личностных проблем, это сделать следует. После этого логичной является диагностика уровня актуализации личности по каждой организмической тенденции, что, в конце концов, выявляет уровень полноты функционирования личности.

На рис. 3 показан гипотетический профиль полноты функционирования личности.

9. Таким образом, **третья ось классификации психологических проблем** – это классификация организмического потока, выделение его типов и уровней актуализации.

10. И, наконец, следует различать актуализацию и самоактуализацию. Актуализация – отражает степень открытости актуализационного потока, например, женственности, сексуальности, сепарации/автономии и т.п., самоактуализация же отражает то, насколько личность принимает этот поток. Очевидно, что в процессе психотерапии может открываться сексуальность (я говорю не о физиологической функции, а о психосексуальности), но она может пугать личность, может не восприниматься ею во всех сферах функционирования. Так, клиентке О., 31 года приснился сон, в котором она находилась в доме вместе с родителями. В дом ворвался молодой грабитель, на глазах которого мать отвела клиентку в подвал, спрятала ее от грабителя, чтобы тот не обидел дочь. Клиентке очень не понравилось в подвале, и она каким-то образом вырвалась наружу одна, без матери. Она страшно боялась встретить грабителя, бежала вдоль домов так, чтобы ее не было видно. Она встретила своего мужа, сильно обрадовалась, так как почувствовала безопасность. И вдруг к ней подбегает грабитель и протягивает фужер в форме груши на длинной ножке и спрашивает: «Это твое?». На что она со страхом ответила: «Нет». Она отказалась от собственной женственности. Ее жалоба –

замучила навязчивая чистка заднего прохода перед выходом из дому, чтобы не опозориться. Это действие занимало ежедневно от сорока минут до часа. Это было для нее крайне мучительно. Естественный, организмический секс трансформировался в анальную персерверативную мастурбацию.

Таким образом, **четвертая ось классификации психологических проблем личности** – степень принятия личностью организмического потока.

Выводы. Следовательно, экспириентальные основания классификации психологических проблем личности предполагает 4 классификационных оси: 1) эмоциональная схема; 2) тип личностного процесса; 3) тип организмического потока; 4) степень принятия личностью организмического потока, т.е. глубина самоактуализации. Такая классификация по своей сути является каузально-ориентированной.

EXPIRIENTAL BASIS OF CLASSIFICATION AND PSYCHOTHERAPY OF THE PROBLEMS OF PERSONAL DEVELOPMENT.

KOCHARYAN A. S.

Kharkov National University after V. N. Karazin

ABSTRACT

The problems of classification of psychological problems, which are particularly acute in the period of rejection of nosological (etiopathogenetic) bases, are considered: the normalization of pathological manifestations and tolerance to them constitute the essence of the cultural mainstream. In the article an approach to

etiopathogenetic classification based on experimental grounds is presented. Four classification axes are considered. The first axis of classification is the types of emotional patterns that are formed in ontogenesis quite early. The scheme includes five components: the actual primary «mash» experience, the corresponding system of early memories, bodily manifestations (emotions in the body), corresponding cognitive representations (interpretations) of the situation and motivation. In the literature, there are attempts to classify such schemes, which were called «early maladaptive schemes» (J. Young), but in this version of the classification the primary and secondary «mash» experiences are confused and they are not tied to specific ontogenetic periods and psychotraumas. Therefore, the classification of emotional schemes needs further elaboration. The second axis of classification is the type of personal process, which is determined by the structure of the organization of the psyche. The type of personal process, and they are distinguished by four (optimal, fragile, dissociative and psychotic), determines the client's ability to move in psychotherapy. The third axis of classification is the type of organismic flow and the level of its actualization. K. Rogers did not leave a list of organismic tendencies. The fourth axis of classification is the degree of acceptance by the individual of the organismic flow, i.e. depth of self-actualization.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андриященко Т. Г., Истома любви. 2001. Харьков: ООО «Модель Вселенной».
2. Бондаренко О. Р., Этиология психических нарушений в клиент-центрированной терапии. 2012. Журнал практического психолога, №1, 102 – 119.
3. Галимзянова М. Ф., Касьяник П. М. & Романова Е. В., Выраженность ранних дезадаптивных схем и режимов функционирования схем у мужчин и женщин в период ранней, средней и поздней взрослости. (2016). Вестник СПбГУ, 16 (3), 109 – 125.

4. Общественная ризома. Беседа с Александром Дьяковым. Электронный ресурс: <https://www.vshm.science/blog/avkurpatov/921/>.
5. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Гендерна дисфорія». Наказ МОЗ України № 972 (15.09.2016).
6. Кочарян А. С., Протекание процесса в клиент-центрированной психотерапии. Психологічне консультування і психотерапія. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2018. 9, 16-22.
7. МакДугалл Д., Театры тела. Психоаналитический подход к лечению психосоматических расстройств. 2007. Москва: Когито-Центр.
8. Ницшке Б., Значение сексуальности в трудах Зигмунда Фрейда, Энциклопедия глубинной психологии. З. Фрейд. Жизнь, работа, наследие (Т. 1., с. 365–406). 1998. Москва: Издательство Interna, Менеджмент.
9. Achenbach T. M., Ndetei, D. M., (2018). Клинические модели поведенческих, эмоциональных и социальных проблем у детей и подростков. Д. М. Рей (Ред.), Руководство по детской и подростковой психиатрии (Т. 1., с. 86-103).
10. Greenberg L., Safran J., Emotion in Psychotherapy. *American Psychologist*. 44 (1), 19-29.
11. Hart J., The development of client-centered therapy. In J. Hart, T. Tomlinson (Eds.), *New Development in client-centered therapy* (pp. 3-22). (1970). Boston: Houghton-Mifflin. 1989. Киев: Горовец.
12. Main M., Metacognitive knowledge, metacognitive monitoring, and singular (coherent) vs multiple (incoherent) models of attachment. In C.M. Parkes, J.S. Hinde and D. Marris (Eds.), *Attachment Across the Life Cycle* (pp. 127-159). 1991, London: Tavistock/Routledge.
13. Mearns D. Thorne, D., *Person-centred counselling in action*. 2008. London: Sage.
14. Warner M. S., *Person-centered therapy at the difficult edge: a developmentally based model of fragile and dissociated process*. In D. Mearns and B. Thorne (eds.), *Person-centered therapy today*. 2013. London: Sage.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА И ЕЕ ВИДЫ

Худоян С. С.

АГПУ им. Х. Абовяна, Армения

Статья написана при поддержке гранта ГКН МОН Армении № 18Т-5А059 «Психологические проблемы личности: их сущность, характеристики и принципы классификации».

Ключевые слова: *психологическая проблема, характеристики проблем, классификация психологических проблем, решение психологических проблем.*

В современной практической психологии психологическая проблема как феномен недостаточно осмыслена и изучена. В психологических словарях, в научной и учебной литературе это понятие редко определяется и дифференцируется. Мы смогли найти следующие определения. Согласно Т. Д' Зурилле и соавторам: «Проблема (или проблемная ситуация) это жизненная ситуация или задача (в настоящем или будущем), которая требует реагирования для адаптивного функционирования, однако положительный результат этой реакции неочевиден или невозможен из-за наличия одного или нескольких препятствий» [5, с. 12-13]. А. Блазер и соавторы определяют психологическую проблему как «...чрезмерность требований, предъявляемых к адаптационным возможностям пациента» [1, с. 55]. Недавно появилась статья В. Ф. Спиридонова и соавторов, в которой психологическая проблема (авторы предпочитают понятие «личностная проблема», которое фактически ограничивает рассмотрение психологических проблем уровнем личности) определяется как «...вид комплексной проблемы, содержанием которой выступают личностно-значимые компоненты жизненной ситуации и субъективная потребность в их преобразовании при отсутствии инструментальных возможностей» [2, с. 27]. В од-

ной из статей мы определили психологическую проблему как «...актуализированное психологическое противоречие внутри личности или группы, которое проявляется в рамках психической нормы, но создает дискомфорт, напряжение, затрудняет нормальное развитие, функционирование и адаптацию личности или группы» [3]. В данном определении мы рассматриваем проблему как противоречие, так как любая преграда, трудность, конфликт отражает противоречие между противоположными тенденциями. Например, страх можно охарактеризовать, как противоречие между желанием жить, или сохранить самооценку и ситуацией, угрожающей этим желаниям. При этом о наличии психологической проблемы можно говорить в том случае, если противоречия актуальны. Последние могут существовать в латентной форме, потенциально и не беспокоить субъекта, не восприниматься в качестве проблемы. Психологическое противоречие переживается как состояние неопределенности, которое может иметь как положительный, так и отрицательный эмоциональный фон. Часто актуализированные психологические проблемы сопровождаются дискомфортом, напряжением, тревогой, чувством безысходности, гневом и т.п. Иногда, например, при интеллектуальных проблемах напряжение может иметь положительный оттенок (например, при творческой работе), даже радость при ожидании чего-то хорошего. С этой точки зрения, психологически обусловленные отрицательные (эмоции могут быть обусловлены чисто биологическими факторами) и некоторые положительные (например, интерес, эмоционально окрашенное творческое состояние и т.п.) эмоциональные состояния - это переживания проблемы. При этом, как только человек приступает к решению проблемы, т.е. действует, эмоции слабеют и исчезают (теория эмоций Э. Клапареда), а решение проблемы сопровождается расслаблением и положительными эмоциями. С практической точки зрения очень важно определить, сформулировать и осознать переживанием какой проблемы является та или иная эмоция.

На наш взгляд психологические проблемы являются своеобразными преградами на пути адаптации, развития и нормального функционирования личности. Особенности преодоления этих преград определяют варианты развития личности (прогрессивное, регрессивное, патологическое развитие). При этом необходимо отметить, что психологическая проблема - это не болезнь, это основа развития личности. Решая свои психологические проблемы, личность становится сильнее, взрослее, компетентнее. Однако, когда проблемы не решаются, может произойти противоположный процесс, могут появляться патологические явления. Существует также и третий путь – снятие проблемы или дезактуализация проблемы.

Многие аспекты психологических проблем очень мало изучены или не изучены вообще. Так, почти не изучены: 1) виды, уровни, формы проявления психологических проблем; 2) критерии определения наличия или отсутствия психологической проблемы (состояние психического баланса и дисбаланса); 3) границы психологических и непсихологических, в частности, психиатрических проблем; 4) разные вопросы, связанные с решением психологических проблем; 5) критерии диагностики психологических проблем. Все эти вопросы нуждаются в разностороннем изучении, здесь же мы попытаемся представить модели тех классификационных систем психологических проблем, в которых нуждается практическая психология. Нами были предложены три модели классификации психологических проблем [4]: 1) классификация психологических проблем на основе их формальных характеристик; 2) классификация психологических проблем на основе их содержания (для практической психологии в целом); 3) отраслевая классификация психологических проблем. Кратко представим эти модели.

Модель классификации психологических проблем на основе их формальных характеристик

Любую психологическую проблему можно оценить на основе

особенностей ее проявления, трудности решения, актуальности и т.п. Все эти основы мы объединили в группу формальных характеристик психологических проблем. Нами были выделены следующие виды психологических проблем по формальным характеристикам: 1) осознанные, плохо осознанные и неосознанные психологические проблемы; 2) причинные (отражающие причины других проблем) и следственные (являются следствием других проблем, например, тревога может быть следствием внутриличностного конфликта) проблемы; 3) внешние (например, отрицательные эмоции) и глубинные (например, внутриличностные конфликты) проблемы; 4) принятые и не принятые пациентом проблемы; 5) сложные и простые проблемы; 6) явные и скрытые проблемы; 7) реальные и вымышленные проблемы; 8) проблемы, которые представляет пациент и проблемы, которые приписывают пациенту родственники или специалисты; 9) разрешимые и неразрешимые проблемы; 10) по значимости для субъекта можно выделить актуальные и неактуальные, основные и второстепенные психологические проблемы; 11) по временным характеристикам и остроте можно различить старые (например, старые обиды) и новые, хронические (проблемы, с которыми человек живет долгое время) и острые; 12) по влиянию на развитие личности можно различить психологические проблемы, стимулирующие развитие или деградирующие личность и т.п.

Классификации психологических проблем личности на основе их содержания

Для классификации психологических проблем мы выделили следующие сферы их проявления: 1) психическая сфера личности; 2) биологическая подструктура личности; 3) социальная подструктура личности (система взаимоотношений личность-среда); 4) развитие личности, ее жизненный путь, настоящее и будущее. В этой классификационной модели, на наш взгляд, целесообразно в отдельной группе представить также психологические проблемы разных психо-

терапевтических направлений (психоаналитические, экзистенциальные, когнитивные, бихевиоральные проблемы и др.).

Проблемы, связанные с психической подсистемой личности

1. Проблемы системы Я – проблемы, связанные с самосознанием, идентичностью, Я-концепцией, отношением к себе, с чувством Я, с целостностью Я (неадекватная Я-концепция, нарциссизм, комплекс неполноценности, проблемы половой, профессиональной идеентичности и т.п.). Проблемы, связанные с подструктурами Я (например, слабое Эго, сильное Супер Эго или Ид, внутриличностные конфликты). Проблемы с защитными механизмами личности (неадекватные, незрелые защитные механизмы и т.п.). Проблемы, связанные с самоанализом и рефлексией, с осознанием и вербализацией собственных переживаний и т.п.

2. Проблемы с осознанием и критической оценкой действительности (проблемы с пониманием и адекватной оценкой ситуации, сверхдоверчивость, наивность и т.п.).

3. Проблемы, связанные с потребностно-мотивационной сферой личности – потеря смысла жизни, снижение мотивации, узкий круг интересов, неадекватные потребности, фрустрированность потребностей, неадекватные формы удовлетворения потребностей и т.п.

4. Проблемы, связанные с волевой сферой личности – слабость, проблемы с самоконтролем, импульсивность, неразвитость волевых качеств личности и т.д.

5. Проблемы, связанные с эмоциональной сферой – повышенная тревожность, апатия, агрессивность, депрессия, неадекватные эмоции, сверхэмоциональность, эмоциональная незрелость, эмоциональная холодность и т.п.

6. Проблемы, связанные с когнитивной сферой личности – проблемы, связанные с ощущениями (например, дискомфорт, связанный с плохим зрением, слухом и др.). Проблемы, связанные с восприятием (например, проблемы с восприятием времени, про-

странства, речи и др.). Проблемы, связанные с вниманием (например, рассеянность, проблемы с концентрацией, устойчивостью, переключаемостью внимания и т.п.). Проблемы, связанные с памятью (например, стрессогенная амнезия, трудности запоминания, узнавания лиц и т.п.). Проблемы, связанные с мышлением и интеллектом (например, проблемы с осмыслением, иррациональные убеждения, низкий уровень интеллекта и т.д.). В эту категорию на наш взгляд можно включить также такие проблемы, как когнитивный диссонанс, дефицит информации, информационный стресс, проблемы связанные с мировоззрением и т.п.

7. Проблемы, связанные с речью – проблемы связанные с заиканием, со связанностью речи, задержкой речевого развития, дислексия, дисграфия и т.п.

8. Проблемы, связанные с половой сферой личности - фригидность, слабая потенция, отсутствие сексуального удовлетворения, проблемы, связанные с сексуальной ориентацией и т.п.

9. Поведенческие проблемы – проблемы зависимости, импульсивное, иррациональное, неадекватное поведение, энурез, тикозные расстройства, гиперактивность, агрессивное поведение, лживость, нарушения сна, проблемы, связанные с пищевым поведением и т.п.

10. Проблемы, связанные с темпераментом и характером - акцентуации характера, социопатии, отрицательные черты характера и т.д.

11. Проблемы, связанные с восприятием, реакциями на стресс и копингом – неадекватные копинг стратегии и реакции на стресс, посттравматические стрессовые расстройства, снижение стрессоустойчивости и т.п.

12. Проблемы духовно-нравственной и религиозной сфер личности - чувство вины, моральное падение, моральный конфликт, духовный кризис, ценностный конфликт, фанатизм, проблемы, связанные с сектами и др.

Психологические проблемы, связанные с биологической подсистемой личности

1. Психологические проблемы, связанные с соматическими заболеваниями (например, страх смерти при инфаркте миокарда, депрессии онкологических больных, эмоциональные проблемы при гормональных расстройствах т.п.).

2. Психологические проблемы, связанные с нормативными стрессогенными биологическими процессами (менструация, роды, климакс и т.п.).

3. Психологические проблемы, способствующие возникновению соматических болезней (например, алекситимия, чувство вины, отрицательные внушения и т.п.).

4. Соматизированные психологические проблемы (например, соматизированная депрессия, конверсионные расстройства).

5. Психологические проблемы, связанные с косметическими операциями, с пересадками органов.

6. Психологические проблемы, связанные с телесными травмами и деформациями, церебральными интоксикациями и др.

Психологические проблемы социальной подструктуры личности

1. Психологические проблемы, связанные с межличностными отношениями (межличностные конфликты, соперничество, взаимная неприязнь, любовные проблемы, охлаждение отношений, специфические проблемы, обусловленные прерыванием межличностных отношений, например, смерть близких людей, расставание пар, проблемы, связанные с взаимоотношениями противоположных полов, друзей, родственников, соседей и т.п.).

2. Психологические проблемы отдельных сфер жизнедеятельности личности (семейные, трудовые, учебные психологические проблемы, специфические проблемы, связанные с отдельными специальностями, например, проблемы в спорте, в дипломатии, в полиции и т.п.).

3. Трансгенерационные проблемы (идентификации с родственниками, затрудняющие жизнь личности, синдром годовщины и др.).

4. Психологические проблемы, связанные с жизненным пространством личности – проблемы, обусловленные отсутствием жилья, плохими жилищными условиями. Психологические проблемы, связанные с физическим воздействием среды (жара, холод, радиация, гипоксия и др.).

Психологические проблемы, связанные с развитием личности, с ее жизненным путем, настоящим и будущим

1. Проблемы, связанные с отклонениями нормативного психического и социального развития (недоразвитие или задержка развития когнитивных функций, эмоциональная незрелость, трудности социализации и т.п.).

2. Проблемы, связанные с нормативными инволюционными процессами (проблемы, связанные с нормативными изменениями внешности, снижением половой активности и т.п.).

3. Проблемы, связанные с ненормативным развитием личности (проблемы, возникающие в процессе личностного роста, деградация личности и т.п.).

4. Нормативные и ненормативные кризисы развития личности, кризисы, связанные с нормативными жизненными событиями (рождение ребенка в семье, выход на пенсию, смерть родителей и т.п.).

5. Проблемы, связанные с решением возрастных задач развития (например, с усвоением речи, ходьбы, с усвоением полоролевого поведения и т.п.).

6. Проблемы, связанные с профессиональной ориентацией, карьерой, профессиональным развитием и т.п.

7. Специфические проблемы отдельных возрастных периодов (подростковые проблемы, проблемы позднего возраста и т.п.) и др.

Примеры некоторых категорий психологических проблем разных отраслей психологии

1) педагогическая психология – проблемы связанные с конфликтами ученик-учитель (ученик-ученик, учитель-родитель и т.п.), отчуждением ученика в классе, усвоением знаний и другие; 2) социальная психология - психологические проблемы семьи, межгрупповых взаимоотношений, психологические проблемы этноса; 3) военная психология – психологические проблемы, связанные с боевым духом в армии, с дедовщиной, межличностными взаимоотношениями военных, боевым стрессом и другие.

В заключение хотим отметить, что отправным пунктом практической психологии должна стать психологическая проблема, только после глубокого осмысления и понимания психологической проблемы пациентом и специалистом, необходимо перейти к ее решению. Отметим также, что в практической работе специалист обычно сталкивается не с одной изолированной психологической проблемой, а с системой взаимосвязанных, взаимообусловленных проблем и эффективность работы во многом зависит от системного подхода к решению проблематики, а не отдельной проблемы личности. При этом, мы считаем важным внедрение в практическую психологию такого понятия, как «психологическая проблематика личности» или «система психологических проблем личности». Как и любая система, психологическая проблематика тоже имеет иерархическую структуру, состоит из центральной, исходной и производных, или же актуальной и второстепенных проблем. Изучить проблематику личности, значит систематизировать, составить иерархию (например, причинно-следственную) психологических проблем. Такой подход даст возможность систематизировать также многочисленные психотерапевтические направления и методы. Необходимо учитывать также, что те проблемы, которые исследуются разными психотерапевтическими направлениями, это лишь малая часть реально существующих многочисленных психологических проблем, с которыми сталкиваются практические психологи ежедневно. Современная практическая пси-

хология должна иметь специальный раздел «Психологические проблемы», изучающий проблемы личности и отдельных сфер психологической практики (например, школьные психологические проблемы); велением времени является настоятельная необходимость создания классификационной системы психологических проблем с описанием симптомов психологических проблем и наиболее эффективных методов их решения.

PSYCHOLOGICAL PROBLEM AND ITS TYPES

KHUDOYAN S. S.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The essence of the psychological problems, their main characteristics, concepts related to psychological problems is analyzed in the article. Three models for the classification of psychological problems are proposed: 1) the classification of psychological problems on the basis of the form of their manifestation; 2) classification of psychological problems of different sub disciplines of psychology; 3) classification of psychological problems of personality (for practical psychology in general). The article substantiates the necessity of creating a special section in practical psychology - «Psychological problems», which will study the phenomena of psychological problems, and construct a classification system of psychological problems.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блазер А., Хайм Э., Рингер Х., Томмен М., Проблемно-ориентированная психотерапия: интегративный подход: пер. с нем. М.: Независимая фирма «Класс», 1998. 272 с.
2. Спиридонов В. Ф., Кисельникова (Волкова) Н. В., Данина М. М., Репрезентация личностной проблемы и процесс её решения как предмет психологического исследования // Психологический журнал 2019. Т. 40. № 2 С. 27-37 [Электронный ресурс]. Доступ для зарегистрированных пользователей. URL: <http://ras.jes.su/psy/s020595920004053-4-1> (дата обращения: 30.04.2019). DOI: 10.31857/S020595920004053-4.
3. Худоян С. С., Психологическая проблема: сущность, характеристики, виды // Журнал практической психологии и психоанализа, 2017, №2. <http://psyjournal.ru/articles/psihologicheskaya-problema-sushchnost-harakteristiki-vidy>
4. Худоян С. С., Модели классификации психологических проблем // Независимый психиатрический журнал, 2018, №3, с. 79-84.
5. D’Zurilla T. J., Nezu, A. M., & Maydeu-Olivares A., Social problem solving: theory and assessment. In E. C. Chang, T. J. D’Zurilla, & L. J. Sanna (Eds.). Social problem solving: Theory, research, and training. 2004. Washington, DC: American Psychological Association, pp. 11-27.

ПСИХОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ

Мазилев В. А.

Ярославский государственный педагогический университет, Россия

Работа выполнена при поддержке РФФИ грант 18-013-00137

Ключевые слова: психологические проблемы, концепция, феноменология, психические явления, предмет психологической науки.

В семидесятых годах ушедшего XX века была очень популярна французская кинокомедия известного режиссера Жоржа Лотнера «Pas de problème!» - «Никаких проблем!» (в русском переводе). Вероятно, трудно найти другое выражение, которое было бы столь же далеко от реалий психологии, как приведенное выше. Известно, что психология чрезвычайно «проблемная» наука. И удивить психологию проблемами невозможно, они на любой вкус и на каждом шагу. По-видимому, это обилие проблем выработало у психологов толерантность к проблемам, особое к ним отношение.

В плане сохранения психологического комфорта самих субъектов психологического сообщества стратегия отличная. Но в плане продвижения вперед, в первую очередь, в развитии методологии психологической науки такую стратегию вряд ли стоит считать конструктивной...

В апреле 2019 года в психологии произошло важное событие. В Армении, в Ереване состоялась Международная научная конференция «Психологические проблемы: характеристики, принципы классификации и диагностики». Одно можно сказать с уверенностью: психологи обратились к рассмотрению и упорядочению психологических проблем, что просто не может не принести пользы. Будем надеяться, что методологическое осмысление состояния дел в современной психологии также хотя бы немного продвинется...

Совершенно ясно, что этот путь не может быть простым и легким. Практически неизбежно, что будут трудности. Можно спрогнозировать, что самые существенные будут связаны с тем, что каждому участнику дискуссии будет казаться, что сформулированные им проблемы самые важные и актуальные. Чуть позже, когда будет определено общее проблемное поле, можно будет выстроить их иерархию. Очевидно, что есть проблемы, которые необходимо решать ранее, чем иные, так как возможность их положительного решения зависит от разрешения основной.

Виды проблем в психологии

Психология традиционно характеризуется многообразием подходов к изучению того или иного явления, обилием различающихся теорий, концепций, трактовок. Десятками исчисляются определения одного и того же понятия. Короче говоря, психологию трудно удивить проблемами. В известном смысле можно утверждать, что психология – одна из самых «проблемных» наук: нерешенных вопросов в ней гораздо больше, чем найденных ответов. Б. Ф. Ломов в книге «Методологические и теоретические проблемы психологии» отмечал: «Многообразие проблем, огромный фактический материал, накопленный в психологической науке, задачи, которые ставятся перед ней общественной практикой, настоятельно требуют дальнейшей разработки ее методологических основ» [12, с. 3].

Выясним, что такое собственно проблема. По мнению составителей «Словаря иностранных слов», проблема – это теоретический или практический вопрос, требующий разрешения, исследования. «Словарь русского языка» С.И.Ожегова подчеркивает, что проблема – это трудный вопрос, требующий разрешения. Наконец, в «Философском энциклопедическом словаре» отмечается: «Проблема – объективно возникающий в ходе развития познания вопрос или

комплекс вопросов, решение которых представляет существенный практический или теоретический интерес». Для психологических проблем как раз и характерны названные моменты: 1) трудность вопросов, 2) необходимость осуществления специального исследования для получения ответа, 3) практическая и (или) теоретическая значимость вопроса.

Многообразие проблем психологии очевидно, однако попробуем их упорядочить. Для этого попытаемся выделить классы психологических проблем. Разумеется, такое выделение неизбежно имеет условный характер. Представляется, что выделение классов проблем целесообразно осуществлять в соответствии с видами психологического знания. М. С. Роговин и Г. В. Залевский выделяют три вида психологического знания. Первый вид – знание о психических процессах и индивидуальных особенностях, которое есть «предметное знание». Второй вид – знание о самом процессе психологического исследования, о том, как получается, фиксируется и совершенствуется предметное знание о психике – «знание методологическое». Третий вид знания – «знание историческое», в котором отражается закономерная последовательность развития первых двух видов знания и которое помогает нам понять общее состояние психологии на каждый конкретный период времени, при каждом хронологическом срезе [20, с.8]. Такое расчленение представляется удобным. В предметном знании условно можно выделить два уровня: уровень феноменологии и уровень теории. Тогда психологические проблемы могут быть отнесены к одному из следующих классов: 1) феноменологические, 2) теоретические, 3) методологические, 4) историко-психологические (см. рис. 1).

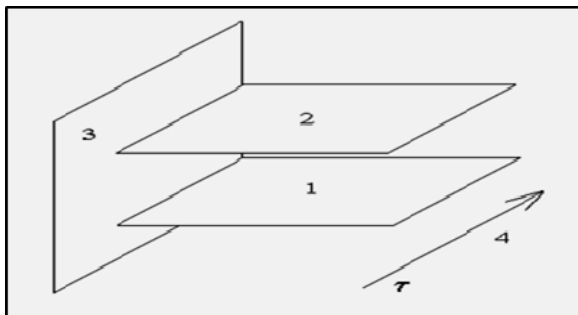

Рис. 1. Виды психологических проблем: 1. феноменологические, 2. теоретические, 3. методологические, 4. историко-психологические

Любая наука имеет дело с некоторой феноменологией, эмпирическими явлениями. В психологии это психические явления. Так, в психологии могут быть выделены явления памяти, мышления, восприятия и т. д. Хотя на первый взгляд может показаться, что этот феноменологический уровень относительно самостоятелен, это не так. Психика изначально целостна, поэтому выделение в ней или иных явлений определяется теоретическими и методологическими представлениями. Психологический факт появляется только тогда, когда явление интерпретируется в психологических терминах. Номенклатура психических явлений определяется исходя из теории, в действительности же это серьезная методологическая проблема. В психологии известны случаи, когда те или иные авторы утверждали, что внимания или воображения, к примеру, не существует. Это, конечно, не заставляло этих авторов доказывать, будто не существует сосредоточения на некоторых объектах или создания новых образов. Данные феномены существуют, наблюдаются и описываются, но объясняются совершенно по-иному. Психологи - авторы «революционных» концепций утверждали, что феномены имеют другую природу: сосредоточение – это не внимание, а особенности восприятия [21], создание новых образов – функция не воображения, а мышления [3]. Эти примеры свидетельст-

вуют о том, что феноменологический и теоретический уровни неразрывно связаны. Другим, не менее убедительным, является следующий, приводимый создателем феноменологии Э. Гуссерлем.

«Гуссерль приводит известный пример со шкатулкой, которую я рассматриваю, вращая. Здесь в каждый момент я получаю различные ощущения, «переживаемое содержание» моего сознания каждую минуту меняется, но тем не менее я «вижу» одну и ту же шкатулку, имею один и тот же «предмет». Мы видим с несомненностью, что сами ощущения отделяются здесь от того, что ощущается. Зрительные ощущения и «видимый» через них предмет – две вещи разные» [8, с. 27–28].

Не случайно многие авторы предпочитают не дифференцировать эти два уровня и говорят о предметном знании. Осознавая всю условность и произвольность такого разделения, будем говорить о феноменологическом и теоретическом уровнях и, соответственно, о наличии феноменологических и теоретических проблем. Феноменологический уровень важен тем, что в нем реально определяются потенциальные *пространства психической реальности*. Поясним это. В экспериментах С. Грофа (с использованием ЛСД, а позднее и других техник) наблюдались феномены измененных состояний сознания, трансперсональные феномены, феномены систем конденсированного опыта (СКО) и т. п. Эти феномены представляют бесспорную психическую реальность. Согласно взглядам некоторых психологов, эти феномены достойны изучения, могут быть разработаны теории, объясняющие эти феномены. Согласно мнению других, этих феноменов как бы не существует вовсе: они представляют собой артефакт или откровенное жульничество, поэтому об их специальном изучении вопрос даже не ставится. Таким образом, мы можем констатировать, что в представлении разных исследователей диапозоны пространств психической реальности не совпадают. Кто-то включает парапсихологические феномены в проблемное поле психо-

логии, кто-то нет. Естественно, что то или иное решение определяется теоретическим осмыслением. Итак, феноменологические проблемы проявляются в определении пространств психической реальности, ее расчленении на отдельные явления.

Теоретический уровень связан с объяснением психических феноменов. На теоретическом уровне психическое становится психологическим. В психологии эти проблемы очевидны. Существуют различные теории, объясняющие один феномен. Например, избирательный характер мышления в ходе решения задачи может объясняться влиянием ассоциаций, апперцепции, детерминирующих тенденций, антиципаций и т. д. Известны десятки теорий восприятия, личности, эмоций и т. п. Не станем здесь на этом останавливаться, т. к. многообразие психологических теорий хорошо известно (причем не понаслышке) каждому психологу-первокурснику. Теоретические проблемы в психологии наиболее многочисленны. Неразрывно связанные феноменологический и теоретический уровни составляют предметное психологическое знание. Два первых уровня связаны с двумя классами проблем: феноменологическими и теоретическими.

Но эти два уровня (также неразрывно) связаны и с другим - методологическим. Связь эта такова, что методологический уровень является в значительной степени определяющим по отношению и к феноменологическому, и к теоретическому. Именно методология раскрывает, как будет пониматься и трактоваться предмет психологии (а, следовательно, *реально* определяет диапазон пространств психической реальности), методология определяет возможности изучения того или иного явления, а также метод, каким будет исследоваться психическое, наконец, утверждает приемлемые в науке в настоящий момент способы объяснения. Известно, что в психологии существуют разные трактовки предмета науки, разные взгляды на методы. Оказывается, что методологические проблемы – это наиболее существенные, наиболее глубокие.

Наконец, четвертый класс проблем – проблемы историко-психологические, возникающие в историческом знании. Как уже отмечалось, историко-психологическое знание отражает закономерную последовательность развития знания и предметного, и методологического. М.С.Роговин и Г.В.Залевский отмечали, что в «знании историческом проявляется куда более широкий принцип научного познания реальности: подход к ней как развивающейся во времени; при историческом подходе в последовательности его типов косвенно отражается углубление предметного и методологического знания...» [20, с. 10]. Эти проблемы также многочисленны. Обратим внимание на то, что многие из них носят неявный характер.

Между выделенными классами проблем в психологии существуют особые отношения. Методология является «сердцевиной» психологического знания вообще, поскольку, в конечном счете, именно она определяет существенные характеристики «предметного» знания (и феноменологию, и теорию) и «истории» (как она будет интерпретироваться).

Поскольку мы говорим о психологии в целом (а научная психология, ориентированная на исследование психической реальности, только часть психологического знания: ведь существует еще психологическая практика), отметим, что кроме названных имеются, конечно, и другие проблемы. Это, во-первых, прикладные проблемы, связанные с использованием психологических знаний в практике, в конкретных видах деятельности (в педагогике, в медицине, в производстве и т. д.). Во-вторых, необходимо упомянуть психотехнические и психотехнологические проблемы (в широком смысле этого слова), связанные с модификацией, с направленным изменением психики человека (различные виды психотерапии, психокоррекции и т.д.). Напомним слова Л. С. Выготского: «...психотехника – в одном слове, т.е. научная теория, которая привела бы к подчинению и овладению психикой, к искусственному управлению поведением» [4, с.

389]. В данной статье речь будет идти о проблемах научной психологии, связанной с исследованием психики. Это, разумеется, не означает недооценки роли практической психологии – у этой работы свои задачи.

Необходимо еще раз подчеркнуть, что выделение видов психологического знания и связанных с этими видами психологических проблем, весьма условно. Действительно, легко увидеть, что грани между этими видами часто размыты и неопределенны. Но бывают случаи, когда разграничения подобного рода просто необходимы. Разделение необходимо в дидактических, методических целях. Другая причина, которая заставляет использовать такого рода разграничения, несмотря на всю их условность, – когда необходимо сконцентрировать внимание на каком-то виде проблем. Так, в нашей работе мы сосредоточимся на некоторых (наиболее важных сегодня) *методологических* проблемах.

В соответствии с авторской концепцией [28] методология подразделяется на когнитивную, коммуникативную, методологию психологической практики.

В качестве иллюстрации приведем перечень методологических проблем (когнитивная методология, направленная на раскрытие познания психического). Он разработан в соответствии со структурой психологического исследования [13]: проблема предмета науки и предмета исследования, проблема предтеории, метода, моделирующих представлений, проблема факта, проблема интерпретации, проблема объяснения.

Внутри каждого компонента свои подразделения: в проблеме предмета психологии можно выделить ряд проблем: психофизическую, психофизиологическую, психосоциальную, психогенетическую, психосоциальную, психохимическую.

Обратим внимание, что для того, чтобы обсуждать психофизиологическую или психосоциальную проблему, необходимо прежде оп-

ределить, что собой представляет предмет психологии. Без этого заниматься обсуждением этих вопросов бессмысленно.

Решением глобальных методологических проблем должна заниматься философия психологии, которая обеспечивает «вписывание» психического в научную картину мира.

Обратимся к проблеме предмета психологии. Она совсем не проста.

Проблеме предмета посвящено много работ [6, 7, 9, 10, 11, 15, 16, 18, 19, 23, 24, 28 и мн. др.].

Сначала вспомним, что психология буквально означает «наука (учение) о душе». Прежде попытаемся понять, что мы достоверно знаем о душе? Конечно, что она включает познание, чувства и волю... Что в душе существует духовный компонент... А в чем ее сущность? Ответить сложно... Скорее всего, мы этого пока еще не поняли...

Сейчас мы не часто говорим про душу, все чаще рассуждаем о психике. Вспомним, что не влияние идеологии, а собственное стремление психологов к обновлению заставило отказаться от души и заменить древний термин другим словом. Попробуем представить себе, что такое душа. В лучшем случае возникнет некое размытое представление о двойнике человека (или двойнике некоей надчеловеческой сущности, что в принципе то же, только еще более неопределенно).

Немного отвлечемся и обратимся к истории психологии. Иногда исторические размышления бывают полезны. Они наводят на определенные выводы, которые могут показаться иногда и весьма странными. Сама идея истории науки неразрывно связана с понятием прогресса: только продвижение человеческого познания и его углубление придает смысл научным изысканиям. История любой науки это наглядно подтверждает, ибо прогресс там совершенно очевиден. Даже сомнение в его наличии выглядит слегка неуместным и заставляет усомниться в умственном здоровье сомневающегося субъекта.

Как ни парадоксально, даже изыскания философов науки XX столетия (К. Поппер, И. Лакатос, Т. Кун и др.), опровергающие кумулятивную модель развития науки, не смогли поколебать общее представление о прогрессивном поступательном развитии науки.

Однако не будем забывать, что психология – наука особая, там многое не так, как в других дисциплинах, в психологии все по-другому. В психологии и сам прогресс немного иной. Ставшее стереотипом сознания современного человека представление о постепенном (пусть даже противоречивом и скачкообразном) развитии вступает в явный конфликт с картиной, открывающейся взору непредубежденного историка психологической мысли. Возникает впечатление, что в области психологической науки идеи «прогресса» оказываются «недействительными»: последующие теории вовсе не обязательно оказываются лучше предшествующих. Более того, сам прогресс оказывается очень неравномерным. Размышления же приводят к парадоксальному выводу: если психология действительно является наукой о «душе», то приходится признать, что в понимании *собственно этого предмета* мы продвинулись со времен Платона и Аристотеля не так уж далеко. Можно представить себе разгневанного психолога-сциентиста, приводящего убедительный перечень примеров того, что Аристотель и помыслить не мог, скажем, о нейропсихологии, ибо наивно полагал, будто мозг является «железой для охлаждения разгоряченной крови», а также и о множестве иных вещей (к примеру, об авиационной и космической психологии). Нельзя отрицать очевидное, разгневанный оппонент, безусловно, прав. Но хочется обратить внимание на одну деталь – довольно существенную, на наш взгляд. Во всех этих примерах (их перечень может быть практически бесконечным, достаточно заглянуть в психологический справочник – достижения психологии велики и значимы) речь идет преимущественно именно о «вещах» (то есть не о собственно «психе»). Действительно, нам немало известно о закономерностях поведения, разнооб-

разных «деятелях», но по-прежнему очень мало о «психе». Наше пристрастие к термину «психологический» не должно вводить в заблуждение: очень часто «психологическое» оказывается «проекцией» на неопределенный, «размытый» предмет психологической науки реальных, действительных наработок и расчленений в других научных дисциплинах - от анатомии и физиологии мозга, через социологию и лингвистику до информатики и вычислительной техники. «Расчленения», реально произведенные в других научных дисциплинах, «спроецированные» в психологию и «облеченные» в психологическую терминологию могут создать иллюзию благополучия. Но это всего лишь иллюзия... Таким образом, психологическая теория неизбежно приобретает характер метафоры: теории, именуемые психологическими, но реальный предмет исследования в этом случае отличен от декларируемого.

Уместно заметить, что подобную перспективу предвидел уже сам Аристотель – первый абзац его знаменитого сочинения «Peri psyches» (De anima) заканчивается следующими словами: «Ведь душа есть как бы начало живых существ. Так вот, мы хотим исследовать и познать ее природу и сущность, затем ее проявления, из которых одни, надо полагать, составляют ее собственные состояния, другие же присущи - через посредство души - и живым существам» [2, с. 371]. То есть речь здесь идет о наличии собственно психологических, психофизиологических и биологических проявлений деятельности души (как поясняет автор комментариев к тексту Аристотеля А.В.Сагадеев [2, с. 499]).

В свете вышесказанного более понятно становится, что такое прогресс в психологии: «отсутствие» его относится к «собственно психологическому» аспекту. Если в области «несобственно» психологической (психобиологической и психофизиологической) «прогресс» очевиден, то «природа и сущность» психики по-прежнему полны тайны... Будем различать, согласно мудрому Аристотелю, эти аспекты. В

понимании того, что такое психика, какова ее *природа и сущность*, мы продвинулись пока мало.

Впрочем, нам пора вспомнить, что живем мы в XXI столетии. И нам привычнее объясняться на языке науки, то есть, используя термины научно-психологической методологии.

Рассуждая о предмете психологии, мы очень хорошо понимаем: все, что может выступать в качестве такового, неизбежно является абстракцией высокого уровня. Человеческому уму очень трудно ее просто представить (и еще труднее ею оперировать). Поэтому на помощь приходит функция *понимания*, которая связана с тем, что мы пытаемся преобразовать непонятную абстракцию, замкнув ее на образ представимого (желательно материального) объекта. Иными словами, происходит то, что было в свое время описано замечательным методологом Н.Г.Алексеевым как моделирующие представления [1]. Или, если угодно, как говорил один из персонажей произведений братьев Стругацких, понимание есть упрощение. Для того чтобы не использовать термин модель, будем использовать для обозначения этого феномена понимания психического слово воплощение, подразумевая не только момент использования модели, но и другие «измерения» происходящей трансформации. Об этом сейчас будет сказано.

Как показывают наши исследования, в процессе упрощающего понимания психологических явлений происходит следующее. Этот феномен был обнаружен, когда исследовались процессы, происходящие у психолога в процессе планирования научного исследования, представляющие собой формирование «предтеории» [13]. Позднее оказалось, что эти феномены универсальны и имеют место практически всегда, когда необходимо иметь дело с пониманием психических явлений [16, 19].

В целом происходит трансформация первоначальной абстракции по трем направлениям.

1. Известно, что психическое явление может проявляться либо в самосознании, либо в поведении. В процессе уточнения выбирается один из трех возможных вариантов, определяющих «идею» предмета и метода – либо субъективный вариант, от самосознания, предполагающий ориентацию на субъективный метод, либо объективный – от поведения, предполагающий объективный метод, либо комплексный: моделирующие представления таковы, что предполагают использование сочетания этих возможностей.

2. Выбирается базовая категория, задающая общую стратегию понимания рассматриваемого явления. Основные базовые категории: структура, функция, процесс, уровень, генезис или их сочетание.

3. Собственно моделирующие представления. Моделирующие представления всегда являются искусственной конструкцией, привлекаемой для понимания и объяснения. Согласно Н. Г.Алексееву, моделирующие представления «обеспечивают целостность последовательности процедур и могут содержать некоторые обоснования на этот счет. Подобные схемы, как правило, замыкаются на некоторый образ материальных предметов и связей между ними, задают объект исследования» [1, с.324]. Здесь лишь хочется обратить внимание на то, что роль моделирующих представлений в понимании теории чрезвычайно велика. Если сильно упростить, можно сказать, что моделирующие представления - это та модель изучаемого явления, которую принимает исследователь и на которой верифицируются (получают подтверждения) сведения об изучаемом объекте.

Итак, будем помнить, что разговор о психике предполагает «воплощение», замену исходной абстракции в силу ее труднодостижимости и сложности для понимания: происходит замена непостижимого объекта другим, более доступным для понимания.

Поэтому, когда мы говорим о психике, в действительности рано или поздно в нашем рассуждении появляются такие понятия как отражение, деятельность, поведение, адаптация, личность, ориенти-

ровка и пр. Таким образом, понятно, что предмет психологии имеет достаточно сложную структуру, включающую в себя различные компоненты.

Можно говорить о *декларируемом* предмете. В настоящее время под декларируемым предметом обычно имеется в виду «психика», поскольку именно она заявляется в качестве предмета психологической науки. О сложностях исследования психики как таковой уже упоминалось. Поэтому в действительности используется «заместитель» декларируемого предмета – отражение, деятельность, поведение и т.д., который уместно именовать *рационализированным* предметом. И, наконец, тот конструкт, который порождается при участии моделирующих представлений, вполне заслуживает наименование *реального* предмета [14, 15, 16, 17, 18, 19].

Душа есть единственный и неизменный подлинный предмет психологии с древних времен и до наших дней. И, по-видимому, таковой она и должна оставаться, особенно учитывая, что предмет имеет, как мы видели, сложную структуру. Как можно полагать, душа должна оставаться «недостижимым» (по крайней мере, в настоящее время) идеалом психологии, ибо это предмет психологии во всей его сложности и полноте. Для души отсутствуют в настоящее время адекватные моделирующие представления (во всяком случае, такие, которые выдерживали бы критику). И правы те, кто настаивают на том, что есть дух, наличие которого в структуре души, несомненно.

Не развивая эту мысль далее, скажем лишь, что понятие души для отечественной психологии важно, потому что в нем содержится огромный потенциал. Приведем цитату: «одно лишь несомненно: живой, целостный внутренний мир человека, человеческая личность, то, что мы вне всяких теорий называем нашей «душой», нашим «духовным миром», в них совершенно отсутствует. Они заняты чем-то другим, а никак не им. Кто когда-либо лучше понял себя самого, свой характер, тревоги и страсти, мечты и страдания своей жизни из

учебников современной психологии, из трудов психологических лабораторий? Кто научился из них понимать своих ближних, правильнее строить свои отношения к ним?» [25, с.423]. Как понятно из приведенной цитаты, мы полагаем, что то, что презрела психофизиология – живой, целостный внутренний мир человека – на самом деле, возможно, и является настоящим предметом психологической науки в том высоком смысле слова, о котором писал С. Л. Франк в цитате, которая была приведена в начале статьи. Такой – идеальной – позиции противостоит доминирующая в западной науке (главным образом, американской, задающей мейнстрим в мировой психологии) сциентистская, корнями уходящая в позитивизм: изучать надо то, что доступно изучению. В качестве идеала (куда же без него!) там используется «идол»: стандарт современной американской психологической науки. Не будем здесь развивать эту тему, оставим ее для специального случая. Скажем только себе, зададим вопрос: «Что мы должны делать сегодня, когда поставленные высокие идеалы пока недостижимы?».

Попробуем ответить, хотя прежде стоит понять, что именно не знаем или не понимаем? Конечно, это тоже специальная тема. Поэтому здесь в качестве предварительного ответа лишь сошлемся на высказывания авторитетов. Карл Юнг, один из величайших психологов, прямо говорил о том, что психика является «неизвестным фактором» и «мы еще очень далеки от того, чтобы даже приблизительно понять его сущность» [26, с.418]. Это очень важный момент. Если мы далеки от понимания сущности психического, то важно не принимать неоправданных ограничений. Можно привести высказывания великого У. Джемса: «мы должны сознавать, какой мрак облекает область душевных явлений, и никогда не забывать, что принятые нами на веру положения, на которые опирается все естественноисторическое исследование психических явлений, имеют временное, условное значение и требуют критической проверки» [25, с.408]. В

другом месте Джемс возвращается к этому вопросу и с присущим ему блеском пишет: «Итак, толкуя все время о психологии как естественной науке, мы не должны думать, что речь идет о науке, установленной на прочном, незыблемом основании. Наоборот, называя психологию естественной наукой, мы хотим сказать, что она в настоящее время представляет простую совокупность отрывочных эмпирических данных; что в ее пределы отовсюду неудержимо вторгается философский критицизм и что коренные основы этой психологии, ее первичные данные должны быть обследованы с более широкой точки зрения и представлены в совершенно новом свете. Короче говоря, название естественной науки указывает на то, что психология обладает всеми несовершенствами чисто эмпирической науки, и не должно вызывать в психологах наивной уверенности в цветущем состоянии изучаемой ими научной области» [5, с.363]. Обратим внимание на то, что Джемс, рассуждая о будущем психологии, мечтал о появлении Галилея от психологии: «Когда в психологии явится свой Галилей или Лавуазье, то это, наверное, будет величайший гений; можно надеяться, что настанет время, когда такой гений явится и в психологии, если только на основании прошлого науки можно делать догадки о ее будущем. Такой гений по необходимости будет «мета-физиком» [5, с. 408].

Что мы должны делать, пока «пси» - фактор остается неизвестным, а гений-метаизик пока не прибыл? На наш взгляд, движение в правильном направлении задает теоретическая разработка проблемы предмета. Как представляется, положение в психологии не является исключением. Можно полагать, что физикам тоже не вполне ясно, в чем состоит сущность силы, но это, по-видимому, не мешает вполне успешно двигаться и разрабатывать дальше эту в высшей степени respectable научную дисциплину.

Большое заблуждение считать, что любое широкое понятие может претендовать на то, чтобы быть предметом психологии.

Пока мы не знаем в чем «природа и сущность» психики, мы должны иметь дело с совокупным предметом как целым. Не понимая природы и сущности трудно надеяться на выделение релевантной единицы, которой можно было бы заменить целостный предмет. Зато располагая информацией об архитектонике целостного предмета можно выстраивать объяснения, которые не приводят к редукции психического к непсихическому, а действительно обогащают наше понимание психики.

Теоретический анализ предмета предполагает в первую очередь выявление функций, которые должен выполнять предмет психологической науки, а также его основные характеристики. Представляется, что речь может идти о следующих функциях.

Основные функции предмета:

- а) Конституирование науки.
- б) Обеспечение работы «машины предмета». Это одна из основных функций. Имеется в виду то, что за счет внутрпредметных отношений в рамках предмета возможно построение моделей, увеличивающих объем психологического знания. Поскольку в состав внутреннего мира человека входят психические образования, имеющие разное происхождение и различную обусловленность, возникает перспектива разрабатывать психологию, руководствуясь известным положением Э.Шпрангера объяснять психическое через психическое.
- в) Определение предмета исследования (главная роль в конституировании предмета исследования). Эта функция позволяет конструировать *предмет* конкретного *научного психологического исследования*.
- г) Роль предметного стола. Предметный (операционный) стол (М.Фуко) — необходимый атрибут как предметной дисциплины, так и научного исследования. Сопоставление понятий, их сравнение возможно только в том случае, если они находятся в одной плоскости психологического исследования.

д) Предмет должен определять границы науки, то есть охватывать все пространство дисциплины. Как уже отмечалось, трактуется внутренний мир человека максимально широко, в него включены и сознательные и бессознательные психические явления. Более того, такая широкая трактовка позволяет включить в архитектуру внутреннего мира такие разные механизмы (и показать их роль и значение) как отражение и конструирование.

е) Дидактическая функция.

Основные характеристики предмета.

А) Предмет должен существовать реально, должен не быть «искусственно» сконструированным (для того, чтобы быть предметом науки в подлинном смысле слова), т.е. он должен быть не свойством каких-то других предметов, а исследоваться должна психическая реальность (иными словами, предмет должен иметь онтологический статус).

Б) Предмет должен быть внутренне достаточно сложным, чтобы содержать в себе сущностное, позволяющее выявлять собственные законы существования и развития, а не сводить внутренне простое психическое к чему-то внешнеположному, обеспечивая тем самым редукцию психического.

В) Понимание предмета должно быть таково, чтобы позволить разрабатывать науку психологию по собственной логике, не сводя развертывание психологических содержаний к чуждой психологии логике естественного или герменевтического знания.

Г) Понимание предмета должно быть таким, чтобы обеспечить возможность психологического объяснения (нередуктивного).

Д) Понимание предмета должно быть целостным и не допускать замены целостного предмета на его «замену»: в качестве «подмены» обычно используют единицу, замещающую реальный предмет (почему-то считается, что единицу легче изучить).

Е) Понимание предмета должно быть экологичным, он должен

органично вписываться в окружающий мир, гармонировать с биосферой и ноосферой.

Проверку на право быть предметом психологии успешно прошел конструкт «внутренний мир человека» [14, 15, 16, 17, 19], а также конструкт «психическая реальность» (К. Юнг) [27]. Это в качестве примера, подтверждающего жизнеспособность такого подхода.

И уже самое последнее. Наивно было бы полагать, что психология близка к своему финальному состоянию. В этой статье мы уже приводили слова Юнга, что мы пока далеки, чтобы приблизительно понять сущность психологического фактора: «мы еще очень далеки от того, чтобы даже приблизительно понять его сущность» [26, с. 418]. Представляется, что мы медленно движемся в нужном направлении.

Еще раз повторим, что предмет – центральная проблема в методологии. Соответственно, понятие предмета центральное понятие в структуре методологии. Об этом прекрасно написал Г. В. Залевский: «На мой взгляд, недостаточно понимать систему, в том числе и методологическую, только с позиции взаимосвязи составляющих ее элементов, не учитывая того, что каждый элемент играет свою роль в этой взаимосвязи, во-первых, и, во-вторых, по мере усложнения живой системы – от клетки до человека и человеческого сообщества – эти взаимосвязи все больше иерархизируются с появлением «командного» элемента, играющего роль интегратора всех элементов системы. С моей точки зрения, в интегративной методологии таким элементом и является предмет психологии (точнее, понимание предмета, что для нас выступает в качестве предмета психологии)» [6 с. 98].

PSYCHOLOGY: PROBLEMS

MAZILOV V. A.

Yaroslavl State pedagogical university, Russia

ABSTRACT

The article presents the importance of methodology, the understanding of the subject as a central problem of psychology. Accordingly, the concept of the subject is the central concept in the structure of the methodology.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев Н. Г., О психологических методах изучения творчества [Текст] / Н. Г. Алексеев, Э. Г. Юдин // Проблемы научного творчества в современной психологии / Под ред. М. Г. Ярошевского. М.: Наука, 1971. с. 151-203
2. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т. 1. [Текст] / Аристотель. М.: Мысль, 1975. – 550 с.
3. Брушлинский А. В., Субъект: мышление, учение, воображение. М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «Модек», 1996.
4. Выготский Л. С., Сочинения в 6 тт. Т.1, М., 1982
5. Джемс У., Психология. Изд.5-е.У.Джемс. С.-Пб.: Изд. К.Л. Риккера, 1905. 425 с.
6. Залевский Г. В., «Строительные леса» на здании, которое называется психология человека // Сибирский психологический журнал. 2019. № 71. С. 79–106
7. Залевский Г. В., Рецензия на монографию В.А. Мазилова «Методология психологической науки. История и современность» // Сибирский психологический журнал 2019 № 71, с.197-200
8. Кравков С. В., Самонаблюдение. М.: Русский книжник, 1922.
9. Козлов В. В., Седьмая волна в развитии психологии // Труды Ярославского методологического семинара. Т. 2: Предмет психологии. Ярославль, 2004,

- с. 185–206.
10. Козлов В. В., Интегративная психология – возврат к предмету психологии // Методология и история психологии: Научный журнал. Т. 1. Вып. 1, 2006, с. 132–146.
 11. Козлов В. В., К проблеме парадигмы современной социальной психологии // Социальная психология 21 столетия. Ярославль: МАПН, 2002, с. 22–33
 12. Ломов Б. Ф., Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984.
 13. Мазиллов В. А., Теория и метод в психологии. Ярославль: МАПН, 1998.
 14. Мазиллов В. А., Научная психология в век глобализации [Текст] / В.А.Мазиллов // Высшее образование сегодня № 7, 2018, с. 48-55
 15. Мазиллов В. А., Психология: взгляд в будущее [Текст]. / В.А.Мазиллов // Психологический журнал, т.38, №5, 2017а, С.97-102
 16. Мазиллов В. А. Методология психологической науки: история и современность. [Текст]. / В. А.Мазиллов Ярославль, 2017. 419 с.
 17. Мазиллов В. А., Научный факт в психологии: структурно-уровневый подход // Вестник Российского фонда фундаментальных исследований. Гуманитарные и общественные науки. № 1 (90) январь – март 2018, с. с.133-142
 18. Мазиллов В. А., De anima: предмет психологии и границы его постижения // Высшее образование сегодня, № 5, 2019
 19. Мазиллов В. А., Прогресс на фоне кризиса [Текст]. / В.А.Мазиллов // Вопросы психологии, №6, 2017, с.107-116
 20. Роговин М. С. Залевский Г.В., Теоретические основы психологического и патопсихологического исследования. Томск, 1988.
 21. Рубин Э., Несуществование внимания // Хрестоматия по вниманию. М.: МГУ, 1976, с. 144–145.
 22. Франк С. Л., Душа человека: Опыт введения в философскую психологию [Текст]. // Франк С. Л. Предмет знания. Душа человека. — СПб.: Наука, 1995. — С. 417–632.
 23. Шадриков В. Д., Мазиллов В. А. Общая психология. Учебник для академического бакалавриата [Текст]. Шадриков В. Д., Мазиллов В. А. М.: Юрайт, 2015. - 411 с.
 24. Шадриков В.Д., Внутренний мир человека. [Текст]. /В.Д. Шадриков. М., 2006. - 386 с.

25. James W., The Principles of Psychology. London: Macmillan and Co, 1890. V.1. XII, 689 p; V. 2. VI, 704 p.
26. Jung K. G., Die Bedeutung von Konstitution und Vererbung für die Psychologie// Ges. Werke. Bd.8, 1967, S. 418–423.
27. Jung K. G., Die Synthetische oder Konstruktive Methode // Ges. Werke. Bd. 7, 1967, S. 87–97.
28. Mazilov V. A., About Methodology of Russian Psychology of Today // Psychological Pulse of modern Russia. M.–Yaroslavl: IAPS, 1997, c. 126–135.

PSYCHOPATHIC PERSONALITY DISORDER AND FORENSIC PRACTICE: KEY CHALLENGES

David J. Cooke

University of Bergen, Norway

Psychopathy is a personality disorder, that is, a chronic disturbance of an individual's relations with self, others and their environment which leads to distress and impairment. There may be evidence of this disturbance in childhood and adolescence and it is marked by deviations from cultural expectations. Personality disorders affect how the individual feels, thinks and behaves. Psychopathic personality disorder (PPD) is a particular form of personality disorder that can be described in terms of three broad dimensions, first, an interpersonal style that is dominant, forceful, deceptive and grandiose, second, an affective deficit evidenced by a failure to experience remorse or guilt and a lack of a capacity to form appropriate attachments, and third, a behavioural style that is reckless, impulsive, disruptive and aggressive (Cooke & Michie, 2001; Cooke & Sellbom, 2019).

PPD has long been recognised—if not labelled as such. Three thousand years ago the psalmist described the «wicked man» as engaging in extremely harmful and immoral behaviour and displaying traits including pride, vanity, a sense of invulnerability, a sense of being special, deceitfulness and insincerity. These traits are linked to violence. «He sitteth in the lurking places of the villages: in the secret places doth he murder the innocent» (Psalms, 10, v 2–8). Other historical sources e.g., the Icelandic Sagas and Chaucer's *Canterbury Tales*, identify patterns that are consonant with contemporary accounts of PPD.

PPD has been recognised in many societies, for example, in her classic anthropological study, Elaine Murphy (1976) obtained accounts of PPD in two distinct pre-industrial societies, the Yoruba tribe of Nigeria and the Inuit of North West Alaska. While the focus of her studies was on

the expression of schizophrenia in these societies, it was clear that the elders in these societies distinguished PPD from schizophrenia, and other mental disorders, indeed, both societies had specific terms for PPD. The Inuit described it as Kulangeta, the Yoruba as Aranakan. Both societies treated those who suffered from schizophrenia differently to those who suffered from PPD.

Despite the fact that PPD is generally thought to be more prevalent in men, PPD has long been described in women. From Greek mythology to contemporary cinema (e.g., *Médée*, *Salomé*, *Manon Lescaut*, *Lola Montez*), *les femmes fatales* harmed others by being seductive, manipulative, cruel, egocentric, callous, and uncommitted. Using their sensuality and sexuality, they controlled and dominated those around them (Forouzan & Cooke, 2005).

Clinicians—so called alienists or mad doctors—started to classify mental disorders at the beginning of the 19th Century. Pinel in Paris and Pritchard in England provided inchoate descriptions of PPD (Berrios, 1996). They contributed two important observations. First, they confirmed that mental disorder could exist even when reasoning is intact, and second, they indicated that incorrigible antisocial behaviour may be a consequence or product of such a disorder.

At the turn of the twentieth century little consensus existed about specific forms of personality disorder, however, a consensus emerged that there is a cluster of personality traits associated with a higher risk for aggressive, impulsive and antisocial behaviour (Berrios, 1996). For example, in Scotland Henderson (1939) presents a tripartite taxonomy, he described the «predominantly aggressive psychopath», the «inadequate psychopath» and the «creative psychopath». Kahn described the «impulsive», «weak», and «sexual» psychopath: and Schneider, the «labile», «explosive», and «wicked» psychopath (Berrios, 1966).

The second half of the twentieth century saw a narrowing of the concept of psychopathy with rich clinical descriptions (e.g., Arieti, 1963; Cleckley, 1988; McCord & McCord, 1964) offering frameworks for

describing those who suffer from PPD. There is broad agreement that interpersonally, psychopathic individuals are dominant, forceful, arrogant, and deceptive; affectively, they lack appropriate emotional responses; and behaviourally they are impulsive, reckless and lack planfulness. Some argue that criminal behaviour is a key feature of the disorder but this contention is tautological and does not survive careful conceptual or empirical evaluation (Cooke & Sellbom, 2019; Skeem & Cooke, 2010). While some consensus exists about the primary dimensions of pathology underpinning PPD there exists less of a consensus regarding the relative importance of each of these dimensions. PPD remains a controverted concept.

If PPD is such a confused concept why has it persisted? In forensic clinical practice it is clear that PPD has relevance and traction. It is widely recognised that patients with PPD can be particularly challenging; they are challenging to assess and manage; their response to standard treatments tends to be poor; their risk of engaging in dysfunctional conduct e.g., criminal acts, substance misuse and suicidal behaviour is elevated; their ability to sustain intimate relationships is impaired and they tend to die early (Cooke & Logan, 2018; Douglas, Vincent, and Edens, 2018; Ellingson, Littlefield, Verges and Sher, 2018; Hare, 1991, Polaschek & Skeem, 2018).

In forensic practice there has been perhaps an over enthusiastic—and ill considered—acceptance of the utility of the concept of PPD. PPD can be a dangerous concept: as a concept it can be more prejudicial than probative, it can have a profound impact on how individuals are dealt with within the legal system (Edens, Petrila & Kelley, 2018); in certain jurisdictions those who are deemed to be psychopathic are more likely to suffer capital punishment (Edens, Davis, Fernandez, Smith & Guy, 2013); PPD can be used as a reason to exclude a patient from treatment (Ogloff, 2006).

Paul Mullen summed up the clinician's dilemma: «Psychopathic disorder is an unfortunate term with a disreputable history, but there is

a group of patients for whom this or some equivalent nomenclature is required» (Mullen, 1992, p. 343).

Back to Basics

There can be little doubt that PPD is an important concept in clinical forensic practice yet the definition of the concept remains obscure and is subject to controversy (Hart & Cook, 2012; Skeem & Cooke, 2010). With colleagues, Stephen Hart, Caroline Logan and Christine Michie I have tried to go back to basics and articulate the nature of the concept of PPD. Before developing measurement tools, it is essential to articulate what is meant by a concept. For example, before developing a test of intelligence it is essential to define what the concept of intelligence is. Cook and Campbell (1979) advocated: «the careful preexperimental explication of construct so that the definitions are *clear* and in conformity with public understanding of the words being used» (p. 60; emphasis in original). Such explication is rare in psychopathology research. Cooke, Hart, Logan, & Michie (2012) developed a concept map of PPD called the Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality (CAPP). Concepts maps are designed to lay out knowledge concerning a particular topic in a simple graphical form. The key informational elements of the topic are represented by circles or ovals with the relations amongst the elements being represented by lines with or without arrow heads (Edwards & Fraser, 1983).

In order to construct our concept, map we carried out three processes. First, we reviewed three distinct literatures; the existing diagnostic criteria (e.g. DSM-IV; American Psychiatric Association, 2000; WHO, 1992), the detailed clinical descriptions of past scholars (e.g., Henderson, 1939; Schneider, 1958) and finally, the available research literature regarding PPD (e.g., Blackburn, 1998; Lykken, 1995). Having reviewed the literatures, we interviewed a cohort of clinicians who worked closely with patients with PPD. We asked the

clinicians to describe the symptoms of patients that they had treated.

Having gathered all this information from the literatures and the interviews the challenge was to organise the information in a theoretically meaningful manner. We adopted the lexical approach—an approach that has been used widely in personality research. Essentially, the lexical approach indicates that because human beings are a highly linguistic species the characteristics of personality—and personality disorder—are central to everyday natural language; the more adjectives used to describe particular personality traits in a language the more important is that trait (Saucier & Goldberg, 2001). We translated all the information gathered from the multiple sources into natural language trait-descriptive adjectives or brief adjectival phrases. This resulted in 33 symptoms of PPD being identified. Linguistic terms are inherently fuzzy so we defined, or «triangulated» the meaning of each symptoms using three synonymous adjectives or adjectival phrases. For example, the symptom *Antagonistic* was defined as *Contemptuous*, *Disagreeable*, and *Hostile*. This triangulation process allows readers to gain a clearer appreciation of the meaning of the symptoms.

Finally, we realised that the 33 symptoms could be distributed on a rational basis (not a statistical basis) into six domains of personality functioning, namely, *Attachment*, *Behavioural*, *Cognitive*, *Dominance*, *Emotional*, and *Self*. These domains have been identified in various empirically derived models of personality. They provide additional information for the interpretation of symptom meaning further reducing ambiguity.

Having completed this process, we produced a hierarchical concept map; PPD is at the first level, beneath this are the six domains of personality functioning, beneath this level are the 33 symptoms, and finally, each symptom is defined by 3 adjectives or adjectival phrases (See figure 1).

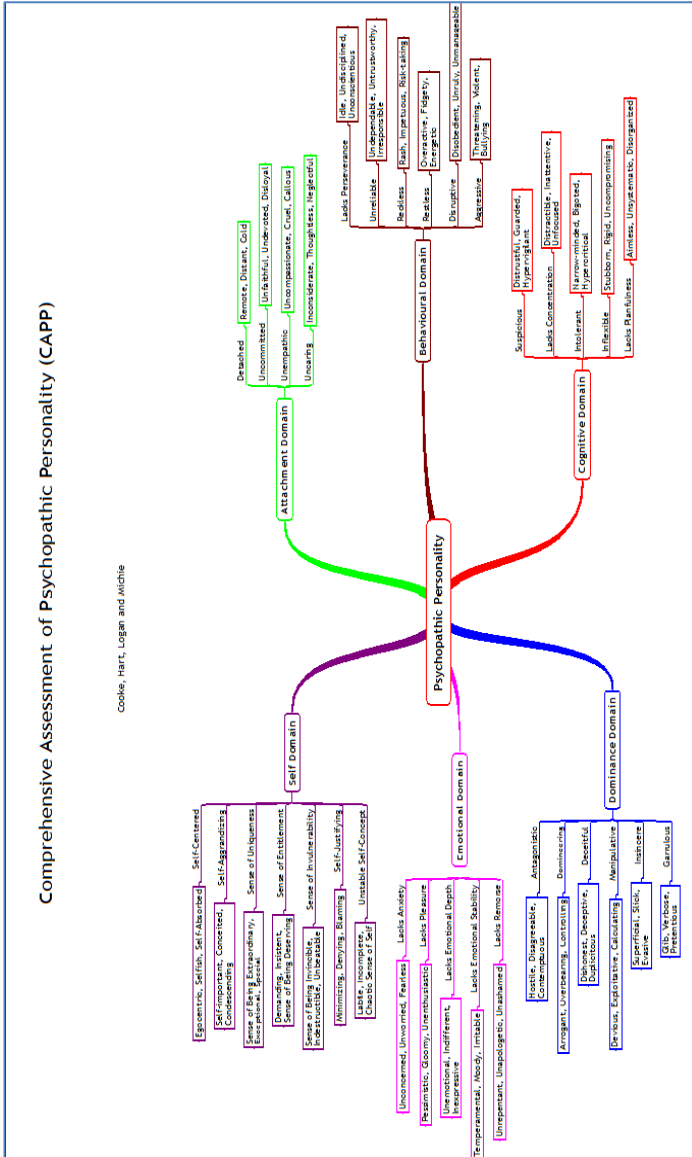
The entire model can be described in around 180 words or text on

in a single graphic and can be readily understood by people with no training or experience in mental disorder. The CAPP has been the basis for the development of new measures of psychopathy including self-structured interviews, staff-rating scales and self-report measures.

The CAPP concept map has now been translated into over 25 languages (e.g., most Western European languages, Korean, Chinese, Russian, Malaysian, Persian, Hebrew) —but not Armenian! There is increasing evidence for the construct validity of the concept map (Cooke, 2018) and for its utility in clinical settings (Cooke & Logan, 2018).

In conclusion, PPD is an elusive concept but remains an important concept in clinical forensic practice. PPD has serious implications for those who suffer from the disorder, and for their victims. It is only through careful construct explication and the development of multi-measurement procedures that the essence of this complex disorder will be understood. The research on the CAPP concepts provides one small step on the path to understanding PPD.

Figure One. Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality Concept Map.

REFERENCES

1. American Psychiatric, A. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: Text Revision*. Washington: American Psychiatric Association.
2. Arieti, S. (1963). Psychopathic personality: Some views on its psychopathology and psychodynamics. *Comprehensive Psychiatry*, 4 (5), 301-312.
3. Blackburn, R. (1998). Psychopathy and personality disorder: implications of interpersonal theory. In D. J. Cooke, A. E. Forth, & R. D. Hare (Eds.), *Psychopathy: Theory, reseach and implications for society* (Vol. 1st, pp. 269-301). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
4. Berrios, G. E. (1996). *The history of mental symptoms: Descriptive psychopathology since the nineteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Cleckley, H. (1976). *The mask of sanity* (Vol. 5). St Louis: Mosby.
6. Cook, T. D., & Campbell, D. T. (1979). *Quasi-experimentation, design and analysis issues for field settings*. Chicago: Rand McNally College Publishing Company.
7. Cooke, D.J. (2018) Psychopathic personality disorder: Capturing an elusive concept. *European Journal of Applied Philosophy*, 14 (1), 1-15.
8. Cooke, D. J., Hart, S. D., Logan, C., & Michie, C. (2012). Explicating the Construct of Psychopathy: Development and Validation of a Conceptual Model, the Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality (CAPP). *International Journal of Forensic Mental Health*, 11(4), 242-252.
9. Cooke, D. J., & Logan, C. (2018). Capturing Psychopathic Personality: Penetrating the Mask of Sanity through Clinical Interview. In C. J. Patrick (Ed.), *The Handbook of Psychopathy* (2 ed.). London: Guildford Press.
10. Cooke, D. J., & Michie, C. (2001). Refining the construct of psychopathy: Towards a hierarchical model. *Psychological assessment*, 13(2), 171.
11. Cooke, D. J., & Sellbom, M. (2019). An examination of Psychopathy Checklist-Revised latent factor structure via exploratory structural equation modeling. *Psychological assessment*, 31 (5) 581-591.
12. Douglas, K. S., Vincent, G. M., & Edens, J. F. (2018). Risk for criminal

- recidivism: The role of psychopathy. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of Psychopathy*. New York: Guilford Press.
13. Edens, J. F., Davis, K. M., Fernandez Smith, K., & Guy, L. S. (2013). No sympathy for the devil: Attributing psychopathic traits to capital murderers also predicts support for executing them. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 4(2), 175.
 14. Edens, J. F., Petrila, J. P., & Kelley, S. E. (2018). Legal and ethical issues in the assessment and treatment of psychopathy. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of Psychopathy* New York: The Guilford Press.
 15. Edwards, J., & Fraser, K. (1983). Concept maps as reflectors of conceptual understanding. *Research in Science Education*, 13(1), 19-26.
 16. Ellingson, J. M., Littlefield, A. K., Verges, A., & Sher, K.J. (2018) Psychopathy and substance abuse disorders. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of Psychopathy* New York: The Guilford Press.
 17. Forouzan, E., & Cooke, D. J. (2005). Figuring out *la femme fatale*: Conceptual and assessment issues concerning psychopathy in females. *Behavioural Sciences and the Law*, 23, 765-768.
 18. Hare, R. D. (1991). *The Hare Psychopathy Checklist - Revised*. Toronto, Ontario: Multi-Health Systems.
 19. Hart, S. D., & Cook, A. N. (2012). Current issues in the assessment and diagnosis of psychopathy (psychopathic personality disorder). *Neuropsychiatry*, 2(6), 497-508.
 20. Henderson, D. K. (1939). *Psychopathic states*. New York: W.W. Norton & Co.
 21. Lykken, D. T. (1995). *The antisocial personalities*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
 22. McCord, W., & McCord, J. (1964). *The psychopath: an essay on the criminal mind* (Vol. 1). Princeton NJ: Van Nostrand.
 23. Mullen, P. E. (1992). Psychopathy: a developmental disorder of ethical action. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 2, 234-244.
 24. Ogloff, J. R. (2006). Psychopathy/antisocial personality disorder conundrum. *Australian and New Zealand journal of psychiatry*, 40 (6-7), 519-528.
 25. Murphy, J. M. (1976). Psychiatric labelling in cross-cultural perspective:

- similar kinds of disturbed behavior appear to be labelled abnormal in diverse cultures. *Science*, 191, 1019-1028.
26. Polaschek, D.L. & Skeem, J. (2018). Treatment of adults and juveniles with psychopathy. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of Psychopathy* New York: The Guilford Press.
 27. Saucier, G., & Goldberg, L. R. (2001). Lexical studies of indigenous personality factors: Premises, products, and prospects. *Journal of personality disorders*, 69(6), 847-879.
 28. Schneider, K. (1958). *Psychopathic personalities* (Vol. 9th). London: Cassell.
 29. Skeem, J. L., & Cooke, D. J. (2010). Is criminal behavior a central component of psychopathy? Conceptual directions for resolving the debate. *Psychological assessment*, 22(2), 433-445.
 30. World Health Organisation. (1992). *The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: clinical descriptions and diagnostic guidelines* (Vol. 1). Geneva: World Health Organisation.

**ПРОБЛЕМЫ В ВОПРОСЕ КЛАССИФИКАЦИИ И
ДИАГНОСТИКЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ**

Абгарян А. К.

АГПУ им. Х.Абовяна, Ереван, Армения

Ключевые слова: консультирование, психологическая помощь, проблемы психологического генеза, психологический анамнез, невротические расстройства, эмоциональные расстройства.

Для полноты картины к вопросам классификации я также добавил бы и вопросы коррекции (или терапии), так как все к этому и сводится. Хочу здесь представить динамику своего более чем 35 летнего опыта работы с психологическими проблемами без всяких ограничений. Я условно разделяю эти проблемы на четыре большие группы.

1) Интимно-личностное консультирование (разного рода комплексы, связанные с общением, разного вида зависимости, страхи, фобии, невротические расстройства и т.д.

2) Семейное консультирование (служба знакомств, помощь в правильном выборе партнера, решение семейных проблем и др.)

3) Психолого-педагогическое консультирование (решение всех проблем, которые могут возникнуть в школе)

4) Деловое консультирование (решение проблем, связанных с правильным выбором профессии, изменение профессии во взрослом возрасте, психологическая помощь безработным, помощь в создании новых коллективов, адаптации работников к новым условиям и т.д.).

Хочу подчеркнуть, что мой большой личный и профессиональный опыт позволяет мне выразить свое мнение по всем этим вопросам:

- 1) более 25000 клиентов с разными проблемами
- 2) 10 лет работы психологом, педагогом и военным психологом в кадетской школе.
- 3) 30 лет назад я создал центр по вопросам семьи и брака, где решались все вопросы помощи в создании и сохранении семьи.
- 4) Более 22 лет преподавательской работы в разных вузах, около 20-и предметов в основном практического характера и т.д.

Вышеупомянутая мною классификация, разумеется, неполная. Работая с некоторыми проблемами, я сотрудничал с другими специалистами в разных областях. Например, при работе с речевыми нарушениями - с логопедом, при работе с химическими зависимостями - с наркологами, при подозрении на психическое заболевание - с психиатрами и т.д.

Хочу также подчеркнуть, что в вопросах классификации и диагностики мне помогали пособия по психиатрии 10го пересмотра (МКБ-10). Там уже есть классификация и постановка диагноза многих проблем психологического генеза, связанных, например,

- 1) с расстройствами сна неорганической природы (F-51),
- 2) с половой дисфункцией неорганической природы (F-52)
- 3) невротические, связанные со стрессом и соматоформные расстройства (Ф-4)
- 4) эмоциональные расстройства детского возраста (F-93)
- 5) другие невротические расстройства (F-48)

Это ещё неполный список из МКБ-10.

Во всех вышеуказанных сферах у меня были проблемы, когда не хватало знаний и опыта. Но постоянная работа над собой и опыт работы с людскими разносторонними проблемами почти свел на нет большинство этих проблем. Я также все время работал над разви-

тием своих личностных качеств и установок, необходимых клиническому психологу для успешной работы с людьми.

Огромное значение имеет доскональное и грамотное собирание психологического анамнеза, который осуществляется в процессе всего консультирования, добавляя еще новые и новые штрихи к психологическому портрету личности. Моей практической работе очень помогло преподавание таких предметов, как основы консультирования, НЛП и т.д. И наоборот, практическая работа с людьми оттачивает и нивелирует те знания, которые я передаю студентам, т.е. одно помогает другому.

Так консультация мне очень помогла в развитии установок и личностных качеств, необходимых психологу для успешной работы с клиентами. Сбор психологического анамнеза также стал более грамотным, целостным и полезным для практической работы. НЛП помогло мне во всех сферах работы, особенно в установлении раппорта с клиентом. Никакая другая психотерапевтическая теория этого так профессионально не делает.

В терапии мне очень помог мой опыт работы фельдшером батальона в армии (в батальоне было 500 курсантов). Я считаю, что практический психолог, не имеющий клинических знаний и клинического мышления с людскими проблемами, качественно работать не может – он может многое упустить и клиенту навредить. В психотерапии у меня также нет принципиальных проблем. Я использую эклектический подход, работая в рамках многих теорий, беря отовсюду все полезное. Специалист, работающий в рамках одной теории - негибок и не сможет полноценно помогать клиентам.

В психотерапии для меня проблемой являются лишь нереалистические ожидания некоторых клиентов, которые не готовы к сотрудничеству. Имея нереалистические ожидания, многие ждут чуда и через 1-2 сеанса, разочаровавшись, прекращают посещение. Особенно это касается невротических состояний, где нужна серьезная и

относительно длительная работа по коррекции некоторых личностных черт и установок.

Резюмируя сказанное, еще раз подчеркну, что лично у меня на данный момент нет принципиальных проблем в вопросах классификации, диагностики и терапии проблем психологического характера. Но все это пришло вместе с большим опытом работы с людьми, работой над собой, преподаванием и личным опытом преодоления проблем.

ABOUT SOME PROBLEMS IN CLASSIFICATION AND DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

ABGARYAN A. K.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

In the article the author tries to give a general classification of psychological problems, based on his experience of psychotherapy: family problems, school (pedagogical) problems, problems of personal sphere, professional or business problems.

АМЕРИКАНСКАЯ СИСТЕМА ДИАГНОСТИКИ PDM

Арутюнян Н. С.

АГПУ им. Х.Абовяна, Ереван, Армения

Статья написана при поддержке гранта ГКН МОН Армении № 18Т-5А059 «Психологические проблемы личности: их сущность, характеристики и принципы классификации».

Ключевые слова: МКБ, DSM, PDM, классификация, психологическая проблема, многоосевой подход.

В развитии психологических наук особое значение имеет точная классификация проблем пациентов, адекватная их запросам диагностика, а также осуществление соответствующих терапевтических мер. Для достижения этой цели имеются всем известные и широко используемые классификационные системы. На сегодняшний день существует два основных руководства по психическому здоровью, на основании которых специалисты из разных стран диагностируют и классифицируют проблемы психического здоровья. Это МКБ (Международная классификация болезней) и DSM (Справочник по диагностике и статистике психических заболеваний). Однако в 2006 г. серьезную претензию на свое достойное место в этом списке предъявляет американская система диагностики, которая несет печать психодинамической школы.

28 мая 2006 года усилиями пяти психоаналитических гигантов (Психоаналитический альянс)*, была опубликована книга «Психодина-

* В состав Психоаналитического альянса входят: 1. Американская психоаналитическая ассоциация, 2. Международная психоаналитическая ассоциация, 3. Подразделение психоанализа Американской психологической ассоциации (Дивизия 39), 4. Американская академия психоанализа и динамической психиатрии 5.

мическое диагностическое руководство» (PDM). Авторы В. Линджиарди и Н. Макуильямс с открытым высокомерием назвали его революционным документом ввиду того, что это был единственный документ, который на тот момент хотел создать не теоретический нейтралитет или эклектизм, а полностью отразить психоаналитическую идеологию [1].

Следует отметить, что этот инструмент в значительной степени опирается на результаты современных нейробиологических исследований, но он также поддерживает традиционные принципы и подходы психоаналитической терапии. Это позволяет профессионалам описывать и классифицировать индивидуальные особенности пациента, собирать в единый профиль его социальные и эмоциональные сильные стороны, симптомы, уникальные интеллектуальные способности и личный опыт.

Как может показаться на первый взгляд, PDM не предназначен для конкуренции с DSM или ICD. Прежде всего, авторы этого руководства определяют психическое здоровье и отмечают, что психическое здоровье - это не отсутствие видимых симптомов болезни или патологии, оно более широкое и всеобъемлющее понятие. Другие диагностические системы базируются на видимых симптомах и поведении пациента, называя черты личности вторичными, в то время как важно знать не только психологическую проблему, но и что-то про субъекта, у кого эта проблема. В системах DSM и ICD человек теряется, так как проблема находится на переднем плане. Авторы PDM пытались «снизить это напряжение», сочетая функциональный и описательный подходы к классификации проблем [6, ст.1-2].

Один из соавторов Н. Гринспен считает, что это руководство может стать полным диагностическим инструментом. Он может по-

мочь «понять больше о своих пациентах» не только психоаналитикам, но и когнитивистам и биохейвиористам, а также семейным и системным терапевтам [5].

Диагностика по PDM беспрецедентный случай, поскольку не основана на попытке диагностировать проблему на основе простой суммы симптомов (Polythetic Classification). Хотя некоторые разделы PDM2 повторяют несколько хорошо известных таксономий, но в отличие от других систем, здесь также учитывается внутренний опыт пациента в этих условиях. Поскольку специалистам по психическому здоровью приходится каждодневно сталкиваться с субъективностью посетителей, им необходимо глубже понимать внутренний мир посетителей. Именно поэтому система PDM многомерна и построена на 3 осях.

- **Ось P** – личностные синдромы,
- **Ось M** – профиль умственной деятельности,
- **Ось S** – предпосылки симптома, субъективный опыт [6, 7].

Ось P представляет весь спектр функционирования личности, от невротических и пограничных состояний до патологических состояний, а также личностный стиль или паттерн. Первое измерение классифицирует образцы индивидуальности в двух областях. Во-первых, это спектр типов индивидуальности, которая варьирует от нездорового и неадекватного к здоровому и адекватному. Во-вторых, классифицирует, как человек «организует умственное функционирование и затрагивает мир».

Это измерение обеспечивает «микроскопическую» экспертизу умственной жизни пациента, систематически составляя их функциональную способность к когнитивным и аффективным процессам, идентичности и отношениям, защите и преодолению, самопознанию и ориентированию [2].

На основе Оси S как краеугольный камень лежат категории диагностических систем DSM и ICD. Эта ось описывает аффективные состояния, когнитивные процессы, соматические переживания и

шаблоны поведения пациента. Сюда также входят психологические переживания, такие как гендерная идентичность или сексуальная ориентация.

Классификация PDM основана на возрастных критериях, подчеркивая следующие 5 возрастные стадии:

- поздний возраст
- зрелость
- отрочество
- детство
- раннее детство и новорожденность.

Последовательность вышеуказанных осей зависит от возраста пациента. Например, у взрослого человека сначала диагностируется личность потом умственное функционирование, тогда как оценка детей, подростков и пожилых людей начинается с оценки умственной деятельности. Личность взрослого человека (ось Р) стабильна и требует фундаментального внимания, а проблемы развития детей и подростков (М) являются одним из главных приоритетов для клинической оценки, поскольку модели личности пациента находятся еще в процессе развития. К концу жизни, в процессе оценки, снова подчеркивается адаптация к различным аспектам старения (ось М), а не тенденции личности.

Ось Р не имеет четких категорий для всех возрастных групп. Каждая группа имеет свое собственное содержание и структуру. В этой оси подробно выделены особенности, риски и преимущества возраста, инструменты оценки, нормативные и ненормативные кризисы, некоторые кейсы и часто задаваемые вопросы.

Несмотря на успех PDM, под руководством Р. Виллерсайна, В. Линдгарди и Н. Макуилямса была создана Комиссия по пересмотру и улучшению PDM, в рамках которой было создано 7 целевых подгрупп для работы в следующих областях: 1. Взрослые. 2. Подростки. 3 Дети. 4. Новорожденность и раннее детство. 5. Пожилые люди. 6.

Инструменты оценки. 7. Иллюстрации и кейсы PDM. В результате работы этих комитетов новый PDM-2 был опубликован в 2017 году. Следующие принципы легли в основе этих работ:

1. Прозрачность - все процессы разработки PDM-2 всегда открыты для коллег. Новые инструменты оценки PDM-2 доступны для профессионального сообщества без дополнительных затрат.

2. Инклюзивность - открыта возможность для обсуждения и участия в сотрудничестве с коллегами, поощряя критическую обратную связь и инициативу.

3. Эмпирическая строгость - для того, чтобы PDM-2 имел прочную эмпирическую основу, авторы провели обширный теоретический анализ за пределами психоанализа, с целью получения наиболее полной картины нормы и патологии. Новый учебник полностью опирается на данные эмпирических исследований. Авторы характеризуют PDM-2 как инструмент, нуждающийся в постоянном эмпирическом подкреплении.

4. Клиническая полезность - авторы попытались сбалансировать эмпиризм и клиническую полезность, что подразумевает облегчение работы профессионалов и, таким образом, улучшение самочувствия пациентов [2, 6].

В процессах, которые предшествовали разработке нового PDM, предметом обсуждения было также и само название. Дело в том, что руководство предназначено не только для профессионалов-психоаналитиков, но и для практиков других психотерапевтических направлений, наличие слова «психодинамика» привело бы к отсутствию у них интереса к данному руководству. Было предложено заменить это слово словами «практический» или «психологический». Этот вопрос продолжает обсуждаться и еще не получил исчерпывающего ответа.

Несмотря на большое количество положительных сторон, имеется несколько недоработок, которые подробно анализируются с помощью SWOT-анализа.

Сильные стороны

- Человек в центре.
- Всесторонне оценивает человека.
- Дает таксономию человека, а не таксономию болезни.
- Дополняет другие инструменты.
- Индивидуален
- Объединяет функциональный и описательный подходы к классификации проблем.
- Адаптирован для всех возрастов.

Слабые стороны

- Сложен для применения.
- Дорогостоящий.
- Сложно адаптировать в Армении.
- Малоизвестен широкому кругу специалистов.

Возможности

- В случае адаптации станет отличным инструментом для всех практиков.
- Будет работать как с нормой, так и с патологией.
- Позволит уточнить причины и ход возникновения проблемы.

Риски

- Риск быть отвергнутым и позабытым [7].

Для справедливости отметим, что классификация, полностью основанная на психоаналитической методологии, была скептически принята специалистами. Это можно объяснить как минимум, двумя обстоятельствами. Прежде всего, разнообразие и особенность человека в рамках психоаналитического подхода объясняются теоретическими, иногда противоречивыми подходами и метафорами, которые являются более противоречивыми, чем согласованными. Во-вторых, существуют трудности в определении спекулятивных симптомов и состояний, а также дифференциации реальных, измеримых и существующих симптомов.

Изучив все за и против, мы можем сделать вывод, что диагностическая система PDM-2 является уникальным инструментом и может претендовать на свое достойное место в работе специалистов по психическому здоровью.

AMERICAN PDM DIAGNOSTIC SYSTEM AS AN ALTERNATIVE APPROACH TO CLASSIFICATION OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

HARUTYUNYAN N. S.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

Today, there are two basic mental health guidelines, based on which experts from different countries diagnose and classify mental health problems. These are ICD (International Classification of Diseases) and DSM (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders). These guides are focused on the disease, not the person. This gap fills the PDM (Psychodynamic Diagnostic Manual), which focuses not on the disease, but on the person who has the disease. It has an interesting and innovative structure consisting of 3 axes, together with which we can give a complete and comprehensive description of the patient's problem.

ЛИТЕРАТУРА

1. Encyclopedia of psychological assessment vol.1. Edited by R. Fernandez-Ballesteros, 1209p. Keyword Publishing Services, Barking, Essex, Great Britain, Alden Press, Oxford, 2003,
2. Gordon, R. M., Blake, A., Etzi, J., Rothery, C., & Tasso, A.F., (2017). Do Practitioners Find a Psychodynamic Taxonomy Useful? Journal of

- Psychology and Clinical Psychiatry 7(5).
3. Gordon, R. M., (2010). The Psychodynamic Diagnostic Manual (PDM) Corsini's Encyclopedia of Psychology (4th ed., volume 3, pp.1312-1315), Hoboken, NJ: John Wiley and Sons
 4. Lingiard, V., McWilliams, N., Bornstein, R. F., Gazzillo, F. and Gordon, R. M., (2015) The Psychodynamic Diagnostic Manual Version 2 (PDM-2): Assessing Patients for Improved Clinical Practice and Research, *Psychoanalytic Psychology*, 32(1), 94-115.
 5. Packard Erika, A new tool for psychotherapists: Five psychoanalytic associations collaborate to publish a new diagnostic manual. *Monitor Staff*, January 2007, Vol. 38, No. Print version: page 30, APA.org
 6. Psychodynamic diagnostic manual, 2-nd edition, PDM2, edited by V. Lingiard, N. McWilliams, The Guilford press, New York, London, 2017, 1078p.
 7. The Psychodynamic Diagnostic Manual (PDM) and the PDM-2: Opportunities to Significantly Affect the Profession Steven K. Huprich, Nancy McWilliams., Vittorio Lingiard, Robert F. Bornstein, Francesco Gazzillo Ph.D. & Robert, M. Gordon Ph.D., ABPP Published online: 06 Jan 2015.]

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИЧНОСТИ: ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ И САМОАКТУАЛИЗАЦИИ

Берберян А.С.

Российско-Армянский университет, Ереван, Армения

Ключевые слова: *потенциал развития, самоактуализация, гуманизация образования.*

Личность – одно из самых многозначных понятий в психологии. Это многозначность не столько понятийная, сколько концептуальная. Континуум теорий личности может быть соотнесен со спектром неоднородных связей между элементами таких пространств, как биологическое (индивид), субъективное, социальное (роль) [3]. На вопрос, что такое личность и какова ее сущность, психологи отвечают различным образом, а в разнообразии этих ответов, и даже в расхождении мнений проявлены сложность и неоднозначность феномена «личность».

В определениях понятия «личность» отражены представления как о конкретном индивиде и как научной абстракции, которая используется для интерпретации всего комплекса социально-психологических свойств человека. Личность можно определить как структурно-функциональную модель, на основе которой возможно составление представления о внутренней социальной жизни индивида с учетом его врожденных, наследственных признаков, а также возможно объяснить и прогнозировать его поведение; это человек, который взят в системе его психологических особенностей, являющихся социально обусловленными, проявляющихся в общественных по природе связях и отношениях, являющихся устойчивыми, и детерминируют нравственные поступки человека, имеющие существенное значение для него самого и окружающих [2, 4].

Можно с определенностью сказать, что и формой, и, одновременно, содержанием существования личности является категория «развитие», которое нашло выражение в личностно-психологических новообразованиях, в переходе личностной системы психологических стратегий решения жизненных, социально-обусловленных задач. Углубление отношений человека к миру, его растущая многоуровневость - один из значимых критериев прогрессивного развития личности [8].

По образному выражению известного психолога А. Г. Асмолова, влечения, потребности, установки, стремления и желания человека - вот, казалось бы, самый проверенный материал для того, чтобы заставить статуя личности двигаться и действовать [1]. Д. С. Леонтьев подчеркивал, что на различных этапах жизненного пути меняется механизм формирования личности [5]. Феномен «быть личностью» осуществляется именно благодаря деятельности сознания, его личностных структур. А личностные функции, в свою очередь, воплощают в себе духовность, креативность, самоактуализацию, категории, близкие и даже идентичные гуманистическим целям.

О развитии личности можно говорить не только в историческом плане, но и в плане индивидуального развития. Оба эти подхода имеют огромное значение для решения психолого-педагогических проблем образования, однако знание о закономерностях развития позволяет решать конкретные проблемы высшей школы. Развитие личности является составной частью развития человека в целом или его «интегральная индивидуальность» [2].

Остановимся на некоторых вопросах, связанных с содержанием термина «развитие». В общенаучном определении развитие характеризуется как всеобщее свойство материи и сознания. Причем направленность развития, т. е. движение выявляет протяженность во времени. Гегель определяет направление развития (духа вообще) как движение от абстрактного к конкретному, а Спенсер Г. - как силу

общего закона развития. Эта мысль о развитии от общего к частному имеет огромное значение для интерпретации психического развития, поскольку важнейшие составляющие развития - процессы роста и созревания в направлении некоего конечного состояния. Однако ни биологический рост, ни созревание не тождественны развитию, так как развитие подразумевает активное участие человека в определении жизненных путей и конечных целей [3].

Очевидно, можно рассматривать категорию «развитие» в социальном ракурсе; развитие связано также с постоянным взаимодействием между личностью и социальной группой. Поэтому наиболее распространенным в психологической науке представлением является понимание того, что психическое развитие - не только перманентные возрастные изменения, но также качественные изменения при переходе из одной психической стадии на последующую. Следовательно, под развитием исследователи понимают изменение, а также функционирование системы, которое сопровождается появлением нового уровня, нового качества. Вместе с тенденцией к изменению качества и переходом на новые, более высокие по уровню функционирования происходит развитие, которое реализуется в единстве с тенденцией к стабильности.

Внутренним стимулом для развития, его движущими силами представляют диалектические противоречия между имеющимся уровнем знаний, ценностей, потребностей, интересами, способностей человека и внешними факторами. Идея развития претерпела множество редукций, обусловленных мировоззренческими исканиями исследователей. Идея развития иногда подменялась идеей «формирования», рост личности интерпретировался как управляемый извне, что, на наш взгляд, противоречит самой сути развития, как ее самодвижения.

Современная тенденция гуманизации общественной жизни приводит к тому, что центральной фигурой является личность, глубоко

знающая себя, владеющая собой, саморазвивающаяся и самореализующаяся в гармонии с собой и обществом [9]. Данные характеристики личности определяют в настоящее время перспективную линию ее развития. В процессе развития личности в онтогенезе происходит ее обогащение, раскрытие способностей, возникновение новых возможностей. Включение личности в общественную жизнь, в профессиональную сферу способствует в большей мере реализации новых потенций. Вопросы, связанные с потенциальными возможностями человека и их реализацией, в той или иной мере затрагивали в своих работах С. Л. Рубинштейн, Д. Н. Узнадзе, Б. Г. Ананьев др. В их исследованиях рассмотрены такие понятия, как «актуальные и потенциальные характеристики человека», «актуальная потребность» «актуальная способность» и т. д. В дальнейшем появились работы, где достаточно глубокому анализу были подвергнуты потенциальные характеристики различных сфер личности: сферы мотивации (В. Г. Агеев), способностей (Т. И. Артемьева), интеллекта (Я. А. Пономарев) и др. Можно найти следующие определения понятия «потенциал»: возможность; то, что существует в скрытом виде и может проявиться при известных условиях, существующий в потенции, возможный; совокупность средств, необходимых для чего-либо, что есть изначально и может проявиться в результате наличия определенных условий и т. д. Но, как известно, условия создают сами люди, а, следовательно, создавая специальные условия, можно развивать имеющиеся потенции человека, а значит, и развивать его личность в целом. Многие исследователи, отмечают, что сфера потенциального выполняет важнейшую детерминирующую функцию в развитии личности и служит источником смыслообразования, временной перспективы (А. Н. Леонтьев, Л. И. Божович и др.). В последнее время актуализировался вопрос исследования потенциальных возможностей взрослых людей. Эта проблема является центральной в исследованиях представителей гуманистического

направления (Роджерс К., Маслоу А.), а также российских последователей гуманистической психологии (Бондаревский, Серикова), а последние десятилетия - ведущих представителей акмеологического направления: Ананьева Б. Г., Артемьевой Т. И., Деркача А. А., Зазыкина В. Г., Кагана М. С., Маркова В. Н. и др.

Исследователи отмечают, что потенциал - это не только то, что дано от природы, но и постоянно индивидуально обогащаемая, развиваемая и совершенствуемая система знаний и умений, характерологических свойств, индивидуально-психологических и социальных особенностей и качеств и т. д., что, естественно, связано с личностным и личностно- профессиональным развитием (становлением). С позиций гуманистической психологии, акмеологии, актуализируемая часть потенциала личности зависит главным образом от самого субъекта и в гораздо меньшей степени от общества или государства/ Большинство исследователей сводятся к мысли о том, что потенциалы играют роль динамических доминант, задающих направленность процессу развития личности. Изначальный, природный потенциал личности обладает сложной структурой и объединяет три компонента, взаимосвязанные между собой: характерологический потенциал, базовые метастремления (потребности) и, наконец, культурологический потенциал.

Один из основателей гуманистической психологии А. Маслоу определяет потребность в самоактуализации как желание человека «самоосуществиться» [8], стать тем, кем он может стать, достичь вершины своего потенциала. Говоря словами Маслоу: «Музыканты должны играть музыку, художники должны рисовать, поэты должны сочинять стихи... Люди должны быть верны своей природе» [8].

Сам термин «самоактуализация» впервые использовал К. Голдштейн. Маслоу рассматривал самоактуализацию не только как конечное состояние, но и как процесс выявления и реализации своих возможностей. В настоящее время становится особенно акту-

альным вопросом о необходимости создания условий для самоактуализации и развития творческого потенциала, мотивации к личностному росту специалистов в процессе их обучения и воспитания. Именно высокий уровень личностной зрелости является профессионально высшим психологическим качеством, обеспечивающим эффективность деятельности [7]. Понятие «самоактуализация» подразумевает наличие у человека «самости», нуждается в «актуализации» через собственные усилия и получившей отражение в сознательной целенаправленной деятельности человека. Синонимичное понятие «само-реализация» означает сознательную мыслительную деятельность, направленную на осуществление самоактуализации в процессе кардинальной перестройки «концепции Я» [6]. Ключевой для нас фразой является постулат Маслоу: «самоактуализация - это не отсутствие проблем, а движение от проходящих и нереальных проблем к проблемам реальным». Он изучал особенности личности «прекрасных, здоровых, сильных, творческих, добродетельных и т. д. людей», проводя биографические исследования пожилых людей с высокими успехами в той или иной области - Линкольна, Эйнштейна, Рузвельта, У. Джеймса и др. [6]. Как и А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер, К. Хорни, Р. Ассаджиоли и др. считали самоактуализацию своего жизненного предназначения центральным аспектом развития личности.

Весомый вклад в развитие концепции самоактуализации внесли российские ученые (А. Г. Асмолов, Д. А. Леонтьев, П. И. Пидкасистый, В. И. Слободчиков и др. Они рассматривают личность человека в качестве персонализированной, самоопределившейся самости - среди других, для других и только посредством этого - для себя. В этом плане самоактуализация - процесс становления человека как субъекта собственной жизнедеятельности. Таким образом, самоактуализация заключается в усвоении основных смыслов, ценностей, которые регулируют совместную жизнедеятельность людей в обществе. С тех же позиций рассматривают самоактуализацию Л. И.

Антропова, Л. Г. Брылева, И. А. Витин, Н. Л. Кулик и др. Асмолов А. Г. рассматривает самоактуализацию личности как самоосуществление «иных культур» [1]. Д. А. Леонтьев, рассматривая личностные и мотивационно-регуляционные характеристики, вводит понятие личностного потенциала, которое помогает от изучения разрозненных характеристик углубиться в изучение системного комплексного исследования индивидуально-психологических характеристик личности, определяющих эффективность деятельности [5].

Все компоненты базовой личности играют важную роль для процесса развития личности, но нередко они находятся в разрозненном, несбалансированном, внутренне противоречивом состоянии. Особой задачей развития и, в особенности, самоактуализации является «психосинтез» всех элементов личности, их интеграция в единую целостность. Внутренняя гармония создается благодаря системе внутренних оптимальных балансов.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PERSONALITY: POTENTIAL OF DEVELOPMENT AND SELF- ACTUALIZATION

BERBERYAN A. S.

Russian-Armenian University, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article considers the category of development as the functioning of the system, which is accompanied by the emergence of a new level, a new quality. The author substantiates the modern trend of the development of humanization of social life, where the central figure is the personality, self-developing and self-fulfilling in harmony with oneself and society. There was noted the actualization of the issue of

researching the potential of adults. Self-actualization is presented not only as an end state, but also as a process of identifying and implementing its capabilities. The special task of development and, in particular, self-actualization is seen in the «psychosynthesis» of all elements of the personality, their integration into a single integrity.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г., Психология личности М.: Смысл, 2007.
2. Гершунский Б. С., Менталитет и образование, М., Инст. пр. психологии, 1996 г.
3. Капра Дж., Сервон Д., Психология личности, М., 2003.
4. Кульневич С. В., Бондаревская Е. В., - Гуманистические стратегии преодоления кризиса Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания <http://www.read.in.ua/book209671>
5. Леонтьев Д. А., Личностный потенциал как потенциал саморегуляции//Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып. 2. (Под ред. В. С. Братуся, Е. Е. Соколовой, М.: Смысл, 2006, стр. 85-105.
6. Мотков О. И., Психология самопознания личности: Практ. пос. М.: УМЦ ЮВО Москва-Треугольник, 1993.
7. Смирнов С. Д., Педагогика и психология высшего образования. М, 2003.
8. Maslow A., The farther reaches of human nature, N Y, 1971.
9. Rogers C. R., On Becoming a Person. – Boston: Houghton Mifflin, 1961.

ПСИКОНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ТЕОРИЯ ЛИЧНОСТИ И ЕЕ ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ В КЛИНИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ И ПСИХОТЕРАПИИ

Борохов А. Д.

Иерусалимский университет, Иерусалим, Израиль,

Борохов Б. Д.

*Реабилитационно-корректирующая программа «СЭЛА»
для детей с проблемами поведения, Иерусалим, Израиль*

Ключевые слова: *проблема, личность, типология, психотип.*

Проблема типологии личности, является одной из важнейших проблем, как в психологии, так и в психиатрии (1, 5). Попытки классифицировать различные типы личностей, путём объединения по какому-то одному или совокупности признаков в группы, были начаты еще самим Гиппократом, а за тем продолжены различными исследователями в области физиогномики, френологии, а в дальнейшем психологии и психиатрии (4, 12, 13, 14). Согласно сегодняшним представлениям, «личность» есть понятие полисемантическое, поэтому между авторами различных теорий и их последователями, ведутся постоянные дискуссии и споры, в связи с этим переосмысливаются и меняются взгляды на структуру и развитие личности, так и появляются новейшие теории личности. (3, 8, 9). Практически большинство этих теорий базируются либо на предшествующих концепциях и их переосмыслении. Согласно высказыванию первого президента Ассоциации гуманистической психологии Джеймса Бьюдженталя (1963), то что человек как целостное существо, превосходит сумму своих составляющих, иначе говоря, не может быть объяснен в рамках научного изучения только его частичных функций. Следовательно, сама попытка по отдельным признакам классифицировать тип

личности, заранее обречена на неудачу. Практически же большинство теорий можно разделить на строгие и нестрогие множества. Первые основываются на качественных различиях, не допускающих промежуточных трактовок, по принципу дихотомии: слепые и зрячие, глухие и слышащие, врожденные пороки и приобретенные и т.д. В психике же человека трудно выделить только одно качество, наличие или отсутствие которого собственно и определяет личность. Поэтому чаще используется второй вариант - принцип нестрогих множеств, которые могут отражать реальный характер распределения, например, теории Кречмера и Шелдона (10,11). Разбирая существующие теории личности Хьелл и Зиглер выделяют следующие существенные три компонента: 1) структуру личности составляют стабильные базовые характеристики индивида, 2) сама теория личности должна объяснять мотивы поведения, то есть, почему люди поступают тем или иным образом, 3) развитие личности является динамической характеристикой, меняющейся в процессе как самой жизни, так и формирующееся в процессе изменения жизненных условий (16). Что касается психопатологических проблем, то теория личности, прежде всего, должна обозначить критерии психического здоровья для нормативной личности и проблемы связанные с нарушением адаптации, а также дать индивидуальные и групповые подходы к коррекции этих проблем.

Для того чтобы правильно подойти к решению проблемы каждого отдельного человека (проблемы обучения, проблемы самооценки, проблемы поведения), которая выражается в истощении индивидуальных адаптационных ресурсов, необходимо знать - что есть нормативность для каждого конституционального типа. Поняв факторы, сформировавшие человека таким, какой он есть, мы сможем помочь человеку, не переходя границы своих возможностей, научить его адекватно воспринимать окружающий мир и себя в нём. Исходя, из общепринятой теоретической базы, что существуют три основных

инстинкта, определяемых как базовые: инстинкт самосохранения (безопасности), инстинкт пищеварения (голода), инстинкт сексуальный (половой, продолжения рода). Именно на таком порядке мы настаиваем, более того, этой же позиции о приоритете инстинкта самосохранения, придерживались такие мировые авторитеты в психиатрии, как Виктор Франкл и Антон Кемпинский (6, 7, 10). Вместе с тем, большинство работ З. Фрейда и неофрейдистов, посвящены ведущему влиянию сексуального инстинкта, когда в тоже, время пищевому инстинкту, посвящены лишь отдельные исследования. (15) Собственно, сама природа человека, в его эволюционном развитии, построена на сохранении его самого как биологического объекта, поэтому безопасность и занимает ведущее место среди инстинктов. Конечно, когда есть угроза смерти от голода или жажды, как правило, это касается экстремальных условий, природных катаклизмов, войн или тюремного заключения, страх умереть голодной смертью, может заставить индивидуума пренебречь инстинктом самосохранения, и вместе с тем являться его составной частью, потому что голод или жажда, сами по себе являются и угрозой для биологического существования человека. И лишь потом, когда соблюдены первые два условия (безопасность и сытость), тогда и может проявиться сексуальный инстинкт. Более того, мы считаем, что постановка во главу угла сексуального инстинкта, если это напрямую не служит цели продолжения рода, является в определенной степени опасной для индивидуума (самоубийства, причинение телесных повреждений и убийства на почве страсти и неразделенной любви). К сожалению, большинство существующих на сегодняшний момент теорий достаточно громоздки для применения в повседневной практике и сложны для понимания, как самих специалистов, так и их пациентов. А без понимания пациентом цели и задач конкретного психотерапевтического метода невозможно достижение устойчивого терапевтического союза. Теоретическим обоснованием для метода психоконституциональной

терапии, является авторский вариант (Бобохов Б. 2011) когнитивно-поведенческой терапии, базирующийся на сочетании антропологических и психологических конструкторов (2, 11, 17) Целью этой психотерапии, является достижение человеком ощущения «ЛИЧНОСТНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ», которая выражается в тройственной «Психологической Адаптации», в соответствии с био-психо-социальной моделью G. Angel (1980):

* БИО - оптимальное решение конфликта с окружающей внешней средой;

* СОЦИАЛЬНО-оптимальное решение конфликта с окружающими людьми;

* ПСИХО - оптимальное решение конфликта внутреннего конфликта.

Предлагается новый вариант психологической типологии людей, согласно их «фундаментальной» - приоритетной поведенческой тактики в экстремальных условиях.

Исследования ученых в области поведения высших животных, показывают, что индивидuum, оказавшись в экстремальных условиях, руководствуется только тремя базовыми поведенческими тактиками – flight, fight, freeze («беги, замри, сражайся»). Наличие двух нервных систем - симпатической (активизирующейся, в условиях стресса) и парасимпатической (действующей, в условиях покоя или стандартных ситуаций) на нейрофизиологическом уровне объясняется наличие различных поведенческих тактик. Авторы считают, что было бы логично предположить, что три подобные реакции существуют не только в рамках инстинкта самосохранения, но и в рамках пищевого и полового инстинктов. По нашему мнению, человек, в отличие от высших животных, демонстрирует приоритетную поведенческую тактику, проявляющуюся главным образом в экстремальных условиях.

Метод Психоконституциональной Психотерапии предлагаемый

авторами – это, прежде всего, создание условий для усвоения человеком оптимального использования всех трёх базовых поведенческих тактик:

*«терпения» - поведенческая тактика «freeze» («замри» или «застынь»), иными словами «пережди», когда фрустрирующая ситуация разрешится без твоего активного участия.

* «творческого подхода» - поведенческая тактика «flight» («беги» или «улепетывай»), активно удаляйся на безопасное расстояние от фрустрирующего объекта или ситуации

*«настойчивость» - поведенческая тактика «fight» («сражайся»), то есть максимальное использование собственных волевых качеств, для преодоления фрустрирующей ситуации.

Авторы считают, что все три тактики являются равноправными путями решения проблем психологической адаптации на всех трех уровнях самореализации – биологическом, социальном и индивидуально-личностном.

Человек в своем поведении руководствуется не только фундаментальной – врождённой тактикой поведения, которая является наиболее оптимальной по затратам физических и интеллектуально-эмоциональных ресурсов, но и тактиками, которые были приобретены в результате воспитания и самовоспитания (на основании собственного личного жизненного опыта).

Астенический психотип - **«Цветок»**, от Flos (лат.) - цветок, краса, лучшая часть. А также от контекста Floreo (лат.) - цвести, блистать, сиять, отличаться, находится на вершине славы.

Гиперстенический психотип - **«Горшок»**, от Olla (лат.) -горшок, в контексте латинской пословицы «Ipsa olera olla legit» - «Горшок сам себе выбирает овощи», т.е. каждый человек живет, следуя своим склонностям.

Нормостенический психотип - **«Садовник»**, от Hortulanus (лат.) - «Садовник». Мы исходили из латинского выражения Homo Agens -

Человек, действующий активно. Т.е. психотип, занимающий конкретную активную позицию по отношению к окружающему миру.

На основании всего вышесказанного, авторы выдвигают предположение, что согласно ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ тактике поведения в экстремальной ситуации, особенностям строения тела и характера можно выделить три не смешивающихся между собой психосоматических конституциональных типа людей:

*«ГОРШКИ» - приверженцы фундаментальной тактики поведения (замри) (гиперстеники, эндоморфы, пикники) - люди, чья приоритетная линия поведения для решения проблемы заключается в терпении, выжидании, длительном и детальном планировании. Тут вступает фактор, который мы обозначили как «оптимизм времени», заключающийся в том, что эти люди верят в то, что у них всегда будет достаточно сил, чтобы дождаться того момента, когда время само по себе решит возникшую проблему без дополнительных усилий с их стороны.

*«ЦВЕТКИ» - люди с фундаментальной тактикой поведения («беги») (астеники, шизоиды, эктоморфы). Это те, чья доминирующая тактика решения проблем, является физическим, интеллектуальным или психологическим бегством («во внутрь себя»). Здесь играет роль «оптимизм места», они верят в то, что у них всегда будет достаточно сил, чтобы попасть в то место, где существование этой конкретной проблемы потеряет свою опасность или актуальность.

*«САДОВНИКИ» - люди с фундаментальной тактикой поведения - («сражайся») (нормостеники, атлетики, мезоморфы) те, чья приоритетная тактика решений проблемы – физическое и психическое сопротивление. Тут мы имеем фактор - «оптимизм собственных сил». Это индивидуумы, которые верят в то, что у них всегда будет достаточно сил, чтобы уничтожить саму проблему или её источник.

На основании длительных наблюдений, мы считаем, что метод психоконституциональной терапии является очень важным и кон-

структивным, так как должен уберечь личность от ловушек психологической защиты, поскольку эти механизмы могут создавать у человека «иллюзию здоровья и успеха», вместо того чтобы способствовать реальному решению жизненных проблем.

Таким образом, оптимальная адаптация будет складываться из следующих конструктов:

- Успешность биологической самореализации человека – гармоничное перераспределение своей физической и интеллектуально-эмоциональной активности в рамках трех основных инстинктов (самосохранение, пищевой инстинкт, и инстинкт размножения);
- Успешность социальной самореализации человека – использование своих физических и интеллектуально-эмоциональных ресурсов с целью найти и принять свой статус в конкретной культурной среде;
- Успешность личностной самореализации человека – реализация человеком своего индивидуального творческого потенциала, сохранение доверия к людям (способность к дружбе и любви).

Важно отметить, что самореализация в одном из направлений не исключает успешности и в других. Самоотрицание человека на его право быть успешным в той или иной степени во всех направлениях, может говорить об дезадаптации и может привести в дальнейшем к деструктивному поведению. Понимание этого создает лучшие условия для решения возникших проблем, а именно:

- научиться относиться к собственному состоянию физического, социально и психологического дискомфорта, как к наличию конфликта между мотивами, продиктованными разными направлениями его самореализации;
- научиться находить оптимальную поведенческую тактику для решений жизненных конфликтов, учитывая особенности индивидуальных жизненных сценариев;
- научиться адекватно оценивать уровень успешности своей конкретной поведенческой тактики в решении жизненных проблем.

PSYCONSTITUTIONAL THEORY OF PERSONALITY AND ITS PRACTICAL APPLICATION IN CLINICAL PRACTICE AND PSYCHOTHERAPY

BOROKHOV A. D.,

Jerusalem University, Jerusalem, Israel,

BOROKHOV B. D.

Rehabilitation and corrective program «SELA», Jerusalem, Israel.

ABSTRACT

The article presents the analyze of one of most important problems, both in psychology and in psychiatry he problem of personality typology. The authors analyze different classifications (since Hippocrates to nowadays) in physiognomy, phrenology, psychology and psychiatry attempts to classify various types of personalities.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ананьев В. А. Человек как психосоматическая система // Валеология человека. -Т. 1. СПб., 1996.
2. Борохов Б. Д, Борохов А. Д. Использование психоконституционального подхода в психотерапевтической практике для реабилитации больных алкоголизмом. Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. 2013. №1(18)
3. Вайндрух Ф. А., Смирнова Н. С. Некоторые итоги изучения проблемы «Телосложение и болезни»: обзор // Вопросы антропологии. 1972. Вып. 42. С. 137-156.
4. Дюрвиль Г., Дюрвиль А. Чтение по лицу характера, темперамента и болезненных предрасположений. М., 1926.
5. Зейгарник Б. В. Патопсихология. М., ЭКСМО. 411 стр.

6. Кемпинский А. Освенцимские рефлексии. В сб. Экзистенциальная психиатрия. М., Совершенство, С. 27-33
7. Кемпинский А. КЛ- синдром. В сб. Экзистенциальная психиатрия. М., Совершенство, С. 287-304.
8. Корнетов Н.А. Учение о конституциях и клинико-антропологические исследования в психиатрии: обзор. – Мед. реферат. журнал. Разд. XIV. 1986. № 8. С. 1-8.
9. Корнетов Н. А. Клиническая антропология: от дифференциации к интеграции в медицине: передовая статья // Сиб. мед. журнал. 1997. № 3-4. С. 5-13.
10. Конечный Р., Боухал М. Психология в медицине. Прага: Авиценнум, 1983. 405 стр.
11. Кречмер Э. Строение тела и характер. М.: ЭКСМО, 2000. 336 стр.
12. Лазурский А. Ф. Классификация личностей. Психология индивидуальных различий: хрестоматия /под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. М.: ЧеРо, 2000. 776 с. С. 23.
13. Леонгард К. Акцентуированные личности. Киев. Вища школа. 1981, 392 стр.
14. Ломброзо Ч. Преступный человек. М., Алгоритм. 2018, 352 стр.
15. Перлз Ф. Эго, голод и агрессия. М., 2010, 368 стр.
16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер, 2014, 608 стр.
17. Черноруцкий М. В. Диагностика внутренних болезней. 3-е испр. изд., Л., Медгиз, 1949. 623 стр.

ПРОБЛЕМЫ ПОДРОСТНИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Варданян А. В.

АГПУ им. Х. Абовяна, Ереван, Армения

Ключевые слова: *Переходность, подростничество, метаморфоза, семейная регрессия, родительство.*

Особенности современного общества не могут не накладывать своего отпечатка на все сферы жизни человека и тем более на психическое развитие. Особое внимание на данном переходном этапе развития общества привлекает обострение ряда проблем подростничества.

Первое что необходимо отметить, это факт резкого «омоложения» определенных явлений, которые в целом ряде наук, таких как психология, медицина, педагогика, и другие. Выделяются как деструктивные, а именно, как «ранние» попытки, опыт, имеющие тяжелые последствия в динамике психического и социального развития личности [2, с. 41-42]. Ранние беременность, проституция, преступность, наркотизация, их количественные и качественные показатели, разброс по всем слоям населения, свидетельствует, что это уже не артефакт, присущий «переходности», «подростничества», но и воздействие современного этапа развития нашего общества на психосоциальное развитие подростка. Общество, которое уже устремлено в будущее, но еще не свободно от прошлого и не сформировало своих норм и ценностей - нестабильно, что отражается на психосоциальных процессах бытия. Поэтому вышеуказанные проблемы подростничества можно рассматривать и как особенности, или даже закономерности, порождаемые обществом переходного периода, ибо усвоение правил и законов социальной жизни, их интериоризация, процесс

долгий во времени и пространстве становления личности. Это процесс, требующий особых условий и прежде всего устойчивости в психосоциальном пространстве. Он находится в динамическом развитии, а его паттерны взаимозависимы. Поэтому «ранний» может означать как неустойчивость психического аппарата в целом, так и незрелость личностных свойств, либо может рассматриваться как неравномерность развития различных подструктур, или общее недоразвитие психосоциальных и личностных свойств. Тем самым, «раннее» выражается в резких и неожиданных проявлениях активности, за которую индивид на данной фазе развития ни психосоциально, ни юридически, ни экономически, не способен нести ответственность. В рамках принятых обществом норм «раннее» чаще всего рассматривается как артефакт, по отношению к которому общество проявляет себя чаще всего в нетерпимой, либо наказующей позиции, роли и функции. В тоже время, «ранний» означает хрупкий, неустойчивый, поэтому нуждающийся в особых условиях, опоре, заботе и внимании для своего полноценного развития. Наряду с ранним – мы предлагаем рассмотреть проблему «поздний», как определенную задержку перехода к зрелости, определенную инфантильность по отношению к ответственности и самостоятельности наблюдаемую у старших подростков порой вплоть до глубокой зрелости.

Рассмотрим некоторые проблемы подростковой фазы развития, выделяемые в теоретических и клинических исследованиях современного психоанализа.

В современных франкоязычных психоаналитических работах, подростничество рассматриваются как процесс превращений (метаморфоз), управляющих психическим функционированием и заполняющих собой процесс данной фазы развития [10, 11, с. 201-222]. Трудности, встречаемые подростком, рассматриваются в основном сквозь призму препятствий к этой деятельности метаморфозы. Здесь выделяются: первенство нарциссического над объективным;

постоянство возбуждения над процессами интериоризации; хрупкость границ мечтаний - «смешение желаний, исходящих из Эдипова конфликта, требований гениальности, бисексуальности...» [14].

Некоторые авторы выделяют значение трауров, которые подросток должен изжить по своему детству, своему детскому телу, родителям детства. Это позволяет ему, сохранив по ним ностальгию, пережить и принять свое происхождение, положительные и амбивалентные аффекты своего уже бывшего детства, утверждение самости [7, с. 15-24]. Выделяется характеристика противоборствующих влечений: стремление к гетеросексуальности и страх потери целомудрия. Чаще всего они находят свое разрешение в гомосексуальном опыте, который становится «убежищем» страха гетеросексуальности [14, 15]. Подросток, у которого еще не интериоризированы социальные нормы, не сформирована система нравственных и духовных ценностей, часто сам лишает себя опоры на авторитет родителей и взрослых. Пытаясь разомкнуть цепь зависимости, он отвергает идеалы и ценности родителей, проецирует на них враждебные тенденции, приписывает им стремление манипулировать собой, подчинить себе [9, 10, ср. 220-226, 11, с. 1-26]. Стремление к независимости, невозможность реализации своих интересов в рамках общепринятых норм, часто приводит подростка к их достижению за пределами границы общественно допустимого. Такие подростки легко становятся жертвой манипуляций и нередко используются в преступных целях кем-либо из взрослых.

Ребенок латентной фазы развития, ко времени вступления в подростковую фазу развития, обычно уже способен к амбивалентному восприятию людей... Только обладая способностью к амбивалентному и чувствам, подростки могут понять другого и идентифицироваться с ним. Чаще всего «пограничный» подросток никогда не достигает амбивалентного восприятия и поведения, а объекты не имеют для него постоянного характера. Иной ряд проблем представляют подростки с ранними и серьезными остановками эмоционального развития.

Такие подростки обычно ладят лишь с теми людьми, которые их чем-либо обеспечивают. Они почти не способны пережить отказ удовлетворения своей потребности, или перенос его исполнения на некоторое время. В этой ситуации у них обычно возникает фрустрация, значительно место примитивных форм защиты. Каждый, кто не удовлетворяет их желаний, вызывает приступ ярости, при этом чувство вины у таких подростков тоже отсутствует. Их эмоциональное и психосоциальное развитие приостанавливается [3, с. 259].

Современные техно-культурные завоевания, высокий уровень предписаний и репрессий, необходимый для того, чтобы стать цивилизованным человеком, способствует развитию соматизации, поэтому поведенческие выражения, включая насилие, оказываются спасительными, но при этом проявляется низкая устойчивость к фрустрации, что в свою очередь, приводит к увеличению зависимости от окружения, поиску стимуляций и мгновенных удовольствий. Это больше касается мальчиков, тогда как девочки с удовольствием используют свои способности соблазнения «в поисках зеркального взгляда, который их обожает извне» находят компенсацию в инвестиции своего нарциссизма [6, с. 31].

Девиантные и антисоциальные формы поведения подростков часто имеют групп-повой характер. Группа создает подростку нарциссические опоры, помогает разрешать проблемы идентификации, воскрешает исчезнувшие в современном обществе ритуалы [5, с. 94-98]. Став частью группы, подросток приобретает характеристики, описанные М. Феном: ощущение силы и всемогущества; этому способствуют внушаемость, приводящая в состояние гипнотической зачарованности; подверженность заражению переживаниями и аффектами, но при этом подросток утрачивает свою индивидуальность, и особенности своей личности [5, с. 36-75]. Тем самым групповые процессы могут представлять угрозу становлению индивидуальной и психосексуальной идентичности подростка, связанную с тенденция-

ми регрессивных форм проявления примитивной агрессии свойственной догенитальным фазам.

Крайности свойственные подросткам проявляются в пренебрежении собой, самоунижении, одновременно в выраженной тенденции к самолюбованию, всемогуществу и контролю. Притягательная сила опасностей, желание риска, подогреваемое чувством безнаказанности, нередко проявляется в злоупотреблении экстремальностью. По данным многих авторов [6, 9] подростков привлекают опасные виды спорта высокого риска, токсины любой формы. Ранний неразборчивый сексуальный опыт, нередко с применением разнообразных форм насилия часто приводят к зависимости и представляют серьезную угрозу, как для общества, так и, прежде всего, для самого подростка. Клинический опыт работы с подростками показывает, что наряду с деликventными и девиантными формами поведения подросткам свойственны аутодескруктивные акты, суицидальные попытки, гиперактивность и гиперпассивность эмоциональных и поведенческих проявлений. Психосоматические, невротические и психотические расстройства: анорексия дисморфофобия, булимия, – далеко не полный список, проявления подростковой патологии, но все это можно назвать явлениями одного порядка, – вызов человечеству, крик о помощи [12, с. 94]. Поэтому в период перехода из латентной в подростковую фазу развития роль, которую имеет семья, обычно приобретает особое значение [9, 12]. Но, следует подчеркнуть, что обычно, и семья тоже испытывает свой кризис при переходе ребенка к половозрелости, а и наиболее стрессовым периодом жизни семью является переход подростка в заключительную фазу подростковости. Шапиро находит объяснение пограничной патологии подростка не столько в патологии родителей, сколько в регрессии семьи и таких ее особенностей, как закрытость, изменения ролей о функций родителей [13]. Описывая семейные процессы в период пубертата, наиболее адекватным будет термин «семейная ре-

грессия» [3]. Она характеризуется тем, что границы между индивидуумами размываются, мобилизуются и доминируют примитивные защитные механизмы, истинное состояние семьи и ролей деформируется или искажается, родители проецируют нежелательные черты и свойства самих себя на подростка и наоборот.

В нормальной семье нормальный ребенок в пубертате кричит, чтобы его оставили в покое, в то время как его поведение демонстрирует зависимость. В «пограничной» семье все происходит с точностью наоборот [13, с. 32-34]. Здесь каждое проявление автономии в поведении подростка расценивается родителями как приговор, как доказательство его ненависти по отношению к ним. Реакции родителей хорошо укладывается в термин «поведение, препятствующее отделению» [3, 4], оно может быть от отказа от ребенка, до инцеста, подкупа, внезапной болезни, угроз смерти, самоубийства. Кажется, что в «пограничных» семьях родители не нашли адекватного разрешения своих собственных конфликтов зависимости/автономии. Они рассматривают своего ребенка как часть самих себя, как «самообъект», не ощущая границы между своими мыслями и желаниями и его, они испытывают сильную эмоциональную потребность в ребенке, который может выступать для них в роли замещающего лица, своих собственных родителей.

В свою очередь, подростки используют различные варианты отреагирования, выбор которых далеко не случаен, но все они направлены на самые уязвимые места родителей. Фаллические устремления подростков находят воплощение идеала для идентификаций соответствующих признакам силы, удачи, авторитарного доминирования и власти.

В современном мире господствует бомбардировка возбуждения, подпитывающая иллюзии и фантазмы» [6, с. 81]. Открытые проявления эротизма и жестокой агрессивности уже давно чрезмерно эксплуатируются в культурном и коммерческом плане. Ими буквально

пропитаны почти все каналы средств массовых коммуникаций, заполнена виртуальность. Все они демонстрируют далеко не невинные образы. Воинственные модели гедонистов и индивидуализма, делают привычными насилие и зло, наносят ущерб уже достаточно отступившим ценностям нравственности духовности и уважения. Эти откровенные демонстрации подкармливают излишек необузданных возбуждений, которые перегружают подростка, тем более без возможности переработки, сдерживания либо снижения этого возбуждения, или в частности попытки их модифицировать [6, с. 80-81]. Можно совсем без преувеличения сказать, что сверхстимуляция масс медиа и интернета наносят ущерб таким качествам как наличие нежных связей с живыми историческими родными (6, с. 83).

На современном этапе общественного развития социальная тревога, кажется, уже начала перевешивать возможности родителей содержать и воспитывать своих детей, а именно фрустрировать, ограничивать, сопровождать и направлять к автономии. Кризис родительства и особенно отцовства хорошо известен на западе как дезорганизующий социальные структуры. Авторитет, который больше не влияет, а лишь избегает конфликтов, подразумевает страх потери любви и становится ничем иным, как путы.

Растущее число провокационных манифестаций более или менее нарушенных подростков, в некоторой параллели с антисоциальной тенденцией имеют цену призыва к отцу [1]. Они предназначены ему для того, чтобы его мобилизовать, вернуть в настоящее. В них просьба об объекте запретителя и защитнике, одновременно это моральный мазохизм маскирующий депрессию связанный с отсутствием опор и идентификационного расстройств [6, 8].

Поиски своей психосексуальной идентификации у подростков, часто ограничиваются активными соблазняющими и идеализирующими акциями гомосексуальных организаций. Подобные ловушки захватывающие 11-12 летних подростков, нередко приводят их к

фиксациям, обсессивным и компульсивным неврозам, депрессиям и ранним психозам, в которых они застревают в своем одиночестве.

Резюмируя вышерассмотренные идеи и данные современной психоаналитической теории и клиники, можно сказать, что психоаналитический подход позволяет рассматривать особенности подростничества, как наиболее острого и часто болезненного периода становления личности, в более широком психологическом и психосоциальном контексте. В них на передний план выдвигаются значение и особенности взаимодействия подростка с внешним миром, выделяется роль семьи в развитии пограничных расстройств и поведенческих девиаций; демонстрируются психосоциальные истоки ранних и поздних деструктивных проявлений невротических психотических и психосоматических нарушений.

THE PROBLEM OF ADOLESCENCE IN MODERN SOCIETY

YARDANYAN A. V.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

In the article the influence of transitional society on adolescence is analysed. The exacerbation of the problems of this critical phase of development is highlighted. Modern psychoanalytic clinical and theoretical approaches on adolescent pathologies are presented. The following aspects are highlighted: the communication, the role of the family in the development of borderline disorders and behavioral deviations etc. The psycho-social origins of early and late destructive manifestations of neurotic, psychotic and psychosomatic disorders are demonstrated.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бодийяр Ж., Символический обмен и смерть «Добросвет» 2000.
2. Варданян А., Исаакян Н., Проблема омоложения наркозависимости и ее психологические аспекты. Актуальные проблемы прикладной психологии. - Мат: конференции, Калуга. 2006.
3. Оудсхоорн Д., Детская и подростковая психиатрия. М. 1993.
4. Berkowitz. D., Lansky M., Family Therapy and major Psychopathology. New York, 1981.
5. Braunschweig D. Fain M., Eros et Antéros: 2013 IN PRESS EDITION; ch. 2-3.
6. Changnon J.-L., Hyper-actifs ou hypo-passifs? Agression sexuelles à adolescence et le nouveau malaise dans la civilisation. La psychiatrie d' enfant.Vol.XLY111Puf. Paris 2005. P. 31-89.
7. Donabedian D., L'adolescent et son corps. PUF, Le fil rouge. 2012.
8. Donnet J.-L., Une evolution de la demande au Centre.
9. Grunberger B., Le narcissisme, Paris, Petite Bibliliothèque Payot.1971. 9. Gutton Ph, Le pubertaire. Paris, PUF, 1991.
10. Jeamet P., Actualité de l'agir. À propos de l'adolescence. Nouvelle revue de psychanalyse, 1997.
11. Jeamet P., La violence à l'adolescence. Défence identitaire et processus de figuration. 1997. Adolescence N° 15.
12. Nigolian I., Adolescence et psychosomatique, question du sens. Actualités psychosomatitiques. Georg - Paris.
13. Shapiro, E.R. The psychodynamics and developmental psychology of the borderline patients. Am. J. Psychiatry. 1978; 135: 1305–1315.
14. Schmid-Kitsikis E., Les traumas de la passion à l'adolescence. Conférence Vulpian du 14 novembre 2001.

МОДУСЫ ПЕРЕЖИВАНИЯ: КЛАССИФИКАЦИЯ И ДИАГНОСТИКА

Васьковская С. В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Ключевые слова: *психотерапия, диагностика, энерго-информационные процессы, модусы переживания, ахетип, паттерн, развитие.*

Если говорить о психотерапии как об исследовательском направлении, то тема переживаний становится центром, который связывает все многообразие подходов. Знак, интенсивность и содержательная сторона эмоций являются основными маркерами блокировки энерго-информационных процессов в деятельности переживания (Ф. Василюк). Эмоция, как побудитель поведения (Н. Бехтерев, С. Рубинштейн, К. Изард, В. Вилюнас Е. Пырьев и др.), задает вектор внутренней интенции человека. Однако, наталкиваясь на блокировку своего намерения, человек не всегда осознает ее истинные причины. Осознание прерванной базовой интенции, уходящей корнями в архаику базового конфликта эволюции выживания и социализации, может существенно оптимизировать проработку эмоциональных состояний человека. Целью нашего теоретико-практического исследования стало создание компактной и запоминающейся классификации дезадаптивных переживаний человека и разработка инструментария для их экспресс-диагностики.

Попытки классифицировать типичные переживания с целью оптимизировать психотерапевтическую работу с ними предпринимаются постоянно (К. Изард, Р. Плучек, Н. Мак-Уильямс, А. Бек, Д. Боделла, Р. Курц, В. Е. Левкин, В. Леонтьев О. Матвеев и др). Обобщение врожденных паттернов приспособления в нашем варианте поз-

волило выделить девять модусов переживаний, вызывающих стрессовое перенапряжение. Модус переживания – это консолидированный архетипический опыт человека, определяющий его отношение к миру и к себе в нем. Ведущая базовая эмоция определяет название модуса и, представляя свернутое архаическое действие, указывает на направленность (относительно субъекта – к нему или от него) и причинность (субъектное или объектное) индивидуального паттерна взаимодействия. Модусы переживаний, вписанные в окружность октаграммы (архетип Уробороса), отражают эволюционную логику функционального усложнения, гарантирующую достижение позитивных результатов.

Каждый модус переживания структурирован следующим образом:

1. Название, отображающее основную тенденцию переживания (апример: №1. Структура драматизации).
2. Указание на интенцию развития, выраженную в приспособительном паттерне, (№ 1: «Мир для меня». Потребность - получать, принимать, инкорпорировать).
3. Указание на эволюционный прорыв в функциональности (№1. Установление связи с окружающим миром).
4. Определение вектора движения энергии в моторном поле, которое, согласно Д. Боаделле, проявляет систему сомасемантики (работу души мышц) и выражает паттерн латентных намерений (№1 представлен полем абсорбции, то есть, умением все впитывать, принимать, вбирать впечатления и получать удовольствие, что характерно для активно-зависимого типа личности).
5. Указание на телесную функцию, которая сформировалась на этом уровне адаптации (№1 соответствует функция питания, усвоения питательных веществ).
6. Ведущие эмоции (№1 – удовлетворенность, искренность, доверие, восхищение, доброжелательность, наивность...)
7. Психологическая защита (№1- вытеснение, конверсия).
8. Привычное поведение (№1 – принятие, привязанность, дружелюбие, благосклонность, смиренность, созависимость).
9. Характерологическая динамика (№1: истерический или театральный тип по Н. Мак-Уильямс, экспрессивно-привяз-

чивый по Р.Курцу, истерический по С.Джонсону). 10. Тип фрустрации (№1 – эскапизм). 11. Перспектива негативного развития отражает прогнозируемые трудности в адаптации или расстройство поведения (№1 – назойливость, капризность, вздорность, самовлюбленность, упрямство, демонстративность, неразборчивость, истерическое расстройство личности).

Объем сообщения не позволяет детально описать каждый из выделенных модусов, поэтому кратко представим их в той последовательности, в которой они расположены в октаграмме – круговой диаграмме, позволяющей сохранить эволюционную логику биостратегии выживания. Топография типичных модусов переживаний представлена в философской системе координат взаимодействия и развития: объединение/разобщение (слева – направо), стагнация /активация (развитие) (снизу – вверх). Для удобства интерпретации модусы переживаний вписаны в четыре сегмента, соответствующие базовым перинатальным матрицам рождения С. Грофа (БПМ), ибо сценарий рождения в будущем становится сценарием жизни.

Открывает движение по кругу №1. **Структура драматизации**, соответствующая матрице Вселенского рая (БПМ1), которая описывает попытку ребенка покинуть это райское место (ребенок сам провоцирует роды). Она соответствует яркому, аффективному, часто хаотичному переживанию событий, наполняющих человека гедонистическими и аффилятивными интенциями, стремлением получить, использовать, обмениваться эмоциями и чаяниями. **Структура №2 – избегания (самосохранение)** – соответствует схваткам, началу родового процесса (БПМ1) и инстинктивному стремлению испуганного ребенка сжаться, замереть, исчезнуть, раствориться, чтобы избежать наказания за предыдущий порыв. Парализующий страх того, что может случиться, часто настолько силен, что в качестве избавления годится даже самоубийство. Невыносимая боль, обрекающая на самоуничтожение, включает интенцию – убежать, спастись, прики-

нуться мертвым и таким образом выжить. Поле флексии - создание формы, «собрание себя» (С. Келеман: «Психика упорядочивается из-за ограничений»). Перспективы негативного развития: ступор, уход, бегство, вплоть до смерти, трусливость, страх, боль, ощущение парализующей угрозы, надлом, жертвенность, предательство себя и своих чаяний, мазохизм, фобии.

Шок и недоумение от неопределенности происходящего обычно актуализируют **Структуру осторожности № 3**. Это переживание повышенной тревоги, беспокойства в непредвиденных и неконтролируемых ситуациях, иррациональные страхи, социофобии, спровоцированные мнимым вниманием и оценкой окружающих. Модус развития: «Мир Меня беспокоит. Он меня настораживает». Важно затаиться, выждать и сориентироваться, чтобы защититься или выкрутиться. Функционально это напряжение всех сенсорных систем. Переживание волнения, бессилия, удивления, тревоги. Поведение: замешательство, нерешительность; наблюдать, оценивать, осмыслять новое, игнорируя неприятное; тенденция притвориться кем-то, кто сильнее, тем, кто справляется с ситуацией. Соответствует личности нарциссического типа, заикленной на себе и своих интересах. Перспективы негативного развития: тревожность, мнительность, тщеславие, перфекционизм, фальшь, нарциссизм, обесценивание, безответственность. Структуры № 3 и № 4 относятся ко БМП2, носящей название матрицы катастрофы. Название матрицы описывает внутреннее состояние напряжения и отчаяния, накрывающее человека в минуты встречи с необъяснимым и неизбежным. **Структура зависимости №4** переполнена сожалением о прошедшем, желанием вернуться в него, ощущением покинутости и одиночества. Реинтеграция как стратегия выживания - это обращение за помощью, просьба к миру, к окружающим людям, сжалиться над несчастным и беспомощным. Эволюционно это поведение присуще детенышам высших животных, которые не могут выжить без присмотра. «Детское» пове-

дение предполагает, что кто-то возьмет на себя ответственность за происходящее, но это вряд ли поможет взрослому человеку действовать из своей субъектности. Модус развития: «Мир Мне должен», «Верните мне мое, желанное». Страх разрыва отношений поражает сердечно-сосудистую систему. Перспективы негативного развития: зависание в страдании, тоске по утраченному, поиск поддержки и помощи, зависимость, депрессивность, самоагрессия.

Человек в **№ 5 Структуре обособления** стремится обрести независимость, избавившись от всего, что его ограничивает, дать отпор, отделиться. Все это напоминает стремление малыша покинуть утробу в третьей матрице рождения (БПМЗ). С. Гроф назвал ее матрицей борьбы. Схожее состояние борьбы, противостояния, ощущение угрозы собственной идентичности, целостности, нарушения планов, сопровождает людей этого типа дальше по жизни. Модус развития: « Мир коварен, может Мне навредить». Функция: отчуждение, отделение, самоидентификация. Телесно хочется изрыгнуть, выделиться, вырвать (система выделения). Эмоции - отвращение, неприятие, обида, обвинение, подозрительность, враждебность. Перспективы негативного развития: изоляция, недоверие, подозрительность, коварность, паранояльность, враждебность, мстительность. Поведение и переживания в **№ 6. Структуре соперничества** тоже определяются матрицей борьбы. Но стратегия этих людей состоит не столько в том, чтобы защищать свои границы, сколько в том, чтобы нарушать чужие, атаковать мир, врываться в него, чтобы менять и подчинять себе. Вторжение в пространство жизни с целью «завладеть и контролировать» ее, хотя и описывается активно-агрессивным поведением, не всегда носит деструктивный характер. Агрессия может быть достаточно конструктивной с точки зрения результата. Она позволяет защитить (ценности), научить (порядку), разрушить (отжившее) и т.д. Модус развития: «Мир не такой - нужно переделать». За повышенную возбудимость (злость теневая сторона страха),

стремление соперничать, конкурировать, подчинять, управлять, властвовать, человеку этого типа приходится расплачиваться межличностными и психосоматическими проблемами (желудочно-кишечный тракт, гипертония, инсульт, инфаркт и др).

Переживания следующих двух модусов разворачиваются в плоскости последней перинатальной матрицы рождения (БПМ4), которая носит название матрицы трансформации. Символически «ребенок родился!» для непосредственного взаимодействия с миром. Он открыт новому опыту, мир интригует, его хочется исследовать, преобразовывать, созидать и творить. Основное стремление: изучать и контролировать, чтобы обрести безопасность и стабильность. Модус развития №7 **Структуры исследования**: «Мир непонятный - нужно познать». Поведение: обучение, освоение, внимательность, осторожность, контроль, надежность, скрупулезность, решительность, воля, обязательность, ориентация на результат, целеустремленность с обсессивными тенденциями и «туннельным» мышлением. Моторное поле канализации обеспечивает фиксацию, сфокусированность и удержание цели. Телесная функция: интеллект. Перспективы негативного развития: долженствование, компульсивность, навязчивость, трудоголизм. № 8 **Структура экспансии** обеспечивает продвижение себя в жизнь, реализацию творческой и созидательной энергии. Модус развития: «Мир прекрасен, полон ресурса». Основная тенденция «ДАВАТЬ», заботиться, реализовывать свой потенциал. Функция интеграции, объединения, сотворчества. Эмоции: радость, воодушевление, энтузиазм. Перспективы негативного развития: фанатизм, гиперсоциальность, маниакальность, выхолощенная экстравертированность, коммуникативность, самовлюбленность, неординарность.

По-другому трактуя сетку координат (абсцисса - «аттракция – отчуждение», ордината - «зависимость -автономия»), получаем согласно секторам перинатальных матриц такую классификацию проблем: БПМ1– проблемы, связанные с восстановлением жизненной силы,

формированием «мужества жить», БПМ2 - инфантилизация, формирование гармоничных межличностных отношений, БПМ3 – проблемы самоидентификации, расплаты за власть, достижения, БПМ4 – проблемы любви, контроля, смысла, продуктивности созидания.

Кроме того, анализ модусов переживаний делит психологические проблемы человека на классы, имеющие свою эксклюзивную психотерапевтическую задачу. 1) «Ахиллесовой пятой» структур **осторожности и зависимости** (БПМ2) является патологическая неспособность самостоятельно двигаться в решении своих жизненных и личностных задач. Виной всему беспомощность, неспособность выйти из депрессивного состояния, аутоагрессия и инфантильное ожидание того, что проблема разрешится самопроизвольно или кто-то все уладит (синдром Доброй Феи, Санта Клауса). (Топос развития души по К. Юнгу «Младенец»). 2) Люди с модусом **самосохранения и обособления** вынуждены самостоятельно взаимодействовать с миром, но они «недифференцированы» (М. Боуэн), их энергии импульсивны и ассимилятивны, часто направлены на разрушение себя и своей ситуации. Это пассивно-агрессивные личности (Топос развития: Красавица). 3) Модусы **драматизации и соперничества** подчинены аккомодативным устремлениям; получать, обладать, использовать. Это активно-агрессивный манипулятивный паттерн приспособления (Топос развития: Герой). 4) Люди в модусах **исследования и экспансии** способны подчинить свою энергию разуму и продемонстрировать миру свое неповторимое созидательное начало (Топос: Тройственный союз). Соответственно психотерапевтической задачей этих уровней развития будет преодоление: 1) инфантильности (Тень), 2) зависимости (созидание Анимуса), 3) силового противостояния (ассимиляция Анимы), и 4.) манипулятивности (ассимиляция архетипов Значения, Смысла, Духа). Только так становится доступным ресурс гармоничного переживания взаимодействия с миром в модусе **Сбалан-**

сированного Принятия Реальности №9 - высшего топоса индивидуации по К. Юнгу (ахетип Самости и Мудрости).

Представленный алгоритм лег в основу создания метода экспресс-диагностики и психологического исследования типичного взаимодействия человека с миром «Стимул, Эмоция, Тип» (СЭТ). Октаграмма, представляя эмоциональную канву преодоления трудностей, оптимизирует психотерапевтическую работу с негативными переживаниями и психосоматическими проблемами человека, гарантирует диссоциацию и метаанализ направления необходимых изменений.

MODES OF EXPERIENCE: CLASSIFICATION AND DIAGNOSTICS

Vaskovskaya S.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ABSTRACT

The generalization of congenital patterns of adaptation proposed by the author makes it possible to single out eight modes of experience. A basic emotion lies at the bottom of each mode, which determines the leading intention of human interaction with the world. Functionally, the basic emotional state is an archaic action: the direction (towards oneself or towards the world) and the causality (subjectness or objectiveness), which helps to understand the nature of experienced problems better. The names of the modes of experience describe the prevailing response tendency: Dramatization (acceptance, affection), Avoidance (fear, escape), Caution (uncertainty, orientation), Dependence (loss, grief, suffering), Separation (suspicion, desire for independence), Competition (anger, overcoming obstacles), Awareness (interest, control, obligation), Expansion (joy, creation, co-creation). We assume the existence of the ninth, constructive mode - the Balanced Acceptance of Reality - that finally relieves stress.

The placing of the modes in the octogram (the Ouroboros archetype) clearly demonstrates the path of expedient transformations. The metaphor of perinatal matrices (S. Grof), that represents the evolutionary logic of survival, facilitates the memorization and interpretation of what is happening. A detailed description of the modes helps to fully understand the deep dynamics of experiences, their connection with the type of frustration, psychological defenses, and the nature of psychosomatic symptoms. Analysis of substituted emotions and character automatisms makes it possible to better understand the conflict resolution strategy and to determine the vector of personal development (the toposes of individuation according to C. Jung).

The presented algorithm forms the basis for the creation of a method of express diagnostics and psychological research of a human-world interaction type “Stimulus, Emotion, Type” (SET). The octogram optimizes psychotherapeutic work with negative emotions and psychosomatic problems of a person, guarantees dissociation and a meta-analysis of the direction of necessary changes.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМИРУЮЩИХСЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В СОЦИАЛЬНОМ ПОВЕДЕНИИ ЛИЧНОСТИ

*Геворкян С. Р., Арамян Л. Р., Макичян С. А.
АГПУ им. Х. Абовяна, Ереван, Армения*

Ключевые слова: трансформация, личность, социальная группа, общество, ценностные ориентации.

В контексте развития современного общества постоянно возрастает интерес к ценностной системе личности, особенно в трансформационном обществе, что в психологии определяется как избирательное отношение человека к материальным и духовным ценностям, система убеждений, предпочтений, выраженных в его поведении, обеспечение стабильности, поведения и деятельности личности.

В исследовании сложной, динамичной, многоуровневой системы ценностей мы подчеркиваем психологические условия, обеспечивающие эффективность внедрения инновационных технологий в образование и науку на уровнях личность - социальная группа - общество.

На сегодняшний день в психологии проблема механизмов формирования ценностных ориентаций активно изучается, причем большинство исследований посвящено традиционно выделяемым институтам социализации — семье, референтной группе сверстников, образовательным учреждениям и профессиональной группе (Белинская, Тихомандрицкая, 2003; Goodman, 2007).

Что же касается «измерения» вклада различных средовых воздействий (или агентов социализации) в формирование системы ценностей, то в современном социально-психологическом знании остро ощущается недостаток концептуальных и функциональных моделей

подобных процессов и механизмов. Этот пробел связан с методологическим однообразием, которое закладывается в основу подобных исследований. Так, доминирующие на протяжении последних десятилетий методологические подходы к проблематике ценностных ориентаций связаны, как правило, с изучением внутренней структуры, иерархии ценностей по их относительной субъективной значимости (Вардомацкий, 1992; Rokeach, 1979). Другое, получившее широкое распространение направление исследований, концентрируется на сравнительном изучении ценностей представителей различных этносов и культур (Fogarty, White, 1994; Schwartz, Sagiv, 1995; Smith, Dugan, 1996). Для этих целей применяются, как правило, методики, включающие оценку и шкалирование высказываний, а также биографические методы (Goodman, 2007).

В нашей реальности происходит смена ценностных ориентаций людей под влиянием различных обстоятельств, в том числе и экономической неустроенности. Философы, социологи, политологи отмечают, что в стране складывается новая морально-нравственная атмосфера, идет переоценка ценностей, их творческое переосмысление. После «бархатной революции» постепенно утверждается в общественном сознании ценностные ориентации, отражающие стремление современного человека к лидерству, успеху, власти над другими и т.д. Особо ярко это проявляется в молодежной, студенческой среде, а также у начинающих исследователей. В настоящее время в исследовании ценностных ориентаций наблюдаются две основные тенденции: первая – стремление создать обобщенные теории строения и функционирования ценностных регуляторов поведения личности. Вторая – исследование ценностных ориентаций приобретает прикладной, характер. Ценностные ориентации образуют своего рода внутренний стержень культуры человека, определяя тем самым линию его поведения. Ценностные ориентации обладают двумя важнейшими качествами: высокой устойчивостью и изменчивостью, яв-

ляются выражением меры динамизма и открытости общества, его групп и индивидов. Поэтому, ценностные ориентации отражают одновременно индивидуальный и общественный характер деятельности человека, на основе которых осуществляется удовлетворение его потребностей в различных сферах [5].

Проведенный теоретический анализ позволил нам выделить 5 функций ценностных ориентаций: целеполагание, оценка, мотивация, саморегуляция, и контроль.

1. Функция целеполагания. Ценностные ориентации как один из механизмов целеполагания ориентируют человека среди объектов природного и социального мира, создавая упорядоченную и осмысленную картину мира. Они дают основание для выбора из имеющихся альтернатив целей и средств, для порядка предпочтений, оценки и отбора этих альтернатив, определяя «границы действия», т.е. не только регулируют, но и направляют эти действия [4].

2. Оценочная функция. Оценочная функция вызывает определенное эмоциональное отношение личности к разным сторонам и явлениям жизни на основе личного опыта. Ценностно-ориентировочная оценка обогащает представления и понятия студентов о людях и о себе, предоставляет им возможность сопоставлять свои нравственные, трудовые, эстетические и другие качества с требованиями общества. Следовательно, оценочная функция выступает в качестве высшего контрольного органа регуляции всех побудителей активности человека, определяя приемлемые способы их реализации.

3. Мотивационная функция. Ценности приобретают качества реально действующих мотивов и источников осмысленности бытия, ведущие к росту и совершенствованию личности в процессе собственного последовательного развития [2, с.49-58]. К.А. Альбуханова-Славская и А. В. Брушлинский описывают роль смысловых представлений в организации системы ценностных ориентаций, которая проявляется в следующих функциях:- принятии (или отрица-

нии) и реализации определённых ценностей;-усилении (или снижении) их значимости;-удержании (или потере) этих ценностей во времени [1, с.219-221].

4. Функция саморегуляции в ценностных ориентациях личности охватывает все уровни системы побудителей активности человека. Специфика действия ценностных ориентаций состоит в том, что они функционируют не только как способы рационализации поведения, их действие распространяется не только на высшие структуры сознания, но и на те, которые обычно обозначаются как подсознательные структуры. Они определяют направленность воли, внимания и интеллекта [3, с.20]. Ценностные ориентации обеспечивают саморегуляцию деятельности человека, заключающуюся в его способности сознательно решать стоящие перед ним задачи, осуществлять свободный выбор поступков, утверждать своей деятельностью те или иные социально-нравственные ценности [3, с.16].

5. Контролирующая функция, отслеживающая уровни освоения ценностных ориентаций личностью в конкретных социокультурных условиях развития общества.

Обобщая и анализируя теоретические подходы к исследованию ценностных ориентаций в методологической основе нашего исследования мы акцентировали «теорию универсального содержания и структуры ценностей», предложенную С. Шварцем и У. Билски [6]. В рамках предложенного подхода ценности рассматриваются как убеждения или понятия (связанные с внеситуативным желаемым конечным состоянием или поведением человека), выполняющие функцию управления выбором и или оценкой линии поведения. В концепции С. Шварца в основе любой ценностной ориентации лежат желаемые, внеситуативные цели, различающиеся по степени значимости и побуждающие человека к действию. Система таких целей составляет определённый мотивационный тип. На основании философского и культурологического анализов, результатов психологических иссле-

дований ценностной сферы личности, литературы автор выделяет 10 типов ценностной ориентации или мотивационных типов, образующих иерархию в зависимости от личностной значимости. Выделение мотивационных типов основывается на утверждении о наличии универсальных потребностей человека, поэтому С. Шварц рассматривает предложенные ценностные ориентации как общекультурные и существующие в различных социальных группах. Автор выделяет три группы универсальных человеческих потребностей: 1) биологические потребности человека, 2) потребность в социальном взаимодействии и управлении этим взаимодействием, 3) потребности, связанные с функционированием и выживанием группы. Эти универсальные потребности рассматриваются человеком или группой людей как специфические цели, которые объясняют, координируют и рационализируют поведение. В различных сочетаниях они присутствуют во всех 10 мотивационных типах, выделенных С. Шварцем. Существующие индивидуальные различия в предпочтении той или иной ценностной ориентации связаны с уникальным сочетанием потребностей, темперамента и социального опыта каждого конкретного человека.

Для исследования ценностных ориентаций студентов был использован опросник ценностей Шварца. Участвовали 89 студентов АГПУ имени Х.Абовяна.

Анализ ценностей студентов показывает, что на первом месте стоит ценностная ориентация саморегуляции /среднее значение - 3.02/, что показывает уверенность в себе, открытость для нового опыта, взаимодействия, влияний, выражает индивидуальную свободу мысли и поведения, возможности выбора. Высокая значимость саморегуляции очень характерна для современного студента, который стремится выделиться, действовать самостоятельно, стать уверенным в себе. На втором месте для студентов на уровне нормативных идеалов стоит безопасность /среднее значение -2.76/, на третьем месте – благосклонность /среднее значение -2.72/. Согласно

теории Шварца, эти два значения также имеют групповую ориентацию. Последние демонстрируют этическую позицию по поддержанию тесных и позитивных отношений с окружающими людьми, их благосостоянием, а также безопасностью, которые отражаются во всех взаимоотношениях на уровнях личность - социальная группа - общество. Достижение для студентов на уровне личностных предпочтений стоит на 2-м месте и на 9-м – на уровне нормативных ценностей.

Некоторые ценности относительно друг друга находятся в динамическом конфликте. Например, саморегуляция и стимулирование находятся на одной стороне, а традиции, власть, универсализм - на другой. Саморегуляция и достижение противоречат равенству, традициям и безопасности, поскольку существует определенная оппозиция между независимыми взглядами и действиями индивида и сохранением традиций, что присуще современному поколению. Общечеловеческие ценности и благосклонность противоречат власти и достижениям, поскольку принятие других людей, групп равными и дружелюбное отношение к их благополучию плохо сочетаются с достижением их собственных целей и превосходством власти. Данные показывают, что некоторые ценностные ориентации студентов выступают следующими, непротиворечащими друг другу парами:

- Достижения и гедонизм связаны с удовольствием, уверенностью в себе, чувственной направленностью на себя и стремлением получить как можно больше удовольствий.
- Гедонизм и стимулирование объединяются со стремлением получить приятные ощущения.
- Стимулирование и саморегуляция содержат в себе стремление к развитию и динамике личности.

Таким образом, в современном обществе изменение структуры ценностей студентов отражает социальную мобильность в пользу личного благополучия, а не социальных интересов и коллективизма.

PSYCHOLOGICAL MANIFESTATIONS OF TRANSFORMING VALUE ORIENTATIONS IN THE SOCIAL BEHAVIOR OF PERSONALITY

GEVORKYAN S. R., ARAMYAN L. R., MAKICHYAN S. A.
ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

In the context of the development of modern society, there is a growing interest in the value system of the individual, especially in a transformational society. It forms a kind of internal core of human culture, thereby determining the line of his behavior at levels of personality-group-society. Analysis of the research data of students of the ASPU after Kh. Abovyan shows that in the ranking of values self-regulation, safety and favor are more pronounced. Some values in relation to each other are in dynamic conflict, and some are not conflicting pairs. Thus, in modern society, a change in the structure of students' values reflects social mobility in favor of personal well-being.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А., Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения / К. А. Абульханова-Славская, А. В. Брушлинский. - М.: Наука, 1989. - 248 с.
2. Василюк Ф. Е., Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. - М.: Изд-во МГУ, 1984. - 200 с.
3. Здравомыслов А. Г., Потребности, интересы, ценности / А. Г. Здравомыслов. - М.: Политиздат, 1986. - 222 с.
4. Наумова И. Ф., Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения / И. Ф. Наумова - М., 1988. - 199 с.
5. Почебут Л. Г., Мейжис И. А., «Социальная психология». Питер. 2010 г. https://www.e-reading.mobi/chapter.php/1034490/9/Meyzhis_-_Socialnaya_psihologiya.html
6. Schwartz S. H., Bilsky W., Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and crosscultural replications // Journal of Personality and Social Psychology. 1990. Vol. 58, p. 878-891.

О ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ

Геворкян М. М.

АГПУ им. Х. Абовяна, Ереван, Армения

Ключевые слова: *поликультурная среда, поликультурное образование, образовательное пространство, глобализация.*

Современный глобальный мир, который М. Маклюэн характеризует как «деревню без границ» диктует необходимость поиска новых путей и условий человеческого общежития в мире. На международном уровне неоспоримым фактом является прогрессирующая межнациональная нетерпимость во всем мире, проявляющаяся как в индивидуальном поведении (следование этническим предрассудкам, избегание межнациональных контактов, конфликтность), так и в коллективных националистических проявлениях (межэтническая агрессия, национальная дискриминация, межнациональные конфликты и пр.).

Для Армении этот вопрос имеет двоякое значение. Во-первых, каждый армянин имеет потенциальную возможность или необходимость какой-то отрезок своей жизни жить и работать в «чужой» стране. Во-вторых, в Армению приезжают на постоянное или временное проживание граждане из разных стран, в том числе из Ирана, Сирии. В связи с этим остро стоит и сложно решается проблема их социально-психологической адаптации, интеграции, даже несмотря на то, что часто приезжие являются коренными армянами. И вновь встает проблема их взаимодействия в многонациональной, поликультурной среде.

Еще одним немаловажным фактором актуальности поликультурности в Армении можно подчеркнуть проблему поликультурного воспитания, поскольку в поликультурном воспитании речь идет о взаимодействии культур, о диалоге культур [1], о культурном развитии че-

ловека [2]. Это актуализирует необходимость формирования нового поликультурного мышления, поиска новых путей межкультурного взаимодействия, что является не только одним из эффективных средств позитивной и целенаправленной организации этнокультурных процессов в обществе, средством интеграции системы образования в общемировое образовательное пространство, но и задачей государственного назначения.

В условиях моноэтнического региона, каковым является Армения, проблема поликультурности и поликультурного социума принимается неоднозначно, а иногда даже враждебно. Причина заключается в устоявшемся противоречивом мнении о том, что поликультурный подход будет препятствовать формированию национального самосознания, национальной идентичности подрастающего поколения. Наоборот, в условиях глобализационных процессов поликультурный диалог помогает обратиться к собственной культуре, а сравнение «свой - чужой» побуждает по-новому осознать, оценить свою культуру, свое историческое прошлое и настоящее. Но, справедливости ради хочется отметить, что в Армении данная проблема имеет особую окраску. С одной стороны, внутривнутриполитическая нестабильность способствует эмиграции, и с каждым годом количество трудовых мигрантов из Армении увеличивается. С другой – влияние внешнеполитической ситуации, бесконечные информационные войны между Арменией и Азербайджаном, Арменией и Турцией, напряженная ситуация на армяно-азербайджанской границе, отказ признания факта геноцида армян турецким правительством, демократические веяния Запада и вступление в состав Евразийского экономического союза, поток армянских беженцев из Сирии и других стран создают нездоровый климат межэтнической агрессии в обществе, желание во всем увидеть злой умысел. Нельзя также игнорировать апрельскую «четырёхдневную войну» 2016 года, которая не оставила равнодушной ни одного здравомыслящего армянина, где бы он ни жил. Мы начали

по-новому осмысливать каждый прожитый день, мы поняли, что, сомневаясь в патриотизме, отваге, умению жертвовать жизнью, недооценивали наших молодых ребят в то время, как они собою защищали свою Родину. Мы по-новому осознали значение слов «война», «тыл», «мать солдата», «товарищ», «враг», «герой», «смерть», «Родина», «государство», «нация».

Еще одна особенность исследования проблемы в Армении – моноэтнический-полиэтнический, монокультурный - поликультурный факторы. Армения, безусловно, моноэтническая страна, но, нельзя отрицать, что армянская культура очень многогранна и многообразна. В частности, армянская культура не только вбирала в себя многокультурные традиции в течение многих веков, но и никто не станет спорить с тем, что культура, традиции, обычаи и даже язык, диалект в разных областях и районах, а зачастую и в разных селах различаются. Уже не говоря о том, что армяне, проживающие в Америке, Европе, Иране принадлежат к разной культуре, но, вместе с тем, они продолжают оставаться армянами, позиционировать себя как армяне и воспитывать своих детей как армян. Эта многогранность и многообразие культурного компонента в противовес национальной монотонности создает проблемы, которые могут иметь самые разнообразные проявления. Рассмотрим психологические проблемы в данном контексте.

Психологические проблемы связаны с трудностями перехода от монокультурного к многокультурному мышлению. В возникших трудностях важно определить причину, обстоятельства возникновения трудностей, а также субъект-объектный и субъект-субъектный контекст затруднений. Например, одно дело, когда трудности возникают в процессе межнационального общения, в частности, респондент не смог преодолеть эмоции, чувства, под влиянием стереотипных представлений проявил особые поведенческие реакции. Совершенно другая ситуация, если трудности возникли в процессе субъект-объектного взаимодействия при просмотре кинофильма, со-

циального ролика или при прослушивании этнической музыки других народов. Поэтому, ключевое значение имеет причина возникших затруднений, ставшей причиной появления рискогенной ситуации. Ярким примером является армяно-индийские культурные связи с одной стороны и поток мигрантов в Армению из Индии.

Еще один компонент - коммуникативные умения и готовность личности взаимодействовать в социуме. В поликультурном социуме на первый план выходит проблема межкультурной коммуникации и формирования межкультурной коммуникативной компетенции. В этом аспекте можно выделить следующие риски:

- риски, связанные с невладением иностранных языков, в этом случае основным коммуникативным языком выступает родной язык (в нашем случае - армянский), что затрудняет процесс интеграции личности в общемировую образовательную среду.

- риски, связанные с проблемой двуязычия, чаще всего – русского языка, хотя нередко можно встретить знание армянского и английского языков.

- риски, связанные с интерактивной, перцептивной, эмпатийной сторонами межкультурной коммуникации в поликультурном пространстве.

Еще один компонент психологических проблем - эта социально-культурная идентификация в поликультурной среде. Как отмечают В. А. Ершов и И. Д. Лельчицкий: «Задача социально-культурной идентификации в рамках поликультурного образования предполагает формирование национально-культурного самосознания, основанного как на ценностях уважения иных этнических общностей и стремления к пониманию их особенностей, так и способности критического их изучения» [6, с. 59]. В контексте социальных рисков мы особо подчеркиваем учет поликультурного фактора в деятельности социальных институтов, в частности семьи и школы. Особенно хотим подчеркнуть роль семьи, так как семья, вместе с родственниками, сосе-

дями, религиозными общинами, этносом, является первичной референтной группой, выполняет ряд функций и несет определенную ответственность. Во-первых, в семье происходит первичный этап социализации личности, а это значит, что «первая встреча» ребенка с культурой происходит именно в семье. От того, как «будет организована эта «каковым будет «взаимодействие ребенка и культуры», зависит, как пройдет дальнейший диалог культур (по М. М. Бахтину), дальнейшее культурное развитие ребенка (по Л. С. Выготскому). Значит, важное значение имеет также уровень культурного развития семьи. Вслед за Л. С. Выготским, кто выдвигает понятие детской примитивности, мы склонны выдвинуть понятие примитивной семьи как особой формы недоразвития, то есть задержки в культурном развитии.

Следующий важный момент - этнокультурный фактор семьи. Как известно, семьи по этническому составу бывают моноэтническими и полиэтническими. Но с точки зрения поликультурного фактора все семьи поликультурны, даже если все члены семьи принадлежат одной этнической группе. Причина заключается в том, что два индивида из разных семей, разной социокультурной среды, прошедших разные пути культурного развития соединяются узами брака и создают семью. Новая семья составляет новую ячейку общества, формируя свой путь развития в социуме. Таким образом, каждая семья по сути поликультурна, следовательно, поликультурный фактор обязательно должен быть учтен в процессе семейного воспитания.

И наконец – личность – как субъект, стоящий в эпицентре всех вышеперечисленных проблем, конфликтов, взаимодействия, диалога. Человек может легко принять новое, адаптироваться к новым реалиям. А если нет? Тогда можно предположить массу вариантов, в зависимости от типа, характера, среды общения, семейных ценностей, сформированных моральных, этнических и религиозных убеждений и т.д.

Таким образом, выявление особенностей, возможностей и рисков поликультурного образования в современном мире поможет учитывать культурные и образовательные интересы представителей разных национальностей и этнических групп, что, с одной стороны, будет иметь стратегическое значение в конкурентоспособности образовательных учреждений в условиях мобильности образования и перехода вузов на международный уровень. С другой стороны, выявление эффективных способов и механизмов предотвращения или путей и технологий минимизации возникновения и развития рисков в современном поликультурном пространстве более гармонично и более целостно сделает процесс развития личности в современном многокультурном, многообразном мире.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS IN MULTICULTURAL ENVIRONMENT

GEVORKYAN M. M.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

This article is focused on the psychological problems arising in a multicultural society. The relevance and necessity of taking into account the multicultural factor for Armenia is justified from different foreshortening:

- Factor of modernization processes providing the mobility of learning,
- Migration processes,
- The interaction of cultures, contributing to dialogue of cultures and cultural development of man.

The detection of effective ways and mechanisms for prevention or

ways and technologies to minimize the occurrence and development of risks in modern multicultural environment more harmoniously and more holistically will make the development process of personality in the modern multicultural diverse world.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М., Эстетика словесного творчества. - М., 1986. 445 с.
2. Выготский Л. С., Проблема культурного развития ребёнка [Э/р.]. http://www.bim-bad.ru/docs/vygotsky_childs_cultural_development.pdf.
3. Геворкян М. М., Поликультурное образование в Армении: новая стратегия развития образования //21-ый век. Информационно-аналитический журнал, 2017 г., № 2 (43), с. 103-113.
4. Геворкян М. М., Поликультурное образование в Армении. Особенности, возможности и риски // Образование личности. Научно-методический журнал. № 1, с.27-33
5. Ершов В. А., Лельчицкий А. Д., Социально-культурная идентификация как условие реализации поликультурного образования // Социальные риски в современном поликультурном обществе: психологические и педагогические аспекты: Материалы международной научно –практической конференции. Тверь: Твер. гос. ун-т; М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2008. С. 55-59.

ПАРАДОКСАЛЬНОСТЬ КЛИЕНТОЦЕНТРИРОВАННОЙ ПСИХОТЕРАПИИ: АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Еремян З. А.

*Национальный исследовательский университет
«Высшая школа экономики», Москва, Россия*

Ключевые слова: клиентоцентрированная психотерапия, классификация, коллективное бессознательное, личностная свобода, самоактуализация.

В прикладной психологии весьма актуальными являются диагностика, дифференциация и принципы классификации психологических проблем [1, 2, 3, 4, 11]. Стоит, однако, отметить отличающийся своей парадоксальностью и контр-ортодоксальностью подход – клиентоцентрированную психотерапию, которая противопоставляет себя mainstream-у, рассматривая человека как целостную сущность, не диагностируя, не классифицируя его психологические проблемы. На наш взгляд, диагностика проблем, множество «делений» человека на разные типы личностей, отталкивают психологов-практиков от глубокого контакта с человеком, от рассмотрения человека во всей его целостности, направляя все русло внимания на правильную диагностику симптомов».

Данный подход часто классифицируют как вариант экзистенциально-гуманистического направления, однако прояснение данной проблемы ведущими специалистами в данном направлении позволило сформулировать тезис о том, что данные подходы принципиально различны [5]. Становление клиентоцентрированной психотерапии базировалось на собственном опыте ее основоположника, вне традиционных психотерапевтических концепций. И если, с одной стороны, это может

вызвать смутное недоверие и скептицизм, с другой стороны, невозможно не согласиться с парадоксальным утверждением Роджерса относительно того, что наиболее личное – является наиболее универсальным [10]. В «универсальном» кроется более глубокая мысль – идея коллективного бессознательного («Слой личностного бессознательного покоится на другом, более глубоком, ведущем свое происхождение уже не из личного опыта – коллективном бессознательном. Коллективное бессознательное идентично у всех людей и образует тем самым всеобщее основание душевной жизни каждого, будучи по природе сверх личным», – писал Юнг [12]) – что и является, на наш взгляд, основой глубокой и утонченной эмпатии. В одной из своих последних работ [9] К. Роджерс пишет о том, что когда он наиболее близко подходит к своему интуитивному «я», трансцендируя себя и, становясь частью чего-то большего, соприкасаясь с неизвестным в себе (может быть, находя это универсальное или соприкасаясь не только с сознанием, бессознательным, но и *трансперсональным* бессознательным опытом), происходит «исцеление» и рост клиента. Может быть из-за научной недоказуемости он так и не углубил свое понимание Self-a, хотя видно какое огромное значение в своих работах он придавал этому понятию. Подобно тому, как великий философ и мыслитель античности Платон описывал процесс припоминания: душа в своем бытии постепенно восстанавливает забытое знание, которым она обладала, будучи частью Мировой Души, можно объяснить вышеуказанные слова Роджерса. Если понимать под коллективным бессознательным *опыт* всего человечества, Мировую Душу, то пытаясь понять сокровенные тайны другого человека, только благодаря *соприкосновению со своим интерперсональным бессознательным опытом* мы сможем с такой утонченной эмпатией, которую демонстрировал Роджерс, сопровождать человека в его путешествии к истинному себе.

Иное проявление контр-ортодоксальности клиентоцентрированной психотерапии прослеживается в новаторском взгляде на тера-

пию, в котором человек сам является режиссером своей жизни. Так, в 1940г. Роджерс опубликовал свою «скандальную» статью под названием «Процесс терапии» [16], отправляя миру мессидж о том, что именно клиент является автором своей жизни, и что терапевт, не диагностируя, не сведя клиента к какой-либо типологии, благодаря со-присутствию способствует приобретению целостного опыта, его росту и самоактуализации. Несмотря на оппозиционную позицию клиентоцентрированной психотерапии, многочисленными исследованиями выявлена ее эффективность [13, 14, 15].

Другой наиболее парадоксальной является позиция незнания клиентоцентрированного психотерапевта. Если в других психотерапевтических практиках есть позиция знания профессионала, который диагностирует и «знает многое о клиенте», то в клиентоцентрированной психотерапии предложенное Роджерсом в основе своей является конспиративной истиной. С одной стороны, возникает сильное противоречие, во-первых, из-за понимания отсутствия необходимости психологических знаний в виде классификаций, диагностики, особенностей, механизмов протекания разных процессов, разных оценивающих теорий личности, во-вторых, из-за парадоксальности самого явления, что профессионал может не только принимать, но и искренне и осознанно символизировать свое незнание. С другой стороны, вспоминая слова Сократа «Я знаю, что ничего не знаю», можно предположить, что, во-первых, любое знание относительно, во-вторых, лучше самого человека никто не может быть автором своей жизни. Из этого парадокса вытекает следующий - заключающийся в том, что для того, чтобы ученый продвинулся в своей сфере, ему необходима «безличная проверка» своих гипотез, тогда как клиентоцентрированный психотерапевт в своей работе должен как бы забыть о «психологичности» мышления и быть *человечным*. В своих размышлениях о противоречивости свободы воли (в психотерапии) и детерминизма (в исследованиях), Роджерс предлагает новаторский взгляд на данную дилемму,

рассматривая ее в рамках полноценно функционирующего человека, который использует особую личностную свободу, когда свободно, добровольно и ответственно делает выбор в «детерминированном мире». Здесь может возникнуть ряд философских вопросов, одним из которых является, например, следующее: можно ли сказать, что осознанный выбор тоже детерминирован не личной свободой, а «судьбой»? На наш взгляд, такие вопросы не имеют никакого смысла, потому что для полноценно функционирующего человека важным является его ответственность за личный выбор, даже если этот личный выбор детерминирован высшими силами [10].

Иная дилемма, которая возникает, является, с одной стороны, убежденность и вера клиентоцентрированных психотерапевтов в изначально конструктивную и творческую сущность человека, с другой стороны, особенно актуальные сегодня проблемы дискриминации, насилия и агрессии. В своих работах Роджерс пишет о том, что даже последний преступник имеет позитивную сущность и тенденцию к самоактуализации. Согласно его теории, когда человек отказывается осознавать некоторые аспекты своего опыта и переживаний, когда целостность его опыта расщеплена из-за защитных механизмов, у него может возникнуть растущая потребность в агрессии (психологически это можно легко объяснить на примере трансформации и проекции, некогда вытесненных чувств (гнев/боль и т. д.) человека в осознаваемую ненависть и изживание их в деструктивном поведении) [6, 7]. А когда человек в полной мере осознает свои переживания, его потребности в принятии и любви становятся такими же сильными как агрессивные импульсы.

Сам Роджерс писал о парадоксальности того, что, когда человек в полной мере начинает принимать себя таким, какой он есть, тогда происходит изменение. Это можно показать с помощью изменений, которые происходят в человеке в процессе терапии. Когда терапевт слушает обо всех переживаниях клиента без критики и оговорок, без

оценок, принимая каждый аспект уникального опыта человека, он тем самым является образцом того, как следует слушать самого себя. По мере того, как клиент начинает слушать себя, он также начинает открываться опыту и принимать себя. Из этого вытекает то, что отношения человека приобретают подлинность, и он начинает более свободно расти. Посредством принятия и самопринятия человек вновь обретает свою ранее утраченную целостность, освобождается от защитных реакций и осознает свою личностную свободу (способность к выбору) и целостность. Человек использует свободу, когда спонтанно, свободно и добровольно делает ответственный личностный выбор, при этом, не нарушая причинные связи явлений [8].

Таким образом, автором предлагается альтернативный взгляд на проблемы диагностики и классификации в практической психологии, обращается внимание коллег на целостную сущность человека и недоработанность данной проблемы в психологической практике и рассматривается парадоксальность клиентоцентрированной психотерапии.

THE TWO SIDES OF A COIN: CONSEQUENCES OF THE CLIENT-CENTERED PSYCHOTHERAPY

YEREMYAN Z. A.

National Research University «Higher School of Economics», Moscow, Russia.

ABSTRACT

Nowadays there are a lot of researches in psychology aimed at studying differentiation, various principles and models of classifications of psychological problems. However, the various theoretical models that are proposed by scientists ultimately explain the same phenomenon in different conceptual systems. I would like to stress the holistic and

unique essence of a person, as well as to reveal some of the paradoxes of idiosyncratic client-centered psychotherapy.

I argue that making a priori assumptions about a person's problems succumbing to attributional bias push psychologists-practitioners away from the deep contact with the inner self of that person, from examining and understanding a person in his whole integrity. Such assumptions, as a result, direct the whole «channel of attention» of the psychologists-practitioner to the «correct diagnosis of the symptoms». In contrast to the mainstream in psychology (i.e., a professional, who a priori knows a lot/everything about the client) client-centered psychotherapists are offering nescience, that is to say, «not knowing» of a person, but willingness to be a companion in the person's journey into his self, and by that contributing to the acquisition of holistic experience and self-actualization. A strong contradiction arises, on the one hand due to understanding the unnecessary of knowledge and further evaluation in the forms of classifications and diagnostics, on the other hand, because of the paradox of the phenomenon of a «not-knowing professional», who not only accepts but also sincerely symbolizes it. Though, taking into consideration Socrates words «I know that I know nothing» it can be assumed, firstly, that any knowledge is relative. In contrast to the mainstream the aim of Person-centered therapy is not adapting a person to the society, but assisting him in finding the unique self, free of valuing systems of the society. This may lead to the thought, that such a freedom may cause deviance, though according to Person-centered approach when a person is fully aware of his experiences, his needs for acceptance and love become as strong as aggressive impulses. The similar idea is proposed by Jung, who states that as far as the individual presupposes a collective relationship, individuation leads to universal collective solidarity.

Non-conventionalism in Roger's theory is also seen when he states that the most effective leader is one who can create the conditions by

which he will actually lose the leadership. The paradox here is that, on the one hand, such a leader has the power to create certain conditions and, to «delegate» his power to others, on the other hand, in this way he ceases to «rule». This striking paradox, seemingly doomed to failure because of the risk of turning the situation into chaos, turns out to be «working» and constructive. Despite the oppositional position of client-centered psychotherapy, numerous studies have revealed its effectiveness.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г., Комплексное изучение человека и психологическая диагностика // Вопросы психологии. 1968. № 6.
2. Бурлачук Л. Ф., Б91 Психодиагностика: Учебник для вузов. СПб.: Питер, 2006. 351 с: ил. (Серия «Учебник нового века»).
3. Дюрвиль Г., Дюрвиль А., Чтение по лицу характера, темперамента и болезненных предрасположений. М., 1926.
4. Зейгарник Б. В., Патопсихология. М., ЭКСМО. 411 стр.
5. Лэнгле А., Орлов А. Б., Шумский В. Б., «Экзистенциальный анализ и клиентоцентрированная психотерапия: сходство и различие» // Вопросы психологии 6, 2007, с. 21-36.
6. Миллер А., В начале было воспитание / Науч. ред.: А. Б. Орлов, В. Калинин. М.: Академический проект, 2016.
7. Орлов А. Б., Предисловие научного редактора // В кн.: В начале было воспитание / Науч. ред.: А. Б. Орлов, В. Калинин. М.: Академический проект, 2003. С. 3-8.
8. Роджерс К., Клиенто-центрированная терапия. М., 1997. 320 с.
9. Роджерс К., Клиентоцентрированный/человекоцентрированный подход в психотерапии // Вопр. психол. 2001. № 2. С. 48-58. <http://www.trialog.ru/library/scipubl/rogers01.htm>
10. Роджерс К. Р., Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Прогресс, Универс, 1994. 480 с.
11. Хьелл Л, Зиглер Д., Теории личности. СПб.: Питер, 2014, 608 стр.

12. Юнг К., Архетип и символ// Страницы мировой философии // Изд. «Ренессанс» СП «ИВО-Сид», 1991.
13. Elliott Robert, Research on person-centred/experiential psychotherapy and counselling: summary of the main findings. In: Person-Centred Counselling and Psychotherapy. 2016. McGraw-Hill/Open University Press, Maidenhead, Berkshire, pp. 223-232. ISBN 9780335263547
14. Gibbard Isabel & Hanley Terry., A five-year evaluation of the effectiveness of person-centred counselling in routine clinical practice in primary care. Counselling and Psychotherapy Research. 2008, 8. 215-222. 10.1080/14733140802305440.
15. Hölldampf D., Behr M., & Crawford I. Effectiveness of person-centred and experiential psychotherapies with children and young people: A review of outcome studies. In M. Cooper, J. C. Watson, & D. Hölldampf (Eds.), Person-centred and experiential therapies work (pp. 16-44). Ross-on-Wye, England: 2010. PCCS Books.
16. Rogers C.R., «The Process of Therapy». 1940. Journal of Consulting Psychology 4, N 5. 161-164.

ЦИФРОВАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Ершова Р. В.

*Государственный социально-гуманитарный университет,
Коломна, Россия*

Ключевые слова: *значащий другой, идентификация, селфизм, киберпространство.*

В современных науках о человеке и обществе социализация рассматривается как двусторонний процесс, включающий в себя с одной стороны, усвоение индивидом социального опыта, путем вхождения в социальную среду, систему социальных связей, с другой стороны, процесс активного воспроизводства этих связей в деятельности, активного включения в социальную среду (Г. А. Андреева), как процесс, результатом которого является создание конкретной личности (И. В. Кон), как процесс интеграции индивида в социальную систему посредством интернализации норм (Т. Парсонс); как самоактуализация Я-концепции (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс); результат социального взаимодействия, в котором ребенок последовательно принимает роли «другого», «других», «обобщенного другого» (Э. Торндайк, К. Холл, Дж. Уайтинг). Психологическим механизмом социализации выступают «подражание» (Г. Тард), «идентификация себя с другим» (З. Фрейд), «принятие роли другого» (Дж. Мид), «имитация и идентификация» (Т. Парсонс). Причем, как показано Дж. Мидом, «принятие роли другого» осуществляется субъектом стадально: начинается с принятия роли конкретных авторитетов: родителей, пользующихся популярностью сверстников и наделенных престижными качествами взрослых, позже в качестве максимально значащего другого выступает абстрактный генерализированный дру-

гой. В данном контексте возникает проблема агента социализации, того, чья поведенческая норма выступает в качестве образца.

Поскольку современный человек социализируется в пространстве двух миров: реального и виртуального, виртуальная цифровая среда играет все большую роль в процессах социализации человека.

Число пользователей интернета в мире достигло 4,21 млрд. человек (2018). Среди российской молодежи уровень пользования интернетом к началу 2018 года составил 98%, в возрастной группе 30-54 лет – 83%, среди лиц старше 55 лет интернетом пользуется каждый третий житель России (36%), а количество времени, проводимое в интернете стремительно растет [13].

По данным Global Web Index среднестатистический интернет-пользователь проводит в сети в среднем 6 часов, что составляет треть времени его дневного бодрствования. Если умножить эту цифру на 4 миллиарда пользователей, то получится что в 2018г. они провели 1 миллиард лет в онлайн. Самым предпочитаемым устройством для выхода в интернет являются смартфоны (52%) и компьютеры (43%). Ежедневно около 1 миллиона человек становятся новыми пользователями социальных медиа, это 11 человек в минуту. Причем наиболее активно прирастает взрослая аудитория. За последние 12 месяцев количество пользователей Facebook возраста 65+ возросло на 20%, за тот же период число подростков в возрасте 13-17 лет возросло лишь на 5% [14].

Цифры свидетельствуют об актуальности проблемы изучения особенностей личности, формирующихся под влиянием социальных факторов и последствий этого процесса для общества: причем речь идет не только о первичной социализации детей и подростков, но и о социализации взрослых (ресоциализации). Поскольку, время, проводимое в виртуальном мире, увеличивается, Интернет становится все более мощным агентом социализации, формируя новый феномен – цифровую личность как процесс и результат постоянной

оцифровки персональных данных, индивидуальных потребностей, деятельности, отношений, биографии, личностных особенностей и привычек [4]. Виртуальная среда, обладающая свойствами порожденности, актуальности, автономности и интерактивности [3], глубже интегрируясь со средой реальной, приводит ко все большему слиянию реального и виртуального «Я» человека.

Интернет выступает в качестве культурного орудия, способствующего возникновению новых культурных практик, новых форм деятельности, феноменов, смыслов, которые в свою очередь, становятся предметом исследования не только психологов, но и педагогов, социологов, философов, культурологов, экономистов.

Основными точками научного интереса являются: изменения высших психических функций, механизмов формирования личности, форм взаимоотношений, культурных практик, влияние сетевых контекстов на появление новых феноменов [2]. Соглашаясь с тем, что современные технологии приводят к трансформации психического развития человека, А. Е. Войскунский подчеркивает амбивалентность этого влияния [1].

D. Tapscott перечисляет следующие положительные следствия проникновения цифровых технологий (Интернета) в жизнь: Интернет пространство формирует новый стиль коммуникации, предполагающий независимость, автономию, эмоциональную и интеллектуальную открытость, инновативность; появление нового типа нелинейного, лично-центрированного, игрового обучения; конструирование (посредством Интернета) новых интеллектуальных возможностей и новых структур мозга (люди, не имеющие доступа к Интернету становятся интеллектуально обездоленными); создание в Интернет-пространстве новых путей формирования идентичности и индивидуальности, приводящих к росту самоуважения и самооценности; наконец, формирование новых политических ценностей: высокой толерантности, глобальной ориентированности, социальной и гражданской ответствен-

ности, беспокойности состоянием окружающей среды [9].

С другой стороны, появляется все больше информации о влиянии информационной среды на человека, исследования проводятся как на детской, так и на взрослой выборках. Академия Гугл выдает более 2670000000 ссылок на исследования, посвященные коммуникативным рискам, 1020 – на работы по селфизму, 207000 статей о взаимосвязях интенсивности использования цифровых устройств и эмпатии.

Как видно из статистики, вопросы онлайн рисков стоят наиболее остро. По данным фонда развития Интернета 90% подростков имеют профиль в социальных сетях, чатятся, пользуются мессенджерами. Каждый второй ребенок сталкивался с ненадлежащими способами обращения с персональными данными в интернете. У каждого четвертого был взломан аккаунт [4]. Лидером среди онлайн-рисков являются риски коммуникативные 58%.

Все большее внимание современные исследователи уделяют влиянию цифровых технологий на самые интимные сферы человеческой жизни. По данным Зимбардо и др. современный молодой человек к 17 годам имел уже 1400 порносессий в сети продолжительностью до 9 минут, следствием чрезмерного увлечения порно контентом является эректильная дисфункция, диагностируемая у 30% мужчин в возрасте 18-40 лет (для сравнения в 2002 году подобные проблемы диагностировались лишь у 2-5% представителей этой возрастной когорты) [13].

Изучение логики изменения когнитивных процессов под воздействием новой цифровой среды – еще одно относительно новое направление психологических исследований. Зарубежные исследования в данной области направлены на:

- категоризацию киберпространства–виртуального мира, принципиально отличающегося от мира оффлайн (Whittle, 1998, Suler, 2005);

- изучение изменений в познавательных процессах личности, связанных с онлайн доступом к информации. Так в исследованиях В. Sparrow показано, что пользователи интернета лучше вспоминают ресурс, на котором получили информацию, чем саму информацию [8]. Такой вид памяти получил название внешней транзакционной памяти. N. Carr утверждает, что современные пользователи, получающие информацию посредством гипертекста, характеризуются поверхностным стилем ее обработки, быстрым переключением внимания, сниженным объемом запоминания [5], а сдвиг в сторону поверхностной обработки информации может нарушить формирование важных учебных навыков: логического анализа, критического мышления, рефлексии [11], кроме того гиперссылки в тексте повышают нагрузку на познавательную сферу, поскольку требуют от пользователя дополнительных решений о необходимости перехода по ссылке, обобщения полученной информации, увеличение числа гиперссылок в тексте приводит к ухудшению результатов информационного обучения. Фактически, речь идет об истощении когнитивного ресурса, необходимого для глубокой обработки информации;

- еще одно направление исследований – многозадачность, которая провозглашается стилем современной жизни и суперспособностью молодого поколения [6]. Между тем, в эксперименте С.А. Бразела и Дж. Джипс (Brasel & Gips, 2011) было показано, что находящиеся в естественной многозадачной среде (ТВ и компьютер) участники переключались между ними 4 раза в минуту, и 120 раз за все время эксперимента (30 минут). Л. Д. Розэн обнаружил, что многозадачники, выполняющие учебное задание в привычной среде, отвлекались на гаджеты каждые 5-6 минут, уделив в итоге выполнению задания 10 минут из 15 (Rosen, 2011). К. К. Ло и Р. Канаи (Loh & Kanai, 2014) установили, что те, кто тратит много времени на ТВ, видео и компьютерные игры, обмен сообщениями, интернет сёрфинг, имеют более низкую плотность серого вещества в передней поясной

коре - зоне, отвечающей за исполнительские функции: рабочую память, рассуждение, планирование и контроль. С. Танака (Tanaka 2013) показал, что у геймеров-экспертов высокий объем серого вещества в задней теменной коре, связанной с эффективной работой визуальной рабочей памяти.

Перечисленные направления – далеко не исчерпывают списка всех психологических проблем и вызовов, которые ставят перед психологической наукой новая цифровая реальность. Очевидно, что цифровое поколение, по сравнению с предыдущими, отличается по многим параметрам, определяемым особой социальной ситуацией их развития. Однако вопрос об изменениях в психическом и личностном развитии нельзя ставить оценочно, так как результат изменений скажется через много лет. Необходима организация комплексных междисциплинарных исследований по оценке влияния технологических изменений на детей, подростков, взрослых.

DIGITAL SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY AS PSYCHOLOGICAL PROBLEM

YERSHOVA R. V.

State Social Humanities University, Kolomna, Russia

ABSTRACT

Since modern human socializes in the space of two worlds: real and virtual, the virtual digital environment plays an increasing role in the processes of human socialization. The article discusses the problems of digital socialization that are new to psychology, and the processes of changes in the human psyche and behavior associated with it. The ambivalence of the influence of the digital environment on the

development of the psyche is shown. A brief review of foreign research related to transactive memory, multitasking, online risks, is given.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаева Ю. Д., Войскунский А. Е., Смыслова О. В., Интернет: воздействие на личность // Гуманитарные исследования в Интернете/Под ред. А. Е.Войскунского / Под ред. А. Е. Войскунский. Можайск-Терра Москва, 2000. С. 11–39.
2. Ершова Р. В., Сёмина Т. М., Психологическое благополучие интернет-зависимых студентов //Психология обучения. 2016. № 6. С. 13-21.
3. Носов Н. А., Психологические виртуальные реальности.- М. 1995. Институт человека РАН. 195 с.
4. Солдатова Г. У., Рассказова Е. И., Нестик Т. А., Цифровое поколение России: компетентность и безопасность //М.: Смысл. 2017. Т. 375.
5. Carr N., The shallows: What the Internet is doing to our brains. WW Norton & Company, 2011.
6. Dochy F. et al., Bouwstenen van high impact learning. Het leren van de toekomst in onderwijs en organisaties. 2015.
7. Rosen L. D. et al., An empirical examination of the educational impact of text message-induced task switching in the classroom: Educational implications and strategies to enhance learning //Psicología educativa. 2011. T. 17. №. 2. С. 163-177.
8. Sparrow B., Liu J., Wegner D. M., Google effects on memory: Cognitive consequences of having information at our fingertips //science. 2011. p. 1207745.
9. Tapscott D., Barry B., Grown up digital: How the net generation is changing your world. – New York: McGraw-Hill, 2009. Т. 200.
10. Turkle Sh., Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet.-N.Y. 1995. A Touchstone Book.
11. Wolf M., Barzillai M., Dunne J., The importance of deep reading //Challenging the whole child: reflections on best practices in learning, teaching, and leadership. 2009. Т. 130. С. 21.
12. Zimbardo P., Wilson G., Coulombe N., How porn is messing with your manhood //Skeptic (Altadena, CA). 2016. Т. 21. №. 3. С. 22-27.
13. <https://www.gfk.com/ru/insaity/press-release/issledovanie-gfk-proniknovenie-interneta-v-rossii-1/>
14. <https://wearesocial.com/us/blog/2018/01/global-digital-report-2018>

ПСИХОПАТОЛОГИЯ ИЛИ ВАРИАНТЫ НОРМЫ

Катунян А. С.

АГПУ им. Х. Абовяна, Ереван, Армения

Ключевые слова: синдромом дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ), нейропластичность, эволюционная теория пола, варианты нормы.

С середины прошлого столетия, одной из наиболее обсуждаемых проблем в научном сообществе, было проявление тотальной активности, чрезмерной подвижности и невнимательности среди детей, которое сейчас называют синдромом дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ).

В основном, все авторы, обсуждающие данную проблему, ссылаются на немецкого психоневролога Г. Хоффмана, который впервые в 1845 г. описал чрезвычайно подвижного ребенка и дал ему прозвище «Непоседа Филипп» («Zappel-Philipp») в сборнике стихов. Он написал его для своего трёхлетнего сына. Сборник состоял из десяти назидательных стихотворений для воспитания непослушных и неуправляемых детей. В начале XX века британский педиатр Г. Ф. Стилл впервые описал группу импульсивных, невнимательных детей и пытался убедить коллег, что невнимательность и задержка развития - это разные вещи. В 1911 году французы Ж. Филипп и П. Бонкура в книге «Психические аномалии среди учащихся» наряду с умственно отсталыми учениками описали гиперактивных детей. Долгое время ученые изучали расстройство поведения и трудности в обучении, но научного определения этого состояния не было. Описывая одни и те же симптомы, исследователи давали им разные названия: легкое повреждение головного мозга, легкая детская энцефалопатия, дисфункция головного мозга. В 40-е годы XX века немецкий невролог А. А. Штраусс, пытаясь

объяснить причины гиперактивности у детей, впервые сформулировал понятие «минимальное мозговое повреждение», возникающее в результате ранних локальных повреждений ЦНС как следствие прогрессирующих резидуальных состояний.¹

В 60-е годы широкое распространение получил термин «минимальная мозговая дисфункция» (ММД), который использовали применительно к группе различных по этиологии и патогенезу состояний, сопровождающихся расстройствами поведения и трудностями обучения, не связанными с выраженными нарушениями интеллектуального развития, подчеркивая тем самым отсутствие органических поражений головного мозга. Термин ММД был официально рекомендован к применению в 1962 г. на конференции по детской неврологии в Оксфорде. Фактически, СДВГ является одним из основных клинических вариантов ММД[3]. В 1980г. американская психиатрическая ассоциация разработала рабочую квалификацию этого понятия: DSM-IV (the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition), согласно которой все случаи, рассматриваемые как дисфункция головного мозга, должны рассматриваться как дефицит внимания и синдром гиперактивности. В 2013г. американская психиатрическая ассоциация пересмотрела прежние подходы к диагностике СДВГ. Согласно руководству по диагностике и статистике психических расстройств (DSM-V), возраст дебюта СДВГ увеличен до 12 лет. Для установления диагноза СДВГ у детей необходимо наличие не менее 6 симптомов нарушения внимания и/или гиперактивности/импульсивности, стабильно сохраняющихся на протяжении полугода [5].

Начиная с 70-ых годов XX в. не прекращаются споры вокруг СДВГ. Многие специалисты сомневаются в существовании СДВГ и его лечении (Cohen, Donald J.; Cicchetti, Dante; 2006: Parrillo Vincent,

¹ Резидуальный: Остаточный, сохранившийся после перенесенного психического заболевания, психотического приступа, например, резидуальная астеня.

2008). Недавно немецкие исследователи (Bruchmuller K.; Magraf J.; Schnider S., 2013), изучая данные, которыми детские психотерапевты руководствуются при постановке диагноза СДВГ, поставили под сомнение критерии диагностики, а американские нейрофизиологи (Damien A. Fair, Deepti Bathula, Moll Nikolas, Joel T. Nigg, 2013) засомневались в факте существования СДВГ. Авторы сравнили познавательные способности двух групп подростков с диагнозом СДВГ и без него по ряду параметров: способности понимать и запоминать информацию, концентрировать внимание, отделять информационный сигнал от шума и т. д. Несмотря на то, что дети с диагнозом в целом не отличались, по некоторым параметрам «больные» подростки превосходили «здоровых» [4]. Также важно отметить, что интерес к СДВГ с годами не утихает: в настоящее время ежегодно по этой проблеме публикуется 2000 и более статей и книг [1].

Вторичный анализ данных, полученных в ходе эмпирических исследований, позволяет выделять, на мой взгляд, следующие интересные моменты:

1. до сих пор спорным остается этиология СДВГ,
2. проявления СДВГ многообразны, разными авторами отмечается до 100 клинических особенностей,
3. все исследователи подчеркивают высокую распространенность СДВГ среди мальчиков (2-3 раза) по сравнению с девочками.

На наш взгляд, данные противоречия можно рассмотреть на стыке двух наук: биологии и нейропсихологии. Результаты многих исследований в нейропсихологии дают возможность переосмыслить наши представления о природе человека и возможности мозга. В течение многих лет считали, что законы функционирования мозга не меняются, с годами клетки мозга теряют способность развиваться, а их восстановление невозможно. Н. Дойдж утверждает, что убеждение в невозможности трансформации мозга определяется тремя главными факторами. «Во-первых, известно, что среди пациентов с поврежде-

ниями мозга полное выздоровление наблюдается очень редко. Во-вторых, затруднительно изучать деятельность живого мозга на нейронном уровне. И наконец, это убеждение основывается на представлении, что мозг похож на некий очень сложный механизм (а все механизмы, даже самые необычные, как мы знаем, не изменяются и не растут)» [2]. Однако, продолжает автор, в конце 1960-х - начале 1970-х годов было сделано несколько важных открытий, которые показали, что мозг меняется с каждым совершаемым нами действием, преобразуя свои схемы так, чтобы они лучше соответствовали решаемой задаче. Если одни мозговые структуры дают сбой, в действие вступают другие. Это важнейшее свойство мозга назвали нейропластичностью. Идея о том, что мозг способен менять собственную структуру и функционирование, благодаря мыслям и действиям человека дает основание для переоценки критериев нормы и патологии. Исследователи доказали, что нейропластичность имеет не только положительные стороны, но и негативные, она не только наделяет наш мозг большими возможностями, но и делает его более уязвимым к внешним влияниям. «Нейропластичность способна формировать как более гибкое, так и ригидное поведение (я называю этот феномен «пластическим парадоксом»). Как это ни странно, но некоторые из наших самых устойчивых привычек и расстройств являются продуктом как раз нашей пластичности. Однажды произошедшее в мозговых структурах пластическое изменение в результате своего закрепления может помешать другим изменениям. Лишь понимание как позитивного, так и негативного влияния пластичности на наш мозг позволит нам в полной мере осознать пределы возможностей человека» [2].

Эволюционная теория пола, предложенная В. Геодакяном, утверждает, что деление живых существ на мужские и женские особи, обеспечивает интересный механизм эволюции. Он исходил из положения о том, что в эволюции всегда борются две противоположные тенденции. Первая - это необходимость сохранить то, что уже созда-

но, закрепить те признаки, которые выгодны, передать их по наследству. И вторая - это необходимость прогресса, дальнейшего поиска и изменения, разнообразия потомков, среди которых когда-то появится именно тот, кто придаст эволюции новое выгодное направление и обеспечит приспособление к новым условиям, позволит расширить среду обитания. При этом женский пол сохраняет в своей генетической памяти все наиболее ценные приобретения эволюции, и цель ее - по возможности не допустить их изменений. А мужской пол, напротив, легко теряет старое и приобретает новое: что-то из этих приобретений может пригодиться в будущем или уже в настоящем, особенно в момент возникновения каких-либо экстремальных условий. При всех изменениях среды, в том числе и социальных, больше страдают самцы. Доказано, что мужские особи рождаются изначально с большим разбросом качеств, чем особи женские [6]. Сравнив женщин с мужчинами, можно определить в каком направлении будет развиваться тот или иной показатель.

Если свести воедино вышесказанное, получается, что мозг меняет свою структуру и функции в ответ на изменения среды, при этом трансформациям подвержены именно мальчики. Очевидно, что в процессе исторического развития человечество усовершенствовало орудие труда и способы получения знаний. Массовое распространение письменности способствовало формированию так называемого информационного общества, который с каждым годом по объёму и скорости передачи информации превосходил предыдущие и оказывал все более возрастающее воздействие на личность. В переломные моменты, исследователи всегда говорили об изменениях в поведении подрастающего поколения. К примеру, сегодня все чаще говорят «о клиповом мышлении» как результат стремительного распространения информационно-коммуникационных технологий.

Вернемся к синдрому СДВГ. Ссылка на этот синдром не была случайной. По моему мнению, именно такие симптомы как дефицит

внимания, гиперактивность и импульсивность, реактивность и эмоциональная неустойчивость без органических изменений, не связанных с выраженными нарушениями интеллектуального развития, являются показателями нижеследующих преобразований. С одной стороны, наш мозг трансформирует свои схемы таким образом, чтобы они лучше подходили для решения новых, современных задач. С другой стороны, эти изменения не всегда однозначны и однотипны, и выражены у мальчиков чаще, поскольку они обеспечивают новый вектор развития.

Так как вопрос определения нормы и патологии является крайне сложным и весьма спорным, актуальной задачей становится дальнейшее исследование, направленное на переосмысление нормы и патологии именно в свете этих теорий. Мы считаем, что во многих случаях, (не только СДВГ) когнитивные, поведенческие, эмоциональные изменения у детей, сопровождающиеся без органических изменений, - активный процесс преобразования мозговых схем. Зачастую, это ответ на изменения социальной среды, обеспечивающий новое и выгодное направление эволюции. Обобщая вышесказанное, предлагаем рассматривать данные изменения как варианты нормы.

PSYCHOPATHOLOGY OR NORM VARIANTS

KATUNYAN A. S

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The actual task is the further study of norms and pathology at the junction of two sciences: neuropsychology and biology. Analyzing attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), it is suggested that

cognitive, behavioral and emotional changes in children are an active process of transforming brain patterns, and those changes that are accompanied without organic changes are often a natural response to the increasing changes in the social environment and provide a new, advantageous direction for the evolution. Therefore, should be considered as variants of the norm.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брызгунов И. П., Касатикова Е. В., Непоседливый ребенок; Москва: Медпрактика; 2002. 128; доступно: // <https://emish-tmr.edu.yar.ru/>.
2. Дойдж Н., Пластичность мозга. Потрясающие факты о том, как мысли способны менять структуру и функции нашего мозга; «Издательство «Э», 2017; -449с./доступно: https://bookap.info/kognito/doydzh_plastichnost_mozga/gl2.shtm.
3. О. Е. Зиновьева, Е. Г. Роговина, Е. А., Тыринова Синдром дефицита внимания с гиперактивностью у детей / доступно: <https://cyberleninka.ru/>
4. Biederman J., Kwon A., Aleardi M. et al., Absence of gender effects on attention deficit hyperactivity disorder: findings in nonreferred subjects. *Am J. Psychiatry.* 2005; доступно: <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.162.6.1083>.
5. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5th ed.: DSM-5. American Psychiatric Association. 2013; доступно:<https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.162.6.1083>.
6. Эволюционная теория пола В. А. Геодакяна. <https://www.psychologos.ru/articles/view/evolyucionnaya-teoriya-pola-v.a.geodakyana>

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ПРОБЛЕМЫ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Кисельникова (Волкова) Н. В., Данина М. М.

*«Психологический институт» Российской академии образования,
Москва, Россия*

Ключевые слова: *личная проблема, субъективная репрезентация, решение личных проблем, решение социальных проблем.*

Решение комплексных слабоструктурированных проблем из различных предметных областей имеет долгую историю исследования [3, 7, 9, 10, 13, 16]. Однако с самого начала ставился вопрос о возможности экстраполяции выводов, полученных в лабораторных условиях на решении сконструированных задач, на проблемы реальной жизни. Этот вопрос стал еще более острым с развитием традиции изучения решения комплексных проблем посредством сложных компьютеризированных сценариев, включающих более двух тысяч взаимосвязанных переменных и актуализирующих когнитивные, мотивационные и социальные компоненты процесса решения [14, 24]. Специалисты, имеющие дело с проблемами иного рода (социальными, личностными), полагают, что эти исследования не релевантны предмету их интересов.

В 1970-80-е гг. появились школы, ставшие лидерами в изучении решения личностных и социальных проблем на клиническом и консультативно-психологическом материале [11, 12, 19]. Данные, накопленные авторами подхода П. Хеппнером (P. Heppner) и Т. Д'Зурилла (T. J. D'Zurilla) и их последователями в разных странах мира, касаются построения модели решения социальных и личностных проблем, основных этапов и компонентов этого процесса, стилей решения проблем реальной жизни, а также показателей физического и психологического здоровья, коррелирующих со способностью к ре-

шению проблем. Несмотря на обширный эмпирический материал, на котором получены эти результаты, а также переведенные на многие языки опросники, направленные на изучение стилей и стратегий решения социальных и личностных проблем, в рамках названного направления не ставится вопрос о содержательном наполнении понятия «личностная проблема», о специфике механизмов решения личностных проблем по сравнению с интеллектуальными проблемами. Также не ставился и вопрос о теоретическом описании репрезентации личностной проблемы. Отправными положениями для его решения мы считаем следующие:

1. Адекватное описание признаков личностной проблемы как оригинального вида дает ее характеристика как комплексной слабоструктурированной проблемы, имеющей нечеткие условия и цели, их большое количество, динамичность и изменчивость составных частей, «непрозрачные» для решателя множественные связи между ними и т.д. [3, 5, 15].

2. Предметным содержанием личностной проблемы выступают личностно-значимые компоненты жизненной ситуации и необходимость их преобразования при отсутствии инструментальных возможностей. Субъективно личностная проблема сопровождается переживанием негативных эмоциональных состояний разной интенсивности и длительности.

3. В структуре личностной проблемы можно выделить исходное и целевое состояния, а также множество промежуточных. Все они в совокупности представляют собой ее репрезентацию.

4. Для выделения элементов структуры репрезентации личностной проблемы продуктивны обсуждаемые идеи стратегического конструктивистского подхода. А именно, тезис о том, что личностные проблемы включают в себя представления о себе, о других людях и объектах окружающего мира, субъективно оцениваемые как значимые части проблемной ситуации.

5. Можно выделить частный вид репрезентации личностной проблемы, элементами и исходной, и целевой части которой выступают исключительно компоненты психической реальности (когниции, эмоции, поведение). Субъективно такие проблемы могут репрезентироваться, например, как невозможность справиться с деструктивными мыслями, чувствами, изменить определенные аспекты поведения, коммуникации и т.п. Решение такого рода проблем выступает предметом профессиональной деятельности психологов-консультантов, психотерапевтов и некоторых других видов помогающих практик. Кратко раскроем эти положения.

Изучение процесса решения комплексных проблем связано с именем Д. Дернера и его последователей [14]. Предметом критики здесь выступила невозможность сопоставлять результаты использования разных игровых сценариев и их неточное соответствие естественным ситуациям. Продолжением линии исследований решения комплексных проблем стали попытки изучения этого процесса в реальных жизненных ситуациях [19]. И если в исследованиях решения интеллектуальных проблем обычно специально опускается социальный контекст и эмоциональная значимость элементов проблемной ситуации, то для жизненных (в широком смысле слова) проблем решение основывается на практическом, социальном, эмоциональном опыте, мотивационных характеристиках человека, которые не могут быть отброшены. Например, показано, что при решении жизненных проблем уверенность в своей способности разрешить проблему является более весомым фактором, чем показатели психометрического интеллекта [22, 23].

Несмотря на то, что изучение личностных и жизненных проблем изначально было призвано ответить на те же вопросы, которыми занимались исследователи комплексных проблем, по факту эти линии исследований оказались не связанными между собой. В силу этого в рамках анализа личностных проблем так и не были разработаны про-

цедуры, позволяющие детально рассмотреть их процесс решения. Отсутствие теоретической базы в понимании личностной проблемы, недостаточная конструктивная валидность инструментов – все это привело к тому, что методики, с помощью которых исследуют процесс решения проблем, на деле оценивают «решение без решения», то есть только конечный результат, но не особенности построения репрезентации проблемы и используемых стратегий решения [2]. Содержание каждого этапа решения, действия успешных и неуспешных решателей здесь изучены недостаточно. Это касается и репрезентации личностной проблемы: являясь критической переменной, от которой зависит выбор стратегии решения, она отсутствует в понятийном поле исследований личностных проблем [6]. Согласно А. Ньюэллу и Г. Саймону (A. Newell, H. Simon), решение любой проблемы начинается с построения внутренней репрезентации проблемного состояния – «проблемного пространства» (множество возможных состояний проблемы, включая первоначальное состояние, соответствующие операторы и целевое состояние). Операторы могут различаться у людей с разным уровнем интеллекта и экспертизы [21]. После построения репрезентации проблемы достижение целевого состояния связано с поиском. Решатель проблемы должен определить составляющие проблему элементы самостоятельно на основе предварительных знаний и опыта, и построение этой внутренней репрезентации включает в себя процессы создания правил (rule induction) [25], формулировки и проверки гипотез [20] и каузального научения (causal learning) [8].

Использование простой, но жизнеспособной эвристики или репрезентации часто рассматривается исследователями как важная составляющая эффективного решения сложной проблемы [17, 18]. Сложность (комплексность) проблемы может быть определена в данном контексте как количество элементов и связей между ними.

Подход к описанию репрезентации комплексной проблемы через выделение элементов (переменных, характеристик) и связей

между ними является доминирующим в психологических концепциях всех описанных ранее направлений. Однако разными авторами рассматриваются разные содержательные характеристики репрезентации. Так, Р. Акофф выделяет: а) управляемые переменные, т.е. условия, охватываемые проблемой, которыми может управлять лицо, принимающее решение; б) неуправляемые переменные, т.е. условия, охватываемые проблемой, которыми не может управлять лицо, принимающее решение, но которые совместно с управляемыми переменными могут влиять на результат его выбора (фон проблемы); в) целевое состояние (исход проблемы) [1].

Другой – стратегический конструктивистский – подход к содержательному описанию репрезентации проблемной ситуации основывается на том, что человеческие проблемы являются продуктом взаимодействия субъекта с реальностью, причем в поддержании проблемной ситуации одну из ключевых ролей играют те усилия, которые человек прикладывает, чтобы ее разрешить («предпринятые попытки решения») [4]. В итоге складывается особая «перцептивно-реактивная система», включающая характерные способы восприятия действительности, реагирования на нее, и выражающаяся в трех типах отношений – с самим собой, другими людьми и окружающим миром. Эффективное решение проблемы предполагает осуществление вмешательства, направленного на трансформацию элементов, составляющих структуру проблемы, то есть, по сути – исходного проблемного состояния. Такими элементами можно считать: когнитивные («мысли о»), эмоциональные («эмоции к») проявления и ценности («отношение к»), а также реактивные – разнообразные способы взаимодействия с проблемной реальностью, в т.ч. и поведенческие. Недостатками данной модели в контексте описания комплексных личностных проблем можно назвать: отсутствие формализации различных типов связей между элементами проблемной ситуации; неучет динамики элементов ситуации; отсутствие критериев для раз-

деления «объективных» условий проблемы и ее субъективной репрезентации.

Объединяя данные подходы, а также известные на сегодняшний день представления о комплексных проблемах, можно описать репрезентацию исходного состояния личностной проблемы как сложную динамическую систему разнородных (мысли, эмоции, отношения, поведение в ситуации, поведение, направленное на изменение ситуации) личностно-значимых элементов, связей и взаимосвязей между ними. При этом элементы и связи могут быть явно, неявно или вообще не представлены в репрезентации субъекта, а также восприниматься им как управляемые или неуправляемые.

Главным параметром, относительно которого определяется эффективность взаимодействия элементов и статус проблемности/непроблемности, является желаемый исход проблемы (goal state). Целевое состояние может отражать преобразование любого элемента исходного (проблемного) состояния, и в этом плане, содержательная характеристика их репрезентаций идентична. Отличия кроются в динамическом аспекте решения. Цели, по Р. Акоффу, могут формулироваться как устранение или ограничение того, что существует, но не желательно; либо как достижение или приобретение того, что желательно, но не существует. Цели - избавления от проблемного состояния могут представляться для субъекта самодостаточными, а достижение целевого состояния – автоматически следующим за избавлением от проблемного. Это весьма распространенное, но в большинстве случаев ошибочное суждение. Поэтому, отмечает Р. Акофф, «позитивная цель предполагает достижение и негативной цели, однако обратное утверждение неверно» [1, 13]. Исследования показывают связь позитивной репрезентации целевого состояния и субъективной удовлетворенности решением личностной проблемы [26].

Репрезентация целевого состояния может, кроме того, обладать характеристиками глобальности или конкретности, что также влияет

на решение личностной проблемы. Чем конкретнее цель, тем меньше неопределенности в репрезентации промежуточных исходов ситуации и тем в меньшей степени проблема является комплексной (хотя все равно остается таковой).

Описанное содержание репрезентаций личностной проблемы позволяет выделить их типы на основе доминирующих компонентов. Например, если репрезентация включает других людей как личностно-значимые объекты, проблема может быть квалифицирована как межличностная. К другому типу репрезентации личностной проблемы относится такая, в которой элементами и исходной, и целевой части выступают исключительно компоненты психической реальности (когниции, эмоции) и поведение. Субъективно такие проблемы могут репрезентироваться, например, как невозможность управлять своими эмоциями, поведением, мыслями и, таким образом, идентифицироваться как психологические. В зависимости от представленности в репрезентации разных элементов, типов связей между ними, характеристик целевого состояния можно выделить самые разные виды психологических проблем, которые феноменологически переживаются как внутриличностные конфликты, проблемы выбора и принятия решений, травматический опыт и пр.

Авторы полагают, что предложенная модель репрезентации личностной проблемы может быть положена в основу разработки типологии проблем такого рода и методик их исследования.

PERSONAL PROBLEM REPRESENTATION AND ITS SOLVING PROCESS AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

KISELNIKOVA (VOLKOVA) N. V., DANINA M. M.

«Psychological Institute» of Russian Academy of Education, Moscow, Russia

ABSTRACT

The direction of research that is poorly represented in the Russian-speaking scientific space – the psychology of solving personal problems – is discussed in the paper. The results and conclusions from the studies of complex, semi-structured problems and domain-specific problems solving cannot be directly transferred to the field of social and personal problems solving. The actively developed approaches of T. D'Zurilla and P. Heppner are considered. They resulted in the construction of social and personal problems solving models that describe the main stages of this process. Problem solving styles and indicators of physical and psychological health, correlating with the ability to solve problems were analyzed. However, the «personal problem» construct, as well as the mechanisms for its solution, including its representation by the solver, has not been given due attention.

Based on the structural and strategic approaches, we propose the model of the representation of the personal problems as a complex dynamic system of personally significant elements, connections and interrelations between them. The article details the content of the representation of the initial state and the goal state of the personal problem. The proposed model of the personal problem-solving representation can be put in the basis of the methods development for its investigation. It allows us to disclose new content aspects of this kind of problems.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акофф Р., Структура проблемы и пути их решения // Искусство решения проблем. М., 1982. С. 14–25 (с сокр.).
2. Данина М. М., Кисельникова Н. В., Куминская Е.А., Лаврова Е.В., Голзицкая А. А., Методы исследования личностных проблем // Вопросы психологии. 2017. №3. С. 70–80.
3. Дернер Д., Логика неудачи. М.,1997.
4. Нардонэ Дж., Вербиц Т., Миланезе Р., В плену у еды: Краткосрочная стратегическая терапия при нарушениях пищевого поведения: булимия, анорексия, vomiting (вызванная рвота). М.: Эксмо, 2010.
5. Поддъяков А. Н., Решение комплексных проблем в неклассической парадигме // Теория и методология психологии: постнеклассическая перспектива / Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. М.: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2007. С. 136–156.
6. Спиридонов В. Ф., Психология мышления: Решение задач и проблем: Учебное пособие. М.: Генезис, 2006.
7. Anderson J. R., Boyle C. B., Reiser B. J. Intelligent tutoring systems. Science. 1985. №228 (4698). P. 456–462.
8. Buehner M. J., Cheng P. W., Causal Learning // The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning / In Holyoak, K.J. & Morrison, R.G. (Eds.). Cambridge, UK: University Press, 2005. P. 143–168.
9. Chase W. G., Simon H. A. The mind's eye in chess // Visual information processing / Chase W.G. (Ed.). NY.: Academic Press, 1973. P. 215 –281.
10. Chi M.T.H., Glaser R., Rees E. Expertise in Problem Solving // Advance in the psychology of human intelligence. R.J. Sternberg (Ed.). Vol. 1. Hillsdale, NJ.: Erlbaum, 1982. P. 21 –33.
11. D'Zurilla T. J., Goldfried M. R., Problem solving and behavior modification // Journ. of Abnormal Psychology. 1971. №78. P. 107–126.
12. D'Zurilla T. J., Nezu A. M., Social problem-solving in adults // Advances in cognitive-behavioral research and therapy / P.C. Kendall (Ed.). NY.: Academic Press, 1982. Vol. 1. P. 201–274.
13. Davidson J. E., Sternberg R. J., Smart problem solving: How metacognition helps // Metacognition in educational theory and practice / D. J. Hacker, J. Dunlosky, A. C. Graesser (Eds.). Mahwah, NJ.: Lawrence Erlbaum, 1998. P. 47–68.
14. Dörner D., Wearing A. T., Complex Problem-Solving: Towards a (computer-simulated) Theory // In: Funke J., Frensch P. Complex Problem Solving – The European Perspective. Hillsdale, NJ.: Erlbaum, 1995. P. 65–99.

15. Frensch P., Funke J., Complex problem solving: the European perspective. Hillsdale, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates, 1995.
16. Funke J., Solving complex problems: Exploration and control of complex systems // Complex problem solving: Principles and mechanisms / R.J. Sternberg, P.A. Frensch (Eds.). Hillsdale, NJ.: Erlbaum, 1991. P. 185–222.
17. Gigerenzer G., Brighton H., Homo heuristics: Why biased minds make better inferences // Topics in Cognitive Science. 2009. №1. P. 107–143.
18. Gonzalez C., Lebiere C., Instance-based cognitive models of decision making // Transfer of knowledge in economic decision making / D. Zizzo, A. Courakis (Eds.). NY.: Palgrave MacMillan, 2005.
19. Heppner P. P., Krauskopf C. J., An information processing approach to personal problem solving // The Counseling Psychologist. 1987. №15. P. 371–447.
20. Klahr D., Dunbar K., Dual space search during scientific reasoning // Cognitive Science, 1988. №12. P. 1–48.
21. Newell A., Simon H. A., Human problem solving. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall, 1972.
22. Rath J. F., Hennessy J. J., Diller L., Social Problem Solving and Community Integration in Postacute Rehabilitation Outpatients With Traumatic Brain Injury // Rehabilitation Psychology. 2003. Vol. 48, №3. P. 137–144.
23. Rath J. F., Hradil A. L., Litke D. R., Diller L., Clinical Applications of Problem-Solving Research in Neuropsychological Rehabilitation: Addressing the Subjective Experience of Cognitive Deficits in Outpatients With Acquired Brain Injury // Rehabilitation Psychology. 2011. Vol. 56. №4. P. 320–328.
24. Ringelband O. J., Misiak C., Kluwe R. H., Mental models and strategies in the control of a complex system // Mental models and human-computer interaction / D. Ackermann, M. J. Tauber (Eds.). Vol. 1. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1990. P. 151–164.
25. Simon H. A., Lea G., Problem solving and rule induction: A unified view // Knowledge and cognition / L. W. Greff (Ed.). Hillsdale, NJ.: Erlbaum, 1974. P. 105–127.
26. Wollburg E., Braukhaus C., Goal setting in psychotherapy: The relevance of approach and avoidance goals for treatment outcome // Psychotherapy Research. 2010. Vol. 20. Iss. 4.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТА-ДОПРИЗЫВНИКА И ЕЕ СОЦИАЛЬНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ

Макичян С. А.

АГПУ имени Х.Абовяна, Ереван, Армения

Алексанян О. С.

*Национальный университет архитектуры и строительства,
Ереван, Армения*

Ключевые слова: *допризывник, социально-психологическая готовность, тревога.*

Актуальность поставленной проблемы особенно остро стоит в нашей стране, исходя из военно-политической ситуации, которая возникла в результате Армяно-Азербайджанского конфликта на границах Нагорного Карабаха и Азербайджана, а также Армении и Азербайджана. Безусловно, данную проблему необходимо рассматривать в разных спектрах сложности ее возникновения.

- а)** с точки зрения государственно-правового поля
- б)** с точки зрения социально-психологического фактора
- в)** учитывая анализ индивидуально-психологических особенностей студентов- допризывников.

Объектом исследования нашей работы является процесс морально-психологической подготовки допризывника, учитывая нестабильную военно-политическую ситуацию на границе, а также опыт неожиданных военных действий, развернувшихся в апреле 2016 года, в результате чего произошла вынужденная мобилизация сил, как всего офицерского состава, так и только приступивших к срочной военной службе молодых новобранцев-призывников.

Предметом исследования является социально-психологическая готовность студента допризывника к срочной службе, а также пути

максимально безболезненного преодоления сложностей как индивидуально-психологического, так и социально-психологического характера. В данном аспекте необходимо подчеркнуть функцию государства, которое обеспечивает социально-правовую базу существования наших военнослужащих.

Цель нашей работы - изучить и выявить основные психологические проблемы студента допризывного возраста и найти пути максимально эффективного устранения сложностей еще в допризывном возрасте, включая психолого-методологический поиск их разрешения в течение обучения в вузах, колледжах и т.д.

В нашей работе мы хотели бы поставить особый акцент на взаимосвязи социально-психологических и индивидуально-психологических факторов воздействия на адаптацию, учитывая беспокойную ситуацию на границах. Студент допризывного возраста переживает острый стресс в период адаптации к службе в армии. Назовем некоторые факторы:

а) отрыв от привычной ему стабильности (дом, семья, друзья, окружение),

б) отрыв от процесса образования, боязнь утери знаний и навыков и в дальнейшем их качественного приобретения,

в) тревога за свою жизнь и усиление психологического фактора самосохранения в условиях нестабильности на границе,

г) неумение адаптироваться к новой ситуации и низкая самооценка,

д) слабые навыки обращения с оружием и несостоятельность принимать быстрые и рациональные решения в кризисных ситуациях [3, 4].

Перед нашим государством стоит сложнейшая задача – создать надежные социально-правовые условия для прохождения службы в армии. На наш взгляд, студенты должны иметь возможность в неуставное время заниматься и продолжать свое образование и в

этом роль государства - обеспечить их необходимой профессиональной литературой. Это также служит психологической базой и связующим звеном в процессе психической адаптации новоприбывшего солдата. Психическая адаптируемость студента к военной службе возникает не сразу - развивается со школьной скамьи, когда он должен получать обильную информацию воспитательно-патриотического характера - как необходимость воспитания защитника отечества и своего народа. Каждый студент должен быть уверен в своей значимости, как солдата-защитника. Этому способствуют не только междисциплинарные программы, повышающие их самосознание, а также постоянные встречи студентов с героями военных событий на уровне руководства ВУЗов.

Анализ профессиональной литературы показывает, что в сфере воспитательно-патриотических работ Министерством Обороны Армении в образовательных учреждениях нашей страны предприняты меры по повышению образовательно-патриотического воспитания допризывников. В этих целях созданы некоторые комплексы пропаганды и повышения духа патриотизма у парней допризывного возраста. Бывшие учебно-тренировочные комплексы ДОСААФ переоформлены в общественные организации, посещение которых происходит на добровольных началах, что не может эффективно сказываться на всеобщей подготовленности студентов призывного возраста [1, 2]. Мы пытаемся акцентировать внимание общественности и соответствующих уполномоченных органов на необходимости создания условий такой подготовки, которые бы реально дали возможность представить военную службу не только на сугубо информационном уровне, а в более практическом смысле ее восприятия. В этом смысле примечателен опыт Израиля, где особый отдел Главного штаба по предварительной подготовке и воспитанию студентов допризывного возраста предпринимает меры по обеспечению участия студентов-допризывников в военных тревогах, касающихся выполнения неко-

торых задач по обеспечению обороны страны [2]. А в России интересен опыт деятельности кружков с военно-техническим обеспечением, которые способствуют подготовке молодых кадров офицерского состава [3].

Учитывая острую военно-политическую конфликтную ситуацию и необходимость повышения психологической адаптации студента-допризывника, в ВУЗах могут быть проведены следующие мероприятия:

а) встречи с психологами, которые будут вести необходимую психологическую подготовку со студентами.

б) рассмотреть необходимость введения в ВУЗах предмета «Военной подготовки», с навыками овладения оружием. Не исключаем также возможность открыть мобилизующие лагеря в послесессионные периоды со сроком от 2 до 4 недель, где студенты смогут ознакомиться с разновидностью рельефов проведения военных действий, а также приобрести умения ориентироваться на открытых территориях.

в) посредством проведения текущих социологических опросов можно создать индивидуальный социально-психологический паспорт допризывника, как эффективный метод предварительной диагностики не только общего психологического состояния, но и его конкретная целенаправленная подготовка для службы в определенных частях (с учетом наличия определенных умений и навыков). Или может осуществляться поэтапное прослеживание адекватного роста допризывника в период близкий к началу военной службы, специалистами и представителями преподавательского состава. Необходимые качества допризывника, такие как устойчивость мировоззрения и его позиций, ценностная система, социальная активность, психологически здоровое восприятие своей роли в армии - необходимы не только для молодых людей допризывного периода, но и для служащих в армии. На этапах формирования некоторых приоритетов необ-

ходимо выделить также родительский фактор, который имеет немаловажное значение в формировании психологической настроенности допризывника.

В нашей работе мы также упомянули, что одним из важнейших факторов сложности допризывного возраста является неумение адаптироваться к новой ситуации и низкая самооценка. В этой связи особо хочется подчеркнуть боязнь неуставных отношений (притеснения старшими служащими, а также в ряде случаев офицерами новых призывников).

По утверждению американского психолога Г. Салливана потребность в безопасности связана с межличностными отношениями, направлена на снижение тревоги и неуверенности, в особенности при наличии коллективного духа -это является особо эффективным фактором, учитывая возраст и активный период психологического созревания [5, с. 45].

Согласно немецкому, а затем американскому психологу К. Левину любой человек, вовлеченный в диадное взаимоотношение с другим - есть элемент интерперсонального поля, а не самостоятельный субъект» [5, с. 46-53].

Немаловажное воздействие могут оказать специально организованные встречи допризывников с уже демобилизованными военнослужащими, которые либо прошли боевые действия, либо провели службу на военных постах в особо важных стратегических точках приграничной зоны. Это может служить хорошим опытом, как для поднятия чувства патриотизма, а также передачей определенных навыков при несении службы на посту.

Опыт 4 - дневных военных действий в апреле 2016 года показал, что допризывник адаптируется, демонстрируя дух коллективизма и патриотизма, и в крайне краткие сроки может мобилизоваться и организовать все необходимые мероприятия по отправке продовольственной и другой помощи в зону конфликта и при этом, стать

не только частицей и духом своего народа, но и быть надежным тылом для военнослужащих на поле боя.

Канадский психолог А. Бандура утверждает, что человек может учиться не только на собственном опыте, но и через наблюдение за поведением других людей [6, с. 263-267], в данном случае поведением самого офицерского состава, как в кризисных ситуациях, так и в мирное время, особо сильно отражается на том, каким образом должно реализоваться новое поведение. Именно таким образом солдат калькирует состоятельность принимать быстрое и рациональное решение в кризисных ситуациях.

Выводы, заключаемые из данного исследования, следует рассматривать в следующих спектрах:

а) необходимость пересмотра некоторых мероприятий по усовершенствованию адаптационного периода студента-допризывника не только в его идеолого-теоретическом направлении, а также в его практическом проявлении. Развитие их технической, физической подготовки и готовность реализоваться при любых условиях, возникающих во время службы, а также во время непредусмотренных военных операций.

б) введение определенного метода по отбору студентов-допризывников, учитывая их физические, личностные качества, а также их профессиональные навыки для отправки их в определенный род войск.

в) участие ВУЗов (мероприятия, встречи студентов с героями и участниками войны, а также недавних военных действий 2016 года), участие преподавательского состава в поднятии патриотического духа каждого студента допризывного возраста и попытка убедить их в том, что именно в каждом из них нуждается отечество в столь сложное и беспокойное для него время.

MORAL-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PRELIMINARY AGE STUDENTS AND ITS' SOCIAL CONDITIONALITY

MAKICHYAN S. A.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ALEKSANYAN O. S.

National University of Architecture and Construction, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

Aim of our research is to study and discover the basic psychological problems of students of pre-military age and find the ways of elimination of their complexes in pre-military age, including psychomethodological search of their solution during their study in universities or colleges and etc.

ЛИТЕРАТУРА

1. Թադևոսյան Ա. Հ., ՀՀ պաշտպանական մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության գործունեությունը պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում // ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվ. ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, N1-2 9(59-60). 2009, էջ 143-148:
2. Չալյան Ս. Ռ., Հայրապետյան Ա. Լ., Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը և զինվորական ծառայության շարժառիթավորումը նախազորակոչային տարիքի երիտասարդության շրջանում // ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվ. ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, N1-2 9(59-60). 2009, էջ 132-141:
3. Кузнецова Л. Э., Формирование психологической готовности юношей к прохождению обязательной военной службы в ВС РФ с точки зрения ре-

- сурсного подхода // Молодой ученый. -2012. №3. С. 324-327. URL <https://moluch.ru/archive/38/4394/> (дата обращения: 27.05.2019).
4. Мухаметжанов А. М., Смагулов Н. К., Жаутикова С. Б., Абикенова Ф. С., Есимова Р. Ж., Быстревская Л. К., Аринова С. М., Иманбаева Г. Н., Кенжебекова С. Б., Умер Ф. И., ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В ПРОЦЕССЕ ПРОХОЖДЕНИЯ ВОИНСКОЙ СЛУЖБЫ //Современные проблемы науки и образования. 2012, № 3. URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=6448> (дата обращения: 27.05.2019).
 5. Почебут Л. Г., Мейжис И. А., «Социальная психология», Питер 2010 г. 42-53
 6. Хьелл Л., Зиглер Д., Теории личности. СПб.: 2003. - 608 с.

ОСОБЕННОСТИ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В НЕПРЕОДОЛИМЫХ И НЕПРЕОДОЛЁННЫХ ЖИЗНЕННЫХ СИТУАЦИЯХ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЕЁ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Московитина О. А.

*«Психологический институт» Российской академии образования,
Москва, Россия*

Ключевые слова: *ситуация, обстоятельства непреодолимой силы, копинг, катализатор, преодоление.*

На протяжении жизненного пути человек сталкивается с событиями и ситуациями различной степени трудности и сложности, а, следовательно – преодолимости. Ситуации, предъявляющие к личности требования, которые превышают её внутренние и/или внешние возможности, ограничивают проявления её активности, представляют собой особый случай психологических ситуаций, которые согласно взглядам Курта Левина являются актуальной системой взаимодействия личности и её окружения. Они возникают при несоответствии между целями или стремлениями личности и возможностями их реализации и/или личностными особенностями человека.

Ситуация, как объект научного анализа с позиций психологии, стала разрабатываться упомянутым выше К. Левиным, и насчитывает уже более ста лет. Далее, подход, разрабатываемый с 1964 года Р. Лазарусом и его последователями, изучает повседневные, обыденные неприятности и позитивные моменты повседневности, их влияние на личность и её жизнедеятельность. Ещё один подход, разрабатываемый с 1984 года исследователями Paikel and Rao, основан на анализе жизненных событий, серьёзно затрагивающих и изменяющих жизнь человека и требующих адаптации. Третий подход иссле-

дует ежедневные, хронические ситуации, незначительно, но постоянно нарушающие привычный ход жизни человека, на которые он по-разному реагирует. Исследователь Л. И. Анцыферова в 1994 г. выделила три типа жизненных невзгод: повседневные неприятности; негативные события, связанные с различными периодами жизни и возрастными изменениями; непредвиденные несчастья и горести.

Перечисленные выше ситуации и события обладают разной степенью преодолемости или непреодолимости для личности. Преодолимость ситуации может рассматриваться, как с точки зрения объективного подхода (Л. Магнуссон, А. Фарнхейм и М. Аргайл, Л. Фергюссон, В. Мишель, Г. В. Балл), так и с точки зрения субъективного подхода (А. Н. Леонтьев, Д. А. Леонтьев, Д. Н. Узнадзе, Ш. А. Надирашвили, В. Н. Мясищев, Т. Шибутани, Л. И. Дементий, Т. Л. Крюкова, Е. А. Белан, Е. В. Битюцкая, А. Прихидько). Так же, существует ряд ситуаций, которые относятся к объективно непреодолимым и на юридическом языке именуется «обстоятельства непреодолимой силы» (форс-мажор): стихийные бедствия, катастрофы, они обладают рядом характеристик, позволяющих их отнести к этой категории. Подробно об этом изложено К. Муздыбаевым в 1998 году в аналитической статье, посвященной феномену трудных жизненных ситуаций. Субъективно непреодолимой ситуация становится после оценки её личностью, когда она анализирует имеющиеся у неё возможности для преодоления с ней, а также невозможное отсутствие таких возможностей. Омской школой совладающего поведения под руководством Л. И. Дементий было введено понятие «антиресурсы» в преодолении трудностей, то есть это всё то, что затрудняет этот процесс. Так, нередко личность для принятия решения в отношении преодолемости или непреодолимости ситуации оценивает и наличие у себя этих антиресурсов.

Ситуация, обладающая разной степенью преодолемости для личности, разворачивает ввне те стратегии и способы поведения, кото-

рым она обучена, которые имеются в её поведенческом репертуаре. Традиционно, поведение в подобных ситуациях принято рассматривать по типу реагирования на неё: активного преодоления /совладания или включения защитных механизмов личности. Первый тип реагирования приводит к разрешению наличного затруднения, второй – уводит от него. Е. В. Либина в 2003 году предложила характеризовать способы совладания как эффективные (с точки зрения результата), оптимальные (с точки зрения внутренних затрат) и конструктивные (с точки зрения целесообразности), соответственно, защитные стратегии в этом подходе являются неэффективными, неоптимальными и неконструктивными для разрешения трудной ситуации.

Активное поведение в затруднительной ситуации подразделяется исследователями на базовые и специфические стратегии. К базовым стратегиям исследователь Д. Амирхан отнес стратегии решения проблем, поиска социальной поддержки и избегания; к специфическим можно отнести стратегии, выделенные исследователями Р. Лазарусом и С. Фолкман: проблемно-ориентированный копинг и эмоционально-ориентированный копинг.

Рассмотрим, к каким результатам данные стратегии, избираемые личностью в непреодолимых ситуациях, могут привести.

В объективно непреодолимых ситуациях, когда возможности преодолеть её сведены к минимуму, адекватно воспринимающая это личность, может использовать стратегии избегания и эмоционально-ориентированный копинг, а также стратегию поиска социальной поддержки, когда эта стратегия эффективна и уместна. Личность, воспринимающая ситуацию как субъективно преодолимую, может стараться преодолеть её, не имея возможности понять, что её усилия тщетны и могут привести лишь к разочарованию и истощению.

В объективно преодолимых ситуациях, когда у личности имеются наличные возможности совладать с ней, адекватно воспринимающая её личность будет использовать стратегии решения проблем или

проблемно-ориентированный копинг, поиск социальной поддержки и эмоционально-ориентированный копинг для получения необходимого ресурса и снятия эмоционального напряжения с последующим преодолением ситуацией. Личность, воспринимающая ситуацию субъективно непреодолимой, будет эксплуатировать возможности социальной поддержки и эмоционально-ориентированный копинг без дальнейшего разрешения ситуации и стратегию избегания.

В случаях использования стратегий, противоречащих возможностям преодоления ситуации, попытки совладать с ней приведут к использованию защитных механизмов личности – как реакцию на их непреодоленность. Возникающие снова ранее непреодоленные ситуации в случае повторного их неадекватного оценивания и /или отсутствия ресурсов для совладания с ними, влекут использование неэффективных, неоптимальных и неконструктивных стратегий.

Неадекватное восприятие ситуаций в определённой мере превышающих возможности конкретной ситуации, может происходить из-за наличия у личности определённых психологических проблем, которые в силу своего наличия, не позволяют личности, ни адекватно воспринять её, ни пережить, ни действовать. Исследователь С. С. Худоян в 2017 году в статье об определении психологических проблем предлагает рассматривать психологическую проблему как «актуализированное психологическое противоречие внутри личности или группы» проявляемое в диапазоне психической нормы, создающее дискомфорт и напряжение, тормозящее и преграждающее нормальное течение их (личности или группы) жизнедеятельности. Психологическая проблема, понимаемая в таком ключе, затрудняет использование тех возможностей, которые есть у личности для преодоления возникающих затруднений. Эффективное поведение в ситуациях, превышающих возможности человека, связано с умением личности распоряжаться и использовать наличные личностные и средовые ресурсы. Личностные ресурсы представляют собой способности и на-

выки личности и её особенности, а средовые – отражают доступность разнообразной помощи со стороны социальной среды или социальной поддержки. Так как личностные ресурсы представляют собой различные особенности и качества личности, её навыки и способности, которые непосредственно оказывают влияние на процесс преодоления затруднительной ситуации, то невозможность их использовать приводит к тому, что объективно преодолимая ситуация становится субъективно непреодолимой и, как следствие, - непреодоленной. Отсутствие психологической возможности (в силу неправильного оценивания наличной ситуации и своих возможностей) использовать доступные средовые ресурсы так же приводит к превращению ситуации потенциально преодолимой в непреодоленную.

Существуют и упомянутые выше «антиресурсы», наличие которых выступает препятствием для использования существующих у личности личностных и средовых ресурсов. Зачастую такими антиресурсами становятся стереотипы, страхи и предрассудки, а также личностные качества, связанные с негативным проявлением эго и иллюзий, связанных с восприятием своей личности.

Неправильно используемые и неиспользуемые ресурсы, а также антиресурсы приводят к применению таких стратегий поведения в ситуациях, превышающих наличные возможности личности, которые приводят к занижению своих возможностей, самообвинению и избеганию, которые, в свою очередь, становятся показателями психологических проблем личности.

Таким образом, по нашему мнению вышеописанные особенности поведения личности в непреодолимых и непреодоленных жизненных ситуациях можно рассматривать как отражение её психологических проблем. В практической деятельности психологу с помощью анализа данного поведения можно выявить те психологические проблемы, которые лежат в основе его затруднений в преодолении ситуаций, превышающих его наличные возможности. И если непрео-

долимые ситуации, неверно оценённые и воспринятые, могут свидетельствовать о наличии психологических проблем, связанных именно с процессом преодоления трудностей, который в 1994 году был представлен исследователем Х. Ремшмидтом. В его представлении процесс преодоления трудностей состоит из нескольких этапов: вначале происходит первичная оценка наличной ситуации, далее - оценка собственных возможностей, включая поддержку со стороны и, наконец, третичная оценка проблемы на основе неудачи или новой информации включает новую постановку задачи или альтернативное поведение. Проблема возникает на первых двух этапах, и психологические проблемы следует искать именно здесь.

Непреодолённые ситуации, являющиеся объективно преодолимыми, как правило, следуют из нарушения этих этапов. Таким образом, психологическая проблема, лежащая в основе этого нарушения, маскируется под спудом проблем, возникающих с её изначальным преодолением. Подобные ситуации нередко превращаются для личности в «замкнутый круг», провоцируют возникновение, в частности, феномена выученной беспомощности. Периодическое возникновение непреодолённых ситуаций в жизни личности может провоцировать стрессовое состояние, развивающееся по типу «порочного круга стресса».

Избегание и эмоционально-ориентированный копинг в ситуациях объективно непреодолимых не являются неэффективными стратегиями, но напротив, представляются единственно оптимально возможными стратегиями.

Таким образом, описанные выше непреодолимые и непреодолённые жизненные ситуации могут выступать своеобразным катализатором, актуализирующим психологическую проблему, а актуализация проблемы является согласно представлениям исследователя С.С. Худояна характеристикой её динамики. Причём, непреодолённые жизненные ситуации активизируют уже вторичные психоло-

гические проблемы, возникшие после неудачной попытки преодолеть её. Наиболее показательными в отношении латентных психологических проблем являются ситуации объективно непреодолимые, но оцениваемые личностью как преодолимые и ситуации объективно преодолимые, оцениваемые личностью как непреодолимые. Личность, не столкнувшись с ситуацией, превышающую её определённые возможности может и не догадываться о наличии у себя психологической проблемы, актуализировавшейся из-за неё. Личность чаще всего плохо осознаёт источник возникновения проблем с преодолением ситуации, а в дальнейшем, при столкновении с подобными ситуациями старательно их избегает. Вместо активного преодоления ситуации в поведенческом репертуаре личности включаются защитные механизмы. Исследователи И. М. Никольская и Р. М. Грановская в 2000г. указывали, что постепенно, отходя от психологических защит можно повысить эффективность совладания. С их точки зрения, привлечение внимания к подобным ситуациям, является важным, но недостаточным условием для снижения и дальнейшего отказа от защитных механизмов личности, следствием чего может стать частичное осознание латентных проблем. Дополнительным условием к осознанию латентных проблем является, по их мнению, эффективное на них реагирование.

Практический психолог, в своей консультативной работе с помощью вопросов, направленных не только на уточнение особенностей поведения личности в ситуации, превышающей её наличные возможности по разрешению затруднения, но и на выяснение ограничений и связанных с ними переживаний, в использовании иных поведенческих вариантов, может выявить те психологические проблемы, которые лежат в основе использования неконструктивных и неоптимальных стратегий поведения.

PECULIARITIES OF BEHAVIOR OF PERSONALITY IN UNSURMOUNTABLE AND UNSURMOUNTED LIFE SITUATIONS AS REFLECTIONS OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

MOSKOVITINA O. A.

Psychological Institute of the Russian Academy of Education, Moscow, Russia

ABSTRACT

The article analyses the basic strategies (problem solving, the search for social support and avoidance) and specific behavioural strategies (problem-focused coping and emotionally-focused coping) in unsurmountable and unsurmounted life situations. It is assumed that the use of these strategies by an individual in situations he or she views as surmountable or insurmountable can be both a consequence and a catalyst for certain psychological problems experienced by the individual. Affected by psychological problems, the personal and environmental resources of coping behaviour are not actualized, and the presence of «anti-resources» - personal traits and qualities, etc., does not help the individual to overcome the unsurmounted situation. Behavioural manifestations, which are expressed in the specifics of overcoming situations that are viewed by the individual as surmountable or insurmountable, may indirectly point to certain psychological problems he or she is experiencing, as well as the presence of unused personal and environmental resources. The so-called «anti-resources» can also be considered as psychological problems or their integral components.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ВОЕННОМ КОЛЛЕКТИВЕ

Петросян Р. А., Геворгян А. М.

АГПУ им. Х. Абовяна, Ереван, Армения

Ключевые слова: *деструктивная предрасположенность, маргинальная ситуация, конфликт, фрустрация, стресс, деградация, аутоагрессивные явления, боеготовность.*

В вооруженных силах для боевой готовности и полного использования человеческого потенциала очень важно выявление психологических причин и факторов деструктивного поведения в военном коллективе, что позволяет разрабатывать и реализовывать программы психологической профилактики. В военной среде предрасположенность к деструктивному поведению считается серьезным препятствием для обеспечения дисциплины и поддержания адекватного уровня боеготовности.

Необъективные представления призывников об армии усложняют их адаптацию, результатом чего и является деструктивная предрасположенность. Сформировавшаяся у них до военной службы система ценностей, приобретенные поведенческие стереотипы противоречат правовым нормам, что и является одной из основных причин формирования деструктивного поведения.

В современном мире, обществе практически неконтролируемый поток информации, социально-политические изменения, кризисы влияют на настроение, самочувствие и поведение человека, приводя к конфликтам, фрустрациям, стрессам, беспокойству о настоящем и будущем. И в новых социальных ситуациях, таких как военная служба, при отсутствии необходимых условий для психологической адаптации новобранцы могут оказаться в маргинальной ситуации. В це-

лях преодоления такой ситуации он может проявить предрасположенность к деструктивному поведению.

До настоящего времени изучались отдельные виды деструктивного поведения в военном коллективе, в частности социально-психологические причины преступного поведения военнослужащих, психологические особенности проявления конфликтов, некоторые аутоагрессивные явления (самоубийство, самоповреждения) и так далее. Однако на сегодня предпринимаются попытки рассмотреть деструктивное поведение и некоторые его типы путем выявления их взаимного влияния, закономерностей и с их учетом применять конкретный методологический инструментарий. Предпосылки деструктивизации поведения военнослужащих формируются также из-за наказаний в дисциплинарном батальоне, так как появляются агрессивность, нестабильность, тревожность, беспокойство, низкая самооценка, в результате чего ослабевают механизмы самоуправления.

Для обеспечения эффективного функционирования воинских частей необходима группа с постоянными стабильными отношениями, воздерживающаяся от разрушительных деструктивных конфликтных проявлений. Деструктивное поведение заключается в том, что оно не соответствует социальным нормам и ролям, и радикальные решения принимаются под его влиянием. Деструктивность неизбежно присутствует у каждого человека, но, как правило, возникает в трудные моменты его жизни. Изучая феномен аутодеструкции Ю. Антонян, И. Б. Бойко, В. А. Верещагин распределили проявления аутодеструкции по двум основным группам – суицидальные проявления, где целью является не потеря собственной жизни, а достижение чего-то другого.

Деструктивное поведение проявляется также в виде дисбаланса психологических процессов, неадаптивности, нарушения процессов самоактуализации или морального и эстетического контроля над своим поведением [21, стр. 288]. Многочисленные достижения в пси-

хологии дают нам возможность не только диагностировать объективные и субъективные причины возникновения межличностных конфликтов среди военнослужащих обязательной службы, но и применять разработанные на основе научных данных эффективные методологические подходы для их преодоления. В армии, как и в других коллективах, конфликты практически неизбежны, но благодаря эффективному использованию системы управления становится возможным их конструктивное разрешение.

Исследования показывают, что в воинских частях среди призывников есть следующие типы деструктивного поведения: суициды, различные самоповреждения [7, с. 3-4], межличностные деструктивные конфликты [6, с. 3-4], разрушительное, преступническое поведение и так далее. На проявление деструктивного поведения влияют не только ситуация, но и личностные и психологические особенности личности, такие как акцентуация характера, неадекватная самооценка, нарушения эмоциональной-волевой и коммуникативной сферы, которые могут стать причиной возникновения устойчивых форм социально-психологической деградации. Темперамент отражает динамику поведения, а характер - содержательную сторону.

Исследования деструктивного поведения в армии показывают, что они препятствуют не только консолидации коллектива, но и в случае конфликтов резкому упадку их конструктивных решений. Это агрессия против собственной и социальной среды. Одними из видов деструктивного поведения являются агрессивные поведенческие проявления в отношении себя, в частности татуировки, которые во многих армиях мира считаются субкультурами, характерными для этой социальной среды. Солдаты иногда используют различные виды огнестрельного оружия и острых инструментов для самоповреждений. Травмы, как правило, наносятся на запястья, на ноги.

Изменению психических состояний могут способствовать также другие факторы. Например, свойственная военной обстановке ситуа-

ция - это тоска по дому, свободе, вдали от любимых. Разделим следующие основные области, связанные с изменением психического здоровья.

1. Период приспособления (адаптация).
2. Период возникновения и развития интересов в новых условиях жизни.
3. Период слияния самовоспитания и воздействия окружающей среды, который сопровождается выполнением поставленных командным составом задач, связанных с военной службой.
4. Конец службы и период ожидания.

Крайняя форма аутоагрессивного поведения - самоубийство. Самоубийство является результатом психологической дезадаптации, когда личность в патологическом или пограничном состоянии самолично (под воздействием внутренних или внешних импульсов) подвергает себя аутоагрессивным действиям со смертельным концом.

В вооруженных силах для организации работ по предотвращению самоубийств необходимо проводить курсы по заранее разработанным учебным планам, которые помогут командному составу в выявлении факторов самоубийства, поведенческих симптомов и эмоциональных состояний, разработать рекомендации по предотвращению самоубийств. Необходимо зарегистрировать данные тех военнослужащих, которые делали попытки покончить с собой в прошлом, провести психотерапевтическую работу по индивидуальным программам, создать кризисные психологические службы, где должны проводиться восстановительные работы, а также информацию из военного комиссариата о действиях призывника в прошлом, направленных на нанесение вреда своему здоровью или жизни. В вооруженных силах эффективность работ по предотвращению деструктивного поведения обусловлена организацией серии научно обоснованных комплексных мероприятий международной практики, что подразумевает консенсус и целенаправленную работу всех выдающихся ученых, общественных

организаций, церквей и всех военных структур.

Для выявления психологических причин формирования деструктивного поведения в воинском коллективе была проведена исследовательская работа в подразделениях военной полиции Вооруженных сил РА и в Военном авиационном университете им. Хамперянца.

В исследовании принимали участие около 52 военнослужащих и курсантов в возрасте от 18 до 25 лет. Целью исследования было изучение взаимосвязи между психологическими причинами деструктивного поведения и особенностями военной службы с использованием единой диагностической и профилактической системы. Исследование проводилось в три этапа: подготовительный, исследовательский и анализ результатов.

Была исследована предрасположенность к суицидальному риску у военнослужащих и курсантов при стрессовой дисфункции. У 75%-ов военнослужащих была зарегистрирована высокая, у 25%-ов – средняя предрасположенность к суицидальному риску. Ни у кого из военнослужащих и курсантов не наблюдалось низкой предрасположенности к суицидальному риску.

Анализ результатов исследования военнослужащих и курсантов по многоуровневому личностному опроснику «Адаптивность» А. Г. Маклакова и С. В. Чермянина показал, что моральных норматив более высок в первой военной части N, а во второй военной части более высок уровень коммуникативных особенностей. А адаптивные способности развиты у военнослужащих обеих частей.

Выводы исследования:

- Индивидуально-психологические особенности, такие как акцентуации характера, неадекватная самооценка, за счет эмоционально-волевых и эмоционально-коммуникативных нарушений могут сформировать устойчивые виды социально-психологической дезадаптации, которые сопровождаются различными проявлениями де-

структивного поведения.

- Изменение социальных качеств личности происходит постепенно, обуславливаясь как объективными, так и субъективными факторами. На социальные установки и механизмы поэтапного развития поведения влияют нарушения эмоциональных отношений.

- Исследования показывают, что дисциплинарные уставные отношения в вооруженных силах предотвращают деструктивные поведенческие проявления. Если эти отношения трансформируются в неуставные, то более активными становятся дезадаптационные процессы, приводящие к депрессивным психическим состояниям, которые и считаются начальным этапом деструктивного поведения.

- Нахождение в дисциплинарных изоляторах, разрыв отношений с семьей способствуют высокому риску предрасположенности, что, в свою очередь, приводит к агрессии в отношении себя, аутодеструктивной зависимости или различным их проявлениям.

- На ранних этапах военной службы высокий уровень депрессии, тревожности, подозрительности и условия военной службы воспринимаются как стрессогенные, способствующие аутодеструктивным проявлениям.

- Высокий уровень депрессивности способствует таким аутодепрессивным наклонностям, какими являются порезы на руках с помощью ножа или бритвы.

- Существует закономерность между периодом военной службы, прерванными отношениями с семьей и проявлениями личности.

PSYCHOLOGICAL REASONS OF DESTRUCTIVE BEHAVIOR IN MILITARY COLLECTIVES

*PETROSYAN R. H., GEVORGYAN H. M.
ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia*

ABSTRACT

In today's world, society is almost uncontrolled flow of information, socio-political changes, and crises affect mood, health and behavior, leading to conflict, frustration, stress, anxiety about the present and the future. And in new social situations, such as military service, in the absence of the necessary conditions for psychological adaptation, recruits may find themselves in a marginal situation. In order to overcome this situation, he may be predisposed to destructive behavior.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я., Шипилова А. И., Конфликтология: 1999, 551.
2. Бурлаков В. Н., Личность преступника и назначение наказания: Учебное пособие. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. 104 с.
3. Гишинский Я. И., Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория. //социс. 1991. N 4. С 78
4. Осипова О. С., Девиантное поведение: благо или зло? //социс. 1998. N 9. Стр. 109.
5. Дружинин В. Н., Психология и психодиагностика общих способностей. М.: Издательский центр «Академия», 1996. с.224.
6. Дюркгейм Э., Самоубийство.// Тексты по истории социологии 19-20 в.в. Хрестоматия./ Сост. и отв. ред. В.И.Добренков, Л.П. Беленкова. М.: Наука, 1994. С-327.
7. Змановская Е. В., Девиантология. Психология отклоняющегося поведения. М., 2008. С-288.

ПРОЦЕДУРЫ ДИАГНОСТИКИ И МОНИТОРИНГА АУТИЗМА В АРМЕНИИ

Саргсян Т. А.

АГПУ имени Х. Абовяна,

***Ключевые слова:** ранний детский аутизм, инструменты диагностики аутизма, процедура диагностики, родительский опыт.*

Международный подход к определению диагноза «аутизм». Американская психиатрическая ассоциация определяет расстройство аутистического спектра (РАС) как системное состояние развития, включающее перманентные проблемы в сферах социального взаимодействия, вербального и невербального общения и ограниченного/повторяющегося поведения [1]. Согласно результатам национального родительского опросника в США (2016-2017), каждый один из сорока в возрасте 1-17 лет диагностирован с РАС [2].

В международной классификации болезней (МКБ-10) это расстройство развития диагностируется шифром F84.0 под названием «Детский аутизм»: под нее попадает множество других диагнозов, в том числе – атипичный аутизм (F84.1), синдром Ретта (F84.2), другое дезинтегративное расстройство детского возраста (F84.3), гиперактивное расстройство, сочетающееся с умственной отсталостью и стереотипными движениями (F84.4), синдром Аспергера (F84.5), другие общие расстройства развития (F84.8), общее расстройство развития неуточненное (F84.9).

С другой стороны, в Диагностическом и статистическом руководстве по психическим расстройствам 5-го издания [3] одним из важнейших изменений считается введение термина **расстройства аутистического спектра**. Симптомы всех четырех расстройств из DSM-IV (аутистическое расстройство, синдром Аспергера, детское дезинтегративное расстройство или общее расстройство развития

неуточненное) совпадают с симптомами РАС по DSM-V. Важнейший компонент этой перемены заключается в том, что, хотя последнее не указывает гарантированного лечения или услуг, корректная диагностика становится первой ступенью при разработке реабилитационной программы.

В странах с большим опытом диагностики РАС применяются различные инструменты [4]. Для выявления соответствующего опыта в Армении мы изначально обратились в Министерство здравоохранения РА с запросом о данных детей/взрослых с аутистичным диагнозом, и в ответ получили данные Детского психиатрического диспансера (МЦ «Сурб Григор Лусаворич»). Согласно полученной информации, за период с 2000-2015, в республике зарегистрировано 181 пациент с диагнозом «детский аутизм», 168 из них мальчики, и только 13 – девочки. Очевидно, что эти числа даже приблизительно не отражают реальной картины, тем более что по неофициальным данным это число приближается к 6000.

Стимулом для данного исследования послужили полученные нами многочисленные жалобы родителей по поводу диагностических процедур. Основные претензии сводятся к следующим:

- время диагностики слишком коротко,
- не понятны инструменты, используемые специалистом для выявления проблемы,
- иногда обоснование диагноза строится на абсолютно незначительных проявлениях,
- очень часто мнения разных специалистов не совпадают или противоречат друг другу,
- иногда приходится прождать долгую очередь (возможно до 4-х месяцев), чтобы добраться до специалиста необходимой квалификации,
- не существует определенной процедуры контроля (какие меры предпримут родители после диагностики).

Процесс опроса родителей детей-аутистов. Для того чтобы получить структурированное представление о процедурах, которые проходят семьи, заметившие проблемы в психическом развитии своих детей, нами была составлена онлайн-анкета в формате гугл-формы, состоящая из 13 вопросов. Опрос был направлен на выявление ранних этапов диагностического процесса, и в ней приняли участие родители/другие родственники детей с аутизмом. Число участников опроса -76, большинство ответов (74) было получено за период с 14 до 20 ноября 2018 года.

Результаты опроса. Большинство участников опроса, точнее 85.5% или 65 из 76 являются мамами детей с диагнозом аутизм. Почти 60% из них находятся в возрастной группе 26-35 лет, а больше половины детей с 4 до 15 лет. Примечателен тот факт, что 13 человек отметили, что ребенку 6-12 месяцев. Вполне ожидаемым был результат, что 71.1% участников опроса проживают в столице, в Ереване. На вопрос о том, в каком возрасте проявились первые признаки для беспокойства, ответы распределились в следующем соотношении: 34.2% в 2-3 года, 30.3% в 1-1.5 года и по 11.8% до 6 месяцев и в 1.5-2 года. 71% опрошенных (и это в основном мамы), сами заметили нетипичность развития ребенка, еще в 14% случаев это сделали члены семьи, и только у 5.3% педиатр обратил внимание на проблему. Естественны были также указанные признаки беспокойства: 81.6% - это отсутствие или задержка речи, 43.4% - проблемы поведения, 38.2% - повторяющиеся поведения, 35.5% - отсутствие глазного контакта, по 32.9% - проблемы еды и фиксация на одном действии, еще 30.3% - проблемы сна. 72% обратились за обследованием в первые 6 месяцев, как только заметили проблему. 52% опрошенных в первую очередь обратились к педиатру, среди ответов есть и версии логопеда (17.1%), детского психиатра (15.8%) и детского психолога (10.5%). Ответы на 10-ый вопрос вызывают тревогу, поскольку 47.5% признают, что не были направлены на последующее обследование, еще 18% получили разные

рекомендации. 44.7% заявили, что окончательный диагноз не поставлен, 40% диагностирован у психиатра. При диагностике 46.1% детям было 2-3 года, 27.6% - 3-4 года, а 15.8% - 4 и выше. 85% детей обследовались с периодичностью минимум раз в год, но как выяснилось позднее, по инициативе семьи/родителей.

Обсуждение. Очевидны результаты, которые вызывают беспокойство и среди родителей, и в особенности среди практикующих специалистов. Процедура диагностики аутизма в нашей стране стала крайне неудовлетворительной по отношению к темпам распространения данной особенности психического развития.

➤ Важнейшим сигналом является отсутствие надежных статистических данных о количестве людей с аутизмом в Армении.

➤ Вторая проблема кроется в том, что именно в семьях замечаются признаки атипичного развития, хотя простой инструмент M-CHAT может существенно регулировать эту проблему в поликлиниках.

➤ Отсутствие системности кричаще проявляется в факте, что после выявления проблемы в семье и обращения к специалисту, никакой процедуры может не последовать.

➤ Прерогатива диагностики принадлежит психиатрам. Однако ими используется в основном инструмент CARS, и на процедуру отводится не более 30 минут.

➤ Диагностика не предполагает рекомендаций по поводу последующей организации терапевтической работы с ребенком или семьей.

➤ Нет обязательной периодичности обследования и слежения за процессом развития ребенка.

Вопросы для обсуждения:

1. На стыке, каких профессий нужно рассмотреть процедуру диагностики аутизма?
2. Какой специалист должен быть ведущим в диагностике аутизма?
3. Должен ли диагноз носить медицинский, психиатрический или психологический характер?

THE PROCEDURE OF DIAGNOSIS AND MONITORING OF ASD IN ARMENIA

SARGSYAN T. A.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

We examined the procedure of diagnosis and monitoring of ASD in Armenia in terms of parents' experience. The study showed that mothers are the most engaged persons in the process of diagnosis: in 71% of cases they noticed child's development peculiarities far before pediatrician, about a half of participants didn't get any directions during their consultations and about 45% of participants didn't get final diagnosis for their children yet. We concluded that the process of diagnosis and monitoring of further therapies of children with ASD have lots of disadvantages, it needs to become systematic, reliable tools need to be used and parents must be much aware about the criteria of diagnosis.

ЛИТЕРАТУРА

1. What is autism spectrum disorder? <https://www.psychiatry.org/patients-families/autism/what-is-autism-spectrum-disorder>.
2. The National Survey of Children's Health <http://www.childhealthdata.org/learn-about-the-nsch/NSCH>.
3. DSM-5 Update, October 217, Supplement to Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition https://dsm.psychiatryonline.org/pb-assets/dsm/update/DSM5Update_October2018.pdf.
4. Autism: Recognition, Referral and Diagnosis of Children and Young People on the Autism Spectrum <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK92991/>.

ОПЕРАЦИОНАЛИЗИРОВАННАЯ ПСИХОДИНАМИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА: ВЕРСИЯ 2

Сукиасян С. Г.

АГПУ им. Х. Абовяна, Ереван, Армения

**** Статья написана при поддержке гранта ГКН МОН Армении № 18Т-5А059 Психологические проблемы личности: их сущность, характеристики и принципы классификации».***

Ключевые слова: психологическая диагностика, операционализируемая психодинамическая диагностика, концепция диагностики, МКБ и DSM.

В психиатрии существуют две классификационные системы – ICD и DSM, которые изначально ориентированы на объективную диагностику психиатрической патологии, а, следовательно, и решение терапевтических проблем. Они исходят исключительно из биологических предпосылок болезней и опираются на клинические симптомы. Но акцент на «биологизацию» болезней психиатрического спектра не отрицает и не исключает социально-психологическую природу этих заболеваний.

Для любого клинициста диагноз, выставленный на основе критериев ICD или DSM, является инструментом для описания психической патологии, дифференциации болезней, разграничения патологии от психически здоровых лиц, для разработки психофармакологической стратегии. В то же время, эти системы не предусматривают каких-либо критериев или описательных характеристик, которые предопределяли бы и направляли действия психологов и психотерапевтов.

Приступая к выполнению своих профессиональных обязанностей, психотерапевт решает следующие задачи:

- определение показаний для конкретных терапевтических действий, основанных на диагнозе расстройства;
- формулировка определенных терапевтических задач и целей;
- планирование адекватных терапевтических вмешательств.

Действующие сегодня классификации эти задачи не решают. Решить эти задачи попытались немецкие исследователи, разработавшие и предложившие новый инструмент диагностики, который они назвали «Операционализированная психодинамическая диагностика» (ОПД). В 1996 г. был опубликован первый вариант OPD, в 2006 г. была опубликована OPD-2. Суть метода заключается в том, что описательная классификация психических расстройств ICD-10 была расширена добавлением некоторых фундаментальных психодинамических измерений.

Диагноз, который формулируется на основе критериев ОПД, основывается на пяти осях: 1) опыт болезни и предпосылки к лечению; 2) межличностные отношения; 3) конфликт; 4) структура; 5) психологические и соматические расстройства в соответствии с частью V (F) ICD-10.

Первая ось – ось «опыт болезни и предпосылки к лечению» - отражает субъективные переживания болезни пациентом и предпосылки для проведения лечения.

Вторая ось – «межличностные отношения» - это ось отношений, включающая оценку:

- а. отношений пациента к психотерапевту (перенос) и психотерапевта к пациенту (контрперенос),
- б. оценку актуальных отношений пациента за пределами психотерапии (отношения в семье, с друзьями, отношения на работе),
- с. оценку прежних отношений пациента из его прошлого, о которых рассказывает пациент во время психотерапевтических сессий.

Третья ось – это ось конфликта. Человек одновременно может

испытывать противоположные желания. При этом человек со зрелой личностью может делать выбор, находить золотую середину, а вот человек с инфантильной или патологической личностью с этим справиться не может. Умение делать выбор и находить для себя золотую середину является критерием зрелой личности.

Четвертая ось – «структура», ось структурного уровня развития личности, которая отражает способность справляться с неизбежными конфликтами, учитывая существующие дефициты и ресурсы личности. Чем выше структурный уровень развития личности, тем лучше человек может справляться с трудностями. Структурные нарушения – это недостаточное обладание этими психическими функциями в большинстве случаев вследствие нарушений в отношениях в раннем детстве.

Пятая ось – «психологические и соматические расстройства в соответствии с частью V (F) ICD-10» - это ось психических и психосоматических нарушений, которые сопровождают симптом. Эта ось OPD позволяет сопоставить диагностику по OPD и МКБ-10.

В итоге, основной смысл этих осей заключается в определении соответствующих психодинамических характеристик пациента, а именно:

- 1) как пациенты переживают свою болезнь и какие предпосылки к лечению они проявляют в связи с этим;
- 2) какие признаки дисфункциональных взаимоотношений они проявляют;
- 3) выявляют ли пациенты неосознанные конфликты;
- 4) какие структурные характеристики обнаруживают пациенты и какие имеются слабости и ограничения, обусловленные этой структурой.

ОПД-2 является инструментом диагностики расстройства и на этой основе инструментом разработки терапевтической тактики и стратегии. Более того, ОПД-2 позволяет учитывать сильные аспекты

личности пациента и его ресурсы, что позволяет выделить главный терапевтический фокус.

Процесс планирования терапии опирается на «три кита»:

- 1) диагностику,
- 2) формулирование целей лечения,
- 3) определение соответствующих терапевтических шагов.

Медицинский диагноз обобщает, стирая этиопатогенетические, динамические и статические нюансы болезни и личности пациента. Диагностика на основе МКБ и DSM дает нам обобщенное представление о пациенте – болен шизофренией, болен биполярным аффективным расстройством (БАР) или одним из вариантов невротических расстройств. И каждый из этих диагнозов, давая нам представления о симптомах и течении болезни в целом, не говорит ничего об уникальности (то есть, об особенностях) каждого случая заболевания шизофренией, биполярным расстройством или неврозом. Психолога и психотерапевта эти описательные симптом-центрированные диагнозы практически не ориентируют в отношении способов проведения психотерапии. Хотя врача-психиатра клинический диагноз ориентирует в выборе методов биологической терапии, фармакотерапии.

Такую возможность психотерапевту предоставляет ОПД-2 в сочетании с ICD-10. Сочетание двух диагностических подходов дает возможность описать индивидуальное в каждом пациенте. Это, в свою очередь, дает возможность определить, насколько каждый пациент отличается по соответствующим характеристикам от общей выборки. Создается возможность идентифицировать проблемы или симптомы, оценить их тяжесть или степень выраженности; описать динамику изменений патологических процессов у пациентов до и после терапии. Диагностика на основе диагностической системы ОПД-2 дает возможность определить дисфункциональные паттерны отношений, стрессовые внутренние конфликты и структурные

состояния пациента. Все это позволяет определить акценты и подходы в терапии.

Таким образом, ОПД-2 дает нам возможность реализовать принцип: «согласованность проблемы, лечения и результата» (Strupp, Schacht, 1988).

Концепция ОПД. ОПД состоит из 4-х психодинамических осей и одной описательной. Первые 4 оси основаны на психодинамическом понимании, привнесённом из психоанализа. Главные детерминанты этих осей соответствуют частным психоаналитическим концепциям – структура личности, интрапсихический конфликт, перенос и т.д. Все оси содержательно пересекаются и тесно взаимодействуют друг с другом: психическая структура формирует фон, на котором разыгрываются конфликты с их хорошо или слабо адаптивными паттернами разрешения.

Фундаментальные положения многоосевой диагностики сводятся к следующим:

1. Основой понимания психических явлений и их взаимосвязей с соматическими факторами является двусторонне направленная биопсихосоциальная модель. Не требует доказательств аксиома, что **все психические феномены в норме и патологии являются биологическими по сути и природе.**

2. В процессе развития и становления организма, индивида и личности идет процесс накопления субъективного опыта функционирования головного мозга, и **психические феномены в той же мере, что и биологические, воздействуют на мозг.** Многоосевая классификация исходит из соматоневрологических предпосылок, что степень и интенсивность развития головного мозга зависит, кроме прочего, и от того, как он используется: чем больше система находится в активированном состоянии, тем больше она функционирует.

3. Психические функции развиваются *от простых к более сложным* формам. Развитие высших систем предполагает здоровое

развитие более фундаментальных систем. Разные **морфофункциональные соматические и психические системы закладываются и развивают** свои основные свойства в разные этапы развития, то есть **не одновременно**. Следовательно, отличаются и критические периоды формирования различных функций (конституция личности, абстрактное мышление, речь, эмоции и их дифференциация и т.д.).

4. Развитие личности – есть формирование соответствующего поведения. Это означает, что **психические и психосоматические расстройства являются нарушениями функций поведения**, усвоенного в процессе обучения поведения, и что эти нарушения имеют в своей основе культуральные и социальные корни.

5. **Психические и психопатологические феномены представляют собой комплексные образования**, следовательно, они **многофакторны**. А многофакторность предполагает наличие множества объяснений, гипотез, теорий, основанных на самых разных научных позициях и точках зрения, чтобы как-то подобраться к пониманию сложных психических феноменов. Многоосевой подход ОПД основан на этом плюрализме объяснений. Этот подход похож на индийскую притчу о том, как несколько слепых ощупывали слона, каждый доступную ему часть. Все части принадлежат слону, все части связаны между собой, и каждый правильно описывает свою часть, но не слона, не целое.

Операционализация осей согласно ОПД-2.

Опыт заболевания и предпосылки к лечению: ось I. Ось I описывает фактически тот опыт, который приобретает и переживает пациент в ходе своей болезни. На переживание болезни влияют такие факторы, как: характер и тяжесть заболевания; социальное окружение (одинок, или есть близкие, бедный или богатый); отношения «врач-пациент» – есть ли доверие, уважение; психосоциальное окружение (поддержка, любовь); особенности личности (разное отношение к болезни, исходя из типа личности); мотивация на лечение.

Критериями оценки являются 1) тяжесть симптома, 2) субъективное переживание жалобы; ожидания от лечения и готовность принять лечение; социальные и личностные ресурсы.

Ось II: межличностные отношения. Отношения оцениваются по трем сферам: 1) отношения между пациентом и психотерапевтом (перенос/контрперенос); 2) актуальные отношения за пределами психотерапии; 3) отношения из прошлого.

Ось III: конфликт. В OPD выделяется ряд категорий конфликтов: 1) длительные конфликты, существующие на протяжении всей жизни - всего выделяется семь основных конфликтов; 2) ситуационные (временные) конфликты; 3) недостаточная способность к восприятию конфликта. Конфликт оценивается на основе того, как этот конфликт проявляется и с кем.

Ось IV: структура. Термин «структура» описательно обозначает упорядоченную организацию частей в единое целое. Структура формируется с детства и в течение жизни постоянно подвергается переменам. Структурный уровень развития личности определяется в OPD по критериям-функциям, доступными наблюдению или «способностям к ...»: самовосприятие, саморегуляция, защита, восприятие объекта, коммуникация, привязанность.

Ось-V: психические и психосоматические расстройства

Ось V отражает синдромально-описательные диагнозы в соответствии с главой V (F) МКБ-10 на основе определенных критериев в терминах психопатологии, времени и течения заболевания. В этих характеристиках отчетливо ставится акцент на данных, которые относительно легко наблюдать и исследовать. Но многие сложные феномены болезни, аспекты опыта пациента недооцениваются, иногда и полностью игнорируются.

OPERATIONALIZED PSYCHODYNAMIC DIAGNOSTICS: VERSION 2

SUKIASYAN S.H.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

This article presents a brief review and analysis of the second version of the diagnostic tool developed by German researchers, called «Operationalized psychodynamic diagnostics». The essence of the method is shown, diagnostic criteria on the basis of which the diagnosis of the disorder is formed are presented. It also presents the main five axes of the method by which psychotherapeutic approaches are developed in each case.

СЕКСУАЛЬНЫЕ РАССТРОЙСТВА, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ДЕФЕКТНЫМ ПОЛОВЫМ ВОСПИТАНИЕМ

Шахрамьян В. А.

ЕГМУ им. М. Гераци, Ереван, Армения

Ключевые слова: Сексуальные расстройства, половое воспитание, сексуальное просвещение.

Половое воспитание – это система медико-психологических мер, направленных на воспитание у детей, подростков и молодежи разумного, здорового отношения к вопросам пола и половой жизни.

Половое воспитание – это комплекс воспитательных и просветительных воздействий на ребенка (подростка, юноши, девушки), направленных на приобщение его (ее) к принятой в обществе системе половых ролей и взаимоотношений между полами в общественной и личной жизни.

Задача полового воспитания – способствовать гармоничному развитию подрастающего поколения, полноценному формированию полового поведения и детородной функции, содействовать укреплению нравственных основ брака и семьи.

Половое воспитание – это часть общего воспитания человека. Значение полового воспитания в жизни человека очень велико. Не случайно человечество никогда не позволяло себе забывать о важности подготовки мальчиков и девочек к взрослой жизни. Дело в том, что половое воспитание освобождает от ложного чувства стыда, мешающего любить другого человека, от неверного отношения к одной из важнейших сторон жизни – взаимоотношениям между мужчиной и женщиной, помогает осознать и освоить некоторые обязанности, чрезвычайно важные для предстоящей семейной жизни [7].

Для профилактики половых нарушений большое значение имеет *правильное половое воспитание*. Оно неотделимо от общего развития личности и ставит своей целью привитие норм полового поведения, подчиняющихся нормам морали общества, в котором человек растет и воспитывается.

В связи с этим, дефектным выступает такой стиль полового воспитания, при котором задается ложное направление проявлениям психосексуального развития ребенка, либо они просто подавляются (эти два момента тесно взаимосвязаны и порождают друг друга). Дефектное половое воспитание почти исключительно связано с некомпетентностью воспитателей. *Ее основные проявления:*

- незнание особенностей сексуального развития ребенка и соответственно неверная реакция на это развитие;
- собственные неверные установки по вопросам взаимоотношений полов, а также неверные установки по отношению к детям.

Основные ошибки педагогов и родителей в половом воспитании сводятся к следующим:

- подавление естественных реакций – не только половых, но и просто непосредственно эмоциональных; это может привести к возникновению препятствующих нормальной сексуальной жизни холодности и рассудочности;
- излишне строгое воспитание, предполагающее изоляцию от лиц противоположного пола, которое препятствует приобретению необходимых навыков общения;
- выработка неприязни к противоположному полу, подавление любых проявлений половой сущности и интересов;
- сглаживание половых различий, своеобразная половая унификация; уход от детских вопросов и неверные ответы на них;
- привитие исключительного отношения к целомудрию, своеобразная фетишизация невинности и девственности.

Для того чтобы эти ошибки не совершались, а уже совершен-

ные преодолевались, необходимо с детства прививать ребенку уважение к лицам другого пола, формировать навыки общения с ними; при этом недопустимо сводить представления о взаимоотношениях полов исключительно к сексуальным контактам [3].

Эффективность правильного полового воспитания зависит от учета особенностей развития ребенка на всех возрастных этапах, начиная с самых ранних. В первые годы жизни особое значение имеет дифференцированное отношение родителей к ребенку в зависимости от его пола. *Дефектное половое воспитание, неверные установки, ошибочные интерпретации сексуальных проявлений часто являются причиной развития тех или иных сексуальных расстройств.* Рассмотрим наиболее часто встречающиеся.

➤ **Аноргазмия – отсутствие оргазма у женщины при половой жизни.**

Отсутствие знаний и непонимание специфики детских переживаний часто приводят к тому, что родители, сами того не желая, наносят детям душевно-сексуальные травмы, деформируя или тормозя развитие основных влечений и искривляя всю их последующую жизненную линию.

К числу распространенных ошибок полового воспитания относится преднамеренное внушение молодым девушкам нежелания встречаться с молодыми парнями, а также брезгливости к любым проявлениям жизни, связанным с половым влечением. В результате у девочек и девушек формируется внутреннее сексуальное сопротивление, которое нередко достигает такой силы, что преобразуется в половую холодность, т. е. – аноргазмию. Если на протяжении 10-15 лет девочка, а затем девушка живет в полном убеждении, что каждый мужчина – ее враг, который думает лишь о том, чтобы ее обесчестить, то возникающие у нее психические тормоза становятся столь сильными, что даже любовь и супружество не в состоянии их преодолеть. Отсюда вытекает, что для предотвращения аноргазмии

половое воспитание девочек не должно проводиться в духе абсолютного негативизма по отношению к мужскому полу и половой жизни. Приведу пример аноргазмии, вызванной неправильным половым воспитанием [3].

В нашу клинику обратилась замужняя 34-летняя женщина, которая рассказала, что в детстве ее воспитывала только мать, так как отец ушел из семьи и женился на другой женщине. Мать постоянно твердила, что мужчин надо избегать, потому что они только и ждут возможности совратить молодую девушку. Почти ежедневно она рассказывала дочери о страшных испытаниях, выпавших на долю женщин, брошенных мужчинами. Все мужчины, по словам матери, – это «шмели, перелетающие с цветка на цветок», легкомысленные и стремящиеся к единственной цели – соблазнить женщину.

Пациентка, будучи ребенком, принимала слова матери очень близко к сердцу. Играла только с девочками, а когда кто-нибудь из знакомых мужчин приходил в дом, убегала, потому что боялась, что он «соблазнит» ее. Вышла замуж и очень любит мужа, так же, как и он ее. Сначала она даже желала половой близости с ним, хотя и очень боялась. Во время сношений ей всегда вспоминались рассказы матери о страшных болях при родах и т. д. Это отвлекало ее внимание и прежде всего, делало «холодной» в процессе сношения. Она ни разу не испытала оргазма, несмотря на то, что ее муж обладал нормальной потенцией и делал все, что нужно, чтобы доставить жене максимальное половое удовлетворение. В нашу клинику пациентка обратилась потому, что, как ей кажется, для полноты супружеского счастья ей не хватает ощущения оргазма при половых сношениях. Ее также мучит мысль о том, что в ходе сношения она проявляет равнодушие, а стало быть, не доставляет мужу полного удовлетворения. На этой почве между ней и мужем все чаще стали возникать размолвки, и прочность супру-

жества оказалась в какой-то мере поколеблена.

Этот случай свидетельствует об определенном влиянии неправильного полового воспитания. Сформировавшиеся в детстве психические тормоза лишили нашу пациентку возможности испытать наслаждение половой близостью с мужем. Результатом оказалась аноргазмия, которая превратилась в угрозу половой холодности. Только соответствующее лечение позволило устранить причины аноргазмии. В настоящее время эта женщина живет с мужем счастливо, все размолвки между ними прекратились.

Для профилактики аноргазмии желательно, чтобы в процессе воспитания у девочки возникли простые естественные отношения к проблемам взаимоотношения полов, половой жизни. Не следует прививать взгляд на секс как на нечто грязное, аморальное, греховное, унижающее «настоящую чистую любовь». Это может привести к задержке развития полового чувства. Так, у ревностных католичек, получивших строгое религиозное воспитание, оргазм возникает в течение первого года супружеской жизни несколько реже, чем у остальных.

Для профилактики аноргазмии недостаточно общих сведений о строении половых органов и биологии зачатия. Важно знакомство с элементарной физиологией полового акта, путями достижения гармонии. Просвещение лиц, готовящихся вступить в брак и не имеющих опыта половой жизни, требует большого такта, чтобы не задеть естественного чувства стыдливости и не лишить девушку чистоты, некоторой наивности, но в то же время правильно подготовить ее к предстоящему событию. Не меньшее значение имеет это просвещение и для жениха. Оно должно строиться так, чтобы не допускать ятрогении, не порождать у него тревоги и опасений неудачи, однако снабдить его необходимыми сведениями [1].

Незнание особенностей строения девственной плевы может стать источником тяжелых психотравмирующих переживаний у девственницы, вызванных тем, что во время первой брачной ночи

нет ожидаемой боли и крови. Это бывает, если разрыв пришелся на участок плевры, слабо снабженный кровеносными сосудами и нервными окончаниями, или если плева легко растяжима и впускает мужской половой орган без разрыва.

Половая непросвещенность другого рода, порождающая ожидание от первого полового акта чего-то необычного и фантастически прекрасного, может, в свою очередь, вызвать разочарование и на некоторое время затормозить наступление оргазма.

➤ **Вагинизм – непроизвольное судорожное сокращение мышц влагалища и тазового дна, вызванные боязнью полового акта или гинекологического обследования.**

Неверные представления о строении женских половых органов и дефлорации могут вести к возникновению страха и способствовать развитию вагинизма. Очень часто причиной возникновения вагинизма являются услышанные от матери или подруг ужасающие рассказы об «сверхболезненной и кровавой дефлорации», «режущих болях» и т. д.

В нашу клинику обратилась замужняя 26-летняя пациентка, педагог по образованию. Подростком от матери часто слышала устрашающие рассказы о дефлорации. Половой жизнью не жила. Замуж вышла по любви 4 года тому назад за инженера, на 3 года старше ее. Муж спортсмен, боксер. Половую жизнь с мужем не начинала. При попытках совершения интродитуса – охватывал сильный, непреодолимый страх, сопровождающийся судорожным сжатием бедер и мышц входа во влагалище. Эти же явления происходили даже при одном приготовлении к половой близости с мужем, приближении руки гинеколога. Транквилизаторы, а также алкогольное опьянение реакцию не устраняли. После проведения многоэтапного психотерапевтического и фармакотерапевтического лечения удалось устранить явления вагинизма.

В данном случае у девушки, относящейся к астеническим личностям, под влиянием рассказов об «ужасах» дефлорации возник фо-

бический вагинизм – навязчивый страх дефлорации (дефлорациофобия), сочетавшийся с судорожным сокращением мышц бедер и входа во влагалище.

➤ **Психогенные гениталгии (диспареуии) – болезненные ощущения в области половых органов во время коитуса или после его окончания.**

Психогенные гениталгии у большинства женщин возникают вследствие патологической фиксации болезненных ощущений при первом половом акте, внушения болезненности дефлорации и фиксации на ожидании боли при отсутствии готовности к половому акту. Очень часто они возникают в результате неправильного полового воспитания, в результате которого формируется негативная установка к половой жизни [5]. Дефектное половое воспитание приводит к образованию у девочек представлений о сексуальных отношениях как о чем-то порочном и ненужном, развивает у них асексуальные стереотипы поведения, неприятие своей женской роли в интимных отношениях, неправильную позицию по отношению к мужчинам как к существам враждебным и ненадежным, либо, наоборот, неадекватное, чрезмерно идеализированное представление о сексуальных отношениях. На этом фоне у женщин у женщин может наблюдаться неадекватное восприятие полового акта как акции агрессии, способной нанести физический ущерб и поэтому ассоциирующейся с чувством боли. Либо реальный половой акт настолько отличается от идеализированного представления о его должном протекании, что вызывает разочарование и массу негативных эмоций, сопровождающихся неприятными ощущениями вплоть до болевых. *В подобных случаях гениталгия, как правило, сочетается с другими сексуальными дисфункциями (нарушение либидо, оргазмическая дисфункция).*

➤ **Мнимые сексуальные расстройства – жалобы на нарушения половых функций при отсутствии отклонений.**

Неадекватные убеждения и установки в отношении половой

жизни ведут те только к развитию сексуальной дисгармонии в паре, но в ряде случаев способствуют возникновению мнимых сексуальных расстройств, т. е. убежденности в наличии нарушений половых функций при отсутствии таковых.

Мужчины нередко, предъявляя чрезмерно высокие требования к собственной сексуальной сфере, из-за неверных установок ошибочно полагают, что эрекция по желанию должна возникать в любой обстановке при одной только мысли об интимной близости; что половой акт может быть сколько угодно долгим до полного удовлетворения партнерши; что повторение полового сношения возможно уже через короткий промежуток времени и, что главное – все эти способности должны без снижения сохраняться до преклонного возраста.

У молодых мужчин, подростков мнимые сексуальных расстройства проявляются в виде приписывания себе воображаемых изъязнов (например, убежденность в том, что они «истощили свою нервную систему бывшей в юношестве мастурбацией»).

Для оценки некоторых форм сексуальности подросткового возраста взрослые нередко допускают серьёзные ошибки. Прежде всего, это касается одного из самых трудных вопросов, с которым приходится сталкиваться большей части родителей и многим педагогам, – вопроса мастурбации. Обнаружив, что подросток занимается этим, родители ни в коем случае не должны прибегать к карательным мерам, а тем более требовать обещания или клятв, что он больше не будет делать этого. Скорее всего, желание окажется сильнее его воли, но при этом каждый мастурбационный акт будет сопровождаться ещё большими раскаяниями и страхом расплаты. Правильность поведения родителей в данной ситуации зависит от множества условий, но в любом случае не следует придавать этому весьма распространённому у подростков явлению какого-то драматического значения, поскольку возможные отрицательные последствия мастурбации в литературе прошлых лет явно преувеличивались [4].

Мастурбация – это естественное проявление развивающейся сексуальности пубертатного периода юношеской гиперсексуальности, которое позволяет снять или смягчить проявление физического дискомфорта, порождаемого биологической потребностью.

Моральные запреты по отношению к мастурбации создали ничем не доказанные утверждения о том, что мастурбация вызывает психические болезни или снижение сексуальной потенции. В пользу этих высказываний нет серьезных фактов. Мастурбация является психопатологическим симптомом, только когда она становится навязчивой идеей, выходящей из-под контроля субъекта. Мастурбация в подростковом возрасте является почти обязательным и естественным этапом психосоциального развития и имеет в большинстве случаев адаптивное значение.

Для предупреждения ранней мастурбации у детей следует избегать всего того, что может вызвать раздражение половых органов. Сюда относятся плотно прилегающие скользкие складки нижнего белья, давление на половые органы при катании ребенка на седле велосипеда, неправильное подмывание и подтирание, излишнее прикосновение к наружным половым органам. Важно своевременно обнаружить появление острец у девочек, не допускать возникновения зуда половых органов. Нежелательно, чтобы ребенок спал на излишне мягкой постели, долго лежал в кровати после пробуждения или перед сном. Врачи-сексологи советуют, чтобы ребенок, засыпая в постели, держал руки на одеяле, а не под одеялом. Физкультура и спорт, постоянная занятость ребенка, труд и развлечения имеют большое значение для профилактики ранней мастурбации.

➤ **Гомосексуальность – половое влечение к лицам своего пола.**

Возникновению гомосексуальной или бисексуальной направленности полового влечения способствуют и неблагоприятные влияния микросоциальной среды. Патогенным фактором, способствующим

формированию гомосексуального влечения, может стать внушение родителями и воспитателями неприязненного отношения к противоположному полу. Такое воспитание особенно сказывается на женщинах. Попытки матери предотвратить раннее соvrращение и убедить дочь в том, что все мужчины подлецы и негодяи, часто формируют негативное отношение к мужчинам, которое может мешать становлению гетеросексуального влечения и общению со сверстниками. В подобных случаях требуется длительная психотерапевтическая работа с пациенткой, с постепенным введением в круг ее общения мягких, добрых и ласковых юношей или мужчин и полной изоляцией от женщин. Молодой возраст и легкость достижения оргазма делают возможным переключение полового влечения на гетеросексуальное.

Наиболее частой причиной развития гомо- или бисексуальности является неправильное половое воспитание в семье – *когда мальчика родители воспитывают как девочку, прививая ему черты женственности, мягкости, подчиняемости*. Это бывает в тех случаях, когда родители очень хотели, чтобы родилась девочка, а рождается мальчик.

С точки зрения профилактики, важно с детства развивать у человека представление о принадлежности к своему полу, при этом у мальчика развивать мужские, у девочки – женские черты характера. Например, мальчику следует внушать: «Ты мальчик, а мальчики не должны плакать!» Девочке нужно прививать интерес к женским занятиям (шитью, приготовлению пищи и т.п.), подчеркивать, что ей идут косички, бантики, юбочка («Это носят только девочки, это очень красиво, очень тебе идет!»). Мальчика желательно привлекать к работе отца, девочку – к занятиям матери. Важно, чтобы мать и отец – каждый выполнял свою женскую и мужскую работу. Дети должны видеть, что есть разница между мужскими и женскими делами, но у ребенка не должно создаваться впечатления, что мир разделен на два враждебных лагеря – мужской и женский. Плохо, если ро-

дители держатся дома обособленно: отец только читает газету и смотрит телевизор, а мать выполняет все домашние дела. Важно, чтобы они выполняли и некоторые совместные работы. Счастливый брак, хорошие теплые отношения между супругами имеют большое значение для профилактики гомосексуализма у детей. Если в семье нет отца, важен его образ, создаваемый матерью или близкими [6].

Таким образом, профилактика сексуальных расстройств предусматривает широкий комплекс мероприятий, не только обеспечивающих сохранение сексуального и репродуктивного здоровья, но и формирующий толерантность к действию возможных повреждающих факторов внешней среды. Основой профилактики является **правильное половое воспитание и сексуальное просвещение**, организация которых требует совместного усилия институтов семьи, образования и медицины.

SEXUAL DISTURBANCES CAUSED BY DEFECTIVE SEX EDUCATION

SHAHRAMANYAN V. A.

Yerevan State Medical University after M. Heratsi

ABSTRACT

In this article is discussed sexual disorders based on mistakes and wrong sexual education. It is emphasized that main prevention of sexual disorders is correct sexual education, organization of which necessitates joint effort of the family and social institutions.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исаев Д. Н., Каган В. Е. Половое воспитание и психогигиена пола у детей.– Л.: Медицина, 1988.– 183 с.
2. Исаев Д. Н., Каган В.Е. Психогигиена пола у детей: Руководство для врачей.– Л.: Медицина, 1986.– 336 с.
3. Кришталь В. В., Григорян С. Р. Сексология.– М.: Per Se, 2002.– 879 с.
4. Щеглов Л. М., Сексология и сексопатология.–СПб.: РИЦ «Культ-информ-пресс»,1998. 416с.
5. Справочник по сексологии /Г. Л. Билич.– М.: Оникс, 2018.– 624с.
6. Сексопатология: Справочник /Под ред. Г. С. Васильченко.– М.: Медицина, 1990. – 575 с.
7. Сексология: Энциклопедический справочник по сексологии и смежным областям /Редкол.– Б. М. Ворник и др.– 2-е изд.– Минск: БелЭн, 1994.– 351 с.

ՊԱՀԱՆՋՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԸ

Առաքելյան Ա. Դ.

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *պահանջմունքներ, պրոբլեմների խմբեր, ֆրուստրացիա, պահանջմունքների աղքատություն, ներդրիկ և ակտիվարանական պահանջմունքներ:*

Պահանջմունքային ոլորտն անձնավորության դրդապատճառային համակարգի առանցքային բաղադրիչն է: Պահանջմունքներով է պայմանավորվում անձի՝ սոցիալական միջավայրի, գործունեության տեսակների և այլ մարդկանց նկատմամբ վերաբերմունքների համակարգը, գործունեության և սոցիալական ակտիվության դրդապատճառները:

Պահանջմունքներն անձ-սոցիալական միջավայր փոխհարաբերություններում և՛ հոմեոստազի ապահովման գործառույթ ունեն, և՛ ադապտացիայի խաթարման ազդարարի գործառույթ են ստանձնում: Պահանջմունքային վիճակն ազդարարում է կարիքի, լարվածության մասին, իսկ պահանջմունքների բավարարվածությունն անձի ադապտացվածության ցուցանիշ է:

Պահանջմունքային ոլորտի պրոբլեմները քննարկելիս պետք է նկատի ունենալ, որ պահանջմունքների տարբեր խմբերի դրսևորման մեխանիզմները պայմանավորվում են անձի ընդհանուր զարգացման, ինքնագիտակցության, իմացական և հուզական ոլորտների առանձնահատկություններով:

Պահանջմունքները դրսևորվում են անձնավորության ուղղվածության ենթահամակարգի մյուս բաղադրիչների հետ փոխներգործությամբ, իրենց ազդեցությունն են ունենում ինչպես դրանց ձևավորման և դրսևորման վրա, այնպես էլ կրում են վերջիններիս ազդեցությունը: Դա է պատճառը, որ պահանջմունքների բավարարվածության և

անբավարարվածության դեպքում փոխվում է անձնային կառույցը: Պահանջմունքների բավարարումը ուղեկցվում է դրական հույզերով, իսկ բավարարվածության զգացումը գործունեության արդյունավետության հիմնական գործոններից մեկն է: Կանխատեսվող արդյունքին հասնելու գործընթացում կրկնակի անհաջողություններն առաջացնում են ոչ նպատակահարմար վարքի մերժում կամ դրանից խուսափում: Վերջինս այնուհետև կարևոր գործառույթներ է ստանձնում անձի նպատակադրման, հավակնությունների մակարդակի և ինքնագնահատականի ձևավորման մեխանիզմներում:

Պահանջմունքային ոլորտի պրոբլեմները կարելի է դասակարգել ըստ տարբեր չափանիշների և հիմքերի: Կարելի է տարբերակել պրոբլեմների խմբեր, որոնցում որպես առանձնացման հիմք հանդես է գալիս խնդրի պատճառական կամ հետևանքային պայմանավորվածությունը:

Անձի ուսումնասիրության տարբեր տեսություններում կարևորվել է պահանջմունքների բավարարման կամ անբավարարվածության դեպքում անձնային կառույցի ձևավորման առանձնահատկությունների խնդիրը: Անձի հոգեբանության առաջատար տեսաբանները (Ա. Մասլոու, Կ. Ռոջերս, Է. Ֆրոմ, Ա. Ադլեր, Ջ. Բոուլբի) ընդգծում են, որ հիմնարար պահանջմունքների անբավարարվածությունը անձնային բացասական հատկությունների, սոցիալական դիրքորոշումների ու վերաբերմունքների զարգացման հիմք է հանդիսանում. վարքի դրդապատճառների մշակման հիմքում ընկած է վերջիններիս անբավարարվածության հաղթահարումն ու փոխհատուցումը:

Ընտանիքում հիմնային պահանջմունքների դեպրիվացիան հոգեբանական օտարացման, տագնապայնության, ագրեսիվության, կասկածամտության ձևավորման գործոն է, իսկ վերջիններս սոցիալական ադապտացիայի և միջանձնային հարաբերությունների լուրջ խաթարումների հիմք են:

Ա. Մասլոուն ևս տագնապայնությունը, վախը, անհանգստությունը դիտարկում է՝ որպես անվտանգության պահանջմունքի ֆրուստրա-

ցիայի հետևանքներ [3, էջ 86]: Երեխայի մերժման, անվտանգության, սիրո և հարգանքի պահանջմունքների անբավարարվածության դեպքում առաջանում է նաև բարձրագույն զգացմունքների մասնակի կամ լրիվ արգելակում, երկարատև կապվածության անընդունակություն:

Հիմնական պահանջմունքների բավարարման հավանականության ցածր մակարդակը կարող է արգելակել այլ պահանջմունքների դրսևորումը, երբեմն՝ թուլացնել կամ փոխել անձի ակտիվության ուղղվածությունը: Հույզերի ինֆորմացիոն տեսության դիրքերից՝ անցանկալի ներգործությունից խուսափելու ցածր հավանականությունն անձի մոտ տագնապ է առաջացնում, իսկ ցանկալի նպատակին հասնելու ցածր հավանականությունը՝ ֆրուստրացիա [4, էջ 276-279]:

Հիմնական պահանջմունքների անբավարարվածությունը և դրանց փոխհատուցման եղանակների անհնարինությունը կարող են նաև անձնային խաթարումների պատճառ դառնալ: Մետապաթոլոգիան դրսևորվում է օտարացվածության, տառապանքի, ապատիայի և ցինիզմի տեսքով [3]:

Նպատակների և պահանջմունքների բավարարման ճանապարհին հայտնված խոչընդոտները կարող են միջանձնային կոնֆլիկտների պատճառ դառնալ: Ա. Մասլոուի համոզմամբ՝ կոնֆլիկտը կամ ֆրուստրացիան ախտահոգեբանական բնույթ են ստանում, եթե վտանգում են հիմնային կամ դրանց հետ սերտորեն կապված պահանջմունքների բավարարման գործընթացը [3, էջ 77]:

Հոգետրավմատիկ գործոնների, այդ թվում և պահանջմունքների, մղումների և ցանկությունների բավարարման խոչընդոտներով են առաջանում նաև նյարդահոգեկան այնպիսի խաթարումները, ինչպիսիք են ներոզները [1, էջ 317]:

Մյուս խմբում կարող են միավորվել պահանջմունքային ոլորտի այն պրոբլեմները, որոնք ըստ գիտակցվածության աստիճանի կարող են լինել.

1. թույլ, անբավարար գիտակցվող կամ չգիտակցվող պահանջմունքներ,

2. ճնշված և արտամղված, ֆրուստրացված պահանջմունքներով պայմանավորված պրոբլեմներ:

Կրկնվող անհաջողությունների դեպքում անձի հույսերը լիովին խորտակվում են, ջանքերը թուլանում են, և հաջողությունների նկատմամբ հավատը մարում է: Մոտիվացիայի թուլացումը և հիասթափությունները բնորոշ են այն անձանց, ովքեր իրենց առջև ոչ իրատեսական նպատակներ ու խնդիրներ են դնում: Այս մարդկանց բնորոշ է ոչ համարժեք բարձր ինքնագնահատական և հավակնություններ, իրադրության պահանջներին անհամապատասխան գնահատումներ:

Ֆրուստրացիայի հետևանքով դրսևորվում է.

- ապատիա, հուսալքվածություն, մոտիվացիայի բացակայություն,
- չարություն, նյարդայնություն, զայրույթ, ագրեսիվ վարք:

Շարունակական անհաջողությունների արդյունքում կուտակված ֆրուստրացիաներն իրենց հերթին կարող են հանգեցնել հոգեմարմնական հիվանդությունների [5, էջ 131]:

Չբավարարված պահանջմունքների և ցանկությունների դեպքում առաջացած հոգեկան լարվածության թուլացման, կոգնիտիվ դիստանսի հաղթահարման և ինքնագնահատականի պահպանման գործում կարևոր գործառույթ են ստանձնում անձի պաշտպանական և ադապտիվ մեխանիզմները: Վերջիններիս բնույթով ու անձի սոցիալ-հոգեբանական հասունության մակարդակով պայմանավորված՝ կամ իրականության խեղաթյուրված ընկալման խնդիրներ են առաջանում, կամ տեղի է ունենում ակտիվության ուղղորդում փոխարինող գործունեության, այլ պահանջմունքների բավարարման վրա:

Որպես առանձին խումբ՝ կարելի է դիտարկել պահանջմունքային համակարգի կառուցվածքում առկա պրոբլեմները.

1. Պահանջմունքների աններդաշնակ զարգացման դեպքում դիտվում է պահանջմունքային տարբեր խմբերի միջև հավասարակշռության խախտում: Վերջինիս արդյունքում անձը ստեղծում, երբեմն՝ ինքն է հրահրում այն իրադրությունները, որոնցում պահանջմունքներ-

րի որևէ խումբ բավարարվում է մյուսի հաշվին:

2. Բարձրագույն որևէ պահանջմունքի անբավարար ձևավորվածության դեպքում վարքի մոտիվացիայում գերակա դիրք են ստանձնում ցածրակարգ պահանջմունքները: Ցածրակարգ որևէ պահանջմունքի չափազանց արտահայտվածությունն էլ կարող է խոչընդոտ դառնալ բարձրագույն պահանջմունքների զարգացման համար:

Տարբեր պահանջմունքների որակի և բովանդակության հետ կապված պրոբլեմներ.

- պահանջմունքների աղքատություն և սահմանափակություն, ոչ բավարար զարգացվածության մակարդակ,

- սոցիալականորեն անհրաժեշտ պահանջմունքների թերզարգացում, անձի սոցիալ-հոգեբանական հասունության մակարդակից կախված՝ վերջիններս էականորեն տարբեր են,

- ֆիզիոլոգիական, նյութական և հոգևոր առանձին պահանջմունքների խեղաթյուրվածություն,

- առանձին պահանջմունքների չափազանցված արտահայտվածություն, որոնք կարող են գերազանցել միջին վիճակագրական ցուցանիշը, չհամապատասխանել տարիքային և սեռային, մշակութային և ազգային առանձնահատկություններին կամ նորմայի ծայրահեղ դրսևորումներ ունենալ, ինչը դիտարկվում է բնավորության շեշտված տիպերի մոտ,

- ներոտիկ պահանջմունքներ,

- ախտաբանական պահանջմունքներ և դրդապատճառներ, որոնք դիտվում են անձի խանգարումների դեպքում [6]:

«Ներոտիկ» պահանջմունքների ձևավորման մեխանիզմը մանրակրկիտ վերլուծել է Կ. Հորնին [7, էջ 55-71]: Նա ներկայացրել է 10 պահանջմունքներ՝ որպես տազնապային, անվտանգության զգացումի պակաս ունեցող երեխայի մոտ մեկուսացվածության, անպաշտպանվածության զգացման հաղթահարման ռազմավարություններ: Այդ պահանջմունքներն անվանում է «ներոտիկ», քանի որ դրանք ներկայացնում են խնդրի իռացիոնալ լուծումներ: Ներոտիկ պահանջ-

մունքներն իրականանալի չեն: Օրինակ, սիրո ներուտիկ պահանջ-մունքն անհագ է, երբեք չի կարող բավարարված լինել, կատարելության փնտրումը ևս դատապարտված է անհաջողության [2, էջ 136]:

Առանձին խմբով կարելի է ներկայացնել նաև պահանջմունքների բավարարման եղանակների ու միջոցների ոչ ադապտիվության, անբարոյականության և հակաօրինականության հետ կապված պրոբլեմները: Այս դեպքում պետք է նկատի ունենալ, որ պահանջմունքների դրսևորման և բավարարման գործընթացը կարգավորվում է անձի ինտելեկտուալ մակարդակով՝ արժեքային կողմնորոշումների և գերակայող արժեքների հիման վրա:

THE PROBLEMS OF NEEDS SPHERE

ARAKELYAN A. D.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The needs sphere is the key component of the personality motivation system. Satisfaction of needs is an indicator of personal adaptation. When discussing the problems of the need sphere, it should be taken into consideration that the manifestation mechanisms of different groups needs are conditioned by the peculiarities of personal general development, self-consciousness, cognitive and emotional spheres. Needs are manifested by interactions with other components of the personality structure, they have their influence on both formation and manifestation as well as they carry their influence. In the article, the author made an attempt to group the problems of the need sphere. The problems connected with the structure of the needs system, the quality and the content of needs are identified;

- poverty and narrowness of needs, insufficient level of development,
- underdevelopment of socially important needs,
- deformation of separate physiological, material and spiritual needs,
- neurotic needs,
- hypertrophied needs,
- pathological needs and motives.

The problems that arise as a result of needs dissatisfaction and the changes in the personal structure are also discussed in the article.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ильин Е. П., Мотивация и мотивы.- СПб.: Питер, 2006, 512 с.
2. Келвин С. Холл, Гардней Линдсей, Теории личности М., ЭКСМО-Пресс, 2000, 592 с.
3. Маслоу А., Мотивация и личность. 3-е изд., СПб., Питер, 2008, 352 с.
4. Психология эмоций. Хрестоматия по психологии. Автор-составитель В. Вилюнас.-СПб.: Питер, 2008, 496 с.
5. Психология: учеб. Отв. Ред. А.А. Крылов.-2-е изд., М.: ТК Велби, Изд. Проспект, 2008. 752 с.
6. Репина Н. В., Воронцов Д. В., Юматова И. И. Основы клинической психологии .- Ростов н/Д: Феникс, 2003. - 480 с.
7. Хорни К., Невротическая личность нашего времени. М.: Академический Проект, 2008, 208с.

ԵՍ-ԿՈՆՑԵՊՏԻԱՅԻ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Առաքելյան Ս. Հ.

Խ. Արքովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *Ես-կոնցեպցիա, հասկացության ծավալ, բաժանման կանոններ և հիմք, ֆիզիկական, հայելային, իդեալական Ես-եր, Ես-ի հակաիդեալ են:*

Ես-կոնցեպցիայի պրոբլեմների համակարգի առանձնացման, այդ պրոբլեմների դասակարգման համար առաջնահերթ խնդիրը Ես-կոնցեպցիայի՝ որպես հասկացության բովանդակության հստակեցումը, դրանում ընդգրկված երևույթների հստակեցումն ու տարանջատումն է: Չնայած այս հիմնախնդրին նվիրված հսկայածավալ գրականությանը՝ տեսակետերի տարակարծության հետ միաժամանակ առկա են նաև բազմաթիվ հակասություններ, տրամաբանական սխալներ, բաց խնդիրներ: Ասենք, կառուցվածքային բաղադրիչներն առանձնացնելու փորձերում խախտվում են տրամաբանության այնպիսի պարզագույն կանոններ, ինչպիսիք են «բաժանման միևնույն հիմքի», երկրորդ՝ «անդամների՝ միմյանց բացառելու», երրորդ՝ «բաժանման անդամների գումարն արդյունքում պետք է ձևավորի ամբողջը», չորրորդ՝ «անդամները ներկայացվեն հերթականությամբ՝ մերձակա տեսակներով», հինգերորդ՝ «հիմքը պիտի լինի օբյեկտիվ որևէ հատկանիշ, առանձնահատկություն» (բաժանողի անձը, նրա ճաշակը, օրինակ, չեն կարող հիմք դառնալ) [1, էջ 27, 2, էջ 73-75, 3, 4, էջ 165-166]: Արդյունքում, ասենք, գիտական գրականության մեջ իդեալական, առկա, ֆիզիկական, իրական, ֆանտաստիկ, փաստական և այլ Ես-երի ներկայացումը նույն շարքում որպես Ես-կոնցեպցիայի բովանդակության մասեր հակասում է տրամաբանական բաժանման բոլոր կանոններին:

Սույն հոդվածում «Ես-ի պրոբլեմներ» հասկացության բովանդակությունը, «պարունակությունը», ծավալն ենք փորձել վերլուծել,

տրամաբանության մեջ ընդունված տերմինով՝ «բաժանել», ինչը, ըստ մեզ, հնարավոր է միայն «Ես-կոնցեպցիայի»՝ որպես հասկացության բաժանման հիման վրա:

Բացի վերոնշյալ խնդիրը, կարևոր խնդիր է նաև Ես-կոնցեպցիայի կառուցվածքի, դրանում առկա բաղադրիչների վերաբերյալ տեսակետերի բազմազանությունը, դրանց բախումայնությունը, քանի որ հեղինակների մի մասն ընդունում և կարևորում է այն կամ այն բաղադրիչը, մյուսները՝ ոչ, բաղադրիչների մի մասը անվերապահորեն ընդունվում է բոլոր հեղինակների կողմից, մինչդեռ մի քանիսը շատ վիճահարույց են:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ հողվածում կփորձենք ներկայացնել Ես-կոնցեպցիայի և դրա հիման վրա՝ պրոբլեմների վերաբերյալ տեսակետերի համակարգման մեր փորձը, նաև մեր տեսակետը: Տեսակետերը մենք կփորձենք ներկայացնել այն սխեմայի շրջանակներում, որը մտադիր ենք առաջարկել: Իսկ այդ գործում մեզ համար կողմնորոշիչ են դարձել հետևյալ երեք կետերը.

- տրամաբանության ընդհանուր սկզբունքները, կանոնները,
- տարբեր հեղինակների տեսակետերում առկա ընդհանուր տարրերը,
- փաստական հիմք ունեցող բաղադրիչները, որոնց գոյությունը կասկած չի հարուցում:

Այսպիսով, այս սկզբունքներին հետևելով՝ մենք կարող ենք Ես-կոնցեպցիայի բաղադրիչները դասակարգել ամենատարբեր հիմքերով՝ յուրաքանչյուր դեպքում բաղադրիչների առանձին խումբ ստանալով:

1. Եթե Ես-կոնցեպցիա հասկացության ծավալը բաժանում ենք իրականության հետ կապի հիմքով, արդյունքում ունենում ենք Իրական Ես, Հնարավոր Ես (սա իրական կարող է դառնալ զարգացման որոշակի ընթացքի դեպքում), Վարքային Ես (միջանձնային հարաբերություններում դրսևորվող և իրականությանից որոշակիորեն տարբերվող) և Կեղծ Ես (իրականության լրիվ աղճատում, բևեռայնություն է ենթադրում): Հետևաբար, պրոբլեմները կարող են դրսևորվել Իրա-

կան, Հնարավոր, Կեղծ Ես-երի աղճատման, չգիտակցման, Կեղծ Ես-ի գերակայության և այլ տարբերակներով:

2. Այս կամ այն ոլորտին առնչության հիմքով դասակարգման դեպքում կտարանջատվեն «Ֆիզիկական», «հոգեբանական» և «սոցիալական» Ես-երը: Հնարավոր հոգեբանական պրոբլեմները. Ֆիզիկական Ես-ի, Հոգեբանական Ես-ի և սոցիալական Ես-ի մերժում, աղճատում, չգիտակցումն են: Ֆիզիկական Ես-ին առնչվող խնդիրներից են՝ դիսմորֆոֆորիան, ինքնագնահատականի խնդիրներ՝ ֆիզիկական Ես-ի հիմքով և այլն: Հոգեբանական Ես-ի դեպքում կարող են լինել այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են սեփական հոգեբանական առանձնահատկությունների մասին ոչ օբյեկտիվ պատկերացումները, որի արդյունքում՝ ինքնագնահատականի խնդիրներ՝ հոգեբանական ինքնընկալման հիմքով, անարդյունավետ գործունեություն և այլն: Սոցիալական Ես-ի ներսում արդեն պատմամշակութային ազդեցությունների և անհատական զարգացման առանձնահատկությունների փոխհարաբերության հիմքով կարելի է առանձնացնել «ենթաբաղադրիչներ» «սեռային Ես-ը» կամ «սեռային ինքնագիտակցությունը», «ամուսնու կամ կնոջ Ես-ը», «ծնողական Ես-ը», «մասնագիտական կամ ակադեմիական Ես-ը», «էթնիկական Ես-ը» և այլն: Խնդիրներն էլ համապատասխանաբար կառնչվեն Ես-ի այդ ենթաբաղադրիչներին՝ դրանց չձևավորվածության, չգիտակցման, մերժման, աղճատման կամ գերաժևոհման արդյունքում (սեռային Ես-ի պրոբլեմներ՝ տրանսսեքսուալիզմ, մասնագիտական Ես-ի աղճատվածություն, չձևավորվածություն կամ թերի ձևավորում, ամուսնու կամ կնոջ, ծնողական, էթնիկական Ես-երի մերժում, աղճատվածություն, չձևավորվածություն կամ թերի ձևավորում և այլն):

3. Ըստ ժամանակային գծի վրա տեղակայման՝ կունենանք Անցյալ Ես, Ներկա Ես, Ապագա Ես բաղադրիչները: Հոգեբանական պրոբլեմների հնարավոր տարբերակներ են դրանցից որևէ մեկի չգիտակցումը, Անցյալ կամ Ապագա Ես-երի գերակայությունը (անցյալով ապրելը, տագնապները և այլն), որը ոչ միայն հոգեբանական ծանր ապրումներով կարող է դրսևորվել, այլ վատ ազդել միջանձնային հա-

րաբերությունների ու գործունեության արդյունավետության վրա:

4. Ըստ ձևավորման ճանապարհի, սկզբնաղբյուրի, տարբերակում ենք Հայելային Ես-ը և Ներհայեցողական Ես-ը: Հիմնական հոգեբանական խնդիրներն այս դեպքում անկայուն, զգայուն ինքնագնահատականն է, որը հայելային Ես-ի գերաթժևորման, դրա ծայրահեղ դոմինանտության, ներհայեցողական Ես-ի չձևավորվածության արդյունքում է դրսևորվում:

5. Ըստ իդեալական գոյության ձևի, բովանդակության ցանկալիության աստիճանի՝ կառանձնացվեն Իդեալական Ես-ը և Ես-ի հակաիդեալը: Վերջիններիս առնչվող խնդիրներ կարող են լինել կրկին դրանց չձևավորվածության, չգիտակցման, մերժման, աղճատման կամ գերաթժևորման արդյունքում դրսևորվող երևույթները (Իդեալական Ես-ի անորոշությունը, տագնապային կամ շատ հուզական վերաբերմունքը դեպի Իդեալական Ես-ը և Ես-ի հակաիդեալը):

6. Ես-կոնցեպցիայի բաղադրիչները հնարավոր է դասակարգել նաև ըստ դրանց բովանդակության կոգնիտիվ կամ հուզական (աֆեկտիվ) բնույթի: Ըստ այդմ, խնդիրներ կարող են կապված լինել սեփական Ես-ի ընկալմանն առնչվող փաստական իրողությունների, դրանց գիտակցման, իմացական գործընթացներով դրանց անցկացման հետ, փաստական հիմքի և դրա հանդեպ վերաբերմունքային, հուզական կողմի անհամապատասխանության հետ: Կոգնիտիվ հատվածին առնչվող խնդիրների դեպքում, օրինակ, մարդը կարող է չգիտակցել, ինքն իրեն հաշիվ չտալ, չվերլուծել իր Ես-ի այս կամ այն բաղադրիչի մասին: Այսպես, դիսմորֆոֆոբիայի, բուլեմիայի, նյարդային անորեքսիայի և այլ խանգարումների դեպքերում մարդն անկեղծ, սակայն իրականությանը բոլորովին չհամապատասխանող պատկերացում ունի, օրինակ, սեփական մարմնի քաշի, ծավալների կամ համամասնության մասին [5, 6]: Ես-ի հուզական բաղադրիչը ևս կարող է նման խնդիրներ Ասենք, մարդն ընկալում, հիշում, վերլուծում, գիտակցում է, որ ինքը այս կամ այն ֆիզիկական կամ հոգեբանական, սոցիոմշակութային առանձնահատկությունն ունի, բայց թե ինչպես է վերաբերվում դրանց, շատ անհատական է: Այսպես, բազմաթիվ հետազոտություն-

ներ ցույց են տվել, որ մարդկանց դրական հուզական վերաբերմունքը դեպի սեփական անձը բոլորովին էլ պայմանավորված չէ իդեալական ֆիզիկական առանձնահատկություններ ունենալով, ավելորդ քաշ ունեցող մարդկանց մեծամասնությունն ունի դրական ինքնագնահատական, ինքնավերաբերմունք [5, 6] և ընդհակառակը, իդեալական ֆիզիկական կամ հոգեբանական պարամետրեր ունենալու դեպքում էլ մարդը կարող է ունենալ բացասական ինքնագնահատական, նույնիսկ՝ ինքնազզվանք, ինքնամերժում և այլն:

7. Ըստ սեփական Ես-ի հետ նույնականացման աստիճանի դասակարգման դեպքում կատարվի Ես-ի զգացողության առկայություն կամ բացակայություն (Ոչ-Ես), որն ըստ մեզ, բացառված չէ, որ սեփական Ես-ի հուզական-գնահատողական կողմի գերուժեղ բացասական ֆոնի արդյունք լինի: Ես-ի զգացողության բացակայության դրսևորման ծայրահեղ դեպքում գործ ունենք դեպերսոնալիզացիայի հետ:

Բնականաբար, պրոբլեմների թվարկված շարքը կատարյալ և ամբողջական համարվել չի կարող և հետագա լրամշակման հնարավորություն է ենթադրում:

THE SYSTEM OF SELF-CONCEPT PROBLEMS

ARAKELYAN S. H.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

In the article the authors' opinion concerning the problems of self-concept is presented. A system of self concept and its' problems is presented, based on many scientific facts and rules logical division: rule of one /not more/ basis (principle), rule of mutually exclusive sub-classes, rule of division without leap (each step should divide a class or sub-class

into its proximate sub-classes) etc. In the article different sub-classes of self-concept psychological problems are presented as a system.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բրուտյան Գ. Ա., Տրամաբանության դասընթաց, 4-րդ հրատ., Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1987, 539 էջ
<https://chairoflogicphiloscult.files.wordpress.com/2013/02/brutian-pp-53-96.pdf>.
2. Բրուտյան Գ. Ա. Տրամաբանություն (խմբ. Հ. Ժ. Քոչարյան), Երկրորդ, վերամշակված հրատարակություն, Ուսումնական ձեռնարկ հանրակրթական դպրոցի 9-10-րդ դասարանների համար Երևան, «Գիտություն», 1998, 213 էջ
<https://chairoflogicphiloscult.files.wordpress.com/2013/02/brutyanyan.pdf>.
3. Definition and division
<http://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/37952/1/Unit-3.pdf>
4. Joyce G. H., Principals of logic. London, New York, Bombay and Calcutta, «Longmans, Green & CO», 1908, 431 pages.
https://download.tuxfamily.org/openmathdep/Logic_post_1900/Principles_of_Logic-Joyce.pdf
5. Mónica E. Muñoz, Christopher J. Ferguson, Body Dissatisfaction Correlates with Inter-Peer Competitiveness, Journal of Social and Clinical Psychology, Vol. 31, No. 4, 2012, pp. 383-392, Texas A&M International University, 2012, Kostanski.
6. Shaw H. E., Stice E., & Springer D. W., Perfectionism, body dissatisfaction, and self-esteem in predicting bulimic symptomatology: Lack of replication. International Journal of Eating Disorders, (2004) 36, 41–47.

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԿՏԻՎՆԵՐՈՒՄ ԱՌԱՋԱՎԱՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ասարյան Զ. Դ.

Խ. Արոյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *հրամանատար, կամք, հաստատարականություն, վճռականություն, հոգեբանական օրինաչափություններ, ռեսուրսների կառավարում:*

Հայրենիքի պաշտպանության արդյունավետությունն անհամեմատ մեծ է լինում, երբ ԶՈՒ ստորաբաժանումներում անձնակազմը վստահում է իր հրամանատարներին և համախմբվում երկրի պաշտպանության գաղափարի շուրջ: Հրամանատարի նկատմամբ անձնակազմի լիարժեք վստահությունն ու աջակցությունը փոխադարձ պատասխանատվության մի յուրահատուկ խթան են դառնում զինծառայողների մարտական պատրաստության մակարդակի բարձրացման և վտանգի դեպքում համախմբման, անձնագրհույան դիմելու պատրաստականության առումով: Հետևաբար՝ առանձնահատուկ կարևոր հիմնախնդիր է համարվում զինվորական կոլեկտիվներում առաջավարի հոգեբանական բնութագրերի վերաբերյալ ուսումնասիրություններին անդրադարձ կատարելը: Ռազմական պատմության մեջ բազմաթիվ են օրինակները, երբ հրամանատարի անձնային որակական հատկանիշների ու կարողությունների շնորհիվ հնարավոր է դարձել կտրուկ փոխել ճակատամարտի ու պատերազմի ելքը: Այսպիսով՝ ԶՈՒ-ի արդյունավետ գործունեության կազմակերպումը պայմանավորված է հրամանատարական կազմի արդյունավետ կառավարումից, որը հնարավոր է, եթե հրամանատարները բացի իրենց մասնագիտական գիտելիքներից ունեն նաև առաջավարին՝ լիզերին բնորոշ որակական հատկանիշներ ու կարողություններ: Անշուշտ այդ մասին գրվել են բազմաթիվ ուսումնասիրություններ՝ անդրադարձ

կատարելով նաև այդ իրադարձությունների սոցիալ-հոգեբանական պատճառներին: Վերլուծելով դրանք տեսնում ենք, որ հիմնականում առանձնացվում են առաջավարին բնորոշ հետևյալ հատկանիշներն ու կարողությունները՝ գիտելիքները, նախաձեռնողականությունը և ինքնուրույնությունը, հրամանատարական կամքն ու կազմակերպչական ընդունակությունները, համախմբելու կարողությունը, հաստատականությունը, վճռական պահերին գործելու ունակությունը, խստապահանջությունը, կարգապահությունը, սթրեսակայունությունը, բարդ իրավիճակներում ոչ ստանդարտ որոշումներ ընդունելու և դրանք կատարելու կարողությունները և այլն: Հին Չինացի ռազմական ստրատեգ Սուն Ցզին, նշում էր, որ հաղթանակին հասնելու համար զորավարը պետք է ունենա հետևյալ հատկանիշները՝ քաջություն, մարդասիրություն, արդարություն, խստություն [3]:

Հոգեբանության մեջ առաջավարությունն սահմանվում է որպես մարդու հոգեկան վիճակ, որը որոշակի կամային հատկանիշների շնորհիվ ունակ է ձեռք բերելու իշխանություն, և խմբի վրա ունենալ որոշակի ազդեցություն [4, էջ 191]: Այդ ազդեցությունը ձեռք է բերվում որոշակի ժամանակահատվածում՝ ընդհանուր նպատակների իրականացման ընթացքում, երբ լիդերը (հրամանատարը) իր գործունեության շնորհիվ կարողանում է հասնել հաջողությունների, երբ իր ղեկաված անձնակազմի շրջանում ձևավորվում է հոգեբանական նույնացման սոցիալ-հոգեբանական բոլոր նախադրյալները, երբ գրեթե բոլորը խորքային՝ անգամ հուզական մակարդակով, ընկալում են խմբի (կոլեկտիվի) անդամների դերն ու նշանակությունը՝ հայրենիքի պաշտպանության գործում հաջողություններ ունենալու և իրենց անվտագության ապահովման համար:

Մոնտեպյոն Կառլոս Մեծին բնորոշ հատկանիշներից և ունակություններից առանձնացնում էր վճռականությունը և կառավարելու արվեստին տիրապետելը, մասնավորապես նշում էր, որ Կառլոս Մեծին հաջողվում էր վերացնել հպատակների կողմից իրենց պարտականությունները չկատարելու առիթը: Նա կարողանում էր պատժել,

բայց ավելի լավ կարողանում էր՝ ներել: Մարդ, որը ամենամեծ գաղափարները իրականացնում էր մեծագույն պարզությամբ ու վարպետությամբ, բարդ գործերը կատարվում էին հեշտությամբ, իսկ դժվարները՝ արագ [5, էջ 714]: Իտալացի գրող, պատմաբան, փիլիսոփա Նիկոլո Մաքիավելին կարևորում էր առաջավարի կողմից շարունակաբար ինքնակրթության, վերլուծական մտածողության զարգացման միջոցով գիտելիքները հարստացնելու, պատմությունից դասեր քաղելու անհրաժեշտությունը: Նշելով, որ. «...տիրակալը պետք է կարդա պատմական աշխատություններ, ընդամին, խորությամբ ուսումնասիրի ականավոր զորավարների գործունեությունը, փորձի ըմբռնել, թե ինչպես են նրանք պատերազմել, ինչն է կանխորոշել նրանց հաղթանակներն ու ինչը՝ պարտությունները, որեսզի հասնի առաջիններին և խուսափի երկրորդներից» [2, էջ 106]:

Ուսումնասիրելով զինվորական ստորաբաժանումներում հաջողությունը պայմանավորող հրամանատարի անձնային սոցիալ-հոգեբանական որակները, ապա տեսնում ենք, որ այդ որակները զարգանում են հաջողության հետ զուգահեռ: Այլ կերպ ասած առաջադրանքներով և դրանց հաջող կատարմամբ ստեղծվում են պայմաններ լիդերության, մասնավորապես՝ կառավարման մեխանիզմների զարգացման համար: Մինևույն ժամանակ առաջավարին բնորոշ է գաղափարական համոզմունքներն ու հայրենասիրությունը, և այդ առիթով Գարեգին Նժդեհը նշում է, որ հայրենիքներն ապրում են հայրենասիրությամբ, ընկնում՝ դրա պակասի պատճառով [1, էջ 28-29]: Ուստի հայրենիքի պաշտպանության համար անհրաժեշտ է, ոչ միայն հրամանատարի մասնագիտական և հոգեբանական պատրաստում զինվորական գործունեությանը, այլև հայրենիքի պաշտպանության շուրջ անձնակազմի համախմբում այդ գաղափարական համոզմունքների ու հայրենասիրության շուրջ:

Զինվորական կոլեկտիվներում առաջավարի համար պետք է առանձնացնել հետևյալ որակները՝ ինտելեկտը, գիտելիքը, ինքնավստահությունը, հուզական հավասարակշռվածությունը, սթրեսակայու-

նությունը, հաջողության հասնելու ձգտումը, նախաձեռնողականությունը, հուսալիությունը, պատասխանատվությունը, անկախությունը, շփվողականությունը:

Զինվորական ստորաբաժանումներում կոլեկտիվիզմի ձևավորման գործում հրամանատարի պատասխանատվությունը ենթադրում է վերահսկողություն սահմանել ոչ միայն պաշտոնական, այլև ոչ պաշտոնական հարաբերությունների վրա, այլ կերպ ասած՝ իրավական և սոցիալական նորմերի վրա: Այստեղ հրամանատարից պահանջվում է նաև կոահողականություն: Նրա հանդեպ տաժաժ հարգանքի և վստահության գործոնը կանխորոշիչ նշանակություն է ունենում կոլեկտիվի ձևավորման գործում: Առանց դրա անհնար է անվերապահ ենթարկվածության ապահովումը: Զինծառայողը պետք է հավատա ղեկավարի որոշումների անկեղծությանը, արդարությունը: Ինչպես նաև նրա կողմից ղեկավարվող գործի հաջողությանը: Բազմաթիվ հետազոտողներ պնդում են, որ հեղինակությունը չի տրվում ղեկավարին պաշտոնի հետ միասին, այլ ձեռք է բերվում պրոֆեսիոնալության և հոգատարության դրսևորման շնորհիվ:

Հույզերը ղեկավարել չկարողացող հրամանատարը որպես կանոն, իր աշխատանքը կազմակերպել չի կարողանում: Հույզերի տիրապետումը կանխորոշիչ նշանակություն է ունենում ստորաբաժանման արդյունավետ գործունեության առումով, քանի որ այն վստահության ձևավորման հիմքն է հանդիսանում զինվոր-սպա փոխհարաբերություններում: Այդ վստահության միջոցով հրամանատարը ապահովում է արդարության մթնոլորտ և գնահատել է կարողանում ենթակայի գործողությունները: Հրամանատարին անհրաժեշտ են՝ լսելու և կազմակերպչական կարողություն, մասնագիտական գիտելիքներ, համարձակություն, ընկերասիրություն, անկողմնակալություն, հայրենասիրություն, կոկիկություն, ինքնատիրապետում և խստապահանջություն իր ու ենթականների նկատմամբ: Նշված անձնային հատկանիշները կարևոր նախադրյալներ են ստեղծում հրամանատարի համար՝ դառնալու կոլեկտիվի ձևավորման առանցքը և

ամբողջականացնում են կարգապահության, օրինակելիության խնդիրը: Անհրաժեշտ է խուսափել չափազանց խստությունից: Լինում է և մյուս ծայրահեղությունը. ցուցադրական բարություն, ինչը նույնպես անթույլատրելի է:

Անձնական օրինակը համարվում է հրամանատարի վարքի կարևոր գիծը: Յուրաքանչյուր հրամանատար պետք է լինի բարձր կարգապահության օրինակ: Չէ՞ որ նա մշտապես գտնվում է ենթակաների ուշադրության կենտրոնում: Եթե հրամանատարները իրենք են թույլ տալիս բացթողումներ ծառայության ընթացքում, ապա նրանց օրինակին կարող են հետևել նաև իրենց ենթակաները: Հրամանատարի կոպիտ վերաբերմունքը ենթակային ևս կարող է դառնալ ընդօրինակման առարկա: Այսպիսով՝ հրամանատարի հեղինակության ձևավորումը պայմանավորված է ռազմամասնագիտական գիտելիքների մակարդակով, գործունեության ընթացքում ձեռք բերված հմտություններով:

Հաշվի առնելով բանակում առաջավարի հիմնախնդրի կարևորությունը՝ անհրաժեշտ է մարդկային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման և կոլեկտիվների ձևավորման առումով օգտագործել հոգեբանական գիտության նվաճումները: Առաջավարի ձևավորման հոգեբանական օրինաչափությունների և բնութագրերի բացահայտումը մեզ հնարավորություն է տալիս զինվորական գործունեության առանձնահատկությունների հաշվառմամբ դասկարգելու հրամանատար-առաջավարի մասնագիտության հոգեբանական բնութագիրը:

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A LEADER IN MILITARY STAFFS

ASATRYAN Z. D.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

Taking into account the historical experience, the article analyzes the psychological characteristics of a leader, which are of a significant importance for commanders from the aspect of success-seeking. It is mentioned that in view of the problem of the significance of a leader's role in the army, it is necessary to apply the advances in psychology in terms of effective human resources management and formation of collectives.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նժդեհ Գ., Հատընտիր: Երևան, 2006:
2. Մաքիավելի Ն., Տիրակալը: Երևան, 2010:
3. Սուն Ծըա, Պատերազմի արվեստը: Երևան, 2010.
4. Еникеев М. И., Психологический энциклопедический словарь. М., 2006.
5. Монтескье Ш. -Л., Избранные произведения. М., 1955.

ԽԱՆԴ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ավագիմյան Հ. Ռ., Կիրակոսյան Գ. Ա.

Վանաձորի պեդագոգական համալսարան, Վանաձոր, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *խանդ, սեր, միջանձնային հարաբերություններ, զգացմունք:*

Խանդը մարդու բնավորության այն գծերից է, որն դրսևորվում է ամբողջ կյանքի ընթացքում և հանգեցնում է ընտանեկան և միջանձնային հարաբերությունների քայքայման: Երբեմն խանդը ասոցացվում է սիրո, նախանձի, ժլատության, տաքարյունության, էգոիզմի, անգամ խելացնորության հետ: Մարդկանց մոտ խանդը ավելի խորն արմատներ ունի, որն արմատավորված է մի շարք ազգերի գիտակցության մեջ, առասպելներում, ժողովրդական բանահյուսության մեջ: Վերլուծելով մարդկության պատմության զարգացումը, հետազոտողները եկան այն եզրահանգման, որ խանդն առաջանում է այն երկրի մշակույթներում, որտեղ առկա է սեռային խտրականություն:

Խանդը բնութագրվում է բացասական հուզական վիճակների համակցություններով, որն զգացվում է ինչ-որ երևույթի կամ ինչ-որ անձի նկատմամբ կորստի տագնապից: Այն պատմականորեն արմատավորված է, քանզի որոշ մշակույթներում չկան հստակ կանոնակարգեր, այն մասին թե ինչը կարող է բաժանել մարդուն և իրեն պատականող սեփականությանը: Այդ իսկ պատճառով հնարավոր է, որ մի մշակույթի մարդկանց մոտ խանդը ավելի վառ արտահայտվի քան այլ մշակույթի ներկայացուցիչների մոտ:

Խանդը հոգեվիճակ է, որն առաջացնում է մի շարք հույզեր, նրա հետևանքով կարող են առաջանալ նաև վարքային խանգարումներ: Համարվում է, որ խանդը կապված է սիրո հետ, մարդիկ ընդունելով սերը և խանդը որպես ամբողջություն: Ընդհանուր առմամբ, խանդը

նրա օբյեկտի նկատմամբ իր սեփականությունը համարելն է, որը դրսևորվում է զգացմութային կապի ձևով: Խսանդոտ զուգընկերը պահանջում է մեծ ուշադրություն իր նկատմամբ: Այդ ամենի պակասի արդյունքում ի հայտ է գալիս խանդը, որն ուղեկցվում է բազմաթիվ հույզերով կամ մարդուն կորցնելու մեծ վախով, կամ ագրեսիայով: Խանդը ուղեկցվում է վիրավորանքով, թախիծով, ամոթով, տազնապով և այլն: Խանդի զգացում կարելի է ունենալ ցանկացած օբյեկտի հանդեպ՝ իրական թե անիրական, լինի այն կին թե տղամարդ, երեխա թե կենդանի, բայց այն սիրո ուժի ցուցանիշ է:

Հաճախ խանդը անհնքնավտահության ցուցանիշ է: Որպես օրենք խանդը զգում են այն մարդիկ, ովքեր իրենց վրա վստահ չեն կամ հակառակը՝ հնքնավստահ են, և նրա օբյեկտին համարում են իրենց սեփականությունը:

Տազնապայնութայնմբ օժտված մարդիկ ավելի հաճախ և ուժեղ են խանդում քան հակառակ դեպքում: Ըստ Պանսայուկի, խանդի դրսևորման ձևը կապված է մարդու խառնվածքի հետ: Խոլերիկները և մելանխոլիկները ավելի խանդոտ են, իսկ ֆլեգմատիկները ավելի քիչ: Սոցիարցման արդյունքում պարզվել է, որ խանդոտ տղամարդիկ կազմում են 51,6%, իսկ կանայք 50,8% [1, էջ 121-123]:

Խանդը այն հոգեվիճակներից է, որն առաջացնում է ամենուժեղ, քայքայիչ հույզեր: Իյինի կարծիքով. «խանդը տարօրինակ հարաբերություն է մարդու և նրա կողմից երկրպագվող օբյեկտի միջև, որոնք կապված են տանջալից կասկածներով նրա հավատարմութայն կամ անհավատարմութայն մասին տեղեկութայններով»: Այն ամենից հաճախ ուղեկցվում է ցանկացած մարդկային անձնական հարաբերութայններում լինելով՝ ինտիմ, թե՛ գործնական, թե՛ բարեկամական:

Խանդի հետազոտութայնը բավականին բարդ է այն պատճառով, որ դրա առաջացումը և դրսևորումը հնարավոր չէ կանխատեսել: Զ. Ֆրեյդը, Կ. Յունգը, Ա. Ադլերը, Է. Ֆրոմը, Կ. Հորնին կարծում են, որ շատ դեպքերում մարդիկ թաքցնում կամ քողարկում են խանդը ոչ միայն ուրիշներից այլ նաև իրենցից: Պետք է ունենալ որոշակի սո-

ցիալական խիզախություն և հոգեբանական իրավասություն, որպեսզի խոստովանեն կամ հասկանան, որ սեփական անձի և ուրիշների նկատմամբ ագրեսիայի պոռթկումների, դժգոհությունների, աֆեկտի ազդեցությունների դրսևորումների տակ թաքնված է խանդը:

Խանդի մասին հետաքրքիր տեսակետ է հայտնել Ֆենիչելը, նա ասում էր, որ խանդոտ մարդիկ ունակ չեն սիրելու և խանդ կարելի է զգալ ոչ միայն այն մարդու նկատմամբ, ում չեն սիրում, այլև այն մարդու նկատմամբ, ում ուղղակի ատում ես [5]:

Ա. Մասլոուն նշում էր խանդի մակարդակի և սիրո առկայության միջև բացասական կորելյացիայի մասին. որքան խանդոտ է մարդը, այնքան քիչ է սիրո հավանականությունը: Նրա կողմից առանձնացվել են սիրո երկու տեսակ՝ սեր որը հիմնված է կախվածության վրա և սիրո վրա հիմնված սեր: Նրա կարծիքով սիրո այս երկու տեսակները կարող են միասին գոյություն ունենալ մի մարդու մեջ [3, էջ 33]:

Բազմաթիվ հետազոտողներ առանձնացնում են խանդի տարբեր տեսակներ, ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը: Ռուս պրոֆեսոր Լև Շեգոլովն առանձնացնում է խանդի հակման երեք տեսակ՝

1. հոգեբանական դրվածքը և մարդու ուղղվածությունը,
2. սոցիալ-հոգեբանական դիրքը,
3. սիրո և զգացմունքի առանձնահատկությունները:

Մեկ այլ հոգեբան՝ Է. Է. Լինչլասկին, առանձնացնում է խանդի հետևյալ տեսակները.

1. Բռնատիրական խանդ - առաջանում է համառ, ինքնավստահ, սառը հույզերով, օտարված սուբյեկտների մոտ:

2. Վիրավորված ինքնասիրություն. առաջանում է ցածր ինքնագնահատական ունեցող անինքնավստահ, հեշտությամբ հուսալքվող, անհաջողությունը ու վտանգը չափազանցնող մարդկանց մոտ:

3. Պրոյեկտված խանդ - անհավատարմության մեջ սեփական միտումների, պրոյեկցիայի արդյունք:

4. Ներարկված խանդ - շրջապատի ազդեցության արդյունքն է, որ բոլոր տղամարդիկ (կանայք) նույնն են սրա վառ օրինակ է Օթելլոն

որին տրամադրեցին Դեզդեմոնայի դեմ:

5. Պաթալոզիկ խանդ - երբ ամուսիններից մեկը վերահսկում է մյուսի ամեն մի քայլը [2, էջ 36]:

Բժիշկ հոգեբան Նարիցինը առանձնացնում է խանդի երկու տեսակ՝ օբյեկտային մոտիվացված և սուբյեկտային սենզիտիվ: Օբյեկտային մոտիվացված խանդն առաջանում է, երբ զուգընկերներից մեկն իշխում կամ թվում է, թե իշխում է մյուսին. այս խանդն իշխանությունը կորցնելու վախն է: Սուբյեկտային սենզիտիվ խանդը կապված է նրա հետ, որ խանդի սուբյեկտը վախենում է կորցնել կողակցի ուշադրությունը: Կյանքում այս տեսակները մաքուր հանդես չեն գալիս այլ խառը [4]:

Մի շարք հետազոտությունների արդյունքներ ցույց են տալիս, որ հաճախ խանդը դրսևորվում է հետևյալ ուղղություններով՝ ամուսինկին, ծնող-երեխա, ընկեր(ուհի)- ընկեր(ուհի): Խանդը կարող է առաջանալ մրցակցության, ինքնահաստատման պատճառով: Սիրո, ընկերության և հարգանքի կորուստը ամենահաճախ արտահայտվող խանդի պատճառներից է, որ շատ դեպքերում համեմատում և շփոթում են նախանձի հետ: Նախանձը ցանկություն է ձեռք բերելու այն ամենը, ինչը պատկանում է ուրիշին, իսկ խանդը հիմնված է ունեցածն իր մոտ պահելու և չկիսվելու ցանկության վրա:

Խանդը կարող է հանգեցնել զուգընկերոջ կյանքի որակի նվազման՝ դառնալով բաժանման պատճառ: Ընտանիքները քայքայվում են խանդի պատճառով, որտեղ ներգրավված են և ամուսնական զույգերը, և ծնողները, և ընտանիքի այլ անդամները:

Շատերը կարծում են, որ խանդը սովորական երևույթ է, իսկ մյուս մասն էլ խանդ երևույթը դիտում են որպես հիվանդության նշաններ: Խանդը անձի ցանկությունն է օբյեկտի նկատմամբ, երբ փորձում են ստանալ նրանից ավելի շատ ուշադրություն, քան խանդի օբյեկտը տալիս է ուրիշներին:

Ըստ Ե. Պ. Իյինի, խանդի հիմնական դրսևորումներից են.

1. բացասական զգացմունք, որն առաջանում է կարևոր նշանա-

կություն ունեցող մարդու կողմից ուշադրության, սիրո, հարգանքի պակասից, այն դեպքում, երբ այդ ամենը իրենից տանում է մեկ ուրիշը,

2. տանջող կասկածներ՝ կապված դիմացինի հավատարմության և սիրո հանդեպ,

3. անհավատարմություն, կասկածներ դիմացինի նվիրվածության, սիրո և հավատարմության պակասի հիման վրա,

4. կասկածներ սիրո, կապվածություն և հավատարմության հանդեպ:

Այս բոլոր դրսևորումները հանգեցնում են նրան, որ խանդը կապված է կարևոր նշանակություն ունեցող մարդուն կորցնելու անհանգստությունից, իրական կամ հորինված մրցակցի կողմից [1, էջ 121-122]:

Այսպիսով, ծանոթանալով և ուսումնասիրելով խանդի վերաբեյալ տեսական մոտեցումները, հանգեցինք այն եզրակացության, որ խանդը, առաջանալով մարդու հուզական ոլորտում և դրսևորվելով մի շարք բացասական հույզերով, առաջացնում է այնպիսի հոգեվիճակ, որն ազդեցություն է գործում և՛ կոգնիտիվ, և՛ վարքային ոլորտներում: Այն կապված է նաև մարդու անհատական առանձնահատկությունների հետ և որպես կանոն ունի դեստրուկտիվ բնույթ:

THE PHENOMENON OF JEALOUSY IN PSYCHOLOGY

AVAGIMYAN H. R., KIRAKOSYAN G. A.

Vanadzor State University, Vanadzor, Armenia

ABSTRACT

The article touches upon some considerations on jealousy, its types, stages and different points of view. Jealousy is a kind of human character that one experiences throughout his/her life which leads to the corruption

of family and personal relationships. It can be characterised as a combination of negative emotional states, which arouses when a person perceives a threat of losing something or somebody. It is such an emotional state that causes the strongest corrupting emotions. The studies show that jealousy is associated with other emotions such as love, envy, stinginess, hot-bloodedness, egoism, even if with insanity. It is an emotional state that arouses a number of emotions. Sometimes some behavioural disorders can occur because of it. We have discussed and distinguished various points of view suggested by different psychologists. The article shows that the study of jealousy as a complex emotion is difficult: its' expression and occurrence are unpredictable. The author comes to the conclusion that occurring in the emotional state and being expressed in different negative emotions, jealousy evokes such an emotional state which affects on both cognitive and behavioural spheres. It is connected with one's individual peculiarities, as a rule it has destructive nature.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ильин Е. П., Психология любви. – СПб: 2013. – 336 с.
2. Линчевский Э. Э., Как быть с ревностью. 1978. – 32 с.
3. Мошкина Ю. Н., Психология ревности: предикторы и феноменологические паттерны. Научно-практический журнал. Гуманизация образования. N8/2010, 32-34 стр.
4. Нарицын Н. Н., Как справиться с ревностью. «Частная жизнь» № 22 ноябрь. 1997.
5. Мошкина Ю. Н., Психология ревности: предикторы и феноменологические паттерны. Гуманизация образования. 2010. <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-revnosti-prediktory-i-fenomenologicheskie-patterny>

**ԴԵՌԱՀԱՍՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՔԻ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԸՆԹԱՑՔԻ
ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

*Արամյան Լ. Ռ., Մակիչյան, Ս. Ա. Արզումանյան Ն. Վ.
Խ. Արսվյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան*

Հանգուցային բառեր: *Դեռահաս, ճգնաժամ, սուր, միջին, մեղմ ընթացք:*

Անձի ձևավորման ամենավճճական շրջաններից մեկը դեռահասությունն է: Այս տարիքում են սկսում առաջին անգամ ի հայտ գալ անձի սոցախտաբանական միտումները, բնավորության հիվանդագին դրսևորումները՝ փսիխոպաթիաները, հոգեկան հիվանդությունները (Է. Կրեչմեր, Ա. Ֆրոյդ, Հ. Ռեմշմիդտ, Է. Էրիքսոն, և ուրիշներ), սուիցիդները: Նրանք հաճախ դառնում են անկառավարելի: Սրվում են հարաբերությունները հասկակիցների, ծնողների և ուսուցիչների հետ (Ս. Հոլ, Լ. Ս. Վիգոտսկի, Դ. Բ. Էլկոնին, Լ. Ի. Բոժովիչ, Ս. Խուդոյան և ուրիշներ):

Շ. Բյուվերի կարծիքով դեռահասության տարիքին բնորոշ «դժվար» ախտանշանների (ժխտողականության, անհիմն ընդվզումների, ծայրահեղ ագրեսիվ վարքի, լարվածության ու տագնապների) ի հայտ գալը կարելի է բացատրել նախկին ձգտումների ու հետաքրքրությունների կորստով, որը, իր հերթին, պայմանավորված է սեռական հասունացման հետևանքներով ի հայտ եկած հզոր սեռական մղումով: Ըստ հեղինակի, սա «նեգատիվ շրջան» է, որին հաջորդում է «պոզիտիվը», երբ դեռահասի մոտ նոր արժեքներ, հետաքրքրություններ, ձգտումներ են ձևավորվում: Իսկ Կուրտ Լևինը գտնում է, որ դեռահասության տարիքում ի հայտ եկող բոլոր բացասական ախտանշանների պատճառը դեռահասի մարզինալ կարգավիճակն է. դեռահասի կենսագործունեության դաշտն արդեն ավելի լայն է, նա երեխա

չէ, սակայն դեռ մեծ էլ չէ: Հենց կարգավիճակի այս անորոշությունն էլ հանգեցնում է տագնապայնության, ներքին հակասությունների, անինքնավստահ, ծայրահեղական ու ոչ ադեկվատ վարքի [4, էջ 36]:

Է. Շպրանգերի կարծիքով դեռահասության շրջանում տեղի ունեցող գործընթացներից ամենից մեծ ուշադրության են արժանի «ես»-ի բացահայտումն ու ներհայեցողության ձևավորումը, որոնց շնորհիվ մարդը ձեռք է բերում անհատականություն, սեփական ես-ի և կյանքի ուղու գիտակցում [4, էջ 35]:

Հոգեվերլուծաբանները զարգացման այս փուլի դժվարությունները բացատրում են կենսաբանական փոփոխությունների՝ հոգեկան զարգացման վրա թողած ազդեցությամբ: Դեռահասն իր վրա զգում է հորմոններով խթանվող մղումների հզոր ալիք, իսկ այս կենսաբանական փոփոխությունները հանգեցնում են նրան, որ լիբիդոն կրկին արթնանում է՝ ակտուալ դարձնելով հաղթահարման մեծ ջանքեր պահանջող, անգիտակցականում «քնած» ավելի վաղ մակարդակների՝ էդիպյան բախումները, որոնք խախտում են սուպերէգոյի և էգոյի, բնազդների և պաշտպանությունների միջև լատենտ շրջանում ձեռք բերված հավասարակշռությունը՝ առաջ բերելով հոգեկան ակտիվության բուռն մղում: Դեռահասին իր նոր, սեռահասուն մարմինը հիշեցնում է, որ ինքը նման է նույն սեռին պատկանող իր ծնողին, սակայն նաև ունի տարբերություններ: Այդ հիշեցումը գիտակցաբար կամ ենթագիտակցաբար վերաժնում է մայր-երեխա միության չբավարարված ցանկությունները և զարգացման բուրբ նախորդ փուլերի կոնֆլիկտները: Օրինակ, իգական սեռի դեպքում «այդ կոնֆլիկտների հարթման դժվարությունները, բացի այլ նշաններից, արտահայտվում են նաև սննդի հետ կապված հարցերում դեռահաս աղջիկների անկազմակերպ վարքում, այն բանի հետևանքով, որ նրանք փորձում են այդ ճանապարհով փոխել իրենց մարմինը» [5, էջ 367]՝ ձգտելով հնարավորինս շատ տարբերվել իրենց մայրերից: Ըստ հոգեվերլուծաբաններ Ռոբերտ և Ֆիլիս Թայսոնների, սովորաբար հասունացման փուլը կարող է դառնալ ինչպես խթան, այնպես էլ՝ խոչընդոտ:

Այն սովորաբար արթնացնում է անալ փուլի բոլոր չհարթված կոնֆլիկտները, քանի որ այս հարցում մարդն անկարող է կամային սֆինկտերային գործողություններով կառավարել սեփական մարմնի արտազատումները, այստեղից էլ՝ դեռահասության տարիքի այնպիսի դժվարություններ, ինչպիսիք են անօգնականության զգացումը, պասիվությունը, ամոթը և ստորացման վախը [5, էջ 366-367]: Իսկ տղաների մոտ «նախադեռահասային և դեռահասային շրջանի կենսաբանական փոփոխությունները ձեռնոց են նետում տղայի առնականությանը, իր սեփական սեռային դերի հետ ունեցած նրա նույնականության զգացմանը և սիրո օբյեկտի ընտրության վերաբերյալ նրա նախկին դիրքորոշումներին [5, էջ 392]: Այս ամենի հետևանքով, դեռահասը մի կողմից աճող պահանջ է զգում ճնշելու իր վաղ շրջանի ցանկությունները, մյուս կողմից փորձում է ազատվել վաղ շրջանում սեռական բավարարման վրա դրված տաբուից (ինչն անհրաժեշտ է գենիտալ սեռական հարմարման համար): Վերջինս էլ ավելի է սրում առկա կոնֆլիկտը:

Լ. Ի. Բոժովիչը դեռահասության ճգնաժամի երկարատևությունն ու սրությունը բացատրում է հետևյալ կերպ. քանի որ սոցիալական զարգացումն ավելի ուշ է ավարտվում, քան սեռական, ընդհանուր ֆիզիկական ու մտավոր զարգացումը, դեռահասների մոտ տարբեր ոլորտների զարգացման այս տարաժամանակության հետևանքով առաջ են գալիս մի շարք պահանջմունքներ, որոնք սոցիալական ոլորտի զարգացման հարաբերական հասպաղման պատճառով չեն կարող բավարարվել: Վերջինիս հետևանքով դեռահասն անընդհատ ֆրուստրացված վիճակում է գտնվում, պահանջմունքների նման դեպրիվացիան էլ հանգեցնում է ճգնաժամի [3, էջ 229]: Փաստորեն, դեռահասության ճգնաժամը ձգվում և նույնիսկ սրվում է մինչև սոցիալական ոլորտում հասունացման ավարտը:

Հիմք ընդունելով վերոնշյալը՝ մենք մեր հետազոտության համար ընտրել ենք Մ. Լյուշերի գունային պրոյեկտիվ թեստը, ինչը հնարավորություն է տալիս ավտորոշումն իրականացնել հետազոտվող-

ների կողմից գույներն հաճելիության ընտրության միջոցով: Այն բացահայտում է անձի ֆունկցիոնալ վիճակը, ընթացիկ տրամադրությունը, ենթագիտակցական միտումները, սոցիալական հարմարվածությունը, նաև այնպիսի բնութագրեր ինչպիսիք են ֆրոստրացվածությունը, սթրեսը, տագնապայնությունը, սոցիալական հարմարվածությունը, ագրեսիվությունը և այլն, որոնք լիարժեք ձևով կարող են բնութագրել դեռահասի ճգնաժամի սրությունը: Բացի այդ մի շարք հետազոտություններ վկայում են, որ Լյուշերի թեստը բավական ամբողջական պատկերացում է տալիս անձի հուզական ոլորտի, ներհուզական բախումների վերաբերյալ [2]:

Հետազոտությանը մասնակցել են 7-9-րդ դասարանցի թվով 124 (68 տղա 56 աղջիկ) դեռահասներ: Ստացված արդյունքներն ըստ ճգնաժամի ընթացքի սրության խմբավորել ենք հետևյալ կերպ՝ սուր, միջին և մեղմ:

Փորձարկվողների 23 %-ի (28 դեռահաս) մոտ արձանագրել ենք բարձր տագնապայնություն, սոցիալական հարմարման դժվարություններ, բարձր ֆրոստրացվածություն, կոնֆլիկտայնություն, հուսահատություն և այլն: 50%-ի մոտ գրանցվել է միջին սրության ցուցանիշ, որի դեպքում առկա է որոշ ֆրոստրացվածություն, սակայն դիրքորոշումները լավատեսական են, ընդհանուր առմամբ հարմարված է միջավայրին: Մեղմ ճգնաժամային ընթացք է արտահայտվել 27%-ի մոտ. ճգնաժամային ախտանշանները գրեթե արտահայտված չեն, խիստ ցածր է տագնապայնությունը:

Ընդհանրացնելով հետազոտության արդյունքները՝ հանգել ենք հետևյալ եզրակացություններին.

- Կարելի է հստակորեն առանձնացնել դեռահասության ճգնաժամի ընթացքի երեք մակարդակ՝ մեղմ, սուր և միջին սրության: Դեռահասության ճգնաժամը մեզանում սուր ընթացք է ունենում 20-25% դեռահասների մեջ, միջին սրությամբ է ընթանում 50-60%-ի մեջ և մեղմ է ընթանում նորից 20-25%-ի մեջ:

- Դեռահասության ճգնաժամի սուր ընթացքը մեծապես պայ-

մանավորված է նեյրոտիզմի և էքստրավերսիայի բարձր մակարդակներով, խղերիկ, մելանխոխղերիկ և խղերոսանգլինիկ խառնվածքի տիպերով, բնավորության երկու շեշտվածությունների առկայությամբ, բռնկուն շեշտվածությամբ, հնտելեկտի միջինից ցածր մակարդակով:

- Ճգնաժամի միջին ընթացքին նպաստում են բիվերսիան, սանգվոֆլեգմատիկ խառնվածքը, բնավորության երկու շեշտվածությունը, հնտելեկտի միջին մակարդակը:

- Ճգնաժամի մեղմ ընթացքին բնորոշ է բնավորության մեկ շեշտվածությունը, տագնապայնության բարձր մակարդակը, միջին մակարդակի հնտելեկտը:

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF ADOLESCENT CRISIS

*ARAMYAN L. R., MAKICHYAN S. A., ARZUMANYAN N. V.
ASPU after Kh Abovyan, Yerevan, Armenia*

ABSTRACT

One of the most crucial areas of personality development is adolescence, which is accompanied by a variety of crises and severity. The latter are explained by the end of social development rather than sexual, general physical and mental development. As a result of such an age-old development of teenagers, there are a number of needs that can not be met because of the relative delay in social development. In this context, three levels of adolescence crisis are characterized by mild, acute and moderate severity, with which the socio-psychological peculiarities of the adolescent behavior are conditioned.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Խուրդյան Ս. Ս., Անձի զարգացման ճգնաժամային տարիքները, Եր. Զանգակ-97, 2004. 256 էջ:
2. Базыма Б. А., Цвет и психика. Монография. ХГАК. Харьков, 2001. 172 с.
3. Божович Л. И., Проблемы формирования личности. Избр. Психол. Труды. Воронеж, КАП, 1995, 352 с.
4. Кон И. С., Психология ранней юности. М., «Просвещение», 1989, 255 с.
5. Тайсон Ф., Тайсон Р., Психоаналитические теории развития. Екатеринбург: Деловая книга, 1998, 528 с.

ՀՀ ՄԱՐԶԻԿՆԵՐԻ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ԵՎ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Բարխուդարյան Ա. Ա.

ՀՊՏՀ քոլեջի դասախոս, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *Մարզիկների պատրաստություն, հոգեբանական խնդիրներ, հոգեբանական բնութագիր, հոգեբանական ազդեցություն:*

Ուսումնասիրելով և վերլուծելով վերջին 10-20 տարվա սպորտային պատրաստության գործընթացի արդյունավետության պատճառները առաջատար համաշխարհային պետությունների բարձր նվաճումների սպորտում՝ ակնհայտ է դառնում, որ կիրառվում է համակարգային մոտեցում: Այդ համակարգը ստեղծվում է տարբեր նորագույն տեխնոլոգիաների ինտեգրացման շնորհիվ: Ինտեգրացված և բազմաֆունկցիոնալ համակարգի մեջ իր կարևորագույն և առանձնահատուկ տեղն է զբաղեցնում հոգեբանական ծառայությունը: Ելնելով այս հանգամանքից՝ նպատակահարմար ենք գտնում մարզիկների պատրաստության գործընթացի իրականացման համար կիրառել համակարգային հոգեբանական և հոգեֆիզիոլոգիական նորարարական մեթոդներ:

Աշխատանքի նպատակն է հոգեբանական աջակցության ունիվերսալ համակարգի ձևավորման միջոցների և բաղկացուցիչ մասերի դիտարկումը, որը հնարավորություն կտա բացահայտել և հաղթահարել մարզիկների առկա հոգեբանական խնդիրները՝ ապահովելով նրանց բարձր և կայուն հոգեբանական պատրաստվածությունը, որն իր հերթին նոր, ժամանակակից որակ կտա ՀՀ սպորտային պատրաստության գործընթացին:

Մարզիկների հոգեբանական պատրաստության գործընթացը նպատակահարմար ենք համարում իրականացնել հետևյալ փուլերով.

Ա. Ախտորոշման փուլ, որն իր մեջ ներառում է.

1. Հոգեբանական թեստավորում
2. Գործիքային հոգեֆիզիոլոգիական հետազոտում
3. Կլինիկական հոգեբանության մեթոդների կիրառում
4. Ստացված չափանիշների ինտեգրացում
5. Մարզիկի ամբողջական ամփոփիչ հոգեբանական բնութագրի կազմում

Բ. Բնութագրի բազմակողմանի հոգեբանական վերլուծություն և ազդեցության նպատակային մեթոդների ընտրություն:

Գ. Ընտրված մեթոդների կիրառում:

Հոգեբանության ժամանակակից օբյեկտիվ գործիքային մեթոդների և հոգեբանական ազդեցության հնարքների կիրառումը հնարավորություն կտա ապահովել մարզիկների բարենպաստ և կայուն ֆունկցիոնալ վիճակը, որը կհամապատասխանի համաշխարհային կարևորագույն մրցումներում բարձր արդյունքներ նվաճելու պահանջներին: Սույն մոտեցումը արդիական է և իր մեջ պարունակում է նորարական լուծում, որովհետև իրենից ներկայացնում է ամբողջական համակարգ, որը թույլ կտա բարձր մակարդակով ապահովել մարզիկների հոգեբանական պատրաստությունը:

WAYS TO REVEAL AND OVERCOME ARMENIAN ATHLET'S PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

BARKHUDARYAN A. A.

Lecturer at ASUE College, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article considers a universal systematic approach to psychological support of Armenian athletes, which application will enable

to discover and overcome existing psychological problems of athletes. It will provide a high and stable level of psychological readiness, which, in its turn, will give a new quality to the sporting process of Armenian athletes.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Платонов В. Н., Спорт высших достижений и подготовка национальных команд к Олимпийским играм: отечественный и зарубежный опыт: история и современность / В. Н. Платонов. – Москва: Советский спорт, 2010. – 309 с.

**ԱՖԵԿՏԻՎ ԽԱՆԳԱՐՈՒՄՆԵՐԻ՝ ԷԿՁՈԳԵՆ ԴԵՊՐԵՍԻԱՅԻ
(ԸՆԿՃԱԽՏԻ) ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴԻՖԵՐԵՆՑԻԱԼ
ԴԻԱԳՆՈՍՏԻԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

Քեջանյան Ա. Տ.

Խ. Արսլյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. դեպրեսիա, հուզական խանգարումներ, ախտանշաններ, ախտապարճառածագումնաբանություն (էթիոլոգաթոզենտրիկա):

Ըստ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալների, դեպրեսիան համարվում է ամենատարածված հոգեախտաբանական խանգարումներից մեկը: Բացի այդ՝ դեպրեսիվ վիճակների 40%-ը (ըստ ԱՀԿ-ի) չի ախտորոշվում ժամանակին, քանի որ աֆեկտիվ ախտահարումները հաճախ արտահայտվում են սոմատովեգետատիվ և ներոզանման ախտանշաններով և հետազոտվում են լայն պրոֆիլի բժիշկների կողմից: Չստանալով համապատասխան նեղ մասնագիտական աջակցություն՝ հիվանդությունը անցնում է տևականացման փուլ՝ իր բոլոր հետևանքներով: Օրինակ՝ մեր ծառայություն («Ապագա» հոգեբանական ծառայության կենտրոն) դիմած այցելուների ընդամենը 23%-ն է բժիշկների մոտ հետազոտվելուց անմիջապես հետո ուղղորդվել հոգեթերապևտի մոտ: 59%-ը դիմել է մեզ երկարատև (3 - 6 ամիս) անարդյունավետ բուժում ստանալուց հետո: Անհրաժեշտ է նշել, որ առկա է ընկճախտվ տառապող անձանց մի ստվար զանգված, որը դուրս է մնում բուժման գործընթացից և ընդհանրապես հաշվառված չէ որևէ տեղ: Ամենավտանգավորն այն է, որ չախտորոշված և չբուժված դեպրեսիվ խանգարումները կարող են սուլիցիդալ փորձերի ու ինքնասպանությունների պատճառ դառնալ: Ըստ նույն առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության

յան տվյալների՝ բնակչության 4-5%-ը տառապում է տարբեր տիպի դեպրեսիաներից, ընդ որում, տվյալ հիվանդությամբ հիվանդանալու հավանականությունը կազմում է 20%: Հիվանդների 15%-ը հակված է ինքնասպանության: Կատարված ինքնասպանությունների պատճառների շուրջ 60%-ը կազմում են դեպրեսիաները: Այսպիսով՝ մահացության աստիճանը դեպրեսիաներից երկրորդ տեղն է գրավում հիվանդությունների շարքում՝ առաջ անցնելով քաղցկեղածին հիվանդություններից և շատ չնչին զիջելով սիրտ-անոթային ախտահարումներին:

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել հուզական խանգարումների ախտապատճառաձագումնաբանական (էթիոպաթոգենետիկական) և կլինիկական տարբեր նկարագրությունները: Սա կօգնի լայն ոլորտի բժիշկներին, հոգեբաններին և հոգեբույժներին ավելի ճշգրիտ մոտեցում ցուցաբերել աֆեկտիվ հոգեախտաբանական խանգարումներին: Ներկայումս դեպրեսիաների դասակարգման (DSM 10) հիմք են դիտվում խանգարման բնույթը, ընթացքը և համախտանիշային ներկայացվածությունը: Ըստ ծագումնաբանության՝ դեպրեսիվ խանգարումները բաժանվում են երեք խմբերի՝ էկզոգեն կամ հոգեծին, սոմատոգեն և էնդոգեն:

Էկզոգեն դեպրեսիան հոգեկանի պատասխանն է արտաքին միջավայրի հոգեվնաս ազդակներին: Այլ կերպ կոչվում է նաև ռեակտիվ դեպրեսիա (հակազդունակ ընկճախտ). հոգեկանի պատասխանն է արտաքին միջավայրի սթրեսածին ազդակներին: Դեպրեսիվ հակազդումների հիմքում մասնավորապես նկատելի են կարճատև կամ տևական սթրեսների ազդեցությունը, խաթարված միջանձնային հարաբերությունները, ընտանեկան, աշխատանքային կոնֆլիկտները, հարազատի մահը և այլն:

Սոմատոգեն դեպրեսիաները (երկրորդային, սիմպտոմատիկ) առաջանում են հիվանդությունների հետևանքով (գանգոլեդային վնասվածք, հետինտոկսիկացիոն, հետինֆեկցիոն վիճակներ, բորբոքային պրոցեսներ, սոմատիկ ախտահարումներ և այլն):

Էկզոգեն դեպրեսիայի ծագումնաբանությունը բարդ է և ամբողջովին չուսումնասիրված: Հոգեկան աֆեկտիվ խանգարումները կրում են երկբևեռ և բազմաբևեռ բնույթ (մանիակալ-դեպրեսիվ փսիխոզ), տրամադրության տևական խանգարումները (դիստիմիա, ցիկլոտոմիա, ինվոյուցիոն մելանխոլիա) պատկանում են բազմագործոնային հուզական խանգարումներին, այսպես կոչված, նախատրամադրվածության հիվանդություններին [1, էջ 215-216]: Այս դրսևորումների հիմքում անշուշտ կարևոր դեր ունի ծագումնաբանական գործոնը. ենթակեղևային վեգետատիվ-էնդոկրին կարգավորիչ համակարգի անոմալիա ժառանգաբար փոխանցման հետևանքով առաջանում է անձի հարմարման հնարավորությունների իջեցում [2, էջ 45]: Ըստ վերջին տարիների հետազոտությունների, ուղեղի գործառնական համակարգն ունի ժառանգական նախատրամադրվածության բարձր ընկալունակություն սթրեսի նկատմամբ [1, էջ 215-276]:

Ըստ կլինիկական նկարագրության՝ դեպրեսիաները կարող ենք բաժանել երկու խմբի՝ պարզ և բարդ: Պարզ դեպրեսիաների խմբին են պատկանում վեց հիմնական համախտանիշային տիպերը՝ մելանխոլիկ, տագնապային, ասթենիկ, ադինամիկ, ապատիկ և դիսֆորիկ: Բարդ դեպրեսիաների կառուցվածքում նկատելի են սինեստոպիստոնդրիկ համախտանիշը, ինչպես նաև դեպրեսիվ համախտանիշը՝ ներառված պատրանքներով, զառանցանքներով և կատատոնիկ խանգարումներով [3, էջ 156-180]:

Եթե փորձենք ներկայացնել մեր ծառայության վիճակագրությունը խնդր առարկայի վերաբերյալ, ապա այն հետևյալն է՝ դեպրեսիայի համախտանիշով դիմող այցելուների 62 %-ի դեպքում առկա են էկզոգեն դեպրեսիաները, 21 %-ի՝ սոմատոգեն և 7 %-ի դեպքում՝ էնդոգեն: Էկզոգեն դեպրեսիաներով տառապող անձանց 10 %-ը ուղղորդվել է բժիշկների կողմից, էնդոգեն դեպրեսիայի դեպքում ուղղորդումը բժիշկների կողմից կազմում է 13 %: Էնդոգեն դեպրեսիայի դեպքում այցելուների 92 %-ը կամ հաշվառված է, կամ բուժվում է հոգեբույժների մոտ, 8 %-ը ինչ-որ կերպ փորձում է թաքցնել իր անամ-

նեստիկ տվյալները նախկինում բուժում ստանալու վերաբերյալ:

Այսպիսով, դեպրեսիան տրամադրության դրսևորման այն ձևն է, որի ժամանակ տեղի է ունենում խզում հուզական վիճակի և իրականության միջև, տրամադրության, ինքնազգացողության անկումից բացի, դիտվում են ուշադրության անկայունություն, մտածողության, շարժումների դանդաղում (արգելակում), ինքնագնահատականի, ինքնավստահության, հետաքրքրության անկում, հյուժվածություն, հոռետեսություն, քնի խանգարում: Առաջանում է մեղքի և մեղավորության զգացում, որը կարող է անգամ ինքնասպանության հանգեցնել: Դեպրեսիան ավելին է քան տրամադրության ժամանակավոր անկումը, մռայլ վիճակը, ցավի և կորստի զգացումը: Հոգեբուժության մեջ նման վիճակները ընդունված է անվանել որպես հարմարակման խանգարումներ: Այն ամենը, ինչ առողջ մարդը սովորաբար ընկալում է դրականորեն՝ ուրախություն, վստահություն ու հույս ապրելով, դեպրեսիայով տառապող անձի համար այդ ամենն ընկալվում ու վերապրվում է ճիշտ հակառակ ձևով: Ամբողջ աշխարհը նրա համար մթապատ է և գորշ: Մեծ հաշվով տրամադրությունն անհատի հակազդեցությունն է արտաքին միջավայրի ազդակներին: Տրամադրության միջոցով օրգանիզմը տեղեկանում է, թե ինչ իրավիճակում է հայտնվել անձը: Եթե անհատը ապրում է դրական հույզեր, ապա նրա համար ամեն ինչ լավ է. արտաքին գործոնները հիմնականում բավարարում են իր պահանջմունքները: Եթե բացասական հույզերն են տիրում անհատին, ուրեմն հակառակն է. պահանջմունքները չեն բավարարվել: Տրամադրությունը հոգեկան գործընթացների հուզական ֆոնն է, իսկ հույզը անհատին տրված է որպես բացասական և անբարենպաստ իրավիճակներից ելք գտնելու ազդակ: Այդ իսկ պատճառով բացասական հույզը անհատին դրդում է գործելու, խոչընդոտը հաղթահարելու և վերապրելու հաղթանակի բերկրանքը: Նույնը չի կարելի ասել դեպրեսիայի դեպքում: Այստեղ ամեն ինչ այլ է: Անորոշությունը, անտարբերությունը, հուսալքությունը ոչ միայն ի մի չեն բերում անհատի հնարավորությունները՝ դրդում գործելու, ի-

րավիճակից ելք գտնելու, այլև հակառակը, «կաթվածահար» են ա-
նում ամբողջ օրգանիզմը:

Այսպիսով, չնայած տրամադրության անկումը դեպրեսիայի հիմ-
նական ախտանիշն է, իրականում դեպրեսիան չի կարելի համարել
զուտ տրամադրության անկում:

Ինչո՞վ է պայմանավորված դեպրեսիաների կտրուկ աճը:

«Անշուշտ, մեր կյանքի պայմանները գնալով լավանում են, ապրելը՝
դառնում ավելի դյուրին: **Դյուրին, սակայն ոչ ուրախ:** Հարց է ծա-
գում. ո՞րն է այս առեղծվածի հիմքը»: Դեպրեսիայի կտրուկ աճը ո-
սումնասիրողները դա պայմանավորում են երեք հիմնական պատ-
ճառներով.

✓ տևական տեղեկատվական սթրեսների և այլ ցնցումնաձին
գործոնների աճով,

✓ ժառանգականության (գենետիկ) նախատրամադրվածությ-
յամբ,

✓ բարօրությամբ (благополучие)՝ կյանքի որակի լավացմամբ:

**Տևական տեղեկատվական սթրեսի և այլ ցնցումնաձին գոր-
ծոնների ազդեցությունը:** Գաղտնիք չէ, որ մեր ուղեղի հնարավո-
րությունները շատ մեծ են, սակայն՝սահմանափակ: Գերբեռնվելով
տեղեկատվական «աղբով» և ցնցումնաձին այլ գործոններով, չկարո-
ղանալով «մարսել»՝ ուղեղը սկսում է պաշտպանվել՝ անցնելով հոգե-
բանական ցնցման փուլերով (հակազդումից, հարմարումից մինչև
հյուծվածություն), դառնում «անմեղսունակ»՝ իրավիճակի համարժեք
գիտակցմանն ու համապատասխան վարքի դրսևորմանն անկարող:
Գերլարվածությանը հաջորդում է «արգելակումը»՝ մղելով անձին
ինքնամփոփության, միայնակության, հետազայում՝ ընկճախտի [6,
էջ 53-58]:

**Ժառանգականության դերը դեպրեսիայի զարգացման գոր-
ծում:** Հնարավոր չէ թերագնահատել կենսաբանության, ավելի ճիշտ՝
ժառանգականության դերը դեպրեսիաների աճի գործում: Գիտությ-
յան, արդյունաբերության և արտադրության զարգացումը խոչընդոտ

է բնության բնական գործընթացներին և ընտրությանը, որն էլ իր հերթին ավելացնում է հիվանդությունների ժառանգական նախատրամադրվածությունը՝ ավելացնելով գենոֆոնդում «ոչ բարենպաստ գեների» առկայությունը:

Բարորությունը: Որքան էլ տարօրինակ է, բարորությունը դեպրեսիաների առաջացման կարևոր պայմաններից է: Մեր նախնիները զբաղված էին մեկ գործով, լուծում էին մեկ խնդիր՝ գոյատևման խնդիրը, ինչի նպատակով է ստեղծվել մեր ուղեղը, այդ նպատակին է հարմարված այն: Իրական վտանգների բացակայությունը լուրջ խնդիր է մեր ինքնապաշտպանական բնագրի համար: Այդ պատճառով անհրաժեշտություն է առաջանում նոր խնդիրներ ու վտանգներ «հորինելը» [4, էջ 27-39]: Իսկապես, ինչպես օտարերկրյա, այնպես էլ հայրենական հետազոտողները և մեր ուսումնասիրությունները հաստատում են այս դրույթի իսկությունը: Ապացուցված է, որ դեպրեսիայով հիվանդանալու հաճախականությունը կախված չէ կյանքի որակի «օբյեկտիվ» ցուցանիշներից: Մեր ծառայություն դիմող անձանց 62 %-ի դեպքում կյանքի որակի «օբյեկտիվ» ցուցանիշները տատանվում են միջինից բարձր ցուցիչների սահմանում, 48 %-ի դեպքում այդ ցուցիչները բավականին բարձր են:

Դեպրեսիայի ճանաչման համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հետևյալ դրսևորումներին.

ա) հիմնական ախտանշաններ՝ տրամադրության անկում երկու շաբաթ անընդմեջ, սեփական հետաքրքրություններից և գործունեությունից հաճույք ստանալու կայուն բացակայություն, ընդհանուր թուլություն, հյուծվածություն, սևեռուն մտքեր մահվան վերաբերյալ (մտքեր ինքնասպանության մասին, ինքնասպանության փորձ կամ ծրագրում), մեղքի, մեղավորության զգացողություն և ինքնավնասման մտքեր,

բ) երկրորդային ախտանիշներ՝ աշխատունակության, ուշադրության անկում, ինքնագնահատականի իջեցում, անինքնավստահություն, ապագայի նկատմամբ մոայլ, հոռետեսական մտքեր, քնի և

ախորժակի խանգարումներ, քաշի անկում (ընդհանուր քաշի 5%-ից ավելին) [5, էջ 9]:

Փորձառու մասնագետը կարող է որոշել դեպրեսիայի առկայությունը հիվանդի մոտ գրեթե առաջին հայացքից: Այցելուի բնորոշ հայացքը, մարմնի դիրքը, միալար խոսքը, ոչ վերբալ հաղորդակցման հնարավորությունների սակավությունը, անվստահությունը, կասկածամտությունը, անհանգստությունը, տագնապայնության բարձր աստիճանը, երբեմն էլ անտեղի անհանգստությունը պետք է մասնագետին մղի այն մտքին, որ հնարավոր է՝ այցելուն ունի հուզական խանգարում, և ուղղորդի նրան մասնագիտական բուժման:

Կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է ավելի լայն տեղեկատվություն ապահովել տարբեր մասնագետներին դեպրեսիայի էթիոպաթոգենետիկ մեխանիզմների, կլինիկական դրսևորումների վերաբերյալ, իրականացնել սկրինինգ հետազոտություններ բնակչության լայն շրջանում՝ այցելուների համապատասխան ուղղորդումն ու բուժումը արդյունավետ կազմակերպելու համար:

EXOGENOUS DEPRESSION PREVALENCE, DIFFERENTIAL DIAGNOSIS AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT ISSUES OF AFFECTIVE DISTURBANCE IN ARMENIA

BEJANYAN A. T.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article presents issues related to emotional disorders, particularly exogenous depression prevalence, etiopathogenetic and clinical description, differential diagnosis in Armenia. Under current conditions, emotional distress recognition and referral to narrow

specialists, the application of appropriate psychological methods and procedures will provide a person's psychological protection, consistency and improvement of life quality. Reflecting on emotional disturbances of a person, particularly the exogenous depression prevalence, an article suggests estimation that higher is the awareness of the wide range of health care providers about the clinical manifestations of depression etiopathogenetic mechanisms and screening surveys are carried out in wider range of populations, the more is the effectiveness of the prophylactic and therapeutic activities among the population for reduction of emotional disorders.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Анохин К.В., Молекулярно-генетические предпосылки системогенеза поведенческих актов // Теория системогенеза / Под ред. К.В.Судакова. М.: Горизонт, 1997. С. 215–276.
2. Божович Е. Д., «Психологические особенности развития личности подростка». Брошюра - М.: Знание, 1979. Стр. 45.
3. Бунькова К., «Депрессии и неврозы» Издательство ГЭОТАР-Медиа 2011 Серия: Библиотека врача-специалиста. Стр. 156-180.
4. Курпатов А., «5 наболевших вопросов. Психология большого города» Издательство Знание, 2012. Стр. 27-39.
5. Сандра Салмас «Депрессия. Вопросы и ответы» Изд. КРОН-ПРЕСС. Москва 1998.
6. Судаков К. В. Биологические мотивации в системной организации функций мозга // Журнал невролог. и психиатрии им. С. С. Корсакова. 1998. Т. 98. № 2. С. 53–58.

ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱՅԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԱՅՅԵԼՈՒԻ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Գրիգորյան Ն. Գ.

Խ. Արոլյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *Մոտիվացիայի մակարդակ, հոգեթերապիա, հոգեթերապիայի արդյունավետություն:*

Հոգեթերապիայում այցելուի մոտիվացիայի խնդիրը զբաղեցնում է կենտրոնական դիրք՝ լինելով դրական և երկարատև ազդեցության նախապայման [1]: Այն հոգեթերապիայի արդյունավետությանը նպաստող ոչ յուրահատուկ գործոններից մեկն է, որի հիմնախնդիրն արժարժվել է հոգեթերապիայի պատմական զարգացմանը զուգընթաց [1, 3]: Դեռևս Զ. Ֆրոյդը նշում էր այցելուի բուժման մոտիվացիայի խնդիրների հիմքում ընկած այնպիսի գործոնի մասին, ինչպիսին է պահանջմունքային լարվածության և պայմանական հոգեկան հավասարակշռության հիման վրա գործող առաջնային ու երկրորդային «շահերի» միջև ծագող կոնֆլիկտը: Վերջինիս լուծման ելքով էր մեկնաբանվում այցելուի կողմից բուժման ընթացքում դրսևորվող մոտիվացիայի բնույթը [5]: Ներկայումս հիվանդության երկրորդային «շահը» դիտարկվում է որպես գիտակցվող և արտաքինից խրախուսվող երևույթ [9]:

Էքզիստենցիալ և հումանիստական հոգեթերապևտիկ ուղղություններում այցելուի մոտիվացիան ուղղակիորեն կապվում է ազատ կամքի, ինքնաիրացման և դեպի իդեալ «Ես»-կերպարը մարդու բնածին ձգտման հետ: Որպես այցելուի դիմադրության առաջացման պատճառ, նշվում է համապատասխան պայմանների բացակայությունը [1, 15]: Մասնավորապես, Կ. Ռոջերսը կարևորում էր թերապիայի արդյունավետության երեք պայմաններ (էմպատիկ հասկացում, հարգանք և անկեղծություն), որոնց ապահովման դեպքում բա-

ցառվում էր հետագա փոփոխությունների բացակայությունը [11]:

Կոգնիտիվ թերապիայում այցելուի մոտիվացված լինելը դիտարկվում է հոգեթերապևտի հետ համագործակցության և համաձայնության գործընթացում: Ա. Բեկը, այցելուի կողմից քիչ ադապտիվ կոգնիցիաների բացահայտման և հետագոտման գործում ևս կարևորում էր թերապևտիկ պայմանների դրական ազդեցությունը [2]: Չնայած կոգնիտիվ թերապիայում կիրառվող մեթոդների դիրեկտիվ բնույթին՝ թերապևտի դիրեկտիվ ոճը չի խրախուսվում դիմադրող այցելուների հետ աշխատանքում: Որպես թերապիայի արդյունավետությանը նպաստող գործոն, նշվում է այցելուի ինքնուրույնությունը, նրա՝ հոգեթերապևտիկ գործընթացի և նպատակի հետ նույնականանալը, ինչն էլ, իր հերթին, ապահովում է բուժման մոտիվացիան [2, 47-52]:

Ժամանակակից հետազոտողները այցելուի մոտիվացիան դիտարկում են որպես դինամիկ կոնցեպցիա: Մասնավորապես, տրանստեսական մոդելի շրջանակում (Ջ. Օ. Պրոհասկա, Դիքլեմենթ, Նորքոուս) տրվում է վարքային փոփոխության պատրաստակամության և մոտիվացիայի փուլային կոնտինուումի ինտեգրատիվ մոդել (The Stages of Change Model), որտեղ այցելուի մոտիվացիան ենթարկվում է որոշակի փուլայնության՝ տարբեր դրսևորումներով [7, 15]: Այցելուի մոտիվացիայի դինամիկ բնութագրերի մասին խոսվում է նաև Ռ. Ռայանի և Է. Դեսիի կողմից տրված ինքնադետերմինացիայի տեսության (Self-determination theory) մեջ, որտեղ մոտիվացիան կարող է թերապիայի ընթացքում մի տեսակից մյուսին անցնել, կախված իրավիճակային ներգործությունից՝ ապահովելով ինքնադետերմինացվածության կամ մոտիվացիայի կոնտինուում [13]:

Այցելուի մոտիվացիոն խնդիրների մեկնաբանության մեջ ևս տեսություններն ունեն նմանություններ. տրանստեսական մոդելի մեջ, որպես մոտիվացիոն խնդիր, նշվում է վարքային փոփոխությունների և մոտիվացիայի առաջին երեք (նախնական մտորում, մտորում, նախապատրաստում) և վերջին երկու (գործողություն և պահ-

պանում) փուլերի միջև հնարավոր խզումը [15]: Թերևս, այս փուլերի անցման ժամանակ էլ ի հայտ են գալիս մոտիվացիոն խնդիրները: Ինքնադետերմինացիայի տեսության մեջ ևս մոտիվացիոն խնդիրներն արտահայտվում են որոշակի մակարդակներում (մոտիվացիայի՝ արտաքին (external), ներքնայնացված կարգավորման (introjected regulation) և ամոտիվացիայի (amotivation) տեսակներում)՝ պայմանավորված վարքի կարգավորման արտաքին վերահսկողությամբ, տազնապի, մեղքի զգացմամբ, ցածր ինքնագնահատականից բխող հույզերի կողմից ճնշմամբ, սեփական գործողության ու արդյունքի միջև կապի խզվածությամբ, ինքնավերահսկողության պակասով, անօգնականության զգացմամբ, սեփական վարքի պատճառականության ոչ հստակ գիտակցմամբ, իրական նպատակի բացակայությամբ և թերապիայի անօգտակարության մեջ համոզվածությամբ [13, 14]:

Մինչբուժական փուլում այցելուի մոտ խնդրի լուծման ներքին մոտիվացիայի ձևավորման նպատակով Մ. Միլլերի և Ս. Ռոլլնիկի կողմից առաջարկվել է մոտիվացիոն ինտերվյուի մեթոդը (MI), որտեղ առաջնայնությունը տրվում է թերապևտի ուղեկցմամբ այցելուի ամբիվալենտության զգացման հաղթահարմանը [10]:

Հիմնախնդրով զբաղվող ռուս հետազոտողները ևս կարևորում են մոտիվացիայի դինամիկ կողմը՝ ներքին մոտիվացիայի ձևավորման գործընթացը [6, 4]: Վ. Մ. Յալտոնսկին, առանձնացնելով բուժման մոտիվացիայի երեք մակարդակներ (բացասական (I), ամբիվալենտ, անկայուն (II) և դրական (III)), որպես բուժման ընթացքը կանխատեսող չափորոշիչ, նշում է մոտիվացիայի կառուցվածքը՝ առանձնացնելով արժեքա-իմաստային, կոգնիտիվ, հուզական և վարքային բաղադրիչները [6]: Ըստ հեղինակի, մոտիվացիոն խնդիրները կարող են ի հայտ գալ յուրաքանչյուր բաղադրիչում, որոնք տարբեր մակարդակներում դրսևորվում են բովանդակային տարբերություններով՝ կապված խնդրի մեթոման, ամբիվալենտության զգացման, ներանձնային կոնֆլիտների, բուժման իմաստի, սպասելիքների բացակայության և այլնի հետ [6]: Գ. Յու. Մարտյանովան այցելուի մոտի-

վացիայի դինամիկ կողմը նկարագրում է որպես հեռանկարային մոտիվացիայի ձևավորման գործընթաց: Հեղինակը նշում է այցելուի՝ թերապիայի դիմելու և հետագա բուժումը շարունակելու մոտիվացիաների տարբերությունների մասին՝ պայմանավորելով թերապիայի դիմելը մոտիվացիայի բովանդակությամբ և ինտենսիվությամբ, իսկ հեռանկարը հանդես է գալիս որպես բուժման ընթացքում անձնային աճ գրանցելուն ուղղված ինքնամոտիվացված վիճակ [4]:

Այցելուի մոտիվացիայի վերաբերյալ ուսումնասիրություններում առավելապես կարևորվում են ներքին մոտիվացիայի և թերապիայի արդյունավետության կապը, դրանում այցելուի ինքնավարության և թերապևտիկ գործընթացին մասնակցության ազատ ընտրությունը [7, 10, 11, 12, 14], ինչպես նաև այցելուի մոտիվացիայի վրա ազդող երկու տիպի (անձնային և համատեքստային) գործոնները [3, 4, 16, 17]: Այսպես, Ե. Ա. Կոլտոլիշիկովան, անդրադառնալով մոտիվացիայի վրա ազդող գործոնների վերաբերյալ տարբեր հեղինակների մեկնաբանություններին, նշում է այցելուի հուզական լարվածության (դիսթրես), հոգեթերապիայի մասին տեղեկացվածության աստիճանի, թերապևտիկ սպասումների, խանգարման ինտենսիվության, ձևի և դեֆենսիվության, ինչպես նաև հոգեթերապևտիկ հարաբերությունների բնույթի, հոգեթերապևտի սպասումների, դիրքորոշումների և անձնային որակների մասին [3]:

«Դժվար» այցելուների հետ տարվող հետազոտությունների արդյունքում Է. Դաուդը և Դ. Սանդերսը այցելուի մոտիվացիայում կարևորում են խնդրի՝ ես-կոնցեպցիայի ինտեգրատիվ մաս լինելու (անգլ.՝ego-syntonic) կամ չլինելու (անգլ.՝ego-dystonic) հետ կապված դիսթրեսը [8]: Հետազոտողները էգո-սինթոնիկ և էգո-դիսթոնիկ խնդիրները ներկայացնում են այցելուի ռեակտիվության մակարդակի հետ կապի մեջ: Մոտիվացիոն խնդիրներն առավելապես դիտարկվում են էգո-սինթոնիկ և բարձր կամ չափազանց բարձր ռեակտիվության կապերում՝ նշելով դրանցում խնդիրները «Ես»-կերպարից առանձնացնելու անհրաժեշտության մասին [8]: Փաստորեն,

մոտիվացիայի դինամիկան տվյալ հետազոտության մեջ դրսևորվում է խնդրի էգո-սինթոնիկ տեսակից էգո-դիսթոնիկի անցման գործընթացում:

Դ. Թողդը և Ֆ. Դինը, ուսումնասիրելով այցելուների՝ թերապիան դադարեցնելու պատճառները, Պեկարիկի կողմից տրված երեք խումբ պատճառներին (խնդրի բարելավում, բուժման հետ կապված դժգոհություն, արտաքին խոչընդոտներ) ավելացնում են այցելուի հուզական և վարքային կողմերը՝ նշելով դրանց հիմքում ընկած դիմադրության և մոտիվացիայի պակասի մասին [16]: Ս. Լ. Բրոդսկին ևս որպես հոգեթերապիայի խոչընդոտ նշում է մոտիվացիայի պակասը՝ կապված խնդրի ձևակերպման, բացասական սպասելիքների, թերապևտի կողմից վերահսկողության, այցելուի ռիզիկոյան, ռեակտիվության, խնդիրների հաղթահարման ոճի (coping style) ոչ ճկունության, ինքնագնահատականին ուղղված սպառնալիքի, կարգավիճակի փոփոխության, միջանձնային խնդիրների, խարանավորման, ամոթի, մեղքի զգացման, թերապևտի անձի հանդեպ ունեցած վախի և այլնի հետ [17]: Կ. Բոհարթը այցելուի մոտիվացիայի հարցում կարևորում է այցի պատճառը (ներքին ընտրություն, արտաքին ճնշում), այցելուի տեսակետը խնդրի վերաբերյալ, պիտակավորման հետ կապված անհանգստությունները և իր համար օգտակար բուժման տեսակի մասին պատկերացումը [7]:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ հոգեթերապիայի արդյունավետության մեջ այցելուի մոտիվացիայի խնդիրները պայմանավորված են մոտիվացիայի տարբեր մակարդակների բովանդակությունից բխող՝աֆեկտիվ և կոգնիտիվ ոլորտներին առնչվող երկու խումբ խնդիրների հետ: Հոգեթերապիայում մոտիվացիան դիտարկվում է որպես դինամիկ երևույթ, որն ապահովվում է այդ երկու խումբ խնդիրների լուծման փուլայնությամբ, մասնավորապես՝ փոփոխությունների նկատմամբ մոտիվացիայի արտաքին տեսակից ներքինին անցման գործընթացի հաջողությամբ:

CLIENT MOTIVATION PROBLEMS IN THE EFFECTIVENESS OF PSYCHOTHERAPY

GRIGORYAN N. G.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article presents problems related to different levels of client's motivation, as well as their impact on the effectiveness of psychotherapy. Besides, characteristics of motivation dynamics, which are based on the stages of solutions to the client's motivation problems, are presented.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Александров А. А., Интегративная психотерапия. — СПб.: Питер, 2009. — 352 с.
2. Бек А., Фримен А., Когнитивная психотерапия расстройств личности. Питер 2019. 448 с.
3. Колотильщикова Е. А., Психотерапия невротических расстройств: психологические факторы и механизмы Вестник психиатрии и психологии Чувашии. 2015. Т. 11, № 2.
4. Мартянова Г. Ю., Особенности регуляторной активности субъекта в трудной жизненной ситуации // Актуальные проблемы психологического знания. 2013. № 3 (28). С. 27–39.
5. Фрейд З., Введение в психоанализ: Лекции / Авторы очерка о Фрейде Ф.В. Бассин и М. Г. Ярошевский. - М., Наука, 1989. 456 с. Серия "Классики науки".
6. Ялтонский В. М., Теоретическая модель мотивации к лечению зависимости от психоактивных веществ // Вопросы наркологии. - 2009. - №6. - С. 68-76.
7. Bohart A. C. and Wade A. G., The Client in psychotherapy: Lambert с 07.tex V1 - 10/03/2012.

8. Dowd E. T., Sanders D., Resistance, Reactance, and the Difficult Client Canadian Journal of Counselling/Revue canadienne de counseling/1994.
9. J. J. van Egmond, The Multiple Meanings of Secondary Gain; The American Journal of Psychoanalysis, Vol. 63, No. 2, June 2003.
10. Miller W. R., & Rollnick S., Motivational interviewing. New York: Guilford Press,2002.
11. Paterson C. H., Involuntary Clients: A Person-centered view In Understanding Psychotherapy: Fifty Years of Client-Centered Theory and Practise. PCCS.1990. 316-320
12. Polaschek D.L.L, (2009). Rehabilitating high-risk offenders: Pre-treatment motivation, therapeutic responsivity, and change. Journal of the New Zealand College of Clinical Psychologists, 19(3), 39-48.
13. Ryan R. M. & Deci E. L., (2000). The «what» and «why» of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11, 227–268.
14. Ryan R. M. and Deci E. L., A Self-Determination Theory Approach to Psychotherapy: The Motivational Basis for Effective Change Copyright 2008 by the Canadian Psychological Association 2008, Vol. 49, No. 3, 186–193
15. Ryan R. M., Lynch M. F., Vansteenkiste M. and Deci E. L., Motivation and Autonomy in Counseling, Psychotherapy, and Behavior Change: A Look at Theory and Practice The Counseling Psychologist XX(X) 1–68 © 2010.
16. Todd D.M., Deane F.P., Bragdon R.A., Client and Therapist Reasons for Termination; A Conceptualization and Preliminary Validation Journal of clinical psychology, Vol. 59(1), 133-147 (2003)
17. Willshire D. & Brodsky S.L., Toward a taxonomy of unwillingness: Initial steps in engaging the unwilling client Department of Psychology, University of Alabama, U.S.A. Published online: 01.09 2009.

**ԱՆԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԳՏԵՎՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ
ՓՈՒԼԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ և ԶՈՒԳԱԿՑՎՈՂ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Գևորգյան Հ. Ա.

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. դատապարտյալներ, անազատություն, հարմարում, ինքնամեղադրում, ինքնահարգանք, վերասոցիալակա-նացում:

Անազատության պայմաններում կալանավորված անձանց և դատապարտյալների հարմարման գործընթացը կարևոր և շատ բարդ շրջան է համարվում՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ հարմարման խաթարումը պատժի հետագա կրման ընթացքում կարող է հանգեցնել որոշակի դժվարությունների:

Համաձայն ՀՀ արդարադատության նախարարի 13. 07. 2016 թ. 279-Ն հրամանի 25-րդ կետի՝ կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու ժամանակ կալանավորված անձանց հետ իրականացվող սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքները կազմակերպվում են երկու փուլով՝ *նախնական և ընթացիկ*: Նախնական փուլը սկսվում է կալանավորված անձին՝ կալանավորվածներին պահելու վայր ընդունելու պահից և ավարտվում կարանտինային բաժանմունքից տեղափոխելով համապատասխան խուց [1]: Իսկ համաձայն **ՀՀ ԱՆ 03. 08. 2006 թ. 1543-Ն ՀՀ Կառավարության որոշման 10-րդ կետի, կալանավորված անձինք** մինչև յոթ օր ժամկետով տեղավորվում են կարանտինային բաժանմունքում, որի ընթացքում իրականացվում են հոգեբանական աշխատանքներ [2]: Մեր կողմից որպես առավել խոցելի խումբ (2011-2017թթ. ընթացքում ՀՀ ԱՆ «Գորիս» ՔԿ հիմնարկում որպես հոգեբանի՝ սեփական դիտարկումները) առանձնացվել են հատկապես կարանտինային բաժանմունքում

գտնվող, առաջին անգամ անազատության մեջ հայտնված անձինք: Ընդհանուր դիտարկումներից, վերլուծությունից այս խմբում ակնհայտորեն նկատվել են հետևյալ հոգեբանական խնդիրները՝ *գերբարձր լարվածություն, անորոշության զգացում, նյարդայնություն, ուժերի լարումով սեփական վարքը վերահսկելու միտում, վախ՝ հիմնականում այլ դատարարությանների հետ հանդիպումից, հանցավոր ենթամշակույթի հետ առեղծվելուց, որն էլ պարճառ է դառնում շփումների սահմանափակման համար*: Քանի որ հատկապես նորեկների համար ՔԿ հիմնարկն ընկալվում է ծայրահեղ պայմաններով և լի սթրեսային գործոններով, ապա հոգեբանական աշխատանքներն այս փուլում ներառում են՝ կալանավորված անձի հիմնարկ ընդունելուց անմիջապես հետո հոգեբանական աշխատանքներ՝ ուղղված սթրեսաձին հոգեվիճակների հաղթահարմանը, հրատապ խնդիրների լուծման ուղղությամբ անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացմանը, խցերում տեղաբաշխելու նպատակով հոգեբանական և այլ առանձնահատկություններով պայմանավորված համատեղելիությունը որոշելը և այլն: Այս առումով տեղին են Ա. Դ. Գլոտոչկինի և Վ. Ֆ. Պիրոժկովի դիտարկումները, որ տեղաբաշխման համար անհրաժեշտ է միաժամանակ հաշվի առնել անձի և՛ հոգեբանական, և՛ քրեաբանական համատեղելիությունը [4, էջ 315]:

Հոգեբանական տեսանկյունից նախնական հարմարման փուլը 1-3 ամիս է տևում, համարվում է ընդհանուր կողմնորոշման փուլ և մշտապես ուղեկցվում մի շարք սթրեսներով: Ազատագրկման պայմաններում գտնվող անձանց ֆիզիոլոգիական, սոցիալական և սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիայի մեխանիզմները հասկանալու համար հայրենական և արտասահմանյան պենիտենցիար հոգեբանության մեջ լայն տարածում է գտել այսպես կոչված *քրեակադարողական սթրես* հասկացությունը, որ իրավական և քրեակատարողական հոգեբանության մեջ դեռ լիովին ուսումնասիրված չէ, հաճախ համարվում է հուզական լարվածության հոմանիշ՝ կապված մեկուսացման պայմանների հետ [5, էջ 107]: Այն սուբյեկտիվ ռեակցիա է,

մեկուսացման մեջ գտնվող անձի հոգեբանական անհանգստությունների համալիր՝ պայմանավորված քրեակատարողական միջավայրում առկա բացասական գործոններով: Որպես կանոն, այն բացասաբար է անդրադառնում ոչ միայն պատիժը կրող անձի առողջության վրա, այլև նպաստում է տարբեր ապակառուցողական գործողությունների դրսևորմանը (ինքնավնասումներ, ինքնասպանություններ, հակաիրավական վարք, կոնֆլիկտներ և այլն):

Ընթացիկ փուլը սկսվում է նախնական փուլի ավարտից հետո և ավարտվում՝ մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելով: Այս փուլում հոգեբանական աշխատանքները ներառում են անհատական ընդունելությունների կազմակերպում, խցերում անձանց միջև կոնֆլիկտային հարաբերությունների կանխարգելմանն ու կարգավորմանն ուղղված աշխատանքներ, առավել բարձր հոգեկան լարվածություն կամ ագրեսիվ վարքի դեպքում հատուկ աշխատանքների իրականացում և այլն: Այս ընթացքում դատապարտյալները ձեռք են բերում ազատագրված անձի համախտանիշ, ինչը նրանց դարձնում է միանման: Սովորաբար այս փուլը ենթադրում է հոգեբանական հարմարման երկրորդ շրջանը, որը սկսվում է 5-6 ամիս հետո և կոչվում կարգավորման, համահարթեցման, արժեքների վերաձևավորման, անհատականացման փուլ, երբ կարգավորվել են մյուս դատապարտյալների հետ հարաբերությունները, անձը լիովին ընդգրկվել է սոցիալական նոր միջավայրում, տվյալ սոցիումում ունի կայուն սոցիալական դեր, առաջացել են նոր հետաքրքրություններ, հաղթահարվել է *գոյության անհմաստության նկրողը*: Հարմարման գործընթացում մեծ նշանակություն ունի կյանքի իմաստի առկայությունը: Վ.Ֆրանկը համարում էր, որ ապագայի վրա կենտրոնացումը հոգևոր աջակցություն է, որը շատ անհրաժեշտ է բանտարկյալների համար, քանի որ միայն հոգևոր աջակցությունը կարող է պաշտպանել մարդուն սոցիալական միջավայրի ուժերի ապակառուցողական գործողություններից [6, էջ 136-144]: Ըստ Վ. Ֆրանկի, դատապարտյալների հակազդումները բանտում կարելի է բաժանել երեք փուլերի՝

շոկային փուլ, ճամբարում (կալանավայրում) երկար մնալու հետևանքով բնավորության փոփոխության փուլ և պարտիզ ազատման փուլ: Նման դասակարգման հանդիպում ենք նաև Ի.Կոենի մոտ: Ըստ հեղինակի, ճամբարում գտնվելու ընթացքում անձը ստիպված է անցնել տարբեր փուլերով՝ թույլ հակազդման փուլ, հարմարման փուլ և անտարբերություն [6, էջ 131-132]: Դասակարգման այս մոդելները մեր համակարգում չեն գործում, քանի որ մեզ մոտ շեշտը դրված է դատապարտյալների ուղղման և վերասոցիալականացման գործընթացի վրա: Հարմարման խաթարումն այս փուլում հանգեցնում է՝ կասկածամտության, մերժողականության, վիրավորանքի, մեկուսացման, միկրոմիջավայրի կողմից մերժման, որը երբեմն ուղեկցվում է խմբից խումբ տեղափոխումով:

Երրորդ փուլը դատապարտյալի հարմարման ավարտի փուլն է, կամ պատժից ազատման փուլը, որի ընթացքում մշակվում են ապագայի հետ կապված ծրագրեր, ձեռնարկվում քայլեր՝ խաթարված հարաբերությունների, կապերի վերականգնման համար, իրենց առջև դնում են նոր նպատակներ, փորձում փնտրել դրանց հասնելու միջոցներ: Այստեղ նաև առաջանում է վախ՝ ազատվելուց հետո նոր միջավայրին հարմարվել չկարողանալու, ընտանիքի կողմից չնդունվելու, պլանների չիրականանալու:

Հարկ է նշել, որ դատապարտված անձինք հարմարվում են սոցիալական մեկուսացման պայմաններին ադեկվատ կամ ոչ ադեկվատ ձևով: Դեզադապտիվ վարքին են դասվում Ա. Դ. Գլոտոչկինի և Վ. Ֆ. Պիրոժկովի ներկայացրած ընկճված-տագնապային, ժխտողական-ընկճված և ժխտողական-հիստերիկ հակազդումները [4, էջ 311-312]:

Լ. Կ. Սարգսյանը, ուսումնասիրելով վերոնշյալ հիմնախնդիրը, հանգում է հետևյալ եզրակացության. «ՔԿՀ-ում դատապարտյալների առաջնային հարմարումն ընթանում է երկու՝ մեկը մյուսից տարբեր փուլերով. առաջին փուլը՝ նախնական թվացյալ հարմարման փուլն է, որն արտահայտվելով սեփական անձի նկատմամբ ինքնամեղադր-

մամբ, ինքնաքննադատությամբ, ներքին կոնֆլիկտայնությամբ, ընդգրկում է ազատագրկման վայրում դատապարտյալների գտնվելու առաջին ամիսը, և երկրորդը՝ բուն հարմարման շրջանը, որն արտահայտվելով սեփական անձի ինքնարժևորմամբ, ինքնատիրապետմամբ, ինքնաընդունմամբ, ինքնավստահությամբ, ինքնագնահատականի բարձրացմամբ, ընդգրկում է ազատագրկման վայրում դատապարտյալների գտնվելու 4-6 ամիսները: Առաջին անգամ ՔԿ հիմնարկում հայտնված դատապարտվածների ինքնավերաբերմունքի մեջ տեղի են ունենում բովանդակային փոփոխություններ, ինչի արդյունքում դատապարտյալները ժամանակի ընթացքում սկսում են հարմարվել ՔԿ հիմնարկին, մասնավորապես՝ դատապարտյալների խմբին, քրեական ենթամշակույթին և առհասարակ ազատագրկման վայրի պայմաններին ու պահանջներին» [3, էջ 19-20]:

Դիտարկումների ընթացքում պարզվել է, որ անազատության մեջ հայտնված անձինք ունեն տարբեր աստիճանի հարմարվողական ունակություններ, որոնք կախված են անհատի հարմարվողական կարողությունից: Հարմարվողական ներուժի ներքին հատկանիշները ներառում են անհատի ունակությունը՝ գիտակցաբար դիմելու իր ներքին ռեսուրսներին և անձնական հատկանիշներին՝ հաղթահարելու առաջացած ճգնաժամը: Ընդ որում յուրաքանչյուր դապտացիայի համար հարմարման մի փուլից անցումը մյուսին ժամանակի առումով խիստ անհատական է: Պետք է նշել, որ հարմարումն ամենադժվարն ընթանում է անձի և նրա առողջության, սեռական անձեռնամխելիության դեմ ուղղված հանցագործություններ կատարած, ինչպես նաև մտավոր և ֆիզիկական առողջական խնդիրներ ունեցող դատապարտյալների մոտ:

Դատապարտյալների հետ հոգեբանական աշխատանքը ՔԿ հիմնարկներում կազմակերպվում է երեք հիմնական ուղղություններով՝ հոգեախտորոշիչ, խորհրդատվական, կանխարգելիչ և վերականգնողական: Քանի որ անազատության մեջ հայտնված անձանց վարքագիծը մեկուսացման պայմաններին համարժեք կամ ոչ հա-

մարժեք կերպ է դրսևորվում, ուստի այս առումով ՔԿ հիմնարկներում հոգեբանի խնդիրը պետք է լինի վերոնշյալ աշխատանքների կենտրոնացումը դատապարտյալների հարմարման գործընթացին, ինչպես նաև հարմարման դժվարությունների հաղթահարմանը:

THE CLASSIFICATION OF ADAPTATION STAGES AND THE CONCOMITANT PROBLEMS OF DETAINEES

GEVORGYAN H. A.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

In the article discussed the stages of adaptation of detainees and convicts serving sentences in penitentiary institutions of the RA Ministry of Justice. Objective and subjective factors hindering the smooth course of the adaptation is also under the focus of this article. Adaptation classification forms, as well as psychological observations and analyses conducted by the author during the number of working years, are also given in the article. The process of adaptation of persons and convicts arrested in conditions of deprivation of liberty is considered to be an important and at the same time difficult period. Especially the persons who for the first time appeared in quarantine office are allocated. From the analysis of the performed works, general observations in this group the following psychological problems were revealed excessive tension a sense of uncertainty, nervousness, tendency to control their behavior with voltage strength. Psychological work at this stage includes penitentiary stress relief efforts. From the point of view of psychology, the stage of pre-adaptation lasts 1-3 months and is considered a stage of general orientation. The next stage is the period of psychological

adaptation, which begins in 5-6 months and is called the stage of regulation, alignment, reorientation of values, personalization. Violation of adaptation at this stage leads to doubts, denials, insult, insulation. The third stage is the stage of completion of the convict's adaptation or the stage of release from punishment. There is also fear after failure to adapt to the new environment, family and private, stipulated planned plans. The problem of the psychologist should be aimed at the adaptation of convicts.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ արդարադատության նախարարի 13.07.2016 թ. 279-Ն հրամանը «Կալանավորված անձանց և դատապարտյալների հետ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աջխատանքներ իրականացնող կառուցվածքային ստորաբաժանումների գործունեության կարգը հաստատելու մասին». www.arlis.am
2. ՀՀ ԱՆ կալանավորված անձանց պահելու վայրերի և ուղղիչ հիմնարկների ներքին կանոնակարգը հաստատելու մասին ՀՀ Կառավարության 03.08.2006թ. 1543-Ն որոշում www.arlis.am
3. Սարգսյան Լ. Կ. Ինքնավերաբերմունքի դերը դատապարտյալների հարմարման գործընթացում: Ատենախոսության սեղմագիր: 2015. – 26 էջ:
4. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф., Исправительно-трудовая психология. Рязань. 1985. 309с.
5. Мельникова Д. В., Пенитенциарный стресс и особенности его проявления у осужденных, подозреваемых, обвиняемых / Д. В. Мельникова, М. Г. Дебольский // Психология и право. - 2015. - № 2. - С. 105-116.
6. Франкл В., Человек в поисках смысла. М. Прогресс. 1990. – 368 с.
https://studref.com/417377/pravo/harakteristika_adaptatsii_osuzhdennyh_usloviyam_ispravitelnogo_uchrezhdeniya - annot_2

**ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱՅՈՒՄ ԱՌԿԱ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ
ԵՎ ԱՅՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐԵԼՈՒ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՈՒՂԻՆԵՐԸ
(ՏՐԱՆՍՑԵՆԴԵՆՏԱԼ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ)**

Եսայան Գ. Ս.

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *հոգեթերապիա, ընկալման տեսություններ, պրոցեսուալ անիզոպրոպոություն, համաներկայացվածություն, անիզոպրոպ հարաբերություններ, տրանսցենդենտալ հոգեբանություն:*

Թերևս ճիշտ կլինի աշխատանքը սկսել հետևյալ հարցերից. արդյո՞ք արդի հոգեթերապևտիկ ոլորտում գոյություն ունի ճգնաժամ, և եթե այո, ապա ինչով է այն պայմանավորված: Առաջին հարցին պետք է պատասխանենք դրական: Դա է վկայում այն փաստը, որ արդեն ավելի քան 100 տարի է, ինչ հոգեթերապիայում հնարավոր չի լինում առաջ քաշել հոգեբանական խնդիրների պատճառների ծագման համընդհանուր ընդունելի հիմնարար սկզբունքներ և օրինաչափություններ՝ այն պարագայում, երբ ներկա պահին գոյություն ունեն մոտ 600 հոգեթերապիայի ձևեր և մեթոդներ [2, էջ 5], իսկ թե ինչն է դրա պատճառը, մենք կփորձենք պատասխանել ներքևում:

Հասկանալով մեր առջև դրված խնդրի պատասխանատվության չափը և միաժամանակ հաշվի առնելով աշխատանքին ներկայացվող ծավալային սահմանափակումները, այստեղ գլխավորապես կանդորդառանանք այն ժամանակահատվածին, երբ հոգեթերապիան գտնվում էր իր ձևավորման նախնական փուլում: Այսպիսի ընտրությունը թույլ կտա պատմական տեսանկյունից դիտարկել ճգնաժամի առաջացման պատճառները և վեր հանել դրա ստեղծման սկզբնաղբյուրները:

Հոգեթերապիայի՝ որպես հոգեբանության առանձին գիտական ոլորտի մասին, մենք կարող ենք տեղեկանալ, բնականաբար, 1879 թ.-

ից սկսած, երբ հոգեբանությունն առանձնացվեց և ընդունվեց որպես գիտական ճյուղ: Եթե առաջինը (հոգեբանության առանձնացումը) պայմանավորված է Վ. Վունդտի անվան հետ, ապա գիտական հոգեթերապիայի, իբրև ամբողջական հայեցակարգի ձևավորումը կապված է Ջ. Ֆրեյդի հետ [2, էջ 12], [1, էջ 17] (այստեղ, ինչպես նաև առաջինի դեպքում, կարող են լինել տարակարծություններ):

Հոգեթերապիայի պատմության զարգացման գործում, հոգեվերլուծության դերը ամենաազդեցիկն էր, քանի որ, ինչպես նշում է հոգեթերապիայի պատմության գիտականերից մեկը՝ Ի. Բ. Գրինշպունը, «...գրեթե ամբողջ ժամանակակից հոգեթերապիայի պատմությունը՝ Ջ. Ֆրեյդի հետ դիալոգներն են» [3, էջ 177]: Այդուհանդերձ, տեսնենք, թե ինչ նախադրյալներ են ազդել հոգեվերլուծության ձևավորման և զարգացման վրա: Ջ. Ֆրեյդը, լինելով բժիշկ և ունենալով հիվանդների հետ աշխատելու հարուստ փորձ, իր տեսությունը կառուցեց՝ ելնելով այդ փորձից: Հետազոտելով հոգեբանական խնդիրներ (մասնավորապես՝ հիստերիա) ունեցող մարդկանց, նա ցանկանում էր հասկանալ խնդիրների ծագման պատճառները. ինչ պայմաններում են առաջացել և ինչպես հաղթահարել: Իր առջև դրված խնդիրները լուծելը Ջ. Ֆրեյդը սկսեց «ձեռքի տակ եղածը» ուսումնասիրելուց, իսկ դա հիվանդների հոգեկան խնդիրներն էին՝ ախտանիշների և համախտանիշների տեսքով: Սակայն պետք է նշենք, որ հետագայում տարբեր նոր հոգեթերապևտիկ ուղղությունների առաջացման պատճառները, մեր կարծիքով, գլխավորապես թաքնված էին հենց հոգեվերլուծության մեթոդաբանության մեջ. լինելով սահմանափակ՝ այն թույլ չէր տալիս բացահայտել այն հիմնարար սկզբունքները և օրինաչափությունները, որոնք կբավարարեին առաջ եկած բոլոր հարցերին: Այդուհանդերձ, պետք է փաստենք, որ Ջ. Ֆրեյդից հետո այդ մոտեցումը չհաղթահարվեց և կրկին դրվեց նորաստեղծ հոգեթերապևտիկ ուղղությունների հիմքում: Իսկ ի՞նչ սահմանափակման մասին է խոսքը և ինչպե՞ս այն հաղթահարել, հակիրճ ներկայացնենք ստորև:

Ինչպես նշեցինք, հոգեվերլուծության հիմնադիրը, հոգեբանա-

կան խնդիրների ծագման պատճառները բացահայտելու համար, որպես ելակետային հիմքեր էր վերցնում ինքնին խնդիրները (ախտանիշների և համախտանիշների տեսքով): Այսպիսի մոտեցումը թույլ չէր տալիս բացահայտել այն հիմնարար սկզբունքներն ու օրինաչափությունները, որոնք ընկած են հոգեկան նոր ֆենոմենների (այդ թվում նաև հոգեբանական խնդիրների) առաջացման հիմքում, քանի որ արդյունքում (իսկ այս դեպքում իբրև արդյունք հանդես էին գալիս հոգեբանական խնդիրները) գործընթացն արդեն ավարտված է:

Առաջին հայացքից ստեղծվում է պարադոքսալ և անլուծելի մի իրավիճակ. հոգեբանական խնդիրների ստեղծման պատճառները փնտրելիս մենք չենք կարող իբրև ելակետային տվյալներ վերցնել այդ խնդիրները, իսկ ինչպե՞ս վարվել այդ ժամանակ, չէ՞ որ մեր ձեռքի տակ եղածը հենց այդ խնդիրներն են: Այսպիսի իրավիճակ էր ստեղծվել նաև հոգեբանական մեկ այլ ոլորտում՝ ընկալման հոգեբանությունում, իսկ լուծումը տրվեց հայազգի հոգեբան Ա. Ի. Միրաքյանի կողմից, ինչը մեր կարծիքով, կարող է ընդունելի լինել նաև հոգեթերապիայի համար: Ա. Ի. Միրաքյանը, հետազոտելով ընկալման վերաբերյալ մինչ իրեն եղած մոտեցումները (իսկ դրանք իրենց բազմազանությամբ չէին զիջում հոգեթերապևտիկ տեսություններին. ընկալման ստրուկտուրայիստական տեսություն, գեշտալտ տեսություն, Ջ. Գիբսոնի էկոլոգիական տեսություն, ընկալման կոնստրուկտիվիստական տեսություն և այլն), բացահայտեց, որ բոլոր այդ տեսություններում առկա է արգասիքային մոտեցում. Շնկալման գործընթացը հասկանալու համար, վերլուծում էին դրա արդյունքում արդեն մեզ ներկայացված հոգեկան ֆենոմենները (գույն, համ, հոտ, ուղիղ և այլն): Այս ճանապարհը չէր կարող արդյունավետ լինել, և հնարավոր չէր այդ կերպ բացահայտել ընկալման գործընթացի հիմքում ընկած հիմնարար սկզբունքները և օրինաչափությունները, քանի որ արդյունքում (հոգեկան ֆենոմենում) գործընթացն արդեն ավարտված էր [4]:

Այդուհանդերձ, Ա. Ի. Միրաքյանին անհրաժեշտ էր ընկալման գործընթացի հիմնարար սկզբունքները և օրինաչափությունները

փնտրել իր իսկ (ընկալման) գործընթացի արդյունքներից այն կողմ: Այս պարադոքսալ իրավիճակը, ինչն առաջին հայացքից թվում էր կրկին անլուծելի, նա լուծեց հետևյալ կերպ. ընդունելով, որ հոգեկանն առաջացել է մատերիայի (բնության) զարգացման ինչ-որ փուլում [5, էջ 35]՝ առաջարկեց ընկալման գործընթացն ուսումնասիրելիս «իբրև ելակետային տվյալներ վերցնել այնպիսիք (սկզբունքներ, օրինաչափություններ, հարաբերություններ, հասկացություններ և այլն), որոնք ինդիֆերենտ են, անկախ են հոգեկան արտացոլման իրականությունից և կապված են հոգեկանի ծագման հնարավորությունների բնական օրինաչափությունների հետ» [5, էջ 35]: Վերոնշյալը հեղինակին թույլ է տալիս հաղթահարել արգասիքային մոտեցումը և հնարավորություն ընձեռում բացահայտել ընկալման գործընթացի հիմքում ընկած հոգեկան ֆենոմեններ ստեղծող հիմնարար սկզբունքները և օրինաչափությունները: Նման սկզբունքներից Ա. Ի. Միրաքյանն առանձնացրեց կառուցվածքա-պրոցեսուալ անիզոտրոպության, համայնակայացվածության, անիզոտրոպ հարաբերությունների ստեղծման և այլ սկզբունքները [5, էջ 7-8]: Անցնելով առաջ՝ ասենք, որ Ա.Ի. Միրաքյանի կողմից ընկալման գործընթացում անիզոտրոպ հարաբերությունների ստեղծման սկզբունքն ընդունվեց իբրև հոգեկան տարբեր ֆենոմենները ստեղծելու հիմնարար սկզբունքներից մեկը, ինչն ապացուցվեց բազմաթիվ փորձերի միջոցով [5]: Այս կերպ գիտական հանրությանը ներկայացվեց մեկ այլ՝ ոչ արգասիքային մոտեցում, իսկ հայեցակարգը կոչվեց տրանսցենդենտալ հոգեբանություն:

Կրկին վերադառնալով հոգեթերապիային՝ փորձենք հասկանալ, թե ինչքանով կարող են կիրառելի լինել տրանսցենդենտալ հոգեբանության բացահայտումները այս ոլորտում. հնարավոր է այստեղ ևս օգտագործել ոչ արգասիքային մոտեցումը և հոգեբանական խնդիրների հիմքում ընկած գործընթացները մեկնաբանելիս, որպես ելակետային տվյալներ վերցնել բնության հիմնարար սկզբունքները և օրինաչափությունները: Մեր համոզմամբ հնարավոր է, քանի որ հոգեբանական խնդիրներն ևս հոգեկան որոշակի գործընթացների արդյուն-

քում ստեղծված հոգեկան ֆենոմեններ են, որի ժամանակ պետք է գործեն այն նույն հիմնարար սկզբունքները, որոնք ընկած են ընդհանրապես հոգեկանի ստեղծող գործընթացների հիմքում, մասնավորապես՝ անիզոտրոպ հարաբերությունների ստեղծումը: Առաջ քաշված վարկածը ստուգելու համար կատարենք մտային փոքրիկ փորձ:

Ընկալման գործընթացում անիզոտրոպ հարաբերությունների ստեղծման սկզբունքն արտացոլված էր (իր հետքերն էր թողել) ամենատարբեր դրսևորումներում. տեսողական ընկալման ժամանակ՝ երկու աչք, լսողականի դեպքում՝ երկու ականջ, շոշափելիքի դեպքում՝ երկու ձեռք և այլն, որոնք միմյանց անիզոտրոպ էին տարածության մեջ՝ զբաղեցրած իրենց դիրքով: Եթե հոգեթերապիայում անիզոտրոպ հարաբերությունների ստեղծման սկզբունքը կրկին հիմնարար է, ապա այս դեպքում ևս, պետք է հոգեկանի տարբեր մակարդակներում հանդիպենք դրա դրսևորումներին: Այսպես. երբ 2. Ֆրեյդը փորձում էր բացատրել հոգեկանի կառուցվածքը և դրանով մեկնաբանել հոգեբանական կոնֆլիկտների առաջացումը, դիմում էր «Իդ-ի» և «Գեր-Ես-ի» միջև ստեղծված հարաբերություններին, որոնք իրենց բովանդակությամբ, հակումներով և դրսևորումներով հակադիր էին (անիզոտրոպ) [6, էջ 291-352]: Ա. Ադլերը, հրաժարվելով 2. Ֆրեյդի մոտեցումներից, ներկայացրեց իր անհատական հայեցակարգը, որտեղ գլխավոր դերակատարություն ունեին կրկին հակադիր (անիզոտրոպ) կողմերը՝ թերաթեքության և գերազանցության բարդոյթները [1, էջ 73-97]: Կ. Յունզը փորձում էր հոգեբանական խնդիրների ծագումը մեկնաբանել մարդու գոյության երկու ուղիների՝ անգիտակցականի և գիտակցականի միջև ներդաշնակության բացակայության միջոցով [1, էջ 101-130], որոնք նույնպես միմյանց նկատմամբ անիզոտրոպ են: Այս շարքը կարելի է շարունակել, ինչին կանդրադառնանք մեր հետագա աշխատանքներում:

Այսպիսով, վերոշարադրյալը ամփոփելով, կարող ենք նշել. 2. Ֆրեյդն ականայից (երբևիցե այդ մասին չնշելով), փորձում էր բացատրել հոգեբանական խնդիրների ծագումն անիզոտրոպ հարաբերությ-

յունների օգնությամբ, սակայն դա անում էր միջնորդավորված կերպով՝ նշելով անիզոտրոպ հարաբերությունների դերակատարներին՝ դրանց տալով անվանումներ («Իդ», «Գեր-Ես»), տեղայնացնելով (անգիտակցականում) և տալով բովանդակություն (Իդ-ը ներառում է մարդու հիմնական բնագղները, ցանկությունները, իմպուլսները և գործում է հաճույքի սկզբունքով: Գեր-Ես-ը ներառում է ինտրոյեկտված արժեքները, մեզ ներկայացվող պահանջներն ու արգելքները, դա մեր խիղճն է, որը գործում է բարոյական սկզբունքի համաձայն): Այստեղ շատ կարևոր է այն պահի գիտակցումը, որ անիզոտրոպ հարաբերությունները միջնորդավորված կերպով ներկայացնելու պատճառները թաքնված էին արգասիքային մոտեցման մեջ: Զ. Ֆրեյդը, իսկ հետո նաև իրեն հաջորդող հոգեբանները, խնդրի լուծումները փնտրելիս սկսում էին (ելակետ էին վերցնում, իրենց մեկնաբանությունները կառուցում էին) ոչ թե գործընթացային (պրոցեսուալ) կողմից, այլ այդ գործընթացի արդյունքում առաջացած հոգեբանական ֆենոմենների տեսանկյունից, իսկ հետո նոր մատնանշում էին գործընթացային կողմը: Այդուհանդերձ, այդ հետքերը դրսևորվելով հոգեկանի տարբեր մակարդակներում և գործընթացներում (այդ թվում նաև մարդկային հարաբերություններում), հոգեբանները դրանք ֆիքսում էին, տալիս էին դրանց տեղայնացում, բովանդակություն, անվանում, ինչի արդյունքում ստեղծվում էին հոգեբանական խնդիրները այլ տեսանկյունից մեկնաբանելու նախադրյալներ, որն էլ իր հերթին հիմք էր հանդիսանում նոր հոգեթերապևտիկ ուղղությունների ստեղծման համար:

Ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու համար անհրաժեշտ է հոգեբանական խնդիրների առաջացման գործընթացները մեկնաբանելիս իբրև ելակետային տվյալներ վերցնել ոչ թե ինքնին խնդիրները, այլ բնության ընդհանուր սկզբունքները և օրինաչափությունները, որն առաջարկում է տրանսցենդենտալ հոգեբանությունը: Այդ կերպ հնարավոր կլինի հաղթահարել արգասիքային մոտեցումը և բացահայտել հոգեբանական տարբեր խնդիրների հիմքում ընկած հիմնարար սկզբունքները, այլ ոչ թե այդ սկզբունքների դրսևորումների հետքերը:

DEFINITION OF EXISTING CRISIS IN PSYCHOTHERAPY AND POTENTIAL APPROACHES TO OVERCOME IT (IN CONTEXT OF METHODOLOGY OF TRANSCENDENT PSYCHOLOGY)

ESAYAN G. S.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

In this work has been made an attempt to define existing crisis in psychotherapy and its causes. It has been made a short analysis of the history of creation of scientific psychotherapy, conditions of creation and implemented methodology, in order to present the definition of crisis well-reasoned.

The methodology of transcendental psychology, which offers non-product approach, points out as potential approach to overcome the crisis.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Бурлачук Л. Ф., Грабская И. А., Кочарян А. С., Основы психотерапии. Учебн. пособие для студентов вузов. Ника-Центр; М.: Алетейа, 1999. 320 с.
2. Бурлачук Л. Ф., Жидко М. Е., Кочарян А. С., Психотерапия. Учебник для вузов: 2-е изд., СПб.: Питер, 2007. 480 с.
3. Гринщпун И. Б., История психотерапии. Лекция 1. введение в историю психотерапии. Консультативная психология и психотерапия, 2015, № 2 С. 175-208.
4. Миракян А. И., Психология пространственного восприятия. Ред. А. Налчаджян. Ер., изд. «Айастан», 1990. 206 с.
5. Принципы порождающего процесса восприятия (коллективная монография) /Под ред. А. И. Миракяна. М., 1992. 223 с.
6. Фрейд З., Психология бессознательного. Я и Оно. М.: «Фирма СТД», 2006. 448 с.

**ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԻ ԱՆՁԻ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ
ՀՈՒՋԱԿԱՆ ԱՅՐՄԱՆ ՀԱՄԱԽՏԱՆԻՇԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ
ՊՐՈՔԼԵՄԸ**

Լաչինյան Լ. Լ., Սարգսյան Լ.Մ.

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *հուզական այրում, ախտանշաններ, մասնագիտական սթրես, մոտրիվացիայի նվազում, լարվածություն, հոգնածություն, ագրեսիա:*

Հայրենական և արտասահմանյան ժամանակակից հոգեբանության հիմնախնդիրներից է հուզական այրման համախտանիշի (burnout) ուսումնասիրությունը: Խնդրի ուսումնասիրությունը բավականին լայն է, քանի որ վերաբերում է տարբեր ոլորտների մասնագետների /մանկավարժական հոգեբանության, կառավարման և սոցիալական հոգեբանության, բժշկական հոգեբանության և այլն/:

Ժամանակակից մանկավարժը պարտավորված է լուծել այնպիսի խնդիրներ, որոնք լուրջ ջանքեր են պահանջում: Նա պետք է կարողանա յուրացնել ժամանակակից կրթական բարեփոխումները, մասնագիտական նորությունները, անընդհատ կատարելագործվի, իսկ այս ամենը կարող է անել միայն ֆիզիկապես և հոգեպես առողջ մանկավարժը: Մինչդեռ նախատեսվածից ավել աշխատանքը, ցածր աշխատավարձը, բնականաբար մանկավարժների մեջ առաջացնում են հուզական այրում:

Այսօր մանկավարժի մասնագիտական գործունեությունը հազեցած է սթրեսներով և լարվածությամբ: Դրա պատճառներից են կյանքի արագ ընթացքը, աշխատանքային անհաջողությունները, ֆինանսական դժվարությունները, անընդհատ չբավարարող ժամանակը և այլն: Այս ամենի արդյունքում կարող են առաջանալ և զարգանալ այնպիսի մասնագիտական սթրեսներ, որոնք չհաղթահարելը հան-

գեցնում է առավել բարդ հոգեկան վիճակների ձևավորմանը, ինչպիսին է հուզական այրումը կամ սպառումը: ՀԱՀ հիմնական ախտանիշներն են սպառվածությունը, հոգնածությունը, կյանքի մոտիվացիայի և ուժերի նվազումը, ֆիզիկական վատ ինքնազգացողությունը, աշխատանքի նկատմամբ հետաքրքրության անկումը, համբերատարության և ներքին հավասարակշռության կորուստը, օգնության դիմած մարդկանց և մտերիմների նկատմամբ ջերմություն և հոգատարություն զգալու դժվարացումը և այլն, իսկ որպես ավելի հեռահար հետևանքներ՝ տրամադրության խանգարումները, հոգեսոմատիկ խնդիրները, կախվածությունների ձևավորումը, աշխատունակության կտրուկ անկումը և այլն [2, 3]:

Այսպիսով, հուզական սպառման մեջ գտնվող մանկավարժն ունենում է ամեն ինչից հոգնածության, ընկճվածության, անպաշտպան լինելու զգացում, ցանկությունների բացակայություն, անորոշ, չկառավարվող իրավիճակներից, սխալվելուց վախ, ոչ բավարար ուժեղ, ոչ բավարար կատարյալ երևալու վախ: Այրման մեջ գտնվող մանկավարժի մտածմունքներում գերակշռում են սեփական անձի հանդեպ անարդարացի գործողությունների, հասարակության մեջ սեփական դիրքի անարժան լինելու, շրջապատի կողմից իր ջանքերի չգնահատված լինելու, սեփական անլիարժեքության մասին մտքերը: Առավել հաճախ առաջանում են նաև հակասական դրսևորումներ, ինչպես օրինակ նկատված կամ հակառակը՝ աննկատ մնալու ձգտում, ամեն ինչ շատ լավ անելու կամ բացարձակ չջանալու ցանկությունը:

Հետազոտողները առանձնացնում են օբյեկտիվ (սոցիալական, կազմակերպչական) և սուբյեկտիվ (անձնային) գործոններ, որոնք հնարավոր են դարձնում հուզական ինքաայրման համախտանիշի զարգացումը մանկավարժների մոտ:

Օբյեկտիվ (սոցիալական) գործոններն են՝ 1. կրթության արդիականացում, անցում նոր կրթական չափանիշներին, մանկավարժի մասնագիտական ունակությունների և կոմպետենցիաների նոր պահանջներ, 2. նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրում (օրինակ, գրեթե

բոլոր ուսումնական հաստատություններում մանկավարժները պարտավոր են իրականացնել ինտեգրակտիվ դասեր եւ միջոցառումներ, գրել ծրագրեր և հաշվետվություններ համակարգչի վրա, իսկ մանկավարժի աշխատավարձը միշտ չէ, որ թույլ է տալիս ձեռք բերել համակարգիչ, վճարել համակարգչային դասընթացների և նմանատիպ վերապատրաստումների համար և այլն), 3. հսկայական փաստաթղթային ֆորմալ աշխատանք, որոնք պետք է լրացվեն ճիշտ: Սուբյեկտիվ (անհատական) գործոններն են՝ կախված անձի առանձնահատկություններից, տարիքից կենսական արժեքների համակարգից, անհատական հոգեբանական պաշտպանական միջոցներից և մեխանիզմներից, գործունեության նկատմամբ վերաբերմունքից: Այստեղ կարելի է նշել նաև մասնագիտական գործունեության արդյունքների բարձր մակարդակի սպասումը: Որպես կանոն, այրման ենթակա են ամենալավ աշխատողները, նրանք, ովքեր առավել մեծ պատասխանատվությամբ են վերաբերվում իրենց աշխատանքին [4, 5, 6]:

Մանկավարժն ուսումնադաստիարակչական գործընթացի առանցքային, որոշիչ օղակներից մեկն է, գիտելիքների կրողը, վարքագծի, ապրելակերպ վարելու և առողջության նկատմամբ սովորողների մոտ համապատասխան մոտեցում ցուցաբերող օրինակելի անձ: Բազմաթիվ ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ ուսուցչի մասնագիտական առողջության վիճակը մեծ կապ ունի նրա աշխատանքի արդյունավետության և կայունության հետ: Ուսուցչի մասնագիտական առողջության խնդիրը պետք է դիտել որպես ազգի, հանրության առողջության պահպանման նախապայման:

Մանկավարժների մեջ առանձնացվում են այրման համախտանիշի առաջացման երեք փուլեր: Առաջին, նախնական փուլում նկատվում են որոշակի անհաջողություններ գործառոյթների կատարման մակարդակում, օրինակ, որոշ բաների մոռացում (արդյոք կատարել է անհրաժեշտ գրանցումներ փաստաթղթերում): Սխալվելու վախից ուսուցիչը բարձրացնում է վերահսկողության մակարդակը, իր գործողությունների բազմակի կրկնություն է անում համոզվելու

համար, որ արել է տվյալ գործը, արդյունքում առաջանում է նյարդային լարվածության զգացում: Երկրորդ փուլում աշխատանքի հանդեպ հետաքրքրությունը նվազում է, նվազում է նաև հաղորդակցության պահանջը (այդ թվում՝ տանը, ընկերների հետ). «Ես չեմ ուզում որևէ մեկին տեսնել», «հինգշաբթի օրը զգացողություն է, որ արդեն ուրբաթ է», «շաբաթը ձգվում է հավերժ», այս ամենն ուղեկցվում է սոմատիկ ախտանիշներով (ուժ չկա, էներգիայի պակաս, հատկապես շաբաթվա վերջում, երեկոյան գլխացավեր,) վիրուսային հիվանդությունների նկատմամբ հակում, ցանկացած մանրուք սկսում է գրգռել: 3. Երրորդ փուլը անձնային այրման փուլն է, որին բնորոշ է հետաքրքրության բացարձակ կորուստը ինչպես աշխատանքի, այնպես էլ սեփական կյանքի նկատմամբ, մարդկանց չտեսնելու ցանկություն, մշտական ուժասպառության զգացում [4]:

Մեր հետազոտությունը նվիրված է մանկավարժների գործունեության վրա հուզական այրման համախտանիշի ազդեցության ուսումնասիրությանը: Հետազոտությունն իրականացվել է քաղաքային և գյուղական համայնքների նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում աշխատող մանկավարժների հետ. մասնակցել են թվով 30 մանկավարժ (ղաստիարակ), որոնք ունեն 10-30 տարվա աշխատանքային փորձ:

Հետազոտության իրականացման և մեր առջև դրված խնդիրների լուծման համար մշակել և կիրառել ենք հետևյալ մեթոդների և մեթոդիկաների փաթեթը. 1. Դիտում, 2. Բոյկոյի Հուզական այրման բացահայտման թեստը, 3. Մասլաչի և Ջեկսոնի հուզական այրման բացահայտման մեթոդիկան, 4. Ասինգերի ագրեսիվության մակարդակի ախտորոշման մեթոդիկան, 5. Բասսի և Դարկիի մշակմամբ ագրեսիվ վարքագծի ախտորոշման մեթոդիկան: Ենթադրվում է, որ հուզական այրման բարձր արտահայտվածություն ունեցող մանկավարժների մոտ առկա է նաև ագրեսիայի բարձր արտահայտվածություն, մասնավորապես խոսքային ագրեսիա:

Ըստ Վ.Վ. Բոյկոյի, «Հուզական այրման համախտանիշի մակար-

դակի ախտորոշման» մեթոդիկայի արդյունքների, մեր հետազոտական ընտրանքում հուզական այրման համախտանիշը ձևավորման փուլում է հետազոտվողների 20%-ի մեջ, 67%-ի մեջ այն արդեն ձևավորված է, իսկ 13%-ի մեջ՝ բացակայում է: Որպեսզի այս արդյունքներն առավել հավաստի լինեն, կիրառել ենք հուզական այրման ախտորոշման ևս մեկ մեթոդիկա՝ Կ. Մասլաչի և Ս. Ջեքսոնի մասնագիտական այրման ախտորոշման հարցարանը, որը ճանաչվել է որպես ոսկե ստանդարտ: Ըստ այս հարցարանից ստացված արդյունքների վերլուծության, հետազոտվողներից 67%-ը գտնվում են այրման վերջին փուլում, 20%-ի մեջ համախտանիշը դեռևս ձևավորման ընթացքի մեջ է, իսկ 13%-ի մեջ բացակայում կամ ցածր մակարդակի վրա է:

Համապատասխանաբար, ամբողջ ընտրանքը բաժանել ենք 3 հիմնական խմբի՝ համեմատական ուսումնասիրություն անցկացնելու նպատակով: Առաջին խմբում ընդգրկվել են այն հետազոտվողները, որոնց մոտ ՀԱՀ չի գրանցվել (4), երկրորդ խմբում՝ ՀԱՀ-ի ձևավորման փուլում գտնվող հետազոտվողները (6), իսկ երրորդ խմբում՝ արդեն ձևավորված ՀԱՀ ունեցող հետազոտվողները (20): Ս. Ասինգերի ագրեսիվության մակարդակի ախտորոշման մեթոդիկայի արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ հետազոտվողների 70%-ն ունի ագրեսիվության բարձր ցուցանիշ, 23%-ը՝ միջին, 7%-ը՝ ցածր: Ընդ որում, ագրեսիվության բարձր մակարդակ ունեցող մասնակիցների մեջ, ըստ այրման բացահայտման մեթոդիկաների արդյունքների, առկա է նաև այրման բարձր մակարդակ, կամ նրանք գտնվում են այրման վերջին փուլում: Այսինքն, հետազոտվողների 3-րդ խումբը, ովքեր գտնվում են այրման վերջին փուլում, ըստ Ասինգերի ագրեսիայի ախտորոշման մեթոդիկայի տվյալների, ունեն նաև ագրեսիայի բարձր մակարդակ՝ 70%: Ագրեսիվության միջին մակարդակ են գրանցել այրման երկրորդ փուլում գտնվող հետազոտվողները՝ 23%: Մասնակիցներից 4-ի մեջ, ովքեր գտնվում էին հուզական այրման չձևավորվածության փուլում, ստացվել են ագրեսիվության ցածր ցուցանիշներ:

Ներկայացնենք նաև Ա. Բասի և Ա. Դարկիի ագրեսիայի տիպե-

րի և ցուցանիշների ախտորոշման մեթոդիկան, որը թույլ է տալիս բացահայտել ագրեսիայի 8 տիպեր: Մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում ստացվել են հետևյալ ցուցանիշները. հետազոտվողների 87%-ն ունի խոսքային ագրեսիայի բարձր մակարդակ, 13%-ը՝ միջին, 0%-ը՝ ցածր:

Այսպիսով, ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հուզական այրման 3-րդ՝ վերջին փուլում գտնվող հետազոտվողների խմբի մեջ գրանցվել է խոսքային ագրեսիայի ամենաբարձր մակարդակը: Մասնակիցների 87%-ն ունի խոսքային ագրեսիվության բարձր մակարդակ, ինչը վկայում է այն մասին, որ հուզական այրման բարձր մակարդակ ունեցող մանկավարժների մոտ առկա է ագրեսիայի բարձր մակարդակ, մասնավորապես՝ խոսքային /վերբալ/ ագրեսիվություն:

THE PROBLEM OF THE INFLUENCE OF EMOTIONAL BURNOUT SYNDROME ON THE PERSONALITY AND ACTIVITY OF A PEDAGOGUE

LACHINYAN L. L., SARGSYAN L. M.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

One of the modern foreign and paternal psychology problems is the investigation of emotional burnout syndrome. The investigation of the problem is quite wide because it refers to the specialists of different fields (specialists of pedagogical psychology, management and social psychology, medical psychology, business field, etc.). It isn't a secret that the activity of supporting specialists is full of various tenseness, problematical and emotional situations, relation of which can lead to the formation of heavy mental and emotional state derangement which has a negative influence on the specialist's life quality. It is also scientifically proved, that everyday stressful situations of supporting specialists in a certain period can lead to

the formation of so called emotional burnout syndrome. This is a process of emotional, cognitive and physical energy progressive loss, which is described by emotional, mental exhaustion, physical tiredness, personal aloofness and diminution of job enjoyment. The profession of a pedagogue is considered to be one of the stressful professions, as it contains many risky factors for forming nervous and psychological tenseness. Besides there are many demands for a pedagogue by the point of professional activity, such as self-command and self-regulation, qualities that demand high level of neurological stability, otherwise the specialist is in danger of emotional burnout syndrome and the deformation of person's professional character. The problem of emotional burnout among pedagogues is very modern as there are not exact means, usage of which can abolish emotional burnout among pedagogues. In case of having emotional burnout, the pedagogue loses his working effectiveness. That's why it is an urgent problem to investigate the features of emotional burnout and contributing factors of its formation.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Бойко В. В., Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других.. М., Информац. издат. дом «Филин». 2010. – 472 с.
2. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С., Синдром Выгорания. Диагностика и профилактика, Практическое ПОСОБИЕ, 3-е издание, испр. и доп., Москва. Юрайт. 2017. 335 с.
3. Петрушин В. И., Психологические аспекты деятельности учителя и классного руководителя. – М., 2007. – 160 с. – ISBN 5-901030-46-101.
4. Чутко Л. С., Синдром эмоционального выгорания. Клинические и психологические аспекты. – 2-е изд. – М.: МЕДпресс-информ. 2014. – 256 с.
5. Трущенко М. Н., К вопросу о синдроме выгорания: традиционные подходы исследования и современное состояние проблемы // Психология: традиции и инновации: материалы междунар. науч. конф. (г. Уфа, октябрь 2012 г.). – Уфа: Лето.- 2012. – с. 1-8.
6. Maslach С., Jackson S. E., The measurement of experienced burnout. J Occup. 1981: Beh. 2.- 99-113.

ԱՆՁՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶՈՀԵՐԻ ՎԱՐՔՈՒՄ

Խաչիկյան Գ. Ա., Ավետիսյան Մ. Ս.

Խ. Արոլյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *Վիկտրիմ վարք, տնտեսական հանցագործության զոհ, էվենտուալ և դեսիդիվ զոհ, զոհի անձնային առանձնահատկություններ:*

Հանցավոր վարքագծի, հանցավորության պատճառներն ու պայմանները հասկանալու, բացահայտելու համար քրեաբանությունն ուսումնասիրում է ոչ միայն հանցանք կատարած անձին, այլև հանցագործությունից տուժածներին կամ հանցագործության զոհերին: Վիկտիմոլոգիան, որպես գիտություն, ուսումնասիրում է զոհերի անհատական առանձնահատկությունները, զոհ դառնալու հակվածությունը: Գիտնականների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ առանց զոհի դերի ուսումնասիրության անհնարին է լիովին պարզել հանցագործությանը նպաստող հանգամանքների և պատճառների ծագումը: Իրար հետ շաղկապված են հանցագործը, զոհը և իրադրությունը, որոնք ստեղծում են միասնական համադրություն և կարող են գոյություն ունենալ համատեղ, այսինքն հանցագործության իրականացումը դինամիկ պրոցես է, որը առկա է հանցագործի և զոհի փոխադարձ հարաբերություններում ու գործողություններում, որում կրիմինալ դրամայի պրոցեսում հաճախ է առանձնանում զոհի դերը [8]:

Վիկտիմոլոգիայի հիմնական խնդիրը զոհի անձի և նրա վարքագծի ուսումնասիրությունն է: Այս ամենի շնորհիվ հնարավոր է դառնում արդյունավետ և որակով բացահայտել հանցանքը, ուսումնասիրել այն, վերականգնել հանցագործության իրական պատկերը, օբյեկտիվ գնահատել հանցագործի մեղքը, ինչպես նաև պարզել զոհի դերը այդ հանցանքում [1]:

Հաճախ հանցագործության զոհի անձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նրա ագրեսիվությունը, դիսկայնությունը վտանգ են առաջացնում իր համար. նման վարքագիծը մեծացնում է անձից հանցագործության զոհ դառնալու հավանականությունը [6, էջ 70]:

Վերջին ժամանակներում «տնտեսական հանցագործություններ» հասկացությունն օգտագործվում է շատ հաճախ: Դրանց մասին պատկերացումների հիմքը դրվել է 1945թ. ԱՄՆ-ում, որպես հանցագործություններ, որոնք կատարվել են բիզնեսի ոլորտում՝ բարձր դիրք զբաղեցրած անձանց կողմից: Ապօրինի կամ կեղծ ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելը, կեղծ փողեր, արժեթղթեր պատրաստելը, պահելը կամ իրացնելը, հարկերից, տուրքերից խուսափելը և այլն ևս համարվում են տնտեսական հանցագործություններ: Այս դեպքերի համար ներկայումս ՀՀ Քրեական օրենսգրքում կիրառվում են տուգանքի, կալանքի, ազատազրկման, գույքի բռնագանձման, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու, որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելու մեխանիզմները:

Տնտեսական հանցագործությունները, լինելով բավականին տարբեր, միևնույն ժամանակ ունեն ընդհանուր, ինտեգրատիվ ընդհանրություններ:

1. Կատարվում են տնտեսական հարաբերությունների մասնակիցների կողմից:

2. Դրանց մեծ մասը հետապնդում է սեփական շահի ստացման նպատակ [9]:

Սպառողների խարդախությունների բազմաթիվ իրավիճակները, չկայացած գործարքները, գործնական կապերի խզումը մասնավորապես պայմանավորված են հետևյալ համալիր հոգեբանական պատճառներով.

1. մարդկանց ակտիվության ցածր մակարդակով,
2. կարծրատիպային մտածողությամբ,
3. ոչ բավարար կոմպետենտությամբ [4]:

Տնտեսական հանցագործությունների զոհերի վարքը կարող է դրսևորվել երկու հիմնական ձևերով՝ էվենտուալ (իրավիճակային) և

դեսիդիվ (որոշումային): Առաջինը նշանակում է, որ որոշակի դեպքերի ծանոթ պայմանների, կոնկրետ իրավիճակների առկայության պայմաններում, անձը կարող է դառնալ վերոնշյալ հանցագործության զոհ, իսկ երկրորդն իր մեջ ներառում է զոհաբեր որոշման նախապատրաստումն ու ընդունումը, ինչպես նաև բուն զոհային ակտիվությունը, այսինքն ներառում է իր մեջ նպատակադրված, նպատակահարմար նորմայից շեղումներ, որոնք տնտեսական հանցագործությունների համար ծառայում են որպես կատալիզատոր [2]: Բազմաթիվ հետազոտությունների արդյունքում, զոհաբանները հանգել են նրան, որ տնտեսական հանցագործությունների զոհերին հատուկ հատկանիշները որոշակի կերպով կապված են ընդհանուր զոհայնության հատկանիշների հետ և այդ իսկ պատճառով էլ, մեծ նշանակություն է ստանում զոհայնության հոգեբանական ուսումնասիրությունը, քանի որ այն կարող է պատասխան տալ զոհաբանության հիմնական հարցին, թե ինչու է հենց տվյալ անձը կամ անձնաց խումբը դառնում այս կամ այն հանցագործության զոհ [5]:

Այս խնդրի լուծման ճանապարհին նախ և առաջ հարկավոր է պարզել, թե որքանով են կամային, հուզական և հոգեբանական գործընթացները, անձնային այլ հատկանիշներն ազդում անձի զոհային վարքի վրա, հասկանալ, թե ինչու միևնույն իրավիճակում մեկը կարող է դառնալ կողոպուտի, շորթման զոհ, իսկ մյուսը՝ ոչ:

Տնտեսական հանցագործությունների զոհերին դասակարգելիս, զոհաբաններն օգտվում են այնպիսի սկզբունքներից, որոնցից է, օրինակ հանցագործի և զոհի միջև առկա հարաբերություններն ու կապերը (բարեկամական, ընկերական, սիրային, հարևանական և այլն):

Տնտեսական հանցագործությունների զոհերի ուսումնասիրման և դասակարգման գործընթացում անհրաժեշտ է հաշվի առնել անձի այնպիսի հատկանիշները, ինչպիսիք են վերլուծական հմտությունները, հուզական կայունությունը, ինքնակառավարումը, դիսկայնությունը, էմպաթիան, տազնապայնությունը: Այս հատկանիշների վրա ուշադրություն դարձնելը կարևորվում է, քանի որ դրսևորվելով վարքում, որոշակի պայմաններում կարող են նպաստել կամ հակառակը՝ խան-

գարել հանցագործության իրականացմանը [10]:

Տնտեսական հանցագործությունների հանդեպ զոհերի վարքային դրսևորումները ընթանում են երեք հիմնական մակարդակներով.

1. մակարդակ, երբ անձը զգում է իրավիճակի վտանգավորությունը: Սովորաբար նման պայմաններում գործում է անխոցելիության պատրանքը, սակայն գրեթե միշտ առկա է լինում իրավիճակի հստակ գիտակցումը:

2. մակարդակ, երբ տեղի է ունենում անձի դեզադապտացիա, որի աստիճանը կախված է վնասի ինտենսիվությունից և անձի ադապտացիոն հնարավորություններից: Այս մակարդակում առաջ են գալիս հուզական խանգարումներ: Հակազդումներն այս փուլում շատ բազմազան են, սակայն առավել ինտենսիվ են արտահայտվում խուճապը, գիտակցության նեղացումը, ավտոմատացված կարծրատիպային շարժումները և վախի դրսևորումները:

3. մակարդակ, որի ժամանակ աստիճանաբար վերականգնվում են բնական հույզերը, ինքնավերահսկումը: Անձն այս մակարդակում սկսում է գիտակցել իր դեզադապտիվ ռեակցիաները և վերլուծել դրանք [2, 3]:

Տնտեսական հանցագործությունների զոհերի վարքի ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս առանձնացնել զոհերի անձին բնորոշ մի շարք հատկություններ, որոնք մեծացնում են տնտեսական հանցագործություններից տուժելու հավանականությունը: Ենթադրվում է, որ տնտեսական հանցագործությունների զոհերի վարքում այնպիսի անձնային առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են բարձր ինքնագնահատականը, ցածր տազնապայնության մակարդակը, դյուրահավատությունը, ռիսկի դիմելու պատրաստակամության բարձր մակարդակը մեծացնում են անձի զոհ դառնալու հավանականությունը:

Վիկտիմոլոգիական տեսանկյունից տուժողների վարքագիծը կարող է լինել չեզոք, դրական և բացասական՝ կապված հետևյալ երկու հանգամանքներից.

1. վիկտիմոլոգիական մեղքի առկայություն և բացակայություն հանցագործության առաջացման ընթացքում

2. օբյեկտիվ դերակատարումը հանցավոր իրադրությունում:

Առաջին գործոնը կախված է նրանից, թե արդյոք տուժողը հնավորություն էր ունեցել կանխատեսել հանցագործությունը: Երկրորդը բնութագրվում է վիկտիմային վարքագծի դետերմինացիոն նշանակությամբ, որը կարող է տարբեր դերակատարում ունենալ հանցագործության մեխանիզմում [9]:

Դ. Ռիվմանը տվել է տնտեսական հանցագործությունների զոհերի հետևյալ դասակարգումը. նախաձեռնողական տիպ, չեզոք տիպ, անքննադատ տիպ [7]:

Տնտեսական հանցագործությունների վիկտիմոլոգիական հետազոտություններն ու դրանց վերաբերյալ մշակված տնտեսական հանցագործությունների զոհերի վարքում անձնային առանձնահատկությունների դերի ուսումնասիրությունները կարող են նպաստել հանցագործությունների նախազգուշացմանը, ինչպես նաև նման հանցագործությունների կանխման գործում վիկտիմոլոգիական կանխման դերի բարձրացմանը:

THE ROLE OF PERSONALITY FACTORS IN THE BEHAVIOR OF VICTIMS OF ECONOMIC CRIME

KHACHIKYAN G. A., AVETISYAN M. S.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

Many personality features are distinguished in the behavior of victims of economic crime that increase the probability of the person becoming a victim.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Իսրայելյան Գ. Վ., Վիկտիմոլոգիայի հիմունքներ և հանցագործությունների վիկտիմոլոգիական կանխարգելում: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ /Երևան, Աստղիկ Գրատուն հրատարակչություն, 2012թ., 108 էջ:
2. Մարգարյան Ա. Ռ., Հանցավորության նկատմամբ վախը և վիկտիմիզացիան ՀՀ-ում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», «Իրավագիտություն», Երևան 2011թ., էջ 19-41
3. Միքայելյան Մ.Ա. Բռնության և զոհի հոգեբանություն: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ / Եր.: Ճարտարագետ, 2016. - 164 էջ:
4. Васильев В. Л., Юридическая психология, Питер 2009, стр. 608.
5. Воронин Ю. А., Введение в криминологию, 2008, стр. 99.
6. Ривман Д. В., Виктимность как социальное явление, 1976, стр. 70.
7. Ривман Д. В., Криминальная виктимология, Питер 2002, стр. 304.
8. Туляков В. О., Виктимология, 2000, стр. 336.
9. <http://librisum.com/viktim/viklog18.htm>.
10. <http://www.studfiles.ru/preview/5317887/:20/>.

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱԶԱՆՑ ԵՎ ՀԱՆՑԱՎՈՐ ՎԱՐՔԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ՀՈՒԶԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿՆԵՐԻ ԴԵՐԸ

Հովհաննիսյան Ա. Լ.

«Հ պաշտպանության նախարարություն, Երևան, Հայաստան»

Հանգուցային բառեր. *զինծառայող, կարգազանց վարք, հանցավոր վարք, շեղվող վարք, հանցագործի անձի տրամաբանություն:*

Կարգապահությունն ու օրինապահ վարքն առանցքային նշանակություն ունեն զինված ուժերի համար: Կարգապահությունն էապես ազդում է ինչպես բանակի մարտական պատրաստվածության և մարտունակության վրա, այնպես էլ բանակում առկա բարոյահոգեբանական մթնոլորտի: Այստեղ մեծ նշանակություն ունի զինծառայողների օրինապահ վարքը, որի բացակայությունն այս կամ այն չափով խաթարում է բանակի գործունեությունը: Այնուամենայնիվ, զինծառայողների շրջանում հաճախ առկա են կարգազանց վարքի դրսևորումներ, որոնց պատճառների բացահայտումը կարող է ծառայել դրանց կանխարգելման գործընթացին: Հանցագործություններ կատարվել են բոլոր հասարակություններում: Տարբեր ժամանակաշրջաններում և տարբեր հասարակություններում այս կամ այն արարքն ընկալվել է որպես հանցավոր կամ ոչ՝ կախված կոնկրետ հասարակության գրված և չգրված օրենքներից (սոցիալական նորմեր): Քանի որ հուզական վիճակներն ազդում են անձի վարքի և հոգեկան գործընթացների վրա, ենթադրվում է, որ այն կարևոր դեր է խաղում նաև զինծառայողների հանցավոր և կարգազանց վարքի ձևավորման վրա, հետևաբար, այս թեման դառնում է խիստ արդիական, հատկապես զինծառայողների վարքի ուսումնասիրման, գնահատման, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ շտկման համար: Ենթադրվում է, որ հուզական վիճակները կարևոր դեր են խաղում զինծառայողների կարգազանց և հանցավոր վարքի և դրա ձևավորման գործընթացի վրա:

Հողվածի շրջանակներում իրականացվել է էմպիրիկ հետազոտություն: Ներկայացվում են հետազոտության փուլերը, արդյունքները, եզրակացությունները: Հետազոտությունն իրականացվել է երեք փուլով. հետազոտական մեթոդների կիրառմամբ, ստացած արդյունքների վերլուծման և եզրակացությունների ընդհանրացմամբ՝ ներքոնշյալ խնդիրների համատեքստում:

1. Ուսումնասիրվել, վերլուծվել է զինծառայողների կարգազանց և հանցավոր վարքի տեսակավորման մեթոդաբանությունը:

2. Բացահայտվել են զինծառայողների կարգազանց և հանցավոր վարքի ձևավորման նախադրյալներն ու առաջնային դրդապատճառները:

3. Ուսումնասիրվել են անձի հուզական վիճակները և նրանց դերը զինվորական կոլեկտիվում:

4. Հետազոտության արդյունքների վերլուծության հիման վրա բացահայտվել է զինծառայողների կարգազանց և հանցավոր վարքի ձևավորման գործընթացում հուզական վիճակների դերը:

Հետազոտության մեթոդական հիմք են ծառայել Ժ. Թեյլորի տագնապայնության չափման մեթոդիկան, Ա. Բասի և Ա.Դարկիի ագրեսիայի տիպերի և ցուցանիշների ախտորոշման մեթոդիկան, Այզենկի խառնվածքի թեստը, ինչպես նաև՝ հոգեբանական զրույցի և փաստաթղթերի ուսումնասիրության մեթոդները:

Հանցագործությունն իրավական տեսանկյունից մեղավորությամբ կատարված, հանրության համար վտանգավոր, քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքն է: ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված են միջազգային պրակտիկայում ընդունված դասակարգումներին համապատասխանող [6, էջ 35-37] զինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործությունները (Բաժին 12, Գլուխ 32, հոդվ. 356-383):

Ս. Արզումանյանը և է. Գրինն «Իրավաբանական հոգեբանություն» աշխատության մեջ նշում են, որ «ինչպես ցանկացած սոցիալական վարքի ձև, այնպես էլ հանցավոր վարքի ձևերը տարաբնույթ են, և դրանց առանձնահատկությունները բազմաշերտ բնութագրումներ

են պահանջում» [2, էջ 155]: «Հանցավոր վարքը հոգեբանական տեսանկյունից վերլուծելիս, պետք է տեսնել ոչ միայն հանցագործությունը, այլ նաև հանցագործություն կատարելու որոշումը դետերմինացնող, դրա կատարումն ուղղող և հսկող ներքին՝ հոգեկան գործընթացները, հոգեկան վիճակները» [7, էջ 254]: Հանցագործի անձի տիպաբանությունում Մ. Ենիկենն առանձնացնում է երեք գրադացիա. 1) հանցագործի ընդհանուր տիպ, 2) որոշակի կատեգորիայի հանցագործի անձնավորություն, 3) որոշակի տեսակի հանցագործի անձնավորություն: Սույն գրադացիաներն իրար հետ հարաբերվում են որպես ընդհանուր, յուրատիպ և առանձնակի [4, էջ 298]:

Ըստ Ս. Արզումանյանի և է. Գրինի, իրադրությունն ինքնին չի կարող դրդել հանցագործության, այն կարող է նպաստավոր լինել հակասոցիալական անձի համար, որպեսզի նա կարողանա իրականացնել իր որոշակի հանցածին մտադրություններն ու դիրքորոշումները: Ցանկացած իրադրություն միայն կարող է ակտիվացնել տվյալ մարդու համար բնորոշ վարքի միջոցներն ու եղանակները, քանի որ մարդն իրադրության գերին չէ և ունի իր վարքի կոնցեպտուալ որոշում ընդունելու իրավունքը [2, էջ 163]:

Անձի վարքը դետերմինացված է սոցիալական միջավայրով, բայց միջավայրի ազդեցությունը չի կարող հանգեցնել պարզ պոռոյեկցիայի «միջավայր-վարք»: Որպեսզի օբյեկտիվ պատճառները սկսեն գործել, դրանք պետք է ոչ միայն անցնեն անձի գիտակցության միջոցով, այլև առաջացնեն կոնկրետ հանցագործության որոշակի մոտիվներ [9, էջ 38]:

Հանցավոր գործունեության պատճառականության մեխանիզմում պատճառն առաջացնում է հետևանք, իսկ պայմանները դրան նպաստում են: Բայց խոսքը միշտ նրանց համատեղ գործելու մասին է, քանի որ վերջիններս փոխկապակցված են, որպես մեկ գործող համակարգի տարրեր [5, էջ 166]: Հանցավոր վարքի դրդապատճառների առաջացումն ու զարգացումը պետք է քննարկել հանցագործի անձի ձևավորման շրջանակներում, քանի որ հանցարարքի մեջ իրականացվող մտքերը, հույզերը, զգացմունքներն ու ապրումները միա-

ժամանակ նույն անձի դրսևորումներն են [2, էջ 150]:

Նշենք, որ կարգազանց զինծառայողների նկատմամբ պատժի կիրառումը հետապնդում է մի քանի նպատակ, ինչպիսիք են օրինակ՝ սոցիալական արդարության հաստատում, կարգազանց զինծառայողի վարքի ուղղում, նոր կարգազանցությունների կանխարգելում, ինչպես տվյալ կարգազանցի, այնպես էլ այլ զինծառայողների կողմից [8, էջ 479]: Շեղվող վարք ունեցող զինծառայողները կողմնորոշվում են այնպիսի ձգտումներով, ինչպիսիք են ծառայողական դիրքի չարաշահումը, ռազմական գույքի անձնական նպատակների համար օգտագործումը և այլն [1, էջ 43]:

Դաստիարակության բացասական արդյունք են վարքի մեջ ցինիկ դրսևորումները, որոնք խիստ բացասական ազդեցություն են ունենում կոլեկտիվում բարոյահոգեբանական մթնոլորտի վրա [1, էջ 43-44]:

Զինծառայողների կարգազանց և հանցավոր վարքի ձևավորման գործընթացում հուզական վիճակների դերը բացահայտելու նպատակով՝ ՀՀ ԶՈՒ ծառայողների հետ իրականացվել է հետազոտություն: Հետազոտությունն անց է կացվել ՀՀ ԶՈՒ երեք զորամասում (մարտական հերթապահություն չիրականացնող), ընտրակազմը 30 ժամկետային պարտադիր ծառայության զինծառայող, որից 15-ը զինվորական ծառայության ժամանակ կարգազանց և հանցավոր վարք դրսևորած զինծառայողներ, մյուս 15-ը՝ չեն ցուցաբերել նման վարք: Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ ԶՈՒ երեք զորամասերից հետազոտությանը մասնակցել են 90 զինծառայող՝ 45 կարգազանց վարք դրսևորող զինծառայողներ և 45՝ կարգապահ: Հետազոտության ընթացքում օգտագործել ենք Ժ. Թեյլորի տազնապայնության չափման մեթոդիկան, Ա. Բասի և Ա. Դարկիի ագրեսիայի տիպերի և ցուցանիշների ախտորոշման մեթոդիկան և Այզենկի խառնվածքի թեստը:

Այսպիսով, հետազոտության արդյունքներից մենք կատարել ենք հետևյալ եզրակացությունները:

1. Կարգապահ և կարգազանց զինծառայողների մոտ էապես տարբերվում են խառնվածքն ու հուզական վիճակների առանձնա-

հատկությունները,

2. Կարգազանց զինծառայողների մոտ, ի տարբերություն կարգապահ զինծառայողների, տագնապայնության մակարդակն էապես բարձր է:

3. Կարգազանց զինծառայողների ագրեսիվության մակարդակը շատ ավելի բարձր է, քան կարգապահ զինծառայողները:

4. Ի տարբերություն կարգապահ զինծառայողների, կարգազանցների մոտ բարձր է նաև թշնամանքի մակարդակը,

5. Կարգապահ և կարգազանց զինծառայողների մոտ էապես տարբերվում է նաև հուզական կայունության ցուցանիշը: Առաջիններին բնորոշ են բարձր հուզական կայունությունը, իսկ կարգազանցներն հուզականորեն անկայուն են:

6. Կարգապահ զինծառայողների շրջանում գերակշռող է հանդիսանում խառնվածքի սանգվինիկ տիպը, որը համարվում է հուզականորեն կայուն էքստրավերտ, իսկ կարգազանց զինծառայողների մոտ գերակշռող տիպ է խոլերիկը՝ նյարդային անկայունությամբ էքստրավերտ տիպը:

Այս ամենը թույլ է տալիս փաստել, որ անձի հուզական վիճակները մեծ դեր ունեն զինծառայողների կարգազանց և հանցավոր վարքի ձևավորման գործընթացում: Ընդ որում, զինծառայողների կարգազանց և հանցավոր վարքի ձևավորման գործընթացում բավականին մեծ դեր են խաղում բարձր տագնապայնությունը, ագրեսիվության և թշնամանքի բարձր մակարդակը, ինչպես նաև հուզական անկայունությունը:

Անհրաժեշտ է, որ ստորաբաժանումների հրամանատարներն առօրյա ծառայողական գործունեության ժամանակ՝ անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքներ իրականացնելիս հաշվի առնեն վերոնշյալ եզրահանգումները, մասնավորապես, կոնկրետ զինծառայողի մեջ գերակայող որոշակի հուզական վիճակների և անձնային առանձնահատկությունների փոխկապակցվածությունը, կանխատեսել և համապատասխան հոգեբանամանկավարժական մեթոդների կիրառմամբ կանխարգելել հնարավոր հանցավոր վարքը:

THE ROLE OF AFFECTIVE FACTORS IN FORMATION OF SERVICEMEN'S CRIMINAL BEHAVIOR

HOVHANNISYAN A. L.

Ministry of defense of RA, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

In the article, the author cites the main causes of the criminal behavior of servicemen, the principles for determining, classifying and diagnosing the psychological problems of servicemen.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ասատրյան Զ. Դ., Զինձառայողների շեղվող վարքի նախնական հոգեբանական ուղիները //Խ. Արուսյանի անվան ՀՊՄՀ-ի «Գիտական տեղեկագիրք» 2005, հմ.1:
2. Արզումանյան Ս. Զ., Գրին է., Իրավաբանական հոգեբանություն, «Զանգակ-97», Երևան 2004:
3. ՀՀ Քրեական Օրենսգիրք, «Տիգրան Մեծ», Երևան 2018:
4. Еникеев М. И., Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии. М.: НОРМА 2005.
5. Криминология. Учебник под ред. Н. Ф. Кузнецовой и В. В. Лунева. М.: Волтере Клувер 2004.
6. Маршакова Н. Н., Преступления против военной службы //Проблемы экономики и юридической практики 2007 № 2.
7. Психология эмоций. Тексты. М.: Изд-во Моек, ун-та, 1984.
8. Романов В. В., Юридическая психология. М.: Юристъ, 1998.
9. Степенко В. Е., Кузьмин И. О., Понятие и характеристика специальных видов наказаний, применяемых к военнослужащим. //Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ» 2014, Том 5, № 4.

ՀՈՒՉԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱ ՊՐՈՒԼԵՄՆԵՐԸ

Մանուկյան Ս. Տ.

«Հ ԱՆ «Սևանի հոգեբուժական հիվանդանոց» ՓԲԸ, Սևան, Հայաստան»

Հանգուցային բառեր. *ինտելեկտ, հուզական ինտելեկտ, միջանձնային ինտելեկտ, ինքնագիտակցում, ինքնահասկացում, ապրումակցում, հույզերի գիտակցում, հույզերի կառավարում:*

Հուզական ինտելեկտը բնորոշ է յուրաքանչյուր մարդու՝ առանց բացառության, այն մեր տեսակին բնորոշ առանձնահատկություն է: Հուզական ինտելեկտի մասին ուսումնասիրությունների, դրա տարբերակման և չափման ոլորտում առկա են մեծ բազմազանություն և բազմաթիվ պրոբլեմներ: Ինտելեկտի հետազոտության տեսական և փորձարարական ուսումնասիրություններում առկա պրոբլեմները, ըստ Մ. Ա. Խոլոդնոյի, հետևանք են բարդ ճգնաժամային իրավիճակների, որ նա բնութագրում է «ինտելեկտը անհետացել է» ձևաչափով, այլ կերպ ասած՝ կասկածի տակ է դրվում «ինտելեկտ» տերմինի գոյությունը վերացականության և անորոշության պատճառով: Կարելի է ենթադրել, որ հուզական ինտելեկտի բավական մեծ թվով մոդելների առայությունը և դրա չափման տարբեր մոտեցումները հանգեցնում են հուզական ինտելեկտի «անհետացման»՝ մտավոր ունակությունների «ընտանիքի» այլ անդամների հետ միասին [1, էջ 67]:

«Հուզական ինտելեկտ» հասկացությունը առաջացել է «սոցիալական ինտելեկտ» հասակացությունից, որը մշակվել է Է. Թորնդայքի (1920), Ջ. Գիլֆորդի (1976), Հ. Այզենկի (1995) կողմից: 1995թ. Հ. Գոուլմանի «Հուզական ինտելեկտ» գիրքը առաջ բերեց մեծ ճանաչում հույզերին՝ որպես ինտելեկտի ոլորտ: Հուզական ինտելեկտի հայեցակարգը ուսումնասիրել է նաև Հ. Գարդները, ով առանձնացնում էր ներանձնային և միջանձնային ինտելեկտ հասկացությունները: Ներանձ-

նային ինտելեկտը նրա կողմից մեկնաբանվում էր որպես «մուտք դեպի սեփական հուզական կյանք, դեպի իր հույզեր և զգացմունքներ» [5, էջ 7]: Ամերիկացի հոգեբաններ Պ. Սալովեյի և Ջ. Մայերի կողմից 1990 թվականին առաջարկվեց այս կարողությունները միավորել «հուզական ինտելեկտ» մեկ ընդհանուր հասկացությամբ: Պ. Սալովեյը հուզական ինտելեկտը տարբերակում է 5 հարթություններում:

1. Սեփական հույզերի գիտակցում՝ ինքնագիտակզում, զգացմունքների հասկացում.

2. Սեփական հույզերի կառավարում՝ հուզական ճկունություն և սեփական հույզերի կամային կառավարում.

3. Ինքնամոտիվացիա՝ սեփական վարքի կառավարում՝ հույզերը կառավարելու հաշվին.

4. Մարդկանց հույզերի ճանաչում.

5. Փոխհարաբերությունների ամրապնդում՝ ունակություն պահպանել հարաբերությունները մեծ խմբերի հետ [2, էջ 77]:

1990 թվականին Պ. Սալովեյը և Ջ. Մայերը ստեղծեցին հուզական ինտելեկտի սեփական մոդելը: Նրանք առաջարկեցին հուզական ինտելեկտի նոր ձևակերպումը՝ որպես մի շարք հմտությունների ամբողջականություն, որը ունի ուրիշների և սեփական անձի զգացմունքները գնահատելու, հույզերը արտահայտելու, կիրառելու, արդյունավետ կարգավորելու կարողություն: Ըստ նրանց՝ հուզական ինտելեկտը բաղկացած է 3 բաղադրիչներից՝ հույզերի գնահատում և արտահայտում, հույզերի կարգավորում, հույզերի օգտագործում մտածողության և գործունեության մեջ [5, էջ 30]: Առաջինը կազմված է գնահատման և սեփական հույզերի արտահայտման բաղադրիչներից: Սեփական հույզերի արտահայտումը և գնահատումը իր հերթին բաժանվում են վերբալ և ոչ վերբալ բաղադրիչների, իսկ այլ մարդկանց հույզերի գնահատման ենթաբաղադրիչներն են ոչ վերբալ ընկալումը և ապրումակցումը: Երկրորդը հույզերի կարգավորումն է, որը ունի սեփական հույզերի և ուրիշ մարդկանց հույզերի կարգավորման ենթահամակարգեր: Երրորդը հույզերի օգտագործումն է մտա-

ծողության և գործունեության ժամանակ, որը ներառում է նաև ճկուն պլանավորման, ստեղծագործական մտածողության, ուշադրության ուղղորդման և դրդապատճառի ենթաբաղադրիչներ [5, էջ 31]: 1997 թվականին Ջ. Մեյերը և Պ. Սալովեյը ավարտեցին և ընդարձակեցին հուզական ինտելեկտի մոդելը: Պ. Սալովեյի, Ջ. Մայերի և մի փոքր ուշ նրանց միացած Դ. Կարուզոյի կողմից մշակվեց մի մոդել, ըստ որի՝ հուզական ինտելեկտը ներառում է իմացական կարողություններ՝ կապված հուզական ինֆորմացիայի մշակման հետ: Այս կարողությունները բնութագրում են հուզական ինտելեկտի չորս «նյութերը».

1. Հույզերի նույնականացում՝ զգացմունքների ճշգրիտ ճանաչման և արատահայտման կարողություն.

2. Մտածողության զգացմունքային խթանում, այն է՝ այնպիսի հույզերի առաջացման հնարավորություն, որոնք կնպաստեն մտավոր խնդիրների լուծմանը.

3. Հույզերի հասկացում՝ բարդ զգացմունքների հասկացման, զգացմունքների մի փուլից մյուսին անցնելու և դրանց պատճառները հասկանալու հնարավորություն.

4. Հույզերի կառավարում՝ իր կամ այլ անձի հուզական վիճակի պահպանման կամ փոփոխման կարողություն [5, էջ 85]:

1990 թվականներին առաջ եկան հուզական ինտելեկտի նաև այլ հայտնի մոդելներ, որոնք պատկանում էին Դ. Գոուլմանին և Ռ. Բար-Օնին [5, էջ 17]: Հետագայում Պ. Սալովեյի և Ջ. Մայերի առաջարկված մոդելի բաղադրիչներին ավելացան ևս երեքը՝ խանդավառություն, հաստատակամություն և սոցիալական հմտություններ: Դ. Գոուլմանը մշակեց իր կողմից առաջարկված մոդելը, որտեղ միավորեց ճանաչողական կարողությունները անհատական հատկանիշների հետ: Եվ եթե մինչ այդ հուզական ինտելեկտի կառուցվածքում առանձնացնում էին 4 հիմնական բաղադրիչներ՝ ինքնագիտակցություն, ինքնատիրապետում, ապրումակցում, շփման հմտություններ, ապա Դ. Գոուլմանը սրանց թվին է դասում ևս մեկը՝ դրդապատճառը: Դ. Գոուլմանի հուզական ինտելեկտի մոդելն իր մեջ ներառում է

չորս բաղադրիչներ՝ ինքնագիտակցում, ինքնատիրապետում, սոցիալական զգայունություն, հարաբերությունների կառավարում: Սրանցից յուրաքանչյուրն էլ ունի իր ենթաբաղադրիչը:

1. Ինքնագիտակցում՝ հուզական ինքնագիտակցում, ճշգրիտ ինքնակառավարման գնահատում, իր նկատմամբ վստահություն:

2. Ինքնատիրապետում՝ զգացմունքների վերահսկում, հրապարակայնություն, հարմարվողականություն, կամքի ուժ, նախաձեռնություն, լավատեսություն, սոցիալական հմտություններ:

3. Սոցիալական զգայունություն՝ ապրումակցման կարողություն, գործնական տեղեկացվածություն, նախագգուշացման կարողություն:

4. Հարաբերությունների կառավարում՝ ոգեշնչման, ներազդելու, ինքնակատարելագործման, փոփոխությունների խթանման, կոնֆլիկտների կարգավորման, միջանձնային հարաբերությունների ամրապնդման, թիմային աշխատանքի և համագործակցության կարողություն:

Հուզական ինտելեկտի մոդել է մշակել նաև Ռ. Բար-Օնը: 1985 թվականին Ռ. Բար-Օնը առաջարկեց «հուզականության գործակից» հասկացությունը: Ռ. Բար-Օնը առանձնացրել է կոմպետենտության հինգ ոլորտ, որոնք կարելի է նույնացնել հուզական ինտելեկտի հինգ բաղադրիչների հետ.

1. ինքնաճանաչողություն
2. միջանձնային շփման հմտություններ
3. հարմարվելու ընդունակություն
4. կոնֆլիկտաձին իրավիճակների կառավարման ընդունակություն

5. գերիշխող տրամադրություն [5, էջ 21]:

2004 թվականին ռուս հոգեբան Դ. Լյուսին առաջարկեց հուզական ինտելեկտի նոր մոտեցում: Դ. Լյուսին հուզական ինտելեկտը բնութագրվում էր որպես իր և այլ անձանց հույզերը հասկանալու և դրանք կառավարելու ընդունակություն:

Հուզական ինտելեկտի կառուցվածքում Ի. Անդրեևան տարբերակում է 2 հիմնական ասպեկտ:

✓ Ներանձնային. այն ներառում է սեփական հույզերի գիտակցումը, ինքնագնահատականը, ինքնավստահությունը, պատասխանատվությունը, համբերատարությունը, սեփական պրոբլեմների լուծումը, ինքնակառավարումը, ակտիվությունը, ճկունությունը, հետաքրքրվածությունը, նոր փորձի ձեռքբերման ձգտումը, նվաճումների մոտիվացիան, լավատեսությունը:

✓ Միջանձնային. ներառում է մարդամոտություն, ապրումակցում, հարգանք, այլ անձանց հետաքրքրությունների կարևորում, միջանձնային հարաբերությունների կանխատեսում և գնահատում, խմբում աշխատելու կարողություն [3, էջ 15]:

Հուզական ինտելեկտը, ըստ Մ. Ա. Մանոյլովայի, «մարդու կարողությունն է ընկալելու, գիտակցելու և կարգավորելու իր և մարդկանց հուզական իրավիճակները»: Ըստ Լ. Վ. Վեկկերի՝ հույզերը և կամքը գտնվում են մեկ հոգեբանական միասնության վրա, հուզական ինտելեկտը դիտվում է որպես գործունեության և հաղորդակցման «կարգավորողների» և «դրդապատճառների» շարք, որը պատասխանատու է իրեն և ուրիշներին հասկանալու, անձի ինքնակարգավորման և սոցիալական վարքագիծ համար [1, էջ 63]: Է. Լ. Նոսենկոն առաջարկել է հուզական ինտելեկտի հետևյալ նշանները՝ բարեխղճություն, նորը սովորելու պատրաստակամություն, հուզական կայունություն, ընկերասիրություն, էքստրավերտություն: Այս մոտեցման հիմնական միտքը համարվում է այն փաստը, որ այս որակները անհրաժեշտ են հաջող կյանքի գործունեության համար և արտացոլում են հուզական ոլորտի հատկանիշները՝ որպես անհատականության կայուն առանձնահատկություն: Նոր փորձի ձեռք բերման պատրաստակամությունը ենթադրում է հանդուրժողականություն անորոշ իրավիճակներում, դիմակայում սթրեսներին, ստեղծարարություն: Բարեխղճությունը ապացույց է, որ մարդը կարող է հասնել նպատակին «կարող» մոդալականության համատեքստում: Հուզական կայունությունը հնարավորություն է տա-

լիս հաղթահարելու պրոբլեմները՝ չտրվելով վրդովմունքի: Ընկերասեր լինելը համարվում է մարդկանց հետ հաղորդակցվելու ժամանակ սեփական հույզերը պահպանելու նշաններից մեկը, ընդունելու մարդկանց այնպես, ինչպիսին նրանք կան, որը միջանձնային, սոցիալական ինտելեկտի առկայության ապացույց է: Էքստրավերտությունը համարվում է նախադրյալ հաղորդակցման համար, որը նույնպես պատկանում է միջանձնային ինտելեկտի նշանների շարքին: Առաջին երեք գործոնները, ըստ Է. Լ. Նոսենկոյի, արտացոլում են ներանձնային հուզական ինտելեկտը, իսկ վերջին երկուսը՝ միջանձնային հուզական ինտելեկտը [1, էջ 64]: Է. Լ. Նոսենկոն և Ն. Վ. Կովրիզը հուզական ինտելեկտ ասելով հասկանում էին գործունեության կազմակերպման ունակություն՝ հասնելու որոշակի «էկոլոգիական վարպետության», կարողություն հստակեցնելու, փոխելու շրջակա միջավայրը՝ սեփական նպատակներին հասնելու համար, իսկ միջանձնային ինտելեկտը անձի շրջակա միջավայրի հետ շփվելու ունակությունն է, բարեհարմար հարաբերություններ հատատելը: Փորձարարական հետազոտությունների արդյունքում Է. Լ. Նոսենկոն և Ն. Վ. Կովրիզը նկարագրեցին ներանձնային հուզական ինտելեկտի ձևավորման մակարդակների հիերարխիկ կառուցվածքը, որը պայմանավորված է ներքին բաղադրիչներով: Հուզական ինտելեկտի ամենացածր մակարդակը համապատասխանում է հետևյալ պայմաններին՝ պայմանական մեխանիզմով հուզական արձագանքի կարգավորում (ռեակտիվ գործողություն), ընկալման մակարդակի ակտիվության տարածում, ակտիվության իրականացում՝ արտաքին բաղադրիչների գերակշռմամբ [1, էջ 64]:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ «հուզական ինտելեկտը» հոգեբանական գոյացություն է, որը ձևավորվում է մարդու կյանքի ընթացքում մի շարք ազդեցությունների ներգործման հետևանքով, որոնք էլ պայմանավորում են հուզական ինտելեկտի մակարդակն ու անհատական հատկանիշները: Հուզական ինտելեկտ ունակությունն է, որի շնորհիվ մարդը կարողանում է ճանաչել այլոց և սեփական հույզերը, մտադրությունները, դրդապատճառները, ցանկությունները

և կարողանում է կառավարել դրանք: «Հուզական ինտելեկտ» հասկացությունը առաջացավ այն ժամանակ, երբ ինտելեկտի միջոցով հնարավոր չէր ցույց տալ տարբեր ոլորտներում մարդու հաջողակ կամ անհաջողակ լինելու փոխկապակցվածությունը: Միակ տարբերությունը այն է, որ մարդկանց մի մասը շատ ժամանակ և ջանքեր են ծախսում այն զարգացնելու համար, իսկ մյուսները՝ քիչ: Մեկին հուզական ինտելեկտը կարող է տրվել ի ծնե, իսկ մյուսները կարող են աշխատել ինքնուրույն և հասնել ոչ պակաս արդյունքների: Պետք է կատարելագործել հուզական ինտելեկտը՝ անկախ նրանից, թե որքան է այն զարգացած, և տեսությունների բազմազանությունը, նրանցում առկա պրոբլեմները թույլ են տալիս լույս սփռել այս բարդ հոգեբանական կառուցվածքի լրացուցիչ կողմերի վրա:

PROBLEMS IN THEORIES OF EMOTIONAL INTELLECT

MANUKYAN S. T.

CJSC «Sevan Psychiatric Hospital» MH, Sevan, Armenia

ABSTRACT

Emotional Intelligence is a concept that has come to complement the traditional perception of intellect. Emotional Intelligence is a set of flexible skills that can be acquired and perfected throughout life. It is a complex of intellectual capacities that takes part in the process of perception and recognition of the surrounding and personal emotions. The emotional intelligence is in each of us, which is very difficult to explain and understand. It is the ability to discover, use, understand and manage emotions, allowing us to reduce stress, helping to communicate efficiently, overcoming obstacles and resolving conflicts, existing problems. Emotional Intelligence affects many aspects of our everyday life. A person who has a

high level of emotional intelligence can define the emotional status of himself and others, the environment, he is just one with whom people really want to communicate. Talented people are often more successful in work than they are happy in personal life. We will likely recognize people around us who are well educated, but are not socially adapted, they are not successful in communication, and have many problems. The High Intelligence Coefficient (IQ) is not enough for people to be happy and successful in all spheres and in areas that are extremely important to them. The High Intelligence Coefficient (IQ) can help to get an academic education, but emotional intelligence is a proof of how we can overcome the difficulties we face. The intelligence coefficient (IQ) helps one to work in a working environment, but situations such as belonging to a group, communicating building relationships are under the responsibility of emotional intelligence (EQ). Emotional Intelligence is a concept that has come to complement the traditional perception of intellect. Usually we relate intellect to the concepts like mind, education, knowledge, but in reality, emotional intelligence is something else: the person's ability to perceive and apply emotional information that is derived and transmitted through the emotions. Emotional Intelligence is involved in both natural and humanitarian sciences: neurology, psychology, physiology, sociology, philosophy, etc.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Андреева И. Н., Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюцк: ПГУ. 2011. – 388 с.
2. Гоулман Д., Эмоциональный интеллект. /Д. Гоулман. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА. Владимир: ВКТ, 2009. – 478 с.
3. Готтман Д., Эмоциональный интеллект ребенка. /Д. Готтман, Д. Деклер. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 288 с.
4. Лемберг Б., Эмоциональный интеллект, как разум общается с чувствами. издательство Вектер; СПб.: 2013. – 62 с.
5. Сергиенко Е. А, Ветрова И. И., Тест Дж. Мэйера, П. Сэловея и Д. Карузо. Эмоциональный интеллект. М.: 2010. – 176 с.

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Մարգարյան Վ. Հ.

Խ. Արոլյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. մարտական գործունեություն, մարտական վարպետություն, հոգեբանական կայունություն, բարոյահոգեբանական վիճակ:

Ռազմական և քաղաքական իրադրության վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ տնտեսական ոլորտում, գիտության ու տեխնիկայի ասպարեզում տեղի է ունենում թռիչքաձև զարգացում, որը հանգեցնում է նաև զինված պայքարի նոր միջոցների, ուստի և նոր եղանակների ու հնարների ստեղծման: Ընդհանուր զարգացման հետևանքով տեղի են ունենում տեխնիկական միջոցների գնի էական նվազում ու թվաքանակի սրընթաց աճում, և որպես արդյունք՝ նախկինում միայն ռազմավարական օղակին ստորադասվող ռազմատեխնիկական միջոցները կարող են կիրառվել նաև մարտավարական օղակի հրամանատարների որոշմամբ: Տվյալ գործոնների ազդեցությամբ տեղի է ունենում պատերազմների բնույթի արմատական փոփոխություն: Ուստի հասկանալի է, որ ԶՈՒ-ի անձնակազմի մարտական պատրաստությանը (մարտական վարպետություն, հոգեբանական կայունություն, բարոյահոգեբանական վիճակ) ներկայացվող պահանջները նույնպես փոխվում են: Այս հանգամանքով է պայմանավորված, որ ներկայումս մի շարք պետությունների զինված ուժերում վերանայվում են մարտական գործողությունների վարման ռազմավարական և մարտավարական հիմունքները՝ ժամանակակից ռազմական սպառնալիքների բնույթի հաշվառմամբ: Ընդ որում, տվյալ գործընթացը պարտադրում է ոչ միայն վերանայել մարտական գործողությունների վարման հիմունքները, այլև զինծառայողներ-

րի մասնագիտական և հոգեբանական պատրաստման սկզբունքներն ու մոտեցումները:

Մասնագիտական գրականության վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ԱՊՀ բոլոր երկրների, այդ թվում նաև ՀՀ Ձինված ուժերում մասնագիտական պատրաստման գործընթացում կան որոշակի թերություններ: Խոսքը վերաբերում է այն հանգամանքին, որ մասնագետների պատրաստման համակարգում հոգեբանական բաղադրիչի հետին պլան մղված լինելու հետևանքով չի ապահովվում անհրաժեշտ մակարդակի հոգեբանական պատրաստություն բարդ, ոչ ստանդարտ պայմաններում գործունեությանը: Ավելին, ըստ մասնագիտական գրականության վերլուծության արդյունքների, հաստատուն պայմաններում մասնագիտական գործունեության հետազոտությունները հնարավորություն չեն ընձեռում հետազոտողներին պարզելու այն օրինաչափությունները, որոնք անհրաժեշտ են մարտական իրադրության արտակարգ իրավիճակներին մասնագետների հոգեբանական պատրաստման համար:

Իրական պայմաններում իրականացված մեր հետազոտական տվյալների վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ զինվորական գործունեությանը ներկայացվող պահանջների և այդ պայմաններում խնդիրների կատարմանը հոգեբանական պատրաստության միջև առկա է ցայտուն արտահայտված անհամաչափություն, ինչը կարող է հանգեցնել զինվորական գործունեության արդյունավետության մակարդակի անկմանը, առավել ևս՝ մարտական իրադրության արտակարգ իրավիճակներում: Այս համատեքստում կարևոր խնդիրների շարքն են դասվում նեղ ոլորտային (զորատեսակային) հետազոտությունների կատարումը, և ըստ այդմ՝ զինծառայողների գործունեության առանձնահատկությունների, հետևաբար և նրանց գործունեության արդյունավետության վրա ազդող հոգեբանական բաղադրիչների պարզումն ու անձնակազմի հոգեբանական պատրաստման մեթոդաբանության մշակումը: Եթե մենք չունենք ըստ զորատեսակներին բնորոշ առանձնահատկությունների զինծա-

ռայոդ մասնագետի գործունեության համակողմանի գնահատման չափանիշների համախումբ, ապա մենք չունենք ոչինչ, և այս պարագայում անիմաստ են դառնում որոշ նախաձեռնություններ, որոնք իբրև թե ունեն հոգեբանական ուղղվածություն:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ-ում զինվորական հոգեբանության համակողմանի կայացումը պայմանավորված է ՀՀ ԶՈՒ-ում ռազմական գիտության կայացման հետ: Խնդիրն այն է, որ մի շարք մասնագետներ իրավացիորեն զինվորական հոգեբանությունը դիտարկում են որպես հատուկ գիտական իմացության և պրակտիկայի ոլորտ, որի նպատակն է հետազոտել զինծառայողների համատեղ մարտական գործունեության առանձնահատկությունները և հիմնավորել այդ գործունեության արդյունավետության ապահովման մեթոդները: Մասնագետները գիտակցաբար չեն կիրառում «հոգեբանական գիտության բնագավառ» տերմինային բառակապակցությունը, քանի որ զինվորական հոգեբանությունը ինչպես հոգեբանական, այնպես էլ ռազմական գիտության բնագավառ է, և դրանք միմյանցից երբեք տարանջատ չեն եղել և չեն էլ կարող տարանջատ լինել նաև հեռանկարում: Այսինքն՝ կարելի է արձանագրել հետևյալ փաստը, որ զինվորական հոգեբանության պլանաչափ կերպով կայացումն ու հեռահար նշանառությամբ զարգացումը պայմանավորված են ՀՀ-ում ռազմական գիտության կայացմամբ:

Ռազմական գիտության զարգացման ուղղությամբ ներկայումս իր առաջին քայլերն է կատարում ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանը: ՀՀ-ում ռազմական գիտության զարգացմանը միտված գործընթացները կնախորոշեն նաև զինվորական հոգեբանության զարգացման ուղենիշները:

Ներկայիս իրողությունների հաշվառմամբ անհրաժեշտություն է առաջանում մշակելու մասնագիտական գործունեության արդյունավետության և հուսալիության հոգեբանական հետազոտման նոր ծրագրեր, բնականաբար և ռեալ պայմաններում դրանց իրագործման մեթոդաբանություն: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է.

1. մշակել մարտական իրադրության արտակարգ իրավիճակներում զինծառայողների մասնագիտական գործունեության հոգեբանական հետազոտման մեթոդաբանություն,

2. հետազոտել և պարզել զինծառայողների այն հոգեբանական բաղադրիչների համախումբը, որոնք պայմանավորում են նրանց գործունեության արդյունավետությունն ու հուսալիությունը մարտական սթրեսի ներգործության պայմաններում:

Մեթոդաբանական ապահովման տեսանկյունից վերը նշված աշխատանքների իրագործման համար անհրաժեշտ է լուծել մի շարք շաղկապված խնդիրներ, մասնավորապես՝

1. մշակել մարտի հոգեբանական մոդելն ու մարտական իրադրության արտակարգ իրավիճակների մոդելավորման մեթոդը,

2. մշակել և ստեղծել հոգետեխնիկական փորձարկումների սարք:

Այդ խնդիրների համալիր լուծումը հնարավորություն կտա.

1. մոդելավորելու այն առանձնահատուկ իրավիճակները, որոնք առավելագույն նմանակում են մարտական իրադրությունը,

2. հետազոտելու ինչպես զինծառայողների հոգեվիճակով պայմանավորված մասնագիտական-վարքագծային դրսևորումների առանձնահատկությունները, այնպես էլ այն իրադրային գործոնները, որոնք ազդում են մարտական իրադրությունում նրանց մասնագիտական գործունեության վրա,

3. պարզելու գործունեությամբ մասնագետին ներկայացվող առանձնահատուկ պահանջների համախումբը:

Այսպիսով, հոգեբանական հետազոտության նոր մեթոդաբանության կիրառմամբ ստացված արդյունքները հնարավորություն են տալիս վերանայելու ինչպես զորային կառույցում, այնպես էլ ռազմակրթական օջախներում մասնագետների հոգեբանական պատրաստման գործընթացը, ինչը ներկայումս ռազմական հոգեբանության գերակա խնդիրներից մեկն է:

ON SOME PROBLEMS OF MILITARY PSYCHOLOGY

MARGARYAN V. H.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article discusses the methodology of psychological research on the professional activities of the military under extreme conditions of the simulated combat situation in order to create new approaches to providing military personnel of the Armed Forces of the Republic of Armenia with methodological psychological training. From this point of view the set of functionally interrelated problems, solutions and means of their realization are presented.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Զորային կառույցում զինծառայողների մասնագիտական ընտրազատման հարցի շուրջ: «Ռազմական հոգեբանության հիմնախնդիրները» Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր (2013 թ. մայիսի 29-30): Եր., 2013, էջ 33, (276 էջ):
2. Иноземцева А. Н., Влияние профессионального самосознания студентов на формирование психологической готовности к профессиональной деятельности. Дис. канд. психол. наук. М.: 2002, 225 с.
3. Маргарян В. Г., К вопросу исследования воздействия психогенных факторов боевой обстановки на профессиональную деятельность военнослужащих//Адаптация и саморегуляция личности. Высшая школа: опыт, проблемы, перспективы: Материалы межвузовской научно-практической конференции. Часть 1. М.: РУДН, 2010, 283 с.
4. Маргарян В. Г., К вопросу о методологическом обеспечении психологической подготовки военнослужащих в вооруженных силах Республики Армения // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XLVIII междунар. науч.-практ. конф. № 1(48). – Новосибирск:

- СибАК, 2015, 90 с.
5. Маргарян В.Г., Методологические аспекты моделирования боевых ситуаций в реальных условиях. Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. М., 2018, N10.
 6. Червяков Ю. А., Оптимизация профессиональной подготовки курсантов высших военно-учебных заведений связи. Дис. канд. психол. наук. М.: 2002, 208 с.

ՀՀ-ՈՒՄ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ և ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մելքումյան Մ. Ֆ.

Խ. Արքայանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *փախստական, ապաստան հայցող, միգրանտ, սթրես, սթրեսակայունություն, ագրեսիվություն, կոնֆլիկտայնություն, մշակութային շոկ:*

Յուրաքանչյուր պետություն պատասխանատու է իր երկրի քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության համար, սակայն երբ դրանք չեն պաշտպանվում մարդիկ ստիպված լքում են իրենց քաղաքացիության երկիրը: Այլ երկրում պաշտպանության դիմելը մարդու հիմնարար իրավունքներից է, որը հատկապես արդիական է դառնում պատերազմական իրավիճակներում: Մարդկության պատմության ողջ ընթացքում մարդիկ լքել են իրենց բնակավայրը ավելի ապահով կացության վայր գտնելու նպատակով, ուստի կարևոր է հստակ սահմանազատել միգրանտ և փախստական հասկացությունները: Ի տարբերություն փախստականի, միգրանտը կամավոր է լքում իր երկիրը՝ այլ երկրում զբաղվածություն գտնելու, ընտանիքի վերամիավորման կամ ուսման նպատակով և շարունակում է օգտվել իր կառավարության պաշտպանությունից նույնիսկ արտերկրում գտնվելու պարագայում [8, էջ 15]: Փախստականն անձ է, ով գտնվում է իր քաղաքացիության երկրից կամ մշտական բնակության վայրից դուրս, սեփական երկրում ունի ոչ բավարար պաշտպանվածություն, իր ռասայի, կրոնի, քաղաքացիության, սեռական կողմնորոշման որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելու կամ քաղաքական կարծիքի հարելու պատճառով, ունի հետապնդվելու հիմնավորված երկյուղ և անկարող է կամ նման երկյուղի պատճառով չի ցանկանում օգտվել տվյալ երկրի պաշտպանությունից [5, էջ 13]: Նախ-

քան փախստականի կարգավիճակ ունենալը անձը միջազգային հանրությանն է դիմում ապաստան հայցողի կարգավիճակով, այնուհետ կամ մերժվում, կամ տրվում է փախստականի կարգավիճակ: Սակայն մինչև կարգավիճակ ստանալը ապաստան հայցողները ևս նոր երկրում օգտվում են իրենց իրավունքների պաշտպանությունից [4, էջ 23]:

Փախստականներ ընդունող պետություններն իրականացնում են մի շարք միջոցառումներ՝ ուղղված փախստականների շահերի պաշտպանությանը, ինտեգրմանը և նրանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացմանը: Փախստականների հետ տարվող աշխատանքում կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում սոցիալ-հոգեբանական աջակցությունը, քանի որ նոր հասարակությունում հարմարման արդյունավետությունն ուղակիորեն կապված է նրանց հոգեկան առողջությունից:

Վերջին տասնամյակում Հայաստանում ևս ավելացել է ապաստան հայցողների և փախստականների թիվը՝ կապված պատերազմաքաղաքական բախումների և էթնիկ կոնֆլիկտների հետ: Ներկայումս ՀՀ-ում հիմնականում ապաստան են հայցում Սիրիայից, Իրանից, Իրաքից, Աֆղանստանից, Աֆրիկայից, Ուկրաինայից: 2016 թվականի ապրիլին Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցած հակամարտությունից հետո մեծ է նաև Թալիշից եկած փախստականների թիվը, թեև նրանք համարվում են ներքին տեղահանվածներ:

Հայաստանը լինելով ՄԱԿ անդամ՝ իրականացնում է մի շարք ծրագրեր՝ ուղղված փախստականների սոցիալ-տնտեսական հարմարմանն ու արդյունավետ կենսագործունեության ապահովմանը: Արդյունավետ ինտեգրումը մեր երկրի առջև ծառայած կարևոր խնդիրներից է, այն ՀՀ-ում իրականացվում է թե պետական մարմինների, թե միջազգային կառույցների, մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի Փախստականների գրասենյակի կողմից ֆինանսավորվող ՀԿ-ների միջոցով:

Եթե խոսենք փախստականների մոտ առկա հոգեբանական խնդիրների ծագումնաբանության մասին, ապա կարող ենք պայմա-

նականորեն այն բաժանել օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ խմբի: Օբյեկտիվ խնդիրներից են լեզվական, կրոնական, մշակութային, սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, իսկ սուբյեկտիվ խմբի մեջ մտնում են ապրած տրավմաները, արժեքները, դիրքորոշումները, սթերեսակայունության աստիճանը, մոտիվացիոն համակարգը և այլն: Նմանատիպ խնդիրները դժվարեցնում, իսկ երբեմն էլ նույնիսկ անհնարին են դարձնում ՀՀ-ում նրանց հարմարման գործընթացը: Հարկադիր տեղահանված անձանց մեծամասնությունը իրենց ծագման երկրում բացի ֆիզիկական վնասներից կրում են նաև հոգեբանական լուրջ տրավմաներ, որոնք ավելի են դժվարացնում հարմարման գործընթացը [6, էջ 5]: Բնութագրելով հարմարումը որպես արտաքին ակտիվ յուրացման և ինքնափոխման միջոցով գոյության նոր պայմաններում օրգանիզմի հարմարմանն ուղղված գործընթաց՝ կարող ենք ասել, որ կացության նոր երկրում հարմարման գործընթացում փախստականները հանդիպում են սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և հոգեբանական մի շարք խնդիրների [2, էջ 16]: Հարմարման ընթացքում առաջացած վերոնշյալ դժվարություններն ուղղակիորեն ազդում են ՀՀ-ում փախստական դարձած անձանց հոգեկան առողջության վրա: Իր ծագման երկրում գենդերային հիմքով բռնության ենթարկված փախստականների անձն ավելի խոցելի է, ուստի նրանք գտնվում են առանձնահատուկ ուշադրության կենտրոնում, որպես գենդերային բռնության զոհ արձանագրված փախստականների համար իրականացվում է առանձին հոգեբանական աջակցություն և հատուկ դեպքերի վարում: Բռնության զոհերը՝ հատկապես կանայք և երեխաները, ավելի խոցելի և անպաշտպան են: Բռնության զոհ կանանց մոտ մեծ է մեղքի զգացումը, ուստի նրանց հետ հոգեբանական աշխատանքն ուղղված է մեղքի զգացման թուլացմանն ու սեփական անձի հետ տեղի ունեցածի մեջ պատասխանատվության սահմանների հստակեցմանը: Որոշ դեպքերում փախստականի կարգավիճակ ստացած անձը ՀՀ-ում ևս դառնում է խտրականության զոհ, նրա հարմարումը դառնում է անհնարին, ուստի բացառիկ դեպ-

քերում ՄԱԿ-ի կողմից տեղափոխվում է եվրոպական այնպիսի երկիր, որտեղ կան տվյալ անձի ինտեգրման համար անվտանգ և նպաստավոր պայմաններ:

Քանի որ փախստականների մեծամասնությունը Հայաստան են եկել պատերազմական գոտիներից, որտեղ դարձել են ֆիզիկական, հոգեբանական, սեռական բռնության զոհ, ականատես են եղել իրենց հարազատների մահվանը, մեծամասնության մոտ առաջացել է հետտրավմատիկ սթրես: Հետտրավմատիկ սթրեսի դեպքում իրադարձությունները խիստ վտանգավոր բնույթ են կրել, առաջացրել են սեփական կյանքը կորցնելու ուժեղ վախ, սարսափ և անօգնականության զգացում [3, էջ 13]: Հետտրավմատիկ սթրեսի հետևանքով փախստականների մոտ նկատվում են ինչպես դեպրեսիա, ալկոհոլից կախվածություն՝ որպես իրականությունից փախուստի ձև, այնպես էլ՝ հոգեւտմատիկ մի շարք հիվանդություններ: Նմանատիպ դեպքերի մեծամասնությունն ուղղորդվում է հոգեբույժի մոտ: Փախստականների մոտ նկատվում է սթրեսի բարձր մակարդակ, քանի որ շատերն առանձնացած են իրենց ընտանիքներից, չունեն ինֆորմացիա հարազատների մասին և նոր երկրում գտնվում են անորոշ ապագայի սպասելիքներով: Բնութագրելով սթրեսը որպես օրգանիզմի պատասխան ռեակցիա միջավայրի ցանկացած փոփոխության, կարող ենք ասել, որ փախստականների մեծամասնությունը հայտնվում է սթրեսային իրավիճակում, երբ լքում է իր ծագման երկիրը [1, էջ 21]: Սթրեսի հետևանքով փախստականների մոտ նկատվում է փոփոխված վարք, ագրեսիվության կամ ընդհակառակը՝ դեպրեսիայի սուր դրսևորում, կոնֆլիկտային հարաբերություններ շրջապատի հետ: Այն փախստականները ովքեր ունեն այլոց օգնությունը խնդրելու և ստանալու արտահայտված կարողություն ավելի հեշտ են հաղթահարում սթրեսը [7, էջ 2]: Դեպրեսիայի դեպքում արտահայտվում է կենտրոնացման, նոր գործունեության տեսակին անցնելու դժվարություններ, հուսալքություն, կյանքի նկատմամբ հետաքրքրության անկում: Դեպրեսիայի մեջ գտնվող անձինք դժվարությամբ են ընդգրկվում իրենց համար նախատեսված ծրագրերի մեջ:

Ապաստան հայցող և փախստական անձինք ունեն բազային անվտանգության և պաշտպանվածության խնդիր, ինչն իր արտացոլումն է գտնում հարաբերություններում: Հոգեբանական աշխատանքն ուղղված է լինում փախստականների ինքնագնահատականի ադեկվատ բարձրացմանն ու սեփական ես-ի դրական ընկալմանը: Տեղահանված անձանց մոտ նկատվում է նաև տագնապանության բարձր մակարդակ, որը դրսևորվում է վախերի, ներոտիկ կաչուն մտքերի, մշտական անհանգստության ձևով:

Խոսելով ՀՀ-ում ապաստան հայցած փախստականների մասին՝ կարևոր նշանակություն ունի առանձնացնելու ծագումով հայ փախստականներին և այլազգիներին: Ծագումով հայերը համեմատաբար ավելի հեշտ են ինտեգրվում, լեզվական, կրոնական խոչընդոտներ հնարավորինս քիչ են հանդիպում, որը շատ խիստ արտահայտված է արաբ կամ պարսիկ փախստականների դեպքում: Լեզվական, կրոնական, մշակութային տարբերություններն առաջացնում են մշակութային շոկ, որը չհաղթահարելու դեպքում ի հայտ է գալիս սթրես, դեպրեսիա: Մեծանում են հուսալքությունն ու անաշխատունակությունը: Ոչ լեզվակիր փախստականների մոտ առկա է սոցիալական մեկուսացման բարձր մակարդակ, որը հաճախ պայմանավորված է լինում լեզվի, ինչպես նաև ինքնաիրացման դժվարություններով: Կարգավիճակի անորոշությունն առաջացնում է հասարակությունից օտարացվածության զգացում: Շատ կարևոր է ընդունված լինելու պահանջմունքի բավարարումը: Որոշ փախստականներ նույնիսկ, չհարմարվելով միջավայրին, դիմում են ինքնասպանության [9, էջ 13]: Փախստականների կեսից ավելի մոտ նկատվում է սեփական ես-ի ընկալման փոփոխություն, քանի որ իրենց սոցիալական դերը, դիրքը, որոշակի ազգային խմբի պատկանելիության զգացումը միջավայրի փոփոխման հետ կտրուկ փոխվել են և այն արժեքները, դիրքորոշումները, որոնցով սովոր են եղել ապրել, նոր միջավայրում այլևս արդիական չեն: Ուստի, եթե անձն ի վիճակի չի լինում փոխելու սեփական վարքը նրա անձը տուժում է բազմակողմանիորեն, հատ-

կապես ճգնաժամ նկատվում է արժեքներում:

Փախստականների ինտեգրմամբ զբաղվող կազմակերպություններն իրականացվող ծրագրերում հնարավորինս ապահովում են տեղացիների ներգրավվածությունը: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ վերջին տարիներին փոխվել են հասարակական որոշ դիրքորոշումներ, և գնալով ավելանում է էթնիկ հանդուրժողականությունը:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ ՀՀ-ում ապաստան հայցող և փախստական անձանց հետ իրականացվող հոգեբանական աշխատանքի արդյունքում պարզ է դարձել, որ հոգեբանական խնդիրներն ընդգրկում են նրանց անձի գրեթե բոլոր կողմերը՝ կոգնիտիվ, հուզական, վարքային: Այդ խնդիրների պատճառով էականորեն տուժում են փախստական անձանց հարաբերությունները, ինքնազգացողությունը, որն էլ ուղղակիորեն ազդում է նրանց կյանքի որակի վրա:

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF REFUGEES AND ASYLUM SEEKERS IN ARMENIA

MELKUMYAN M. F.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article is devoted to the socio-psychological issues of refugees and asylum seekers in Armenia. The article includes results of psychological work with refugees and asylum seekers. It examines the types of psychological problems in the process of adaptation.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Джеррольд Гринберг С., Управление стрессом 7-е- СПб.: Питер, 2002.- 496 с. с. 21.
2. Реан А., Кудашев А. Р., Баранов А. А., Психология адаптации личности, Анализ. Теория. Практика СПб.: 2006. – 479с. с.16.
3. Тарабрина Надежда Владимировна Практикум по психологии посттравматического стресса. - СПб: Питер, 2001. - 272 с: ил. -(Серия «Практикум по психологии»).С.13.
4. A guide to international refugee protection and building state asylum systems Handbook for Parliamentarians N° 27, 2017, Frances Nicholson and Judith Kumin, p. 23.
5. Guidelines on international protection no. 12: Claims for refugee status related to situations of armed conflict and violence under Article 1A (2) of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol relating to the Status of Refugees and the regional refugee definitions, p. 13.
6. Mental health of refugees UNHCR/WHO, 1996 World Health Organization Geneva 1996, p. 5.
7. New issues in refugee research Research Paper No. 179. The coping processes of adult refugees resettled in New Zealand, November 2009, p. 2.
8. UNHCR handbook and guidelines on procedures and criteria for determining refugee status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees Reissued Geneva, December 2011, p. 15.
9. Refugee diversity REFVIEW NUMBER 2, - March 2006, - The UN Refugee Agency, p. 13.

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱԳՐԵՍԻՎ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՈՒՂՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Միքայելյան Մ. Ա., Մուրադյան Մ. Ա.

Խ. Արոյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. ագրեսիվ վարքագիծ, քայքայում, հեքիաթաթերապիա, էքստրապունիտիվ, ինտրապունիտիվ, իմպունիտիվ վարք, շտկում:

Երեխաների ագրեսիվ վարքագծի համապարփակ վերլուծությունը հոգեբանական, սոցիալական և մանկավարժական լուրջ հիմնախնդիր է: Ագրեսիան նպատակաուղղված, կործանարար վարք է, որը հակասում է հասարակության մեջ գոյություն ունեցող նորմերին ու կանոններին: Ագրեսիան ենթադրում է գործողություններ, որոնք առաջացնում են կենդանի կամ անկենդան օբյեկտների քայքայում [4]: Ագրեսիայի մասին ամենավաղ տեսական մոտեցումը ներկայացրել է Զ. Ֆրեյդը (1920)՝ ագրեսիվ վարքը համարելով բնածին [9]: Իր աշխատություններում Կ. Լորենցը նշում է, որ ագրեսիվ վարքը սկիզբ է առնում բնագոյից, որը միտված է գոյության պայքարին [6]: Ն. Լևիտովն ագրեսիվության վիճակը նկարագրում է որպես ինքնակառավարումը կորցնելու հետևանքով առաջացած զայրույթի զգացում [5]: Է. Ֆրոմն «ագրեսիա» եզրույթը մեկնաբանում է որպես գործողություն, որը վնաս է պատճառում կամ մտադիր է վնաս պատճառել կենդանուն, անձին, մարդկանց խմբին կամ որևէ անշունչ օբյեկտի [10]: Ըստ Ռ. Բերոնի և Դ. Ռիչարդսոնի, ագրեսիան այնպիսի վարք է, որ անկախ իր դրսևորման ձևից, միտված է վնաս պատճառելու այլ կենդանի օրգանիզմի [1]: Ընդ որում, ագրեսիայի միջոցով հասցված վնասը կանխամտածված, նպատակաուղղված բնույթ է կրում [7]: Ագրեսիան ենթադրում է տարաբնույթ գործողություններ: Մարդիկ ագրեսիվ որևէ մեկին նկարագրելիս նշում են, որ սովորաբար վիրա-

վորում է ուրիշներին, անբարյացակամ է, փորձում է ամեն կերպ հասնել իր նպատակներին՝ հաշվի չառնելով կիրառվող միջոցների անվնաս լինելը [2]: Ըստ Ա. Ռեանի, ագրեսիան շարժառիթավորված վարք է, որի միջոցով վնաս է պատճառվում մեկ այլ օբյեկտի կամ մարդկանց՝ հարուցելով անհարմարություն, լարվածություն, ճնշված վիճակ, դեպրեսիա [8, էջ 16]:

Կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխաների ագրեսիվ վարքագծի դրսևորման հոգեբանական առանձնահատկություններն ուսումնասիրելու նպատակով իրականացվել է հետազոտություն Լոռու մարզի Մեծ Այրումի միջնակարգ դպրոցում: Ընտրանքը կազմել են 8-10 տարեկան 25 աշակերտներ՝ 15 տղա, 10 աղջիկ: Հետազոտությունն իրականացվել է 3 փուլով: Կիրառվել է ձևավորող գծային գիտափորձ, որի անկախ փոփոխականները թերապևտիկ բնույթի հեքիաթները և ագրեսիվության հաղթահարմանն ուղղված շտկողական վարժություններն են, իսկ կախյալները՝ կրտսեր դպրոցականների ագրեսիվության ուղղվածությունը և մակարդակը: Հետազոտության առաջին փուլում անց են կացվել Բասսի և Դարկի ագրեսիայի ախտորոշման և Ռոզենցվեյգի ագրեսիվության չափման մեթոդիկաները: Երկրորդ փուլում կիրառվել են հոգեշտկողական մեթոդներ՝ հեքիաթաթերապիա և շտկողական վարժություններ: Երրորդ փուլում կատարվել է կրկնակի թեստավորում:

Հետազոտության առաջին փուլում ստացվել են հետևյալ արդյունքները: Ըստ Բասսի և Դարկիի ագրեսիայի ախտորոշման մեթոդիկայի տվյալների՝ ագրեսիայի տեսակներից ամենաուժեղը դրսևորվել են նեգատիվիզմը (երեխաների 25%-ի մոտ) և անուղղակի ագրեսիան (երեխաների 20%-ի մոտ): Նեգատիվիզմը կրտսեր դպրոցականների մոտ արտահայտվում է ընդդիմադիր վարքի տեսքով՝ ուղղված դիմացինի հեղինակությանը: Այն պասիվ դիմադրությունից կարող է վերաճել ակտիվ գործողությունների, պահանջների, հրահանգների: Անուղղակի ագրեսիան դրսևորվում է ոտքերով թխկթխկացնելու, չար կատակների, բամբասանքի, բռնկումների տեսքով: Աղջիկ-

ների և տղաների տվյալների համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նեգատիվիզմը բնորոշ է հիմնականում տղաներին (40%), իսկ անուղղակի ագրեսիան՝ աղջիկներին (նույնպես 40%):

Կրտսեր դպրոցականների 24%-ն ունեն վերբալ և ֆիզիկական ագրեսիայի միջին դրսևորումներ: Վերբալ ագրեսիան արտահայտվում է վեճի, աղմուկի, գոռգոռոցի, հայիոյանքի, սպառնալիքի, իսկ ֆիզիկական ագրեսիան՝ ուրիշին ցավ, վնաս պատճառելու ցանկության տեսքով:

Երեխաների մոտ ագրեսիայի տեսակներից ամենաթույլը դրսևորվել են գրգռումը (8%), վիրավորանքը (8%), ինքնաագրեսիան (8%) և կասկածամտությունը (4%): Գրգռվող երեխաներին հատուկ է նույնիսկ չնչին առիթի դեպքում բռնկվելու, խիստ և կոպիտ արտահայտություններ թույլ տալու հակվածությունը: Վիրավորանքը՝ որպես ագրեսիայի դրսևորման ձև, պայմանավորված է զայրույթի, անբավարարվածության զգացողությամբ և ենթադրում է նախանձ, ատելություն շրջապատի նկատմամբ: Աուտոագրեսիան արտահայտվում է սեփական անձի նկատմամբ վնասակար, չար կամ անխիղճ գործողություններ կատարելու միջոցով: Իսկ կասկածամտությունը զուգորդվում է անվստահության և զգուշավորության հետ, և դիրքորոշում կա, որ շրջապատողները տրամադրված են վնաս պատճառելու:

Ռոզենցվեյգի ագրեսիվության չափման մեթոդիկայի տվյալները վկայում են, որ կրտսեր դպրոցականների 56%-ն ունի ագրեսիվության բարձր, 28%-ը՝ միջին և 16%-ը՝ ցածր մակարդակ: 68%-ի մոտ ագրեսիայի ուղղվածությունն էքստրապունիտիվ է, այսինքն՝ նրանց կողմից տրվող ագրեսիվ հակազդումներն ուղղված են դեպի շրջապատը, ֆրուստրացիայի պատճառը համարվում է դիմացինը, և խնդրի լուծման համար նա է պատասխանատու: Ուսումնասիրվողների 4%-ի մոտ ագրեսիայի ուղղվածությունն ինտրապունիտիվ է. մեղադրանքն ուղղված է սեփական անձին, խնդրի լուծումը, սուբյեկտի կարծիքով, ևս կախված է «ես»-ից: 28%-ի մոտ ագրեսիայի ուղղվածությունն իմպունիտիվ է, այսինքն՝ ագրեսիան ուղղված չէ շրջապատող մարդ-

կանց, և մեղքը վերագրվում է իրավիճակին: Այսպիսով, ըստ հետազոտության առաջին փուլի ցուցանիշների, ուսումնասիրվող կրտսեր դպրոցականների մեծամասնության ագրեսիվության մակարդակը բարձր է, ագրեսիայի տեսակներից ամենաուժեղն այս տարիքում դրսևորվում են նեգատիվիզմը և անուղակի ագրեսիան, իսկ ագրեսիայի ուղղվածությունը հիմնականում էքստրապունիտիվ բնույթ ունի:

Հեղազոտության երկրորդ փուլում կազմվել և ներդրվել է շտկողական աշխատանքի ծրագիր, որում ներառվել են ագրեսիվ վարքագծի հաղթահարմանն ուղղված՝ Օ.Վ. Խուխլաևայի, Ն.Ն. Կաշտանովայի և Ե.Ս. Մոսինայի [3] կողմից մշակված շտկողական վարժություններ և թերապևտիկ հեքիաթներ: Մասնակցել են ագրեսիվության ինչպես բարձր, այնպես էլ ցածր մակարդակ ունեցող երեխաներ, քանի որ խմբում նպատակահարմար չէր ընդգրկել միայն ագրեսիվության բարձր մակարդակ ունեցող երեխաների: Այս փուլը տևել է երկու շաբաթ, շաբաթական՝ երկու պարապմունք: Յուրաքանչյուր հանդիպում սկսվել է ողջույնի խոսքով, այնուհետև կատարվել են ակտիվացնող և շտկողական վարժություններ, հաջորդիվ ներկայացվել է թերապևտիկ հեքիաթը և համատեղ քննարկվել խմբի անդամների հետ: Հանդիպումների ընթացքում վարժությունների նախապես ծրագրված հերթականությունը փոփոխությունների է ենթարկվել՝ կախված երեխաների ակտիվության աստիճանից: Այս փուլում երեխաները պայմանականորեն բաժանվել են 2 խմբի՝ ակտիվ և պասիվ վարքագիծ ունեցողների: Ակտիվ են համարվել այն երեխաները, ովքեր հեքիաթաթերապիայի ընթացքում մասնակցել են քննարկումներին, արտահայտել իրենց կարծիքը, հանդիպումների ընթացքում աչքի են ընկել շարժունակությամբ, իմպուլսիվությամբ, իսկ պասիվ՝ նրանք, ովքեր դժվարացել են ինքնուրույն կարծիք արտահայտել, նախաձեռնող չեն եղել, քննարկումներին հազվադեպ են մասնակցել, չեն համարձակվել բարձրաձայնել իրենց մտքերը, բայց ուշադրությամբ լսել են հեքիաթները և իրենց համար համապատաս-

խան եզրակացություններ են կատարել: Հետազոտության առաջին և երկրորդ փուլերի ցուցանիշների համադրությունից պարզվեց, որ ակտիվ վարքագծով երեխաների մոտ գերակշռում են ֆիզիկական և վերբալ ագրեսիան, իսկ պասիվ վարքագծով երեխաների մոտ՝ վիրավորանքը և նեգատիվիզմը:

Հեղազոտության երրորդ փուլում իրականացվել է կրկնակի թեստավորում ձևավորող գծային գիտափորձի արդյունավետությունը, այսինքն՝ ագրեսիվության ուղղվածության և մակարդակի տեղաշարժերը, ստուգելու նպատակով: Հետազոտության առաջին փուլում անցկացված թեստերը շտկողական աշխատանքներից հետո կիրառվել են կրկնակի: Ըստ Բասսի և Դարկիի ագրեսիվության ախտորոշման մեթոդիկայի վերաթեստավորման տվյալների, ագրեսիայի դրսևորումները նվազել են, մասնավորապես, խիստ նվազել են ֆիզիկական, վերբալ, անուղղակի ագրեսիան, նեգատիվիզմը, վիրավորանքը, աուտոագրեսիան: Կասկածամտությունը և վիրավորանքը որոշ աշակերտների մոտ նվազել են, որոշների մոտ՝ մնացել նույն մակարդակում:

Ռոզենցվեյգի ագրեսիվության չափման մեթոդիկայի կիրառման արդյունքները հետևյալն են. եթե մինչ շտկողական աշխատանքների իրականացումը կրտսեր դպրոցականների 68%-ի մոտ ագրեսիան ուներ էքստրապունիտիվ ուղղվածություն, ապա շտկողական աշխատանքներից հետո էքստրապունիտիվ ագրեսիվ ուղղվածություն առկա է 36%-ի մոտ: Ինտրապունիտիվ ագրեսիվ ուղղվածություն նախքան շտկողական աշխատանքն առկա էր երեխաների 28%-ի, իսկ հետո՝ 40%-ի մոտ: Իմպունիտիվ ագրեսիվ ուղղվածությունը սկզբում նկատվում էր երեխաների 4%-ի մոտ, իսկ շտկողական աշխատանքներից հետո՝ 24%-ի մոտ:

Ստացված ցուցանիշները փաստում են, որ շտկողական աշխատանքից հետո ագրեսիվության մակարդակը նվազել է, ինչը վկայում է ձևավորող գիտափորձի արդյունավետ ընթացքի մասին: Հետազոտության արդյունքների հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ հե-

քիաթաթերապիան և շտկողական վարժությունները նպաստում են կրտսեր դպրոցականների ագրեսիվության մակարդակի իջեցմանը, ագրեսիվության էքստրապունիտիվ դրսևորումների նվազմանը, ինտրապունիտիվ և իմպունիտիվ դրսևորումների աճին: Թերապևտիկ հեքիաթները և շտկողական վարժություններն արդյունավետ միջոց են կրթական հաստատություններում երեխաների ագրեսիվ վարքագծի շտկման համար: Դրանք կարող են կիրառել հոգեբանները, մանկավարժները, ծնողները: Հեղինակների առաջադրված շտկողական աշխատանքի ծրագիրը ներդրվել է դպրոցում՝ մանկավարժների կողմից հետազայում կիրառվելու նպատակով:

DIRECTION AND MANIFESTATIONS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN

M. A. MIKAELYAN, M. A. MURADYAN

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

A study was conducted with children of primary school age to study the psychological characteristics of aggressive behavior. The study was conducted in 3 stages. Formative linear experiment was applied. At the first stage of the study, a method for diagnosing the aggression of Bass and Dark and Rosenzweig's frustration test were used. The second stage included psycho-correction methods - fairy tale therapy and corrective exercises. The results of the study show that fairy tale therapy and corrective exercises contribute to a decrease in the level of aggressiveness of younger schoolchildren, a decrease in aggressive extrapunitive manifestations, and also an increase in intrapunitive and impunitive manifestations.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Бэрон, Р., Ричардсон, Д. Агрессия. СПб.: Питер, 1997. 336 с.
2. Дубинко Н. А., К проблеме условий и движущих факторов Социально-педагогическая работа. М.: 2010, №4. С.85–92.
3. Каштанова Н. Н., Тренинг конструктивного взаимодействия с агрессивными детьми. Выдана ООО «Инфоурок» 2017.
4. Левитов Н. Д., Психическое состояние агрессии. //Вопросы психологии, 2005. 1972. № 6. С. 168-173.
5. Левитов Н. Д., Фрустрация как один из видов психических состояний. //Вопросы психологии, 1967. № 6. С.118 -129.
6. Лоренц К. З., Агрессия: Так называемое «зло». М.: Генезис, 2007. 272 с.
7. Платонова Н. М., Агрессия. СПб.: Речь, 2007. 336 с.
8. Реан А. А., Изучение агрессивности личности //Реан А.А. Психология изучения личности. СПб., 1999. 288 с.
9. Фрейд З., По ту сторону принципа удовольствия. Харьков: Фолио; М.: АСТ, 2001. 624 с.
10. Фромм Э., Анатомия человеческой деструктивности. М.: АСТ, 1973, 624 с.

ՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԻ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

Նազարյան Ա. Ա.

Խ. Արոլյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *Տարիքային կարծրատիպ, տարիքային խտրականություն, տարիքային հանդուրժողականություն, կարծրատիպային պատկերացումներ:*

Սոցիալական կարծրատիպերի հիմնախնդրի ուսումնասիրությունը հոգեբանական գիտությունների համակարգում շարունակում է մնալ հրատապ ու արդիական: Տարիքային կարծրատիպերը սոցիալական կարծրատիպերի տեսակներից են և դրանց ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով.

- տարիքային կարծրատիպերը առաջ են գալիս հասարակության փոխազդեցության արդյունքում և անմիջական ազդեցություն են ունենում մարդկանց միջև հաղորդակցության գործընթացի վրա,
- դրսևորվում են հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում,
- հանգեցնում են տարիքային խտրականության (դիսկրիմինացիայի) ձևավորմանը, ինչը բացասական ազդեցություն է ունենում թե՛ առօրյա, թե՛ գործնական, աշխատանքային հարաբերությունների վրա,
- խոչընդոտում են անձի լիակատար ինքնադրսևորմանն ու ինքնիրացմանը:

Հոգեբանական գրականության մեջ գոյություն ունեն տարիքային կարծրատիպերի տարբեր բնորոշումներ:

Ն. Քենթոլը և Վ. Միշելը տարիքային կարծրատիպերը բնորոշում են որպես տարբեր տարիքային խմբերի վերաբերյալ որոշակի

ճանաչողական կատեգորիաներ կամ սխեմաներ, որոնք մարդիկ կիրառում են հասարակական տեղեկատվության մշակման գործընթացում [6]: Ըստ Մ. Օրիի, Մ.Ք. Հոֆմենի և Մ. Հոքինսի, «տարիքային կարծրատիպերը ներառում են ենթադրություններ և ընդհանրացումներ այն մասին, թե ինչպես պետք է դրսևորեն իրենց մարդիկ որոշակի տարիքում և ինչերի կարող են հանդիպել անկախ անհատական տարբերություններից և առանձնահատուկ հանգամանքներից» [9, էջ 166]: Ի.Ս. Կոնը տարիքային կարծրատիպերը բնութագրում է որպես «որոշակի հատկություններ ու հատկանիշներ, որոնք մշակութային միջոցով վերագրվում են համապատասխան տարիքի անձանց և նրանց համար հանդես են գալիս որպես ենթադրվող նորմեր» [2, էջ 423]: Ա. Վ. Միկլյասայի համոզմամբ տարիքային կարծրատիպերը սոցիալական կարծրատիպերի տարատեսակներից են, որոնք արտացոլում են տարբեր տարիքային խմբերի կողմից սեփական և այլ տարիքային խմբերի ընկալման կայուն բովանդակային և արժեքային բնութագրիչները [4]: Ընդհանրացնելով կարող ենք նշել, որ տարիքային կարծրատիպերը տարբեր տարիքային խմբերին պատկանող մարդկանց արտաքինի, բնավորության գծերի, վարքային դրսևորումների, ֆիզիկական և հոգեկան հատկանիշների ու առանձնահատկությունների վերաբերյալ որոշակի պատկերացումներ են, որոնք բնորոշ են բոլոր տարիքային փուլերին՝ մանկությանը, պատանեկությանը, երիտասարդությանը, հասունությանը և ծերությանը: Տարիքային կարծրատիպերն արտահայտվում են այնպիսի պատկերացումներում, ինչպիսիք են «Բոլոր երեխաները մաքուր հոգի ունեն», «Բոլոր դեռահասները բարդ են», «Հասուն մարդիկ պահպանողական են», «Բոլոր ծերերը հիվանդ են, փնթփնթան և անգործունակ» և այլն:

Տարիքային կարծրատիպերի վերաբերյալ փորձարարական հետազոտությունները սկսվել են 20-րդ դարի 70-ական թթ.-ից: 1970-ականներին Բ. Ռոսենը և Թ. Ջերքլին պրոյեկտիվ մեթոդիկաների օգնությամբ ուսումնասիրեցին մասնագիտական ոլորտում գոր-

ծող տարիքային կարծրատիպերը և եկան այն եզրակացության, որ աշխատանքային ոլորտում հստակ տարբերակում է դրվում՝ երիտասարդ և տարեց աշխատողների հոգեբանական և մասնագիտական առանձնահատկությունների հետ կապված: Տարեց աշխատողներին վերագրվում են այնպիսի բացասական կարծրատիպեր, ինչպիսիք են փոփոխությունների հանդեպ ռիզիկոսությունը, ստեղծագործական ներուժի պակասը, մտածողության և շարժումների դանդաղությունը, նորարարությունների հանդեպ անհետաքրքրությունը, իսկ երիտասարդ աշխատողներին՝ հակառակ հատկանիշներ, ինչպիսիք են ճկունությունը, ստեղծարարությունը, բարձր աշխատունակությունը, նորարարությունների հանդեպ հետաքրքրությունը և այլն [11]:

Ընդհանապես, տարիքային կարծրատիպերի ոլորտում կատարված փորձարարական հետազոտությունների մեծ մասը վերաբերում է տարիքային խտրականության ուսումնասիրությանը: Վերջին տասնամյակների ընթացքում արևմտյան հեղինակների կողմից ստեղծվել են նշված հիմնախնդրի բացահայտմանն ուղղված որոշ մեթոդիկաներ: 2008 թ.-ին Ա. Քլազեի և Ֆ. Քրինգսի կողմից մշակվել է «Գոյություն ունեցող տարիքային խտրականություն հարցարանը», որն ուսումնասիրում է աշխատանքային գործունեության ոլորտում էջիզմի (տարիքային խտրականության) և տարիքային հանդուրժողականության մակարդակները [7]: Տարիքային խտրականության ուսումնասիրությանն են միտված նաև Ա. Քրուսի և Ե. Շմիթի «Տարեց մարդու սոցիալական դերերի հարցարանը» [8], Ե. Փալմորի «Էջիզմի հարցարանը» [10] և Դ. Ռափի, Ս. Վոդանովիչի «Տարիքային խտրականության բազմագործոն հարցարանը» [12]:

Ինչպես վերը նշեցինք, տարիքային կարծրատիպերի ուսումնասիրության մեթոդները բավական սակավ են, և դրանց գերակշռող մասը վերաբերում է էջիզմի և հերոնտոկարծրատիպերի բացահայտմանը, մինչդեռ այլ տարիքային խմբերին առնչվող կարծրատիպերի վերաբերյալ ուսումնասիրություններ գրեթե չկան: Մեր կողմից մշակված մեթոդիկան ուսումնասիրում է տարբեր տարիքային խմբերին վե-

րաբերող կարծրատիպերը և դրանց արտահայտվածության մակարդակը: Մեթոդիկան անվանել ենք «Տարիքային կարծրատիպերի արտահայտվածության գնահատման հարցարան»: Հարցարանի բովանդակային առանցքը կազմում են հինգ տարիքային խմբերը (երեխաներ, դեռահասներ, երիտասարդներ, հասուն տարիքի մարդիկ, ծերեր) և յուրաքանչյուր խմբին հասարակության կողմից առավել հաճախ վերագրվող 7 կարծրատիպային հատկանիշները: Հարցարանն ընդհանուր առմամբ ներառում է 35 հատկանիշ, որոնց օգնությամբ հետազոտվողը գնահատում է վերոհիշյալ 5 տարիքային խմբերի մոտ այդ հատկանիշների առկայությունը: Տարիքային խմբերի ընտրությունը կատարվել է անձի տարիքային փուլերի վերաբերյալ հոգեբանական գրականության վերլուծության հիման վրա: Տարբեր տարիքային խմբերին բնութագրող կարծրատիպային հատկանիշներն ընտրվել են՝ հաշվի առնելով թեմայի վերաբերյալ հոգեբանական հետազոտությունների վերլուծության արդյունքները [1, 3, 5], ինչպես նաև մեր կողմից կատարված փորձարարական հետազոտության արդյունքները: Հետազոտվողներին առաջարկվել է առնվազն 5-6 հատկանիշով բնութագրել համապատասխան տարիքային խմբերի ներկայացուցիչներին՝ ընդհանրական ձևով: Օրինակ՝ «Բոլոր երեխաները ...», «բոլոր դեռահասները ...», «բոլոր հասուն մարդիկ ...» և այլն:

Հետազոտության վերլուծության արդյունքում ընտրվել են տարբեր տարիքային խմբերին բնորոշ կարծրատիպային հատկանիշները: Այսպես, **երեխաներ**՝ անմեղ, չարաճճի, կամակոր, դյուրահավատ, աղմկարար, անխելք, քմահաճ, **դեռահասներ**՝ մեծամիտ, անպատասխանատու, եսակենտրոն, ընդվզող, համառ, ագրեսիվ, ցանկանում են արտասովոր երևալ, **երիտասարդներ**՝ թեթևամիտ, անհեռատես, շուտ հրապուրվող, ակտիվ, հաճույքների ձգտող, անհարգալից, արկածախնդիր, **հասուն մարդիկ**՝ անկախ, աշխատանքի վրա կենտրոնացած, խելացի, կայացած, հեռատես, խրատող, լրջմիտ, **ծերեր**՝ իմաստուն, կոպիտ, շուտ վիրավորվող, նվազ, մոռացկոտ, փնթփնթան, եսասեր:

Ստորև ներկայացնում ենք «Տարիքային կարծրատիպերի արտահայտվածության գնահատման հարցարանի» հարաթերթիկը և արդյունքների վերլուծությունը:

Տարիքային կարծրատիպերի արտահայտվածության գնահատման հարցարան

Հրահանգ. գնահատեք նշված հատկանիշների առկայությունը կամ բացակայությունը երեխաների, դեռահասների, երիտասարդների, հասուն մարդկանց և ծերերի մեծամասնության մոտ: Յուրաքանչյուր հատկանիշի առկայության դեպքում համապատասխան սյունակում դնել (+) նշանը:

Տարբեր խմբերին բնութագրող հատկանիշների համարները հետևյալն են.

Երեխաների խմբին 1, 4, 8, 11, 16, 20, 25-ը,

դեռահասների խմբին բնութագրող հատկանիշներ՝ 2, 7, 13, 18, 23, 27, 32-ը,

երիտասարդների խմբին բնութագրող հատկանիշներ՝ 3, 9, 12, 21, 26, 30, 35-ը,

հասուն տարիքի մարդկանց խմբին՝ 5, 10, 15, 19, 22, 29, 33-ը,

ծերերի խմբին բնութագրող հատկանիշները՝ 6, 14, 17, 24, 28, 31, 34-ը:

Արդյունքների վերլուծություն: Հատկանիշի առկայությունը գնահատվում է 1 միավորով: 0-12 միավոր՝ տարիքային կարծրատիպերի արտահայտվածության ցածր մակարդակ: 13-24 միավոր՝ տարիքային կարծրատիպերի արտահայտվածության միջին մակարդակ: 25-35 միավոր՝ տարիքային կարծրատիպերի արտահայտվածության բարձր մակարդակ:

Հատկանիշներ		Երեխաներ	Դեռահասներ	Երիտասարդներ	Հասուն մարդիկ	Ծերեր
1	Անմեղ					
2	Մեծամիտ					
3	Թեթևամիտ					
4	Չարածնի					
5	Անկախ					
6	Իմաստուն					
7	Եսակենտրոն					
8	Կամակոր					
9	Անհեռատես					
10	Աշխատանքի վրա կենտրոնացած					
11	Դյուրահավատ					
12	Շուտ հրապուրվող					
13	Ընդվզող					
14	Կոպիտ					
15	Իսելացի					
16	Աղմկարար					
17	Շուտ վիրավորվող					
18	Համառ					
19	Կայացած					
20	Անխելք					
21	Ակտիվ					
22	Հեռատես					
23	Ազրեսիվ					
24	Նվազ					
25	Քմահած					
26	Հաճույքների ձգտող					
27	Վատ սովորություններ ունի					
28	Մոռացկոտ					

29	Իրատող					
30	Անհարգայից					
31	Փնթփնթան					
32	Ցանկանում է արտասովոր երևալ					
33	Լրջմիտ					
34	Եսասեր					
35	Արկածախնդիր					

METHODOLOGY OF DIAGNOSTICS OF AGE STEREOTYPES

NAZARYAN A. S.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article discusses the nature, characteristics and research methods of age stereotypes. A new methodology for studying age stereotypes is presented (Questionnaire for assessing the manifestation of age stereotypes), which reveals the manifestation level of personality age stereotypes with low, medium and high indicators.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Александрова Н. Л., Федорова В. В., ИмPLICITные представления о взрослости // V Съезд ООО «Российское психологическое общество». Материалы участников съезда. Т. 1. – М.: РПО, 2012. – 496 с. – с. 262.
2. Кон И. С., Социологическая психология. — М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999.— 560 с.
3. Лебедева М. Ю., Интерпретационное поле концепта детство (опыт экспериментального исследования) // Русский язык за рубежом. – 2012. – №5. – с. 50–57

4. Микляева А. В., Возрастная дискриминация как социально- психологический феномен: Монография. - СПб.: Речь, 2009; Часть I - <http://humanpsy.ru/miklyaeva/age>.
5. Микляева А. В., Содержание возрастных стереотипов: эмпирическая типология// http://www.emissia.org/offline/2014/2148.htm?fbclid=IwAR3EDbVaWSsPlqPhqtCK36m8cbGPNq1yag_i2TyMqCivL37rWj2tsCHR2sk.
6. Cantor N., Mischel W., Prototypicality and personality: Effects on free recall and personality impressions //Journal of Research in Personality. - 1979.- Vol. 12.-pp. 4-52
7. Kluge A., Krings F., Attitudes Toward Older Workers and Human Resource Practices // Swiss Journal of Psychology. - 2008. - Vol. 67. - No 1 - pp. 61-64.
8. Kruse A. A., Schmitt E., A multidimensional scale for the measurement of agreement with age stereotypes and the salience of age in social interaction // Ageing & Society. - 2006 (May.). - Vol. 26. - Issue 3. - pp. 393-411.
9. Ory M., Hoffman M. K., Hawkins M., Sanner B., and R. Mockenhaupt, «Challenging aging stereotypes: strategies for creating a more active society» // American Journal of Preventive Medicine, Volume 25, Issue 3, Supplement 2,- 2003, pp. 164–171.
10. Palmore E., The Ageism Survey. First Findings //The Gerontologist. -2001. - Vol. 41. -No5.-pp. 572-575.
11. Rosen B., Jerclee T. H., The Nature of Job-Related Age Stereotypes // Journal of Applied Psychology. - 1976-Vol.61.-No. 2.- pp. 180-183.
12. Rupp D. E., Vodanovich S. J., Crede M., The multidimensional nature of ageism: construct validity and group differences //The journal of social psychology. 2005. Vol. 145. No 3. pp.335-362.

**ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ
ՄԻՋՈՒՆՈՒՄՆԻՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Ոսկանյան Կ. Վ.

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոն, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *տնտեսագիտական հոգեբանություն, տնտեսական տուրբուլենցիա, վարք, անհատական և էթնոհոգեբանական գործոններ, արդյունավետ կառավարում:*

Սոցիալական հոգեբանությունը, ի դեմս իր տեսական դրույթների և հետազոտական մեթոդների, լայն կիրառություն է գտել հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում, այդ թվում և տնտեսության: Ներկայումս այն այլևս ոչ թե զուտ հոգեբանության ճյուղ, այլ միջոլորտային գիտություն է: Սոցիալական հոգեբանության և տնտեսագիտության օրեցօր խորացող համագործակցությունը դրսևորվում է ինչպես միկրո, այնպես էլ մակրոտնտեսագիտական մակարդակներում:

Դեռևս վերջերս շուկայական տնտեսական համակարգի անցած երկրներում, որոնցից է նաև Հայաստանի Հանրապետությունը, ներպետական մակարդակում իրականացվող ցանկացած սոցիալ-տնտեսական միջոցառում հաջողություն կարող է ունենալ միայն այն դեպքում, եթե միջոցառումների բնույթը համապատասխանում է հասարակության պատմականորեն ձևավորված արժեհամակարգին, բարոյաիրավական նորմերին, ավանդույթներին, հասարակական կարծրատիպերին: Հասարակության կողմից նոր տնտեսական հարաբերությունների առանձնահատկությունների համարժեք ընկալումն այն գլխավոր նախապայմանն է, որն անհրաժեշտ է պետության իշխանություններին՝ իրենց վարած տնտեսական քաղաքականության մեջ հաջողելու հարցում: Անցումային շրջանին բնորոշ հիմ-

նախնդիրների լուծումները պահանջում են այնպիսի քայլերի իրականացում, որոնք չեն խոչընդոտի շուկայական տնտեսության պայմաններում տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու բնակչության մոտիվացիայի առաջացմանը և տնտեսվարող սուբյեկտների միջև առողջ տնտեսական հարաբերությունների ձևավորմանը: Անհրաժեշտ է օգտագործել ոչ միայն տարբեր երկրներում կուտակված համապատասխան փորձը, այլև երկրի ներսում կատարել սոցիալ-հոգեբանական հետազոտություններ և տնտեսական քաղաքականությունն իրականացնել՝ հիմնվելով այդ հետազոտությունների արդյունքների վրա: Նման հետազոտությունների իրականացումն, ինչ խոսք, սոցիալական հոգեբանության խնդիր է:

Կիրառական սոցիալական հոգեբանության տեսանկյունից ՀՀ-ում արդիական է դառնում տնտեսության կազմակերպման և կառավարման գործընթացներին առնչվող այնպիսի երևույթների հետազոտումը, որոնք պայմանավորված են պետության ներսում առկա հասարակական միավորների (անհատ քաղաքացիների, ռեֆերենտալին խմբերի, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, էթնոսերի, ազգությունների) հոգեբանական առանձնահատկություններով: Հասարակության տարբեր շերտերի հոգեբանական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ իրականացվող տնտեսական քաղաքականությունը կարող է նպաստել մեր երկրում ներպետական տնտեսական ներդաշնակ հարաբերությունների ձևավորմանը և տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից այդ հարաբերություններով պայմանավորված արդյունավետ տնտեսական վարքի դրսևորմանը: Այն իր հերթին կարող է կանխել տնտեսական հենքի վրա առաջացող և անտազոնիստական տարրեր պարունակող ներհասարակական բացասական երևույթների դրսևորմամբ ուղեկցվող սոցիալական շերտավորման գործընթացը՝ զերծ պահելով հասարակությանը քաղաքական ցնցումներից:

Տնտեսական վարքի դրսևորումների վերաբերյալ սոցիալ-հոգեբանական բնույթի հետազոտություններին նվիրված առաջին աշխատ-

տությունները հրատարակվեցին 20-րդ դարի սկիզբներին, որոնք հետագայում հիմք դրեցին հոգեբանության այնպիսի միջոլորտային ճյուղի զարգացմանը, ինչպիսին է տնտեսագիտական հոգեբանությունը: Դրանցից էին արևմտյան սոցիալական հոգեբանության հիմնադիրներից՝ ֆրանսիացի գիտնական Ժ. Տարդի և նրան հաջորդած Զ. Կատոնի, Հ. Բեքլերի, Տ. Վերլենի, Զ. Կոմմոնսի, Զ. Քլարկի և այլոց աշխատությունները: Արդյունքում, 20-րդ դարի 80-ականներին ձևավորվեցին տնտեսագիտական հոգեբանության տարբեր դպրոցներ (գերմանական, անգլիական, ամերիկյան, շվեյցարական, հետագայում՝ նաև ռուսական), որոնց ներկայացուցիչների (Ժ. Տիրոլ, Մ. Ռաբին, Դ. Կահնեման, Ա. Տվերսկի, Պ. Սլովիկ, Ա. Կիտով, Օ. Դեյնեկա, Վ. Սոկոլինսկի, Վ. Պոզնյակով, Ա. Կարնիշև, Վ. Պասիպանով, Ա. Վերիգին, Ա. Ժուրավյով և այլք) հետազոտություններում [2, 3, 4 և այլն] մեծ տեղ էր հատկացվում սպառողների և արտադրողների տնտեսական վարքի այն դրսևորումներին, որոնք պայմանավորված են նրանց պահանջմունքներով, ակնկալիքներով, ընտրանքներով, փոխհարաբերություններով: Սկզբնական շրջանի հետազոտությունները ելնում էին բիևնոլոգիստական՝ «ստիմուլ-ռեակցիա» կոնցեպտի վրա հենված «առավելագույն արդյունավետության» տնտեսագիտական սկզբունքից: Այս համատեքստում տնտեսական վարքի արդյունավետության չափանիշ համարելով նվազագույն միջոցներով առավելագույն շահույթ ստանալու մարդկային բնական մղումը՝ անհատի և սոցիալական խմբերի տնտեսական վարքի մեխանիզմները նույնականացվում էին հաշվիչ մեքենաների՝ ամբողջական տեղեկատվության վերլուծության հիման վրա իրականացվող գործողությունների մեխանիզմների հետ: Սակայն հետագա սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ հասարակական սուբյեկտների տնտեսական վարքի և հաշվիչ մեքենաների գործողությունների մեխանիզմները բնավ նույնական չեն: Ավելին, պարզվեց, որ տնտեսական սուբյեկտների վարքի հիմքում միշտ չէ, որ ընկած են կոգնիտիվ այնպիսի գործողությունները, որոնց նպատակը զուտ «չոր հաշ-

վարկների» վրա հենված առավելագույն եկամուտների ստացումն է: Պատահական չէ, որ մինչև XX դարի 90-ականների վերջը տնտեսագիտության տեսության մեջ ակտիվորեն զարգանում էր ամերիկացի տնտեսագետ Հ. Սայմոնի կողմից առաջադրված «սահմանափակ արդյունավետության» տեսությունը [5], որում մաթեմատիկական ճշգրիտ հաշվարկների վրա հենված ավանդական սուբստանցիոն արդյունավետության փոխարեն առաջ էր քաշվում «գործողությունների արդյունավետության» կոնցեպտը: Վերջինիս հիմքում տնտեսական սուբյեկտի (արտադրողի կամ սպառողի) կողմից այնպիսի լուծումների որոնումն էր, որոնք ի վիճակի են ապահովելու նրան բավարար և ձեռնտու արդյունքով: Այստեղ որպես գործոն բացահայտ ձևով հաշվի էր առնվում նաև անհատի ներքին կարողությունների (հիշողության, հաշվողական ընդունակությունների, գործողություններ կատարելու արագության, որոշումների ընդունման անհատական առանձնահատկությունների) սահմանափակ լինելը:

Կոգնիտիվ հոգեբանության ոլորտում հետագա հետազոտությունների արդյունքները տնտեսագետներին բերեցին այն համոզման, որ տնտեսական գործընթացներում ամեն ինչ չէ, որ իրականանում է արդյունավետության սկզբունքից բխող դիրքորոշումների և օրինաչափությունների հիման վրա, և որ տնտեսական վարքի դրսևորումների վրա դոմինանտ ազդեցություն կարող են ունենալ նաև հոգեբանական գործոնները: Տնտեսագետներն սկսեցին հաշվի նստել այն իրողության հետ, որ տնտեսական համակարգերում մարդը պետք է դիտվի ոչ միայն որպես տնտեսական հարաբերությունների ազդեցությունը կրող օբյեկտ, այլ նաև սուբյեկտ, ով իր անհատական հոգեբանական առանձնահատկություններով պայմանավորված տնտեսական վարքով, կարող է լուրջ ազդեցություն ունենալ տնտեսական համակարգերի ներսում ընթացող գործընթացների վրա: Տնտեսագիտական տեսության ներսում աստիճանաբար ձևավորվեց այն տեսակետը, որ տնտեսական հիմնախնդիրները չի կարելի դիտարկել դրանց հոգեբանական նախադրյալներից կտրված: Ծնվեցին տար-

բեր տնտեսագիտական տեսություններ, իսկ դրանց ներսում՝ ուղղություններ («ռիսկային հեռանկարների», «վարքագծային տնտեսագիտության», «հեռանկարների տեսության» և այլն), որոնցում տնտեսական վարքն այս կամ այն չափով դիտվում էր որպես հոգեբանական գործոններով պայմանավորված եզրույթ: Կոգնիտիվ հոգեբանության հարցերով զբաղվող գիտնականների կողմից՝ որպես փորձարարական հետազոտության միջոց շրջանառության մեջ դրվեցին $[(x_1, p_1); (x_2, p_2); \dots; (x_n, p_n)]$ «ռիսկային հեռանկար» և

$$U(\bar{x}) = \sum_{i=1}^n u(x_i) p_i \text{ «ակնկալվող օգտակարության ֆունկցիոնալ» մա-}$$

թեմատիկական հասկացությունները [1, 6], որոնց օգնությամբ հնարավոր եղավ հետազոտել տնտեսական սուբյեկտների վարքի մաթեմատիկական մոդելները՝ ելնելով այդ մոդելների բնութագրիչ ֆունկցիաների վարքից և վիճակագրական թվային բնութագրիչներից: Տնտեսագիտական հոգեբանության ներսում լայն թափ ստացան այնպիսի հետազոտությունները, որոնք նվիրված են տնտեսական սուբյեկտների վարքի մոդելավորման հիմնահարցերին: Այսպես, սկսած 20-րդ դարի վերջերից տնտեսության կազմակերպման և կառավարման արդիականացման գործնական խնդիրներով պայմանավորված՝ տնտեսագիտական տեսություններում մեծ տեղ սկսեցին հատկացնել այնպիսի հետազոտություններին, որոնք առնչվում են տնտեսական սուբյեկտների հոգեբանական գործոններով պայմանավորված վարքի տարատեսակ դրսևորումներին: Այսօր ևս վիճակագրական տվյալների վերլուծություններից ելնելով՝ մաթեմատիկական մեթոդների գործադրմամբ կառուցվում, դիտարկվում են տնտեսական վարքի զանազան ստոխաստիկ մոդելներ, որոնց բնութագրիչ ֆունկցիաների վարքով պայմանավորված՝ փորձեր են արվում տեսական մակարդակում մշակել տնտեսության կառավարման արդյունավետ մեխանիզմներ: Այս ամենի արդյունքում հոգեբանական գիտության մեջ արդիական են դարձել այնպիսի հետազոտությունները, որոնք նվիր-

ված են տնտեսական սուբյեկտների անհատական և էթնոհոգեբանական առանձնահատկություններով պայմանավորված տնտեսական վարքի մոդելների կառուցմանը, տնտեսական վարքի վրա հոգեբանական գործոնների ազդեցությունների վերլուծությանը: Պարզ է դառնում, որ տնտեսագիտական հոգեբանությունը, որպես միջոլորտային գիտություն, իր մեջ միավորում է ինչպես տնտեսագիտական, այնպես էլ սոցիալ-հոգեբանական գիտություններում առկա տեսական դրույթները, մեթոդաբանական սկզբունքներն ու մոտեցումները, փորձարարական հետազոտությունների արդյունքները: Ելնելով ՀՀ-ում հոգեբանական և տնտեսագիտական մտավոր ներուժի առկայությունից՝ վստահաբար կարելի է ասել, որ տնտեսագիտական հոգեբանության զարգացումը ՀՀ-ում անհրաժեշտություն է և մեծ հեռանկարներ ունի: Կարելի է հետազոտել տնտեսավարող սուբյեկտների ընկալման և գնահատման գործընթացների, մոտիվացվածության, վարքի և աշխատանքային գործունեության վրա անհատական-հոգեբանական և էթնոհոգեբանական այն գործոնների ազդեցությունները, որոնք կարող են պայմանավորել հասարակության յուրաքանչյուր անդամի ոչ միայն հասարակական-տնտեսական կյանքին ադապտացվելու, այլև տնտեսությունը զարգացնելու և այն արդյունավետ կառավարելու խնդիրները: Հոգեբանական երևույթները դիտելով որպես տնտեսության զարգացման վրա ազդող պատճառներ՝ փորձարարական ճանապարհով կարելի է պարզել, թե՛

- որոնք են սոցիոմշակութային և էթնոհոգեբանական այն հիմնական գործոնները, որ կարող են երկրում ձևավորել դասական հիմաստով շուկայական տնտեսությանը բնորոշ ներպետական տնտեսական հարաբերություններ և տնտեսական սուբյեկտների մեջ դրանց վրա հենված տնտեսական գործունեություն ծավալելու գիտակցական մոտիվացիաներ,

- ինչպիսի ազդեցություն կարող են ունենալ ողջ հասարակության տնտեսական վարքի (հետևաբար և՛ պետության տնտեսական քաղաքականության) վրա հասարակական յուրաքանչյուր միավորի

(անհատի, ռեֆերենտային խմբի, սոցիալական շերտի, էթնիկական միավորի) անհատական և էթնոհոգեբանական առանձնահատկությունները,

- որն է մեր հասարակության հոգեբանական առանձնահատկություններին համապատասխանող «արդյունավետ տնտեսական վարքի» այն համահասարակական մոդելը, որի թվային բնութագրիչներից ելնելով՝ կարելի է առաջանցիկ վիճակագրական հետևություններ կատարել երկրի տնտեսության զարգացման հեռանկարների և ուղղությունների վերաբերյալ:

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC PSYCHOLOGY AS AN INTERDISCIPLINARY SCIENCE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

VOSKANYAN K. V.

International Scientific Educational Center of the National Academy of Sciences of Armenia, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article emphasises the importance of the development of economic psychology in the Republic of Armenia as a branch of social psychology and interdisciplinary science. In this context it's necessary to conduct such experiments of socio-psychological nature, the results of which can be used in the development processes and effective management of the economy in the country.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Белянин А. В., Математическая психология как раздел экономической теории. //«Психология». Журнал Высшей школы экономики, 2004, т. 1, № 3, с. 106-128.
2. Беккер Г., Экономический анализ и человеческое поведение// Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
3. Журавлев А. Л., Экономическая психология в контексте современной психологической науки / А. Л. Журавлев. Проблемы экономической психологии. М.: Изд-во ИП РАН, 2004. с. 3-24.
4. Пасыпанова О. С., Экономическая психология: психологические аспекты поведения потребителей. Монография. Калуга: Изд. КГУ им. К.Э.Циалковского, 2012, 296 с.
5. Саймон Г. А., Рациональность как процесс и продукт мышления. /THESIS, 1993, вып. 3, с. 16-38. (Herbert A. Simon. Rationality as Process and as Product of Thought. Richard T. Ely Lecture //© American Economic Review, May 1978, v. 68, no. 2, p.1-16. American Economic Association, 1978, Перевод д.э.н. К. Б. Козловой и М. А. Бланко.
6. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. J. Econometrica. V. 47. No. 2 Mar., 1979, pp. 263-291.

**ԼԱՐՎԱԾ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՇԽԱՏՈՂԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ
ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ և ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Պեղորոսյան Ռ. Հ, Գևորգյան Հ. Մ, Գևորգյան Ա. Գ.
Խ. Արոյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *լարված իրավիճակներ, մարդկային ռեսուրսներ, ներուժ, ծառայողական խնդիրներ, ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական պատրաստականություն:*

Ծայրահեղ պայմաններում աշխատելու ընդունակ ոստիկանության աշխատակիցների պատրաստման խնդիրը միշտ եղել է արդիական, սակայն այն առավել արդիական է դարձել վերջերս, քանի որ ավելացել է այնպիսի աշխատակիցների պահանջը, ովքեր կարող են հակաահաբեկչական գործողություններ իրականացնել և կատարել մարտական առաջադրանքներ ռազմական բախումների տարածքում: Իրենց առջև դրված նպատակին հաջողությամբ հասնելու համար աշխատակիցներն ստիպված են լինում կատարել ծայրահեղ բարդ, հոգեբանական և ֆիզիկական ծայրաստիճան լարում պահանջող գործողություններ, որոնք իրականացնելու համար անհրաժեշտ է հոգեբանական բոլոր հնարավորությունները հավաքագրել և ինքնակառավարման ունակություններ դրսևորել:

Ծայրահեղ իրավիճակի հաղթահարման հնարավորությունը կապված է մի այնպիսի հասկացության հետ, ինչպիսին անհատի ներուժն է, որն իրենից ներկայացնում է անհատի ընդհանուր գործունեությունը և հարմարվողական վարքագծի դրսևորումներն ապահովող կառուցվածքային և ֆունկցիոնալ տարբեր պոտենցիալներ: «Մարդկային ռեսուրսներ» (HR) հասկացությունը բավականին շատ է օգտագործվում, սակայն այն դեռևս լիարժեք մշակված չէ, և այդ ռեսուրսները՝ որպես հոգեվիճակի կարգավորման գործոն, քիչ են ուսումնասիրված [1, էջ 223]:

Ներքին գործերի աշխատակիցների համար անձնական ռեսուրսների բացահայտման և օգտագործման խնդիրն արդիական է, քանի որ նրանք միշտ պետք է կարողանան ցանկացած պայմաններում վերահսկել իրենց վարքը և ինքնուրույն կառավարել իրենց հոգեբանական ռեսուրսները: Ծայրահեղ պայմաններում իրենց առջև դրված նպատակների հաջող իրականացման նպատակով աշխատակիցների հոգեկան վիճակների կառավարման հետ կապված՝ ոստիկանական աշխատանքի ոլորտում որոշակի փորձ է կուտակվել: Սակայն ներկայումս այս խնդրի վերաբերյալ գրականությունն այդքան էլ մատչելի չէ, քանի որ այն աշխատությունները, որոնց հետ հնարավոր է ծանոթանալ, վերաբերում են ծայրահեղ պայմաններում ոստիկանության աշխատակիցների կողմից գործողությունների իրականացման գործնական պատրաստականությանը: Լարված պայմաններում մարդկանց կողմից գործողությունների իրականացման պատրաստականության հետ կապված հարցերին անդրադարձել են Մ. Ի. Դյաչենկոն, Լ. Ա. Կանդիբովիչը, Վ. Ա. Պոնոմարենկոն և այլ հեղինակներ, ովքեր կարծում են, որ լարված իրավիճակը սուբյեկտի համար դժվար խնդրի ի հայտ գալն է՝ ծանր հոգեկան վիճակի առկայությամբ [2, էջ 5]:

Ժամանակակից պայմաններում ՀՀ ոստիկանության աշխատակիցները պատասխանատու խնդիրներ են լուծում բարդ հոգեբանական գործոնների (վտանգ, կյանքի հետ կապված ռիսկ, ֆիզիկական ծանրաբեռնվածություն, արագ փոփոխվող իրավիճակների վերլուծության անհրաժեշտություն և այլն) առկայության պայմաններում: Ծառայության առանձնահատկությունը ոստիկանության աշխատակիցներից պահանջում է ֆիզիկական և հոգեբանական հնարավորությունների հավաքագրում: Այդպիսի լարված իրավիճակներում որոշ աշխատակիցների մոտ կարող են կտրուկ իջնել անհապաղ գործողություններ ձեռնարկելու պատաստականությունը, առաջ գալ լարվածություն, վախ կամ հուզական այլ վիճակներ, որոնք կարող են բացասաբար անդրադառնալ օպերատիվ գործողությունների ձեռնարկման և իրականացման վրա:

Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ չնայած աշխատակիցները պարբերաբար մարզվում և պատրաստվում են ծայրահեղ իրավիճակներում գործողություններ ձեռնարկելուն, սակայն գործնականորեն նրանք չեն կարողանում ամբողջովին իրականացնել իրենց մասնագիտական փորձը: Արտակարգ իրավիճակներում առաջացող բացասական հույզերի պատճառով աշխատակիցը չի կարողանում իր հոգեբանական ռեզերվները դրսևորել [3, էջ 4]: Աշխատանքի հոգեբանության մեջ հոգեկանի գործառնական պահուստները (ռեզերվները) ուսումնասիրվել են բարդ օպերատորական գործունեության իրականացման ընթացքում՝ ուշադրության կազմակերպման մոդելների հիման վրա: Ֆունկցիոնալ ռեզերվների հետ կապված խնդիրը դեռևս զարգացում չի ստացել: Ռեզերվները, որպես հոգեվիճակի կարգավորման գործոն և որպես նրա զարգացման չափի միավոր, քիչ են ուսումնասիրվել [3, էջ 4]:

Սահմանենք ներքին գործերի աշխատանքային գործունեության մեջ արտակարգ իրավիճակի աշխատանքային հասկացությունը: Դեռ այն իրավիճակն է, որն ի հայտ է գալիս ծառայողական պարտականությունների իրականացման ընթացքում, աշխատակցի կողմից սուբյեկտիվորեն ընկալվում է որպես բարդ ու վտանգավոր, առաջ է բերում հոգեվիճակի փոփոխություններ և պահանջում օրգանիզմի ռեսուրսների առավելագույն մոբիլիզացում:

Արտակարգ իրավիճակներին հակազդելու հնարավորությունը ներառում է հետևյալ բաղադրիչ մասերը. ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական պատրաստականություն (ակտիվ գործունակ վիճակ, գործողության իրականացման համար բոլոր ուժերը և հնարավորությունները մոբիլիզացնելու ունակություն):

Անհրաժեշտ է, որ ներքին գործերի աշխատակիցն ունենա նախնական և բավական բարձր հոգեբանական պատրաստականություն, որ թույլ կտա լրացնել տեղեկատվության պակասը: Հոգեբանական պատրաստականության համար անհրաժեշտ է իրականացնել այնպիսի մարզումներ, որոնք կնպաստեն արագ մտածողությամբ

յան զարգացմանը և կիռւշեն, թե ինչպես կարելի է տեղեկատվության պակասի դեպքում օգտագործել նախկին փորձը և դրական արդյունքի հասնել:

Ներքին գործերի աշխատակիցը պետք է պլանավորի իր գործողությունները՝ հաշվի առնելով ծայրահեղ իրավիճակների առաջ գալու հավանականությունը, երբ անհրաժեշտություն կլինի փոխել նպատակային ուղղվածությունը:

Օպտիմալ արդյունքի հասնելու համար ոստիկանության աշխատակիցը պետք է արտակարգ իրավիճակի վերահսկողության զգացում ունենա: Հաճախ գտնվելով նման իրավիճակներում՝ հարկ է, որ նա մշակի համապատասխան հակազդեցության հմտություններ և մորբիլիզացնի իր ներքին ռեսուրսները: Այստեղ մեծ է աշխատակցի աշխատանքային փորձի նշանակությունը և նրա հոգեբանական պատրաստակամությունը: Շատ կարևոր է աշխատակցի՝ սեփական ուժերի վրա վստահ լինելու հանգամանքը, որին նպաստում է դրական փորձի առկայությունը: Արտակարգ իրավիճակներում աշխատակցի վիճակի վրա դրական ազդեցություն է գործում լավատեսության զգացողությունը: Այն օգնում է բոլոր ռեսուրսների հավաքագրմանը:

Այսպիսով, ռեսուրսները անհատի հնարավորություններն են, որոնք իրենց մեջ ներառում են օրգանիզմի և հոգեկան կառույցի հնարավորությունները: Համապատասխանաբար, ներքին գործերի մարմինների աշխատակիցների ռեսուրսային վիճակն էլ նրանց անձնական հնարավորությունների հավաքագրման վիճակն է:

Հաշվի առնելով ոստիկանության ոլորտում առկա աշխատանքային առանձնահատկությունները՝ կարելի է եզրակացնել, որ արտակարգ իրավիճակում աշխատակցից պահանջվում է հավաքագրել իր անհատական հնարավորությունները: Դա անհրաժեշտ է ինչպես ծառայողական խնդիրները կատարելու, այնպես էլ արտակարգ իրավիճակի պայմաններում աշխատակցի վիճակի օպտիմալացման և նրա անձնական անվտանգության ապահովման համար:

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF THE ACTIVITIES OF OFFICERS OF INTERNAL AFFAIRS IN EXTREME SITUATIONS

PETROSYAN R. H., GEVORGYAN H. M., GEVORGYAN A.G.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article is devoted to the psychological characteristics and problems of the activities of officers of internal affairs in extreme conditions. An important place here is given to the complex of human resources, as one of the most significant factors in the regulation of the psychological state of a person.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Бодров В. А., Информационный стресс. Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, «Современное образование», 2000. 352 с.
2. Дьяченко М. И., Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект / М. И. Дьяченко; автор Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск: «Университетское», 1985. 208 с.
3. Туманов В. Д., Психология готовности сотрудника органов внутренних дел к действиям в экстремальных условиях: Лекция.- Домодедово: РИПК МВД РФ. 1993. 40 с.

ՆՈՐԱԿՈՉԻԿՆԵՐԻ՝ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆԸ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՓՈՒԼԱՅԻՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Պեպրոսյան Ռ. Հ, Գևորգյան Հ. Մ.

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. նորակոչիկներ, զինծառայություն, հարմարում, բացասական դիրքորոշումներ, սոցիալ-հոգեբանական դերեր, սոցիալ-հոգեբանական կարգավիճակ:

Տարածաշրջանում ստեղծված բարդ և անկայուն ռազմաքաղաքական իրավիճակում, ազգային ինքնության և պետականության պահպանման ներկա ժամանակաշրջանում մեր պետության անվտանգության համար կարևոր նշանակություն ունի մշտապես մարտունակ բանակի առկայությունը: Այն հնարավոր է, եթե ՁՈՒ-ի համար կարևոր նշանակություն ունեցող գիտական նվաճումները շարունակաբար ներդվեն պաշտպանության ոլորտ: Անշուշտ հոգեբանության մեջ որոշ հիմնախնդիրներ բացահայտում են արտակարգ իրավիճակներում մարդկային ներուժի ուղիները:

Բանակային կենսակերպին հարմարումը բարդ և բազմակողմանի գործընթաց է, որի ընթացքում զինծառայողները դրսևորում են ֆիզիկական և հոգեբանական հարմարվողականություն, փորձում են մշակել վարքի նոր մոդելներ, որոնց միջոցով կարող են հաղթահարել զինվորական ծառայության ընթացքում առաջ եկած դժվարություններն ու խնդիրները:

Հարմարումը հոգեբանական գրականության մեջ հանդես է գալիս հետևյալ տեսակներով.

✓ կենսաբանական (հարմարումը կենսական պայմաններին՝ ցրտին, տապին, սննդակարգի և քնի ռեժիմի փոփոխությանը, ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությանը),

✓ հոգեբանական (հոգեկան գործընթացների, վիճակների և հատկությունների փոփոխություններ, այնպիսի գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների ձեռքբերում, որը կնպաստի զինծառայողի գործունեության արդյունավետությանը),

✓ սոցիալ-հոգեբանական (նոր դերերի և կարգավիճակի ստանձնում, նոր միջանձնային փոխհարաբերություններ. անձն անցնելով զինվորական ծառայության, պետք է հարմարվի զինվորական նոր խմբին, պետք է մշակի վարքի այնպիսի մոդելներ, որոնք չեն հակասի բանակում առկա օրենքներին, կանոններին, նորմերին, և որոնք կնպաստեն բանակային կյանքին նրա արագ ադապտացմանը) [2, 5]:

Զինվորական ծառայությանը զորակոչիկների սոցիալ-հոգեբանական հարմարումը այնպիսի ներհոգեկան հակազդումների համակարգ է, որը որոշում է անձնավորության նպատակահարմար վարքն ու արդյունավետ փոխգործունեությունն իր էությանը հուզածին բնույթ ունեցող միջավայրի հետ [1]: Զինվորական գործունեությունն ունի իրեն բնորոշ առանձնահատկությունները, որոնք էլ պայմանավորում ԶՈւ-ի շարքերը համալրող զինակոչիկների սոցիալ-հոգեբանական հարմարման առանձնահատկությունները և դրան խանգարող գործոնները:

1-ին փուլ- նախազորակոչային տարիք և զինվորական ծառայության սկզբնական ամիսներ (մինչև 6 ամիս):

Մինչև բանակ զորակոչվելը պատանին ապրում էր սովորական առօրյայով, ուներ ընտանիք, տուն, ընկերներ, սիրված էր հարազատների կողմից, բավարարված էին նրա հիմնական կենսական պահանջմունքները և ահա 18 տարին լրանալուն պես նա զորակոչվում է բանակ և անցնում զինվորական ծառայության:

Զինվորական ծառայությունը շրջադարձային իրողություն է պատանու կյանքում, քանի որ իր համար սովորական և անվտանգ քաղաքացիական կենսակերպը մեկ օրում կրում է լուրջ փոփոխություններ, ինչը ակնկալում է նորովի հարմարվելու և ինքնադրսևորվելու անհրաժեշտություն:

Հարմարման տեսանկյունից այս փուլի սկզբնական շրջանն հիմնականում ունի ճանաչողական բնույթ. պատանին դեռևս չունի հստակ պատկերացում ծառայության մասին: Զինծառայության մասին խոսելիս պատանու հոգեկանում առաջանում է վախի, լարվածության, տագնապի զգացում, անորոշություն ապագայի նկատմամբ: Այս հակասական հույզերը ցրելու նպատակով պատանին փորձում է ամեն կերպ հարազատներից, զորացրված ընկերներից և բարեկաններից տեղեկություններ հավաքել բանակում առկա կենսակերպի, միջավայրի, գործունեության կազմակերպման մասին, հոգեպես նախապատրաստվելով բանակային կյանքին: Սակայն ստացված տեղեկությունները հիմնականում լինում են խեղաթյուրված և չեն համապատասխանում իրականությանը, ինչի արդյունքում պատանու մոտ կարող են ձևավորվել բացասական դիրքորոշումներ և պատկերացումներ զինծառայության վերաբերյալ: Ահա դրանցից մի քանիսը.

✓ Բանակում սարսափելի է և պետք է ազատվել ծառայությունից: Այս բացասական դիրքորոշման պատճառով պատանու մեջ ձևավորվում են սխալ պատկերացումներ զինվորական ծառայության վերաբերյալ, ինչը նպաստում է նորակոչիկի դժվար հարմարմանը: Այն ավելացնում է պատանու տագնապը՝ թույլ չտալով տեսնել զինվորական ծառայության դրական կողմերը:

✓ Բանակում պետք է դիմանալ, քանզի այն երկու տարին անիմաստ ժամանակի կորուստ է: Սա շատ վնասակար դիրքորոշում է, քանի որ թույլ չի տալիս ծառայությունը իմաստավորել և կայանալ՝ որպես զինծառայող, կայացած տղամարդ:

✓ Բանակը դաժան է և հաշվի չի առնում մարդու հոգեկան ապրումները: Այս դիրքորոշումը վտանգավոր է այնքանով, որքանով նորակոչիկը իր հույսն ու պատասխանատվությունը զցում է արտաքին գործոնների վրա, և այդ դեպքում արդեն դժվարանում է զինծառայությանը նրա արագ հարմարման գործընթացը:

✓ Եթե բանակում դու չճնշեցիր, քեզ կճնշեն: Տվյալ դիրքորոշումը պատճառ է դառնում նորակոչիկի ագրեսիվ վարքի ձևավորման

համար: Նման պայմաններում անձը փորձելու է ինքնահաստատման պահանջումները բավարարել ուրիշներին ճնշելու ճանապարհով, ինչն էլ կհանգեցնի դեստրուկտիվ կոնֆլիկտների:

✓ Սպակայական կազմը «կոշտ, բոի և անզգամ մարդիկ են»: Նման ոչ օբյեկտիվ դիրքորոշումը նորակոչիկի շրջանում ձևավորում է թշնամական վերաբերմունք նրանց նկատմամբ, ինչն էլ սովորաբար հանգեցնում է զինվորական ծառայության պահանջների նկատմամբ ոչ լուրջ մոտեցման կամ կարգապահական խախտումների:

✓ Բանակում բոլորը միմյանց մրցակիցներ են: Միջանձնային կայուն հարաբերությունների ձևավորմանը խոչընդոտող դիրքորոշում է, քան որ թույլ չի տալիս ձևավորել վստահության մթնոլորտ և ընկերներ ձեռք բերել, մինչդեռ ընկերներ ունենալը նպաստում է զինվորական միջավայրին արագ հարմարմանը:

✓ Բանակում պետք է ծանոթ մարդ ունենալ, «թե՛ չէ, կորած ես»: Այն ևս սխալ դիրքորոշում է և առաջացնում է սեփական ուժերի, գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների նկատմամբ անվստահություն:

Վերոնշյալ բացասական դիրքորոշումները կարող են պայմանավորված լինել բանակում դեռևս առկա մի շարք արատավոր երևույթներով՝ նորակոչիկների շրջանում առաջացնելով զինծառայության նկատմամբ վախի զգացում, ինչը նպաստող հանգամանք է բանակում նրանց դժվար հարմարմանը: Ավելին, բացասական դիրքորոշումները նաև սթրեսային հոգեվիճակին նպաստող գործոններ են:

Ամենամեծ սթրեսը նորակոչիկի համար քաղաքացիական կյանքից դեպի բանակային առօրյա մուտք գործելն է: Երբ պատանին կտրվում է իր տնից, ընտանիքից, ընկերներից կանգնում է հարմարման նոր խնդրի առջև: Սթրեսածին հանգամանքներ են նաև բանակում առկա կենցաղային պայմանները, որոնք տարբերվում է քաղաքացիական կյանքի կենցաղից, այստեղ ամեն բան խորթ է, նոր է, օրինակ՝ ոչ այդքան հաճելի սնունդ, շրջակա միջավայրի կլիմայական պայմաններին անհամապատասխան հագուստ, չոր անկողիններ,

նոր հիգիենիկ պայմաններ և այլն:

Բանակային կյանքին հարմարմանը խանգարող մեկ այլ սթրեսածին գործոն է հրամանատարների և ծառայակից ընկերների հետ հարաբերություններ ստեղծումը, ինչը պահանջում է որոշակի սուբորդինացիայի պահպանում: Պատանին մինչ գորակոչվելը հաշվետու է եղել ինքն իրեն, ունեցել է պատանիներին բնորոշ անձնային առանձնահատկություններ, ինքնահաստատման ձգտում, ինչը հակասություն է առաջացնում բանակում, որտեղ պետք է ենթարկվել հրամանատարների հրամաններին և անվերապահորեն կատարել այն: Մյուս կողմից, ծառայակից ընկերների հետ հարաբերությունները կարող են լինել կոնֆլիկտային, ինչը պայմանավորված է տարբեր հանգամանքներով՝ տարիքային առանձնահատկություններ, կրթություն, բարբառներ, իրար հակասող արժեքային համակարգեր, վարքի յուրատիպ պատկերացումներ և ձևեր, ինչը որոշակի դժգոհություններ է առաջացնում և բարդացնում հարմարման գործընթացը:

Նորակոչիկի համար գլխավոր սթրեսածին գործոններից է կանոնադրությամբ սահմանված կարգուկանոնին, ռեժիմին, ծառայողական պարտականություններին ենթարկվելը, ինչը լարվածություն, ֆիզիկական և հոգեբանական ծանրաբեռնվածություն է առաջացնում ծառայության ընթացքում: Լրացուցիչ սթրեսածին գործոններից է արտաքին միջավայրից կտրված լինելը, խիտ բնակեցվածությունը, սահմանափակումները, բանակում մեծամասամբ տղաների առկայությունը և այլն: Այս և այլ պայմանները կարող են դառնալ նորակոչիկի սոցիալ-հոգեբանական հարմարմանը խոչընդոտող գործոններ և նպաստել զինծառայողի վարքի և գործունեության ապահարմարմանը: Դրան կարող է հանգեցնել նաև պահանջմունքների չբավարարվածությունը կամ թերի բավարարումը: Եթե մինչ բանակ գորակոչվելը բավարարված էին նորակոչիկի հիմնական պահանջմունքները, ապա վերը նշված սթրեսորների առկայության դեպքում, դրանք հիմնականում կամ չեն բավարարվում, կամ բավարարվում են մասամբ: Օրինակ, շատ հաճախ թերի են բավարարվում քնի,

հանգստի և սնման ֆիզիոլոգիական պահանջմունքները: Նորակոչիկի մոտ կարող է առաջանալ ախորժակի կորուստ, կամ հակառակը՝ գերախորժակի առկայություն, քնկոտություն և այլն: Թերի է բավարարվում նաև անվտանգության և ապահովության պահանջմունքը, երբ նորակոչիկը, ելնելով իր համար նոր և անսովոր պայմաններից, կարող է իրեն անպաշտպան, հուսալքված զգալ: Այսպիսով, զինվորական ծառայության անցնելու սկզբնական փուլում նորակոչիկին կարող են համակել միայնակության, օտարության և չընդունված լինելու զգացումները: Ինքնահարգանքի և հարգանքի պահանջմունքի բավարարումը շատ կարևոր է նորակոչիկի համար հետագա ծառայության արդյունավետ գործընթացը կազմակերպելու համար: Սակայն հաճախ վերոհիշյալ պահանջմունքների չբավարարվածությունը կամ թերի բավարարումը կարող են լուրջ խնդիրներ առաջացնել՝ հանգեցնելով նորակոչիկի ինքնագնահատականի անկման և դրա հետ կապված՝ թույլ, դժբախտ և անպիտան լինելու զգացողությամբ:

Մ. Վ. Գամեզոն նշում է, որ պատանեկությունը ինքնորոշման փնտրտուքի, սեփական հայացքների և վերաբերմունքի ձևավորման շրջան է: Պատանիները, բացի իրենց մեծ համարելու ձգտումից, ցանկանում են, որ սեփական անհատականությունն ու օրիգինալությունը ընդունվեն բոլորի կողմից [4, էջ 235-236]: Զորամասում գտնվող նորակոչիկների գրեթե մեծամասնությունն ունի այդ ձգտումը, իսկ բախվելով իրականությանը՝ խորը հիասթափություն և ընկճվածություն են ունենում, որը պարարտ հող է նորակոչիկների ապահարմարման համար:

Ըստ Լ. Բոժովիչի, այս տարիքում ամբողջությամբ փոխվում և վերակառուցվում են անձնավորության հարաբերություններն ինքն իր և շրջապատող աշխարհի նկատմամբ, զարգանում են ինքնագիտակցությունն ու ինքնորոշումը, որոնք հանգեցնում են ինքնուրույն կյանքի [3, էջ 232]: Զորակոչվելը և հրամանատարների «հսկողության» տակ հայտնվելը ևս կարող են առաջացնել ներանձնային կոնֆլիկտներ: Ինքնահաստատման, շրջապատի կողմից հարգանք վայելելու

պահանջմունքներն այս տարիքում հաճախ զուգակցվում են շրջակա միջավայրի ոչ ֆորմալ նորմերով, կարող են հակասություններ ստեղծել զինվորական մի շարք պարտականությունների միջև:

Զինծառայողների սոցիալ-հոգեբանական հարմարման խոչընդոտներից են նաև սոցիալական կարգավիճակի փոփոխությունը: Յուրաքանչյուր պատանի, զորակոչվելով բանակ, ստանձնում է ժամկետային զինծառայողին բնորոշ որոշակի սոցիալ-հոգեբանական դերեր և դերային պարտականություններ, սակայն, շատ հաճախ դրանք կարող են չընդունվել զինծառայողների կողմից, որը կհանգեցնի սեփական դերից խուսափելուն ու դրան չհարմարվելուն:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հասարակական կյանքում տեղի ունեցող կտրուկ փոփոխությունները կարող են բացասաբար ազդել նորակոչիկների հոգեֆիզիոլոգիական կերտվածքի վրա: Այդ փոփոխությունների հետևանքով նվազում են հարմարման ռեսուրսները, հետին պլան են մղվում բանակում ծառայելու շարժառիթները: Ուստի կարևոր է ուշադրություն դարձնել նախազորակոչային և զորակոչային տարիքի երիտասարդների սոցիալականացման ընթացքում, մինչ բանակ զորակոչվելը նրանց սոցիալ-հոգեբանական պատրաստմանը՝ անձնավորության զարգացման է. էրիքսոնի էպիգենետիկ սկզբունքի հաշվառմամբ [1]:

Հաջորդիվ զինվորական ծառայության միջանկյալ փուլն է, համապատասխանաբար՝ 6-ից մինչև 20 ամիսներն ընկած ժամանակահատվածը: Այն համարվում է առաջնային ադապտացիայի փուլ: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ հիմնականում ծառայության 6-րդ ամսից սկսած զինծառայողները և՛ մասնագիտական, և՛ բարոյական, և՛ հոգեբանական առումներով սկսում են ամուր կանգնել ուժքերի վրա: Այս փուլում նրանք սկսում են հարմարվել ռազմական միջավայրին, նոր պահանջներին, իրենց վրա դրված մեծ պատասխանատվությանը: Այդ իսկ պատճառով, փոփոխության են ենթարկվում նրանց պահանջմունքները՝ համապատասխանելով զինվորական ծառայության պայմաններին: Այս փուլի սկզբնական ամիսներին ա-

դապտացիայի խնդիրներից մեկը կարող է լինել «հին զինճառայողների» կողմից «կրտսեր» զինճառայողներին ֆիզիկական և հոգեբանական ճնշումների միջոցով իրենց ենթարկեցնելը: Իրենց համարելով արդեն բավականին հարուստ փորձ ունեցող զինճառայողներ՝ նրանք ամեն կերպ փորձում են իրենց կանոններն ու ավանդույթները պարտադրել «կրտսեր» զինճառայողների շրջանում: Նման վարքագիծը սովորաբար միջանձնային կոնֆլիկտների պատճառ է դառնում և ուղեկցվում ապահարմարմամբ:

Մի քանի ամիս անց, պատկերն արդեն այլ է դառնում: Թուլանում են «հին զինճառայողների» և «կրտսերների» միջև կոնֆլիկտները, առճակատումը: «Հին զինճառայողները» այժմ իրենց տեղը զիջում են ճառայության միջանկյալ փուլում գտնվող զինճառայողներին: Ծառայության միջանկյալ փուլում գտնվող զինճառայողները ամեն կերպ փորձում են փոխհատուցել ժամանակին իրենց հասցված նվաստացումները՝ կիրառելով գործունեության նույն միջոցներն ու մեխանիզմները, ինչը կիրառվել էր իրենց հետ «հին զինճառայողների» կողմից:

Ի տարբերություն զինճառայության սկզբնական փուլի, որտեղ դժվարությունների հիմքում ընկած էին կենցաղային նոր պայմանները, խիստ կանոնակարգված ռեժիմը, կանոններին հետևելը, հրամաններին անխուսափելիորեն ենթարկվելն ու կատարելը, ազատության սահմանափակումները, ինքնուրույն կյանքին հարմարվելը, ճառայության վերաբերյալ բացասական դիրքորոշումները, վախը, տագնապը, զինվորական ճառայության ավարտական փուլում այն կապված է քաղաքացիական կյանքին նախապատրաստման հետ: Այս փուլում նրանք դյուրագրգիռ և անհամբեր են դառնում, հայտնվում դեզադապտացիայի վիճակում:

Այսպիսով, զինճառայության պայմաններին ժամկետային զինճառայողների սոցիալ-հոգեբանական հարմարման գործընթացը մեծապես կախված է զինճառայողի ներուժից և հրամանատարիների հոգեբանամանկավարժական գիտելիքներից ու հմտություններից:

Հաշվի առնելով զինծառայողների անձնային առանձնահատկությունները՝ հրամանատարները պետք է անհատական մոտեցում ցուցաբերեն նրանցից յուրաքանչյուրի նկատմամբ: Զինվորական կոլեկտիվներում այնպիսի բարոյահոգեբանական մթնոլորտ պետք է ստեղծվի, որտեղ զինծառայողի հարմարումը արդյունավետ և արագ կընթանա: Շատ կարևոր է, որ ժամանակին հայտնաբերվեն ոչ միայն հարմարմանը խոչընդոտող գործոնները, այլև այն զինծառայողներին, ովքեր դեզադապտացիայի վիճակում են գտնվում՝ նրանց հետ իրականացնելու հոգեբանական աշխատանքներ: Նման մոտեցումներն անշուշտ նպաստում են զինծառայողների ներուժի արդյունավետ օգտագործմանը և մարտունակության մակարդակի բարձրացմանը:

STAGE CLASSIFICATION OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF THE ADAPTATION TO THE MILITARY SERVICE

*PETROSYAN R. H., GEVORGYAN H. M.
ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia*

ABSTRACT

In the article the authors present different problems of recruits during different stases of the adaptation to the military service, analyzing socio-economical, psychological, ethnic factors, which are the bases of these problems. Many psychological problems based on disinformation and stereotypes of recruits are presented.

The article presents features of the socio-psychological adaptation to the conditions of military service. It largely depends on the potential capabilities of recruits and psychological, pedagogical knowledge and skills of commanders.

The authors emphasize the importance of the moral and psychological atmosphere in the army, working with factors that prevent adaptation.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Յարամիշյան Վ. Բ., «Պարտադիր զինվորական ծառայության զինծառայողների հարմարման հարցի շուրջ», «Հայկական բանակ», 2013, հմ 3-4:
2. Андреева Г. М., Социальная психология. М., «Аспект Пресс», 2006. 363 с.
3. Божович Л. И., Этапы формирования личности в онтогенезе // Проблемы формирования личности: избр. психолог. труды / под ред. Д.И. Фельдштейна.-М.; Воронеж, 1995.-345 с.
4. Гамезо М. В. и др., Возрастная и педагогическая психология, 1984, 509 с.
5. Крысько В. Г., Социальная психология: Учеб. Для студ. высш. Учеб. Заведений. М., «ВЛАДОСПРЕСС», 2002. 448 с.
6. Социальная психология./под. ред. А.Н. Сухова, А.А. Деркача: М., «Academia», 2001. 531с.

**ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿՈՄՊԵՏԵՆՏՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

*Պեպրոսյան Ռ. Հ., Մակիչյան Ս. Ա., Արամյան Լ. Ռ.
Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան*

Հանգուցային բառեր. *զինվորական հոգեբան, հաղորդակցական կոմպետենտություն, ուղղվածություն, մասնագիտական գործունեություն:*

Ժամանակակից մասնագիտական կրթության համակարգը հիմնվում է կոմպետենտային մոտեցման վրա: Կոմպետենտությունը գործունեության սուբյեկտի ձեռքբերումն է, որը ենթադրում է համապիտանի գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների, ընդունակությունների և անձնային որակների դրսևորում: Կոմպետենտությունը կոնկրետ անձի կողմից կոմպետենցիաների համակարգի յուրացումն է: ՀՀ զինված ուժերի համակարգում զինվորական հոգեբանների, ինչպես նաև կադրերի մասնագիտական պատրասման գործընթացում կարևորագույն խնդիրներից է վերջինիս կատարելագործումը: Ապագա զինվորական հոգեբանների հաղորդակցական կոմպետենտության մակարդակը պայմանավորում է նրանց մասնագիտական գործունեության արդյունավետության մակարդակը զինվորական կոլեկտիվներում, որն էլ իր հերթին նպաստում է ՁՈՒ-ի առջև ծառայած խնդիրների նպատակամետ լուծմանը:

Հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է մեր պետականության և բանակի առջև ծառայած խնդիրների և կրթական ծրագրերի միասնականությունը ապահովելու նպատակով: Մենք կարևորում ենք ապագա զինվորական հոգեբանի հաղորդակցական կոմպետենտության և զինծառայողների ադապտացիայի ապահովման գործընթացի փոխկապվածությունը, ինչը կարող է բարձրացնել զինվորական ստորաբաժանումներում մարտական խնդիրների իրա-

գործման արդյունավետությունը: Այս համատեքստում երկու հիմնարար հիմնախնդիրներ միավորվում են՝ դառնալով հոգեբանական վերլուծության միասնական համակարգ: Մարդ-մարդ տիպի մասնագիտական գործունեության ուսումնասիրման համար [6, էջ 75, 4]:

Գիտական գրականության վերլուծությունը դիտարկվում է 3 առումներով.

✓ հաղորդակցման, միջանձնային շփման փիլիսոփայական-մեթոդաբանական (Ս. Լ. Ռուբինշտեյն, Կ. Ա. Աբուլխանովա, Լ.Պ. Բուևա, Մ. Ս. Կազան, Բ. Դ. Պադիգին, և այլն),

✓ անձի հաղորդակցական գործունեության հոգեբանամանկավարժական վերլուծություն (Բ. Գ. Անանև, Գ. Մ. Անդրեևա, Ա. Ա. Բոդայլով, Յա. Լ. Կոլոմինսկի, Վ. Ն. Կունիցինա, Ա. Ա. Լեոնտև, Բ. Ֆ. Լոմով, Վ. Ն. Մյասիշչև և այլն),

✓ մասնագետի հաղորդակցական կոմպետենտության ձևավորման ու զարգացման գործընթացի ուսումնասիրություն (Ա. Ա. Վերբիցկի, Ի. Ա. Զիմնյայա, Մ. Ի. Լուկյանովա և այլն):

Հիմք ընդունելով վերոնշյալը, ինչպես նաև ԶՈՒ կադրային քաղաքականության և կրթական ծրագրերի բարելավման գործընթացի միասնականության հրամայականը՝ հետազոտության նպատակն է եղել ուսումնասիրել հաղորդակցական կոմպետենտության զարգացումը զինվորական հոգեբանների պատրաստման գործընթացում: Վերջինս ընդգծում է զինվորական հոգեբանների մասնագիտական պատրաստման գործընթացում նորարարական մոտեցումների կարևորությունը, ինչը հատկապես արդիական է ապագա զինվորական հոգեբանների՝ տարբեր պայմաններում և իրավիճակներում զինծառայողների հետ արդյունավետ փոխազդելու, հաղորդակցական, կազմակերպչական, ռեֆլեքսիվ կարողությունների և հմտությունների զարգացման առումով [1, 2]: Հաղորդակցական կոմպետենտությունը ձևավորվում է բազմաթիվ բաղադրիչներից՝ շփման գործընթացը գնահատելու, կանխատեսելու և կառավարելու ընդունակությունից, դիրքորոշումների զարգացումը շտկելու ընդունակությունից, որոնք անհրաժեշտ են արդյունավետ շփման համար, ինչպես նաև շփման կողմերի

փոխհարաբերությունները համարժեք և լիարժեք ընկալելու և գնահատելու կարողությունից [7, 3]:

Հիմք ընդունելով այս վերլուծությունը՝ հետազոտական աշխատանքները հիմնականում ընթացել են 2017-2018 թվականին: Հետազոտության մեջ ընդգրկվել են Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի «Մանկավարժություն և հոգեբանություն (զինվորական)» մասնագիտության բակալավրիատի 3-4-րդ և «Զինվորական հոգեբանություն» մասնագիտության մագիստրատուրայի 1-2-րդ կուրսերի թվով 38 ուսանողներ:

Հաղորդակցական և կազմակերպչական հմտությունները առաջատար են միջանձնային հարաբերությունների ձևավորման, խմբի անդամների համախմբման, նրանց ներգրավելու, գործունեությունը կազմակերպելու և ուղղորդելու ունակության մեջ: Այդ իսկ պատճառով ապագա զինվորական հոգեբանների հաղորդակցական կոմպետենտության ուսումնասիրության նպատակով կիրառվել են Վ. Սինյավսկու և Բ. Ֆեդորիշինի՝ նախնական մասնագիտական խորհրդատվության գործընթացում հաղորդակցական և կազմակերպչական հակումների գնահատմանն ուղղված մեթոդիկան, իսկ շփման մեջ անձնավորության ուղղվածությունը վեր հանելու համար՝ Ս. Լ. Բրատչենկոյի մեթոդիկան: Հաղորդակցական ունակությունները, ինչպես նաև դրանց ուղղվածությունը հիմնականում առանցքային են այն մասնագիտությունների դեպքում, որոնք իրենց բովանդակությամբ կապված են մարդ-մարդ ակտիվ փոխազդեցության հետ:

Ստացված արդյունքների վերլուծությունն ընտրակազմի շրջանում փաստում է, որ կազմակերպչական հակումների ցուցանիշը միջինը 1,42 է (ըստ մեթոդիկայի գնահատման սանդղակի), իսկ հաղորդակցական հակումներինը՝ 2,57: Այսինքն՝ փորձարկվողների շրջանում գրանցվել է ընդհանուր առմամբ հաղորդակցական և կազմակերպչական հակումների ցածր և միջինից ցածր ցուցանիշ: Ըստ վերլուծության, նրանք չեն ձգտում շփման, խմբում կաշկանդված են, դժվարությամբ են նոր ծանոթություններ հաստատում, լսարանի առջև ներկայանում և պաշտպանում իրենց կարծիքը, ծանր են վերապրում

վիրավորանքները, հասարակական գործունեության ժամանակ դրսևորում են ցածր նախաձեռնողականություն, նախընտրում են ինքնուրույն որոշումներ չընդունել: Հիշյալ ընտրակազմի կրթական գործընթացը կազմակերպվում է և՛ բուհում, և՛ ՀՀ ՊՆ Մարշալ Ա. Խամփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն համալսարանում, որտեղ առկա են կանոնադրային հարաբերություններ: Ենթադրում ենք, որ ռազմական բուհում կանոնադրային և օրենսդրական հարաբերությունների առկայությունը կաշկանդում է ապագա զինվորական հոգեբանի հաղորդակցական կոմպետենտության զարգացումը և դրսևորումը մասնագիտական գործունեության ոլորտում:

Ելնելով ենթադրության տրամաբանությունից և հետազոտության նպատակից՝ կիրառել ենք նաև 2-րդ մեթոդիկան, որի արդյունքները վկայում են, որ ընտրակազմի շրջանում առավել չափով (29%) դրսևորվում է մանիպուլյատիվ ուղղվածությունը: Երկրորդ տեղում է կոնֆորմ ուղղվածությունը (23%): Ընդամենը 1%-ով ցածր ցուցանիշով դրսևորվում է ավտորիտար ոճը (22%): Ալտերոցենտրիկ ուղղվածությունն արտահայտված է 18%-ով: Եվ արտահայտվածության ամենացածր ցուցանիշով (8%) գրանցվել է ինդիֆերենտ ուղղվածությունը:

Տվյալների տոկոսային բաշխվածությունը ցույց է տալիս, որ շփման և հաղորդակցման գործընթացում գերիշխում է անձի մանիպուլյատիվ ուղղվածությունը, այսինքն՝ դիմացիին և հաղորդակցման ամբողջ գործընթացը սեփական նպատակներին ծառայեցնելու կողմնորոշումը, դիմացիին նկատմամբ վերաբերմունքը՝ որպես թաքնված մանիպուլյացիաների միջոց, օբյեկտ: Այս ուղղվածության դեպքում անձը ձգտում է հասկանալ դիմացիին՝ նրա վարքը օգտագործելու և կառավարելու, անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալու նպատակով: Նկատվում է նաև հաղորդակցման գործընթացի զարգացման կողմնորոշում և նույնիսկ «ստեղծագործում»:

Հետազոտության արդյունքները թույլ են տալիս շեշտադրել այն գաղափարը, որ հիմք ընդունելով ապագա մասնագետի շփման մեջ ուղղվածությունը և հաղորդակցական կոմպետենտության արդյունավետ մակարդակի ձևավորման անհրաժեշտությունը՝ հրամայական է

կրթական ծրագրերում ապահովել միասնականության սկզբունքը ՀՀ ՁՈՒ-ի հետ մասնագետի համատեղ պատրաստման գործընթացում, իսկ զինվորական հոգեբանություն մասնագիտության մագիստրոսական կրթական ծրագրերում ներառել ընտրովի դասընթացներ՝ հաղորդակցական կոմպետենտության զարգացման ուղղությամբ: Վերջիններիս հիմքում ընկած ինովացիոն ուսուցման ակտիվ մեթոդները կճառայեն ուսումնական գործընթացի նկատմամբ ապագա մասնագետների հետաքրքրության աճին, թույլ կտան տարբեր իրավիճակներում և գործունեության ոլորտներում ընտրել սեփական գործողությունների տարբեր ռազմավարություններ: Հիշյալ դասընթացների ներդրումը և դրանց հիմքում ընկած բանավեճային և խաղային մեթոդները, ինչպես նաև սոցիալ-հոգեբանական թրեյնինգները կնպաստեն ապագա զինվորական հոգեբանների հաղորդակցական կոմպետենտության ձևավորմանն ու զարգացմանը: Հիշյալ գործընթացը կարող է նաև ծառայել ՀՀ զինված ուժերի համակարգում զինվորական հոգեբանների, ինչպես նաև կադրերի մասնագիտական վերապատրաստման ծրագրերի մշակմանը:

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF FORMATION OF COMMUNICATION COMPETENCE IN THE PREPARATION OF MILITARY PSYCHOLOGISTS

PETROSYAN R. H., ARAMYAN L. R., MAKICHYAN S. A.

ASPU after Kh Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The psychological problem of the formation of communication competence of a military psychologist is conditioned by the unity of the problems faced by our army and the educational programs. It focuses on the process of formation and development of communication skills of the

future military psychologist in the field of professional communication, in which the emphasis is on the direction of the future specialist in communication. Based on the results of the research, it is proposed to ensure the principle of uniformity of joint activities in the curricula and the introduction of training and innovation methods for communicative competence formation.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մարգարյան Վ. Հ., Մարտական գործունեության հոգեբանական հիմքերը: Եր., 2009.
2. Александрова Н. В., Коммуникативная компетентность – эффективность в профессии (когнитивно-поведенческая модель социально-психологического тренинга менеджеров и врачей) /Н. В. Александрова, В. А. Тарабанова Э. Г. Эйдемиллер // Журнал практического психолога, июль-август, 2011, № 7-8. С. 28-31.
3. Альбуханова-Славская К.А., Личность в процессе деятельности //Психология личности: хрестоматия. Т. 2 / К.А. Альбуханова-Славская. Самара: - Изд. Дом «Бахрах», 2012.–240 с.
4. Бодалев А. А., Личность и общение: избранные труды / А. А. Бодалев. М.: Педагогика, 1983. 271 с.
5. Жуков Ю. М., Диагностика и развитие компетентности в общении /Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская. М.: Изд-во МГУ, 1990. 123 с.
6. Куницына В. Н., Межличностное общение: учебник для вузов /В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. СПб.: Питер, 2001. 544 с.
7. Петровская Л. А., Компетентность в общении. Социально – психологический тренинг / Л. А. Петровская. М.: Издательство МГУ, 2012. 221 с.

ԿԱԴՐԱՇԱՐԻ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ռումյան Ե. Հ.

Խ. Արվեստի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *կադրաշարի կառուցվածք, հոգեբանական ներգործություն, կադրային ազդեցություն, կինոընկալում, հոգեկան գործընթացներ, հոգեբանական սկզբունքներ:*

Արվեստն ու հոգեբանությունն իրար կապակցված համադրություն են. առնչվել արվեստին և չտիրապետել մարդկային հոգեբանությանը, կնշանակի չհասկանալ իրականությունը ճշգրիտ և համոզիչ շարադրելու բանաձևը: Իսկ ամենայն խորությամբ ուսումնասիրել շրջապատող աշխարհը և այն մատուցել ճշմարիտ արվեստի միջոցով՝ բնորոշ է հանճարներին: Ուսումնասիրելով իտալացի քանդակագործ և գեղանկարիչ Միքելանջելո Բոունարոտիի աշխատանքներին, անհնար է անգամ երևակայել, որ Միքելանջելոն խորապես ուսումնասիրած չլինի մարդկային անատոմիան. մարմարյա հերոսների երակներն անգամ իրական են թվում: Նույն կերպ և կինոյում. անհնար է չճանաչել մարդկային հոգեբանությունը և կարողանալ ստեղծել ֆիլմ մարդկանց մասին: Իսկ մարդկանց մասին խոսելու համար նախ և առաջ հարկավոր է ճանաչել նրանց ոչ միայն ընդհանուր սահմանումների, այլև դետալների մեջ այն, ինչ ամփոփում է հոգեբանությունը: Սերգեյ Էյզենշտեյնը «Արվեստի հոգեբանություն» աշխատության մեջ գրում է. «Արվեստագետը, լինի ռեժիսոր, թե դերասան, գրող, թե նկարիչ, պետք է մարդկային տեսության մեջ ապավինի ոչ միայն իր փորձին և ինտուիցիային, այլև կիրառական հոգեբանական գիտական մեթոդների կարգ ու կանոնին» [4, էջ 7]: Իսկ Էյզենշտեյնի մտերիմ ընկերներից Լ. Ս. Վիգոտսկին հոգեբանության ներկայությունը արվեստում դիտում է անհրաժեշտ պայման. «Շատ հեշտ է ցույց տալ, որ արվեստի որոշակի

ուսումնասիրություն միշտ և անխուսափելիորեն ստիպված է օգտվել այս կամ այն հոգեբանական նախապայմաններից և տվյալներից» [1, էջ 25]: Այս ամենը փաստում է արվեստ-հոգեբանություն սերտ կապի մասին: Մարդկային հոգեբանության խոր իմացություն. սա այն մեխանիզմն է, որը խրված է կինոարվեստի հիմքում: Հոգեբանության նշանակությունը կինոյում կարևորվում է ոչ միայն դերասանական խաղի, երաժշտության ընտրության, պատկեր-ձայնի համադրման այլև կինոարվեստի ամբողջական ազդեցության գործում:

Ֆիլմի հաջողության բանաձևը պայմանավորված է հանդիսատեսի հետ անմիջական և ազնիվ գրույցի կայացմամբ: Այս գործընթացի իրականացման համար անհրաժեշտ է ազդեցիկ և հետաքրքիր հաղորդակցություն: Կադր-հանդիսատես շփումը պետք է զերծ լինի ավելորդություններից, սկսվի և շարունակաբար ընթանա հոգեբանական որոշակի միջավայրում և հստակորեն զարգանալով՝ ձգվի մինչև ֆիլմի ավարտը: Հանդիսատեսը որպեսզի հաղորդակցվի այդ ամենին, նրա մեջ պետք է արթնանան զուգորդվող զգացողություններ, ապրումներ, մտքեր՝ այդպիսով կայացնելով անհրաժեշտ գրույցը, որը հենց կինոն է: Իսկ այս հաղորդակցության կայացման և արդյունավետության գործում կարևոր են այն գիտության սկզբունքները, որը նկարագրում է մարդու հոգեկան կառուցվածքը և բացահայտում հոգեկան գործընթացների դրսևորման պատճառները:

Կինոն կադրերի միջոցով խոսող արվեստ է, որի կադրային դասավորությունը, լինելով կինոլեզու, գլխավորապես կառուցվում է հոգեբանական սկզբունքների օգտագործմամբ: Այս ամենը հետապնդում է մեկ նպատակ՝ ներգործել հանդիսատեսի ընկալման գործընթացի վրա: Ե՛վ դրամատուրգիան, և՛ դերասանական խաղը, և՛ երաժշտական ձևավորումը, և՛ օպերատորական աշխատանքը, և՛ թե այլ բաղադրիչներ կարող են հանդիսատեսի ընկալման գործընթացում առավելագույն ազդեցություն գործել կադրաշարի հստակ կառուցման միջոցով, որը կադր-հանդիսատես կապն ուժեղացնելու նպատակով պետք է օգտագործի բոլոր հնարավոր հոգեբանական գործոնները:

Գնալով կինեմատոգրաֆիայի ակունքներ՝ տեսնում ենք, որ նույնիսկ սկզբնավորման փուլում կինոյի կադրային կառուցվածքը հիմնվել է հոգեբանական սկզբունքների վրա: 1917թ. ռուս ռեժիսոր Լև Կուլեշովը կատարեց մի գիտահետազոտական փորձ, որը ցույց տվեց կադրերի համադրման արդյունքում ստացվող ասելիքի բազմազանությունը և ընկալման ազդեցության տարբերությունները: Այս փորձը հայտնի է «Կուլեշովյան ազդեցություն» (Эффект Кулешова) անվամբ: Գիտափորձի արդյունքում ապացուցվեց այն թեզը, որ նույն կադրը ստանում է տարբեր մեկնաբանություն՝ պայմանավորված հաջորդ կադրի բովանդակությամբ: Այլ կերպ ասած, երկու կադրերի փոխկապակցման արդյունքում ծնվում է նոր բովանդակություն, որը, չի արտացոլվում ոչ առաջին, ոչ երկրորդ կադրում՝ առանձին վերցված [3, էջ 14, 15]: Հետագայում արդեն Ս. Էյզենշտեյնն ավելի ամրապնդեց իր ուսուցչի տեսությունը. «երկու կադրեր իրար միանալու արդյունքում ստեղծում են իրենց մեջ եղած իմաստային պարունակությամբ պայմանավորված ամբողջովին նոր միտք» [3, էջ 16]: Նա այնուհետև ծավալում է հետևյալ թեզը՝ ակնարկելով նաև դրա հոգեբանական նշանակությունը. «Էկրանին պատկերված դիմային արտահայտությունը միշտ էլ հարաբերական է և պայմանավորված է նրանով, թե ինչ է հաջորդելու: Եթե մենք ցույց ենք տալիս ժպտացող հայացք, ապա խոշոր պլանով երեխայի հայացք, դուք կպատասխանեք, թե դա մեծահոգի տղամարդ կամ բարեգութ կին է՝ լի հայրական կամ մայրական զգացողություններով: Իսկ եթե մենք ցուցադրենք նույն ժպտացող հայացքը, ապա դրան հաջորդենք մարդասպանություն պատկերող կադր, այդ դեմքի արտահայտությունը սադիստի երանգ կստանա» [4, էջ 33]: Ուրեմն, կադրային սինթեզներով հնարավոր է ստանալ ոչ միայն նոր բովանդակություն, այլև փոխանցել հոգեբանական տարբեր ազդակներ՝ հանդիսատեսի մեջ առաջացնելով զանազան հույզեր:

Ֆիլմի կադրաշարը փոխանցվող ասելիքի ազդեցությունն ամրապնդում է հոգեբանական ճիշտ մթնոլորտ ձևավորելու միջոցով, որի համար հարկավոր է քայլերի որոշակի հաջորդականություն. տեսա-

րանը կառուցել խոշոր պլաններով, թե՛ դիտել այն դետալների մեջ, հասկանալ՝ գործողությունը պահանջում է կադրային դինամիկա՞, թե՛ հապաղումներ, դիմել երաժշտական դադարների՞, թե՛ սրել ձայնային անցումները և այսպես շարունակ: Այս սկզբունքները քննենք օրինակով. օլիմպիական վազք պատկերող կադրերից պետք է ստանալ երկու տարբեր վիճակներ՝ դինամիկ և պասիվ գործողությամբ կառուցված կարճ տեսարաններ: Վազքի տեսարանը նկարահանված է երեք տեսախցիկով, որոնցից մեկը նկարահանել է ընդհանուր պլան, երկրորդ տեսախցիկը՝ միջին պլան, իսկ երրորդը՝ խոշոր պլանային կադրեր: Եթե վազքի տեսարանը կառուցենք՝ առավելապես օգտագործելով ընդհանուր պլաններ, իսկ որպես ֆոնային երաժշտություն՝ ընտրենք որևէ պասիվ կատարում, ապա կստացվի ոչ ակտիվ և ոչ դինամիկ գործողություն և դիտողին կփոխանցվի պասիվ տրամադրություն: Իսկ եթե վազքի տեսարանը կառուցվի հնարավորինս խոշոր պլաններով, կադրերը արագորեն հաջորդեն իրար, իսկ ընթացքը ընդգծվի ակտիվ երաժշտությամբ, գործողությունը կլինի դինամիկ, հետևաբար հանդիսատեսն էլ լարված կհետևի «վազող» կադրերին: Երկու դեպքում էլ կադրում նույն օբյեկտներն են, գործողությունը կատարվել է նույն պահին, նույն վայրում, հետևաբար այս երկու մոտեցումների տարբերությունը միմիայն կադրաշարի կառուցման մեջ է: Ընկալումների այդ երկակիությունը բացատրվում է նրանով, որի տարբերություն ընդհանուրի, խոշոր պլաններն իրենցում պարունակում են ռիթմ և լարվածություն. երբ հանդիսատեսը չի ունենում կատարվող գործողությունների ընդհանուր պատկերը տեսնելու հնարավորություն, ապա նրա հոգեկանում ամենատարբեր իմացական գործընթացների մեկնարկ է տրվում. հանդիսատեսը մտածողությամբ կատարում է ընկալումների վերլուծական աշխատանք՝ այդպիսով փորձելով բավարարել իմացական պահանջները: Իսկ ընդհանուր պլանների դեպքում նման հոգեկան գործընթացների աշխատանք չի պահանջվում, ըստ այդմ, հանդիսատեսը հանդարտորեն հետևում է ֆիլմի ընթացքին: Հետևաբար, կադրաշարի կառուցվածքը հանգեցնում է հոգեկան գործընթաց-

ների որոշակի դրսևորման:

Կինոյում հոգեբանական ներգործությունն ամենուր է՝ կադրերում, կադրային միացումներում և կադրային ամբողջականության մեջ: Արտավազը Փելեշյանի «Կյանք» ֆիլմը ծննդաբերող մոր հոգեբանական և ֆիզիկական ապրումներ արտահայտող ամենազդեցիկ պատկերներից է: Ֆիլմի առանձնահատկությունն այն է, որ այստեղ ցուցադրված չէ բժշկական գործողության որևէ կադր: Ֆիլմը կառուցված է խոշոր պլաններով, որոնք պատկերում են մոր դիմային ապրումները. կադրերի ներքո լսվում են սրտի տրոփյունի ձայներ, որոնց զուգահեռ ընթացում է պասիվ երաժշտություն: Այս երեք գործոնների՝ պատկեր, ձայն և երաժշտություն, միջոցով ռեժիսորին հաջողվել է դիտողին փոխանցել ծննդաբերության ողջ հոգեբանական և միջավայրային մթնոլորտը և հաղորդակից դարձնել նոր կյանքի հրաշքին: Փելեշյանի ֆիլմերում նկատելի են կադրային այնպիսի կառուցվածքներ, որոնք ունակ են հանդիսատեսին փոխանցելու հազարավոր զգայություններ, նույնիսկ այն դեպքում, երբ ոչ միշտ են դրանք ընկալվում գիտակցական մակարդակում: Կինոյի ներուժը կայանում է նրանում, որ կադրային ընկալումը կարող է ընթանալ ոչ միայն գիտակցական, այլև մյուս մակարդակներում: Իհարկե Ջեյմս Ուայքերին պետք է որ լավ գիտակցեր այս մասին, որպեսզի կարողանար հասկանալ կադրային կառուցման միջոցով հանդիսատեսի ենթագիտակցության վրա ազդելու հնարավորությունը [5]:

Մոնտաժային հնարամտության լավագույն օրինակներից է Կ. Թ. Դրեյերի «Ժաննա դ' Արկի չարչարանքները» ֆիլմը: Ռեժիսորը, որպեսզի հնամավորինս փոխանցի գլխավոր հերոսուհու հոգեկան ապրումները, տեսարանները կառուցել է առավելապես խոշոր պլանների միջոցով՝ ընդգծելով նրա տառապանքը և դրանով իսկ արթնացնելով դիտողի զգայական արձագանքը: Համր այս ֆիլմը պարունակում է մի շարք հոգեկան ապրումներ: Միմյանց հաջորդող խոշոր պլանները պարունակում են ռիթմ և լարվածություն, որոնք անմիջապես փոխանցվում են հանդիսատեսին: Ա. Տարկովսկին, «Ստալկեր» ֆիլմում

հիմնականում օգտագործելով ներկադրային մոնտաժ, ստեղծել է հոգեբանական պասիվ մթնոլորտ. չկան կադրային արագ փոփոխություններ և կտրուկ անցումներ: Եվ որ առավել հետաքրքրական է. ռեժիսորը դիմել է գունային հնարքների և ըստ մտքի բնույթի և խորության՝ որոշ կադրեր թողել է գունավոր, իսկ մի քանիսը վերածել սև և սպիտակի: Սրանք պայմաններ են, այսպես ասած, ինտելեկտուալ խաղաղություն ստեղծելու համար, որպեսզի մատուցվի միտքը և հնարավոր լինի այն ըմբռնելու մտավոր ճիգը. ռեժիսորը կադրային հանգիստ շարադրանքով վերարտադրել է մի միջավայր, որտեղ իշխում են մտքերը, խորհրդանիշները, և հապաղող ժամանակի մեջ դիտողը կարողանում է մտածել և ընկալել ֆիլմի ուղերձները:

Բազմաթիվ են ֆիլմերը, որոնց ուսումնասիրմամբ կարելի է անդադար վերլուծել կինոարվեստում հոգեբանական միջոցների և սկզբունքների առկայությունը, սակայն միանշանակ է, որ ցանկացած ֆիլմ հոգեբանական որոշակի միջավայր է, որտեղ հանդիսատեսը տեսնում և ընկալում է այն ամենն, ինչ դրված է կադրաշարի կառուցվածքում: Իսկ ընդհանուր առմամբ կարող ենք փաստել, որ այն ժամանակահատվածից սկսած, երբ գիտակցվեց երկու տարբեր կադրերի միացմամբ նոր բովանդակություն և նոր զգայություններ առաջացնելու հնարավորությունը, այդ իսկ պահից ակնհայտ դարձավ կադրային կառուցվածքում ամփոփված հոգեբանական սկզբունքների առկայությունը:

Անկասկած, հոգվածում տեղ գտած վերլուծությունները, թեզերը և պնդումները ենթակա են առավել մանրամասն ուսումնասիրման, հատկապես ընդհանուր հոգեբանության տեսանկյունից: Յուրաքանչյուր ֆիլմի կայացման հիմքում դրված է հոգեբանական որոշակի դաշտ ձևավորելը, որտեղ զրուցում են հեղինակն ու հանդիսատեսը, և այս զրույցի բացառիկ միջոցը կադրաշարային կառուցվածքն է: Վերջինս միտված է ներգործելու հանդիսատեսի ընկալման գործընթացի վրա և, հետևաբար, ամբողջությամբ կառուցված է հոգեբանական սկզբունքների վրա:

THE PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF MOVIE FRAME SERIES CREATION

RUMYAN Y. H.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

This article studies the means and principles of psychological influence of movie. Since the peculiarity of movie is the combination of image and voice, as well as the art of speaking with the connection of movie frames, accordingly it becomes necessary to reveal the psychological influence of movie in the structure of movie frames. Each movie is based on the formation of a certain psychological field, where the author and the audience are talking and the exclusive means of this conversation is the movie frame structure. The latter is intended to influence on the process of the audience perception, thus it is entirely formulated with psychological principles.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Выготский Л. С., Психология искусства. 1968. Стр. 34.
2. Жинкин Н. И., Психология киновосприятия. 1971. Стр. 214-254. <http://klex.ru/9wy>
3. Соколов А. Г., Монтаж. Телевидение, кино, видео. Глава 1. Стр. 14, 15, 16.
4. Эйзенштейн С. М., Психологические Вопросы Искусства. 2002. Стр. 33.
5. Florea M., History of the 25th frame. The subliminal message. http://www.ijcr.eu/articole/330_07%20Maria%20FLOREA.pdf.

ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Սարգսյան Լ.Կ.

Խ. Արոլյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *հոգեկան վիճակներ, հանցագործության դրդապատճառներ, հուզական հակազդեցություններ, խնդիրների օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ փոխապայմանավորվածություն, խնդիրների սոցիալական պայմանավորվածություն:*

Դատապարտյալի անձի հոգեբանական ուսումնասիրությունները էական ազդեցություն են ունեցել իրավաբանական հոգեբանության, մասնավորապես՝ քրեակատարողական համակարգի հոգեբանության ձևավորման և զարգացման գործընթացում: Քրեակատարողական համակարգի վերջին շրջանի հոգեբանական ուսումնասիրությունները հիմնականում վերաբերվում են դատապարտյալների վերահարմարման գործընթացին [6]: Այս բնագավառի որոշ ուսումնասիրություններ փորձում են ձևավորել քրեակատարողական համակարգի հոգեբանության հիմնական խնդիրները, դատապարտյալի անձի ուսումնասիրությունը, քրեակատարողական հիմնարկում հոգեբանական աշխատանքի համակարգը [3]: ՔԿ համակարգին վերաբերող հոգեբանական հետազոտություններում կարելի է հանդիպել նաև դատապարտյալի անձին վերաբերող որոշ հետազոտությունների, որոնք մասնակի անդրադարձ են կատարում դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրներին և չեն ամբողջացնում առկա խնդիրները որպես ընդհանուր համակարգ:

Դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրների ուսումնասիրության համար կարևոր է ուշադրություն դարձնել կատարած արարքի բնույթին ու վտանգավորության աստիճանին, ըստ որի հանցարարքները դասակարգվում են ոչ մեծ, միջին, ծանր և առանձնապես ծանր տիպերի [1]:

Պետք է նշենք, որ դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրները պայմանավորված են ոչ միայն արարքի բնույթով ու վտանգավորության աստիճանով, այլև քրեակատարողական հիմնարկության պայմաններով, որում դատապարտյալը կրում է պատժաժամկետը: Դրանք համապատասխանաբար չորսն են՝ բաց, կիսաբաց, կիսափակ և փակ տիպի հիմնարկություններ: Թե՛ դատապարտյալի արարքի բնույթին ու վտանգավորության աստիճանը, և թե՛ քրեակատարողական հիմնարկության տիպը մեծապես ազդեցություն են ունենում դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրների ձևավորման գործում: Խոսքը վերաբերում է ինչպես դատապարտյալի հանցարարքի դրդապատճառներին, վարքի յուրահատկություններին, այնպես էլ՝ քրեակատարողական հիմնարկության այն պայմաններին, որոնք էական ազդեցություն են ունենում դատապարտյալի վարքի դինամիկայի վրա:

Դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների ուսումնասիրության հիմքում առանձնացնում ենք.

✓ *խնդիրների համակարգ, որոնք ունեն սոցիալական և կենսաբանական փոխպայմանավորվածություն:* Դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների սոցիալական փոխպայմանավորվածության համատեքստում առանձնացնում ենք այնպիսի խնդիրներ, որոնք պայմանավորված են դատապարտյալների սոցիալական դերի փոփոխություններով, սոցիալական նոր կարգավիճակով, անձի սոցիալական մեկուսացման պայմաններով, սոցիալ-հոգեբանական հարմարման խնդիրներով:

Դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրների կենսաբանական փոխպայմանավորվածության համատեքստում առանձնացնում ենք հոգեկենսաբանական խանգարումները՝ պայմանավորված ինչպես հոգեբանական, այնպես էլ քրեակատարողական հիմնարկության պայմաններով (լուսավորություն, խոնավություն, ջերմություն, յուրահատուկ հոտը ինչպես միջավայրի, այնպես էլ սեփական մարմնի և այլն):

✓ *Խնդիրների համակարգ, որոնք ունեն օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ փոխապայմանավորվածություն:* Օբյեկտիվ խնդիրների համատեքստում առանձնացնում ենք այնպիսիք, որոնք պայմանավորված են կատարած արարքի նկատմամբ օբյեկտիվ վերաբերմունքով՝ արարքի ծանրության աստիճանով, դատավճռով, դատապարտյալների միջավայրի վերաբերմունքով (որը կարող է լինել և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ), ինչպես նաև արտաքին աշխարհի հետ կապված խնդիրներ՝ ընտանիքի, հարազատների, աշխատավայրի և այլն: Հաճախ դատապարտյալների մոտ մի շարք հոգեբանական խնդիրներ պայմանավորված են լինում ընտանիքում ունեցած որոշակի խնդիրներով՝ ընտանիքի սոցիալական ապահովվածության, ընտանիքի անդամների առողջության, կորստի և մի շարք այլ հարցերի հետ:

Սուբյեկտիվ խնդիրների համատեքստում առանձնացնում ենք արարքի նկատմամբ սեփական սուբյեկտիվ վերաբերմունքը, ինքնաքննադատությունը: Սուբյեկտիվ խնդիրների մեջ դիտարկում ենք սեփական ինքնավերաբերմունքով, ինքնագնահատականով, ինքնագիտակցության վերակառուցումներով պայմանավորված հարցերը:

Ե. Բուռուկինան և Տ. Չելնոկովան նշում են, որ բանտում դատապարտյալները հայտնվում են իրենց համար անսովոր իրավիճակում. սեփական ազատության, տեղաշարժման, ընտրության սահմանափակում, ինտիմ հարաբերությունների և շփման սահմանափակում, օրվա խիստ կանոնակարգ, որոշակի աստիճանակարգի առկայություն՝ պայմանավորված դատվածության քանակով, ՔԿՀ-ում զբաղեցրած դիրքով և հանցատեսակով [4]: Նրանց մոտ մտածողության սահմանները խիստ նեղանում են՝ կենտրոնանալով տվյալ միջավայրի վրա: Միօրինակ կյանքը հանգեցնում է հուսահատության, անտարբերության, ինքնամոլորության, վարքային խանգարումների, ագրեսիվ դրսևորումների, աֆեկտիվ վիճակների: Սոցիալական մեկուսացումը, օրվա ռեժիմի կտրուկ փոփոխությունը, հաղորդակցվելու, աշխատելու, նախասիրություններով զբաղվելու սահմանափակումները խորացնում են դատապարտյալի ընկճված վիճակը, որը

հույսերի փլուզման, նպատակների կործանման, կիսատության զգացողության, ֆրուստրացիայի հետևանք է: Դատապարտյալի մեջ առաջանում է հիասթափություն, արժանապատվության անկում, արժեքային համակարգի փոփոխություններ, ներանձնային կոնֆլիկտներ, ինքնանվերաբերմունքի փոփոխություններ: ՔԿՀ-ում գտնվելու նախնական շրջանում դատապարտվածների ինքնագնահատականը ցածր է, ինքնավերաբերմունքն ունի բացասական հուզական երանգ: Խմբում որոշակի դերերի յուրացման և դիրքի հասնելու արդյունքում դատապարտյալի ինքնագնահատականն աստիճանաբար բարձրանում է, ձևավորվում դրական ինքնավերաբերմունք [7]:

Վ.Ֆ. Պիրոժկովը դատապարտյալների խնդիրների համատեքստում առանձնացնում է ֆոբիաները, հատկապես կլաուստրոֆոբիկ հակազդումը, որը դրսևորվում է փակ տարածքի, մասնավորապես՝ քննչական մեկուսարանի կամ բանտախցի նկատմամբ: Գտնվելով խցում՝ դատապարտյալների մեջ դրսևորվում է շարժողական անհանգստություն: Հաջորդը ընկճված-տագնապային հակազդումն է, որի դեպքում գերակշռում է տրամադրության անկումը, ապագայի հանդեպ հոռետեսությունը: Նրանց հատուկ է դյուրագրգռվածությունը, անքնությունը, կարոտը, անհանգստությունը: Հեղինակը նշում է նաև ժխտողական-ընկճված հակազդումը, որի ժամանակ բնութագրական է սեփական անձը մեղավոր չճանաչելը, կատարածի համար չզղջալը, ազատագրկման փաստի նկատմամբ ներքին ժխտողականությունը և ժխտողական-հիստերիկ հակազդումը, որին բնորոշ են ճնշված տրամադրությունը, ապաթիան, անտարբերությունն ու ուղղվելու ձգտման բացակայությունը, եսակենտրոնությունը, հեղինակության ձգտումը [5]:

Մենք փորձում ենք դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրները դիտարկել անձի հոգեբանական տարբեր մակարդակներում՝ անձի հոգեկան գործընթացների, վիճակների, հատկությունների համատեքստում: Մասնավորապես, դատապարտյալների մոտ ի հայտ են գալիս հոգեկանի պերցեպտիվ և կոգնիտիվ ոլորտների մի

շարք խնդիրներ, ինչպես նաև անձնային գծերի՝ բնավորության շեշտվածություն, ինտելեկտի, կամքի, գործունեության ոչ համարժեքություն, հույզերի և զգացմունքների ճնշում:

Այսպիսով, դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրները կարելի է դասակարգել՝ հիմք ընդունելով.

- ✓ տարիքը, սեռը, կրոնական, ազգային պատկանելիությունը,
- ✓ կատարած արարքի բնույթը ու վտանգավորության աստիճանը,
- ✓ հանցարարքի դրդապատճառները, դատվածությունների քանակը,
- ✓ քրեակատարողական հիմնարկության տիպը և պայմանները,
- ✓ խնդիրների սոցիալական ու կենսաբանական պայմանավորվածությունը,
- ✓ խնդիրների օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ փոխապայմանավորվածությունը,
- ✓ անձի ինքնագիտակցության վերակառուցումները, կենսական արժեքների փոփոխությունը, կյանքի ոճը,
- ✓ հոգեկան գործընթացները (ինտելեկտի գնահատում),
- ✓ հոգեվիճակները, հուզական հակազդումները,
- ✓ վարքի յուրահատկությունները՝ կոնստրուկտիվ կամ դեստրուկտիվ բնույթը:

Դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների դասակարգման վերոնշյալ մոդելը անհրաժեշտ է զարգացնել հոգեբանական հետազոտություններում, ինչը հնարավորություն կստեղծի ամբողջացնել դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների համակարգը:

CLASSIFICATION OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF THE CONVICT

SARGSYAN L. K.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The psychological study of the prisoner's personality has had a significant impact on the legal psychology, in particular on the formation and development of the penitentiary system psychology. Several surveys on the prisoner's personality can be found in penitentiary system psychological studies, which partially illustrate the convicts' psychological problems and do not generalize the current issues as a common system.

Based on the study of prisoners' psychological problems we can distinguish:

A system of problems, which have social and biological interconnection.

In the context of social interconnection of the convicts' psychological problems, we identify issues that are conditioned by changes in the convicts' social role, of the convicts' new social status, social isolation, as well as socio-psychological adaptation issues.

In the context of the biological interdependence of the the prisoner's personality psychological problems, we distinguish psycho-biological disorders due to both psychological and penitentiary conditions (lighting, moisture, heat, odours, etc.).

A system of issues that have objective and subjective interdependence;

In the context of the convicts' objective issues, we identify ones that are conditioned by objective behaviour towards the act, its severity, court sentence, prisoners' attitude towards the environment (which can be both

objective and subjective), as well as problems with the outer world, family, relatives, workplace, etc.

In the context of subjective issues, we identify those of self-attitude, self-criticism, self-esteem, and issues of self-consciousness transformations.

The psychological problems of the prisoner's personality can be classified on the basis of:

- ✓ age, sex, religious and national belonging,
- ✓ the nature of the act committed and the degree of the danger,
- ✓ the motives of the crime, the number of convictions,
- ✓ the penitentiary institution type and conditions,
- ✓ social and biological interrelation of issues,
- ✓ objective and subjective interrelation of problems,
- ✓ transformation of personality self-consciousness, changes of vital values, lifestyle,
- ✓ mental processes (intellect evaluation),
- ✓ psychological states, emotional reactions,
- ✓ peculiarities of behaviour, constructive or destructive process.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Багдасарян Д. С., Теория государства и права. Ереван: 2002. – 273 с.
2. Антонян Ю. М., Мотивация поведения осужденных: монография / Ю. М. Антонян, Е. Н. Колышницына. – М.: ЮНИТИДАНА: Закон и право, 2017. – 143 с.
3. Дмитриев Ю. А., Пенитенциарная психология: учебник / Ю. А. Дмитриев, Б. Б. Казак - Ростов н/Д: Феникс, 2007. - 681 с.
4. Материалы III международной научной студенческой конференции «Научный потенциал студенчества в XXI веке». Том 2. Ставрополь: ГТУ, 2009. - 144 с. /Бурукина Е. Челнокова Т. Социально-психологический портрет личности осужденного/.
5. Пирожков В. Ф., Криминальная психология. – М.: «Ось-89», 2001. – 704 с.

6. Ресоциализация осужденных в условиях развития гражданского общества: сборник материалов Международной научно-практической конференции (11-12 декабря 2014 г.). – Киров: ФКОУ ДПО Кировский ИПКР ФСИН России, 2014. – 275 с.
7. Саргсян Л. К., Роль самоотношения в процессе адаптации осужденных. Автореф. дис. канд. психол. наук. – Ереван. 2015. – 26 с.

**ԱՌՒՏԻՍՏԻԿ ԵՎ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԴԵՊՐԻՎԱՑԻԱՅԻ
ԱԽՏԱՆՇԱՆՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ
ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՏԱՐԻՔԻ
ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

Սպեկիանյան Ն. Ե.

Խ. Արուսյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. *աուտիզմ, դեպրիվացիա, հոգեվնասվածքային իրավիճակներ, զարգացման խանգարում, վարքի ստերիոտիպություն, զարգացման հապաղում:*

Հոգեբանությանը նվիրված գիտական գրականության մեջ ուշադրավ տեղ է զբաղեցնում «աուտիզմի համախտանիշի կամ ախտանշանների» ախտորոշման խնդիրը նախադպրոցական տարիքի երեխաների մոտ: Այսօր ախտորոշման հնարավորությունների կատարելագործումը պայմանավորված է մասնագետի փորձառության, ինչպես նաև հասարակության մեջ աուտիզմի խնդրի վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացման հետ: Ըստ հոգեբույժների, աուտիզմ համախտանիշով և ախտանշաններով երեխաների թվաքանակի աճ է նկատվում:

Հոգվածում մենք կարևորում ենք այն խնդիրը, որ վաղ նախադպրոցական տարիքի երեխաների շրջանում ախտորոշվող աուտիստիկ ախտանշանները նման են ծնողական դեպրիվացիայի ախտանշաններին, ինչը դժվարություններ է ստեղծում ճիշտ ախտորոշման համար: Եվ քանի որ ծնողական դեպրիվացիան հոգեբանության դաշտում է, ապա պետք է հստակ տալ հոգեկան դեպրիվացիայի ախտանշանները նախադպրոցական տարիքում, որոնք կօգնեն ապագա մասնագետներին հոգեբանական ճիշտ ախտորոշում իրականացնելու և տարբերակելու այն աուտիստիկ ախտանիշներից, ինչի արդյունքում շտկողական աշխատանքներն այլ ընթացք կստանան:

«Աուտիզմ»- auto, հուն.«ինքը» եզրույթն առաջարկվել է շեվեցարիացի հոգեբույժ և հոգեբան Է.Բլեյլերի կողմից: 1943թ. վաղ մանկական աուտիզմը առանձնացվել է որպես առանձին կլինիկական համախտանիշ Լ.Կաննեթի կողմից: Շատ հեղինակներ առանձնացնում են մանկական աուտիզմի մի շարք տեսակներ՝ աուտիստիկ պսիխոպաթիա, մտավոր հետամնացություն՝ ուղեկցվող աուտիստիկ համախտանիշով: Տարբեր խմբի երեխաների ինտելեկտուալ զարգացումը ընթանում է տարբեր ձևով [3]: Աուտիզմի հիմնական կլինիկական նշաններն են.

1. հաղորդակցման դժվարություններ,
2. զգայական գրգռիչների հանդեպ բացասական ռեակցիաներ,
3. խոսքի զարգացման խանգարումներ,
4. վարքի ստերիոտիպություն,
5. ինքնասպասարկման հմտությունների դանդաղ ձևավորվում,
6. դիմում են իրենց երրորդ դեմքով,
7. առկա են ոչ ադեկվատ վախեր,
8. ունեն սիրելի ուտեստներ, որոնք տարիների ընթացքում

դժվար են փոփոխության ենթարկվում [3]:

Աուտիզմը որոշ երեխաների մոտ կրում է ոչ թե ժառանգական բնույթ, այլ պայմանավորված է հոգեկան՝ ծնողական դեպրիվացիայով: Հոգեվնասվածքային իրավիճակները տևում են երկար ու գործում են հակադարձ կապով. հաղորդակցման խախտումը ուժեղացնում է դեպրիվացիան, իսկ վերջինս ընդգծված է դարձնում աուտիստիկ ախտանիշները [2]:

Հոգեկան դեպրիվացիան ինչ-որ բանի կորուստ կամ կենսական կարևոր պահանջմունքի բավարարման զրկվածությունն է, որը տևում է երկար ժամանակ: Դա ոչ թե ֆիզիկական, այլ հոգեկան պահանջմունք է: Այն առաջանում է, երբ երեխան զրկված է լինում ծնողական սիրուց, փայփայանքից, հոգատարությունից: Լատիներեն «deprivato» բառը նշանակում է զրկել, բռնի ձևով վերցնել, այսինքն՝ զրկել արժեքավոր, կարևոր ինչ-որ բանից: Հոգեբանության մեջ

«դեպրիվացիա» տերմինն օգտագործվում է մի քանի իմաստներով՝ որպես զգայական և սոցիալական ազդակների պակաս, որը օնտոգենեզի ընթացքում երեխայի մոտ առաջացնում է որոշակի փոփոխություններ՝ կապված մտավոր զարգացման և հուզական ոլորտի հետ: Հոգեկան դեպրիվացիան համաշխարհային ճանաչում ստացավ 40-ական թվականներին՝ մանկատներում գտնվող երեխաների հետ կատարված փորձի շնորհիվ [2]:

Հայտնի է, որ հուզական դեպրիվացիան երեխաների մոտ առաջացնում է հոգեբանական խանգարումներ, ներառյալ պսևդոսոստիստիկ կլինիկական պատկերի ձևավորումը (Rutter et al., 1999): Դեպրիվցիայի ախտանշանները, որոնք նման են աուտիստիկ ախտանշաններին, հետևյալն են.

1. շրջապատի հանդեպ անտարբերությունը,
2. հետաքրքրությունների սահմանափակվածությունը,
3. խոսքային զարգացման հապաղումը,
4. կրկնվող վարքը:

Ի տարբերություն զարգացման պերվազիվ խանգարումներ ունեցող երեխաների, հուզական (ծնողական) դեպրիվացիա ունեցող երեխաների մոտ առկա չեն սոցիալական փոխազդեցության կոպիտ խանգարումներ, համապատասխան աշխատանքի դեպքում նրանց մոտ շտկվում են առկա խնդիրները [4]:

Ըստ Լ. Պոժարի, հոգեկան դեպրիվացիայի նշանները շատ տարբեր են՝ սկսած թեթև կամակորությունից մինչև բնավորության և մտավոր զարգացման խախտումները: Այս ամենը կարող է դրսևորվել ներոտիկ, պսիխոպաթիկ հատկանիշներով, իսկ երբեմն դեպրիվացված երեխային հատուկ են լալկանությունը, հաղորդակցման խախտումները, հուզական թուլությունը [1]:

Մեր կողմից իրականացվող հոգեբանական աշխատանքների ընթացքում ի հայտ ենք բերել դեպրիվացված և աուտիստիկ ախտանիշներով երեխաների վարքում որոշակի նմանություններ և տարբերություններ: Երկու դեպքում էլ և՛ աուտիստիկ, և՛ հուզական դեպրի-

վացիայով երեխաների մոտ ծնողները ոչ աղեկվատ վարք նկատում էին 1,5-2,5 տարեկան ընկած ժամանակահատվածում: Ըստ ծնողների, երեխաները մինչ այդ տարիքն ունեին խոսք, իսկ հետո սկսում էին չխոսել, թաքնվում էին պահարաններում, ցանկացած բարձր ձայն, տանը այլ մարդկանց ներկայությունը նրանց մոտ վախ է առաջացնում: Այն երեխաները, որոնց մոտ առկա էր աուտիստիկ սիմպտոմատիկայի նախնական, բայց ոչ հստակ ախտորոշում, ծնողներն ունեին հագեցված աշխատանքային ռեժիմ, երեխայի խնամքով զբաղվում էր դայակը, որը չուներ համապատասխան մանկավարժական պատրաստվածություն, երեխայի ողջ օրն անցնում էր համակարգչի առջև, և նրա շփումը տեղի էր ունենում ոչ թե մարդկանց, այլ մուլտիտերոսների հետ, այս ամենը կարող է ծնողական, սոցիալական դեպրիվացիայի առաջացման հիմք հանդիսանալ: Այս երեխաներն առաջնային հոգեբանական դիտարկման ժամանակ ցուցաբերում են հետևյալ վարքը.

1. Չեն նայում դիմացինի աչքերին, բայց մոտենում են ծնողին, որպեսզի օտար վայրում ապահով զգան իրենց:

2. Խաղում են միայնակ, բայց երբ հայտնվում է մեկ այլ երեխա, ով ցանկանում է շփվել նրանց հետ, նրանք ցուցաբերում են աղեկվատ վարք և փորձում շփման եզրեր գտնել:

3. Ծնողի կամ այլ մեծահասակի կողմից հնչեցված իրենց անվան նկատմամբ երեխաները ցուցաբերում են անտարբերություն: Նրանք իրենց վարքով ցույց են տալիս, որ լսում և ընկալում են իրենց անունը, բայց ցանկություն չունեն շփվելու մեծահասակների հետ: Հետագա աշխատանքների արդյունքում պարզ էր դառնում, որ երեխան նման կերպ պատասխանում էր ծնողի կողմից ցուցաբերվող անտարբերությանը:

4. Սիրելի խաղալիքի հանդեպ ցուցաբերում են ուրախություն, արձակում են ուրախ ճիչեր, բայց որոշ ժամանակ անց նա դադարում է խաղալ՝ դրսևորելով տխրություն և լաց: Ծնողը չէր հասկանում երեխայի վարքը, քանի որ վերջինս չէր խոսում և չէր հասկացնում, թե

ինչ է ուզում: Բավական էր ծնողներից մեկը ցանկություն հայտներ խաղալու, երեխան կրկին ուրախություն էր ապրում:

5. Երբ ինչ-որ բան են ուզում, ապա անհանգիստ ձևով, հատկապես լացով, դիմում են մորը, արտաբերելով մեկ բառ:

6. Երեխաների մոտ դիտվում է հոգեկան զարգացման հապաղում, որը պայմանավորված է ոչ թե ուղեղի օրգանական խնդիրներով, այլ առօրյայի միօրինակությամբ:

7. Այս երեխաների մոտ դիտվում է «օտարացում սեփական փորձից» (Ձ. Մ. Բոգուսլավսկայա, «Նվեր» հոգեբանական խաղ), երբ կյանքում ապրած առանձին պահեր չեն դառնում իրենց կյանքի իրադարձությունները, չեն յուրացվում և չեն մտնում իրենց հոգեբանական փորձի մեջ:

Մեր կողմից իրականացվող հոգեշտկողական աշխատանքների ընթացքում վերը նշված երեխաների հետ իրականացվող երեքամսյա հոգեշտկողական աշխատանքներից հետո, նրանց մոտ դիտվում էր բավականին մեծ առաջընթաց, որը չէր կարող դիտվել աուտիստիկ ախտանիշներով երեխաների մոտ (նման կարճ ժամանակահատվածում): Առաջընթացը պայմանավորված էր նաև նրանով, որ հոգեբանական աշխատանքներին պարտադիր ներկա էին լինում մայրերը, ովքեր ևս աշխատանք էին տանում երեխաների հետ:

Կարելի է եզրակացնել, որ ծնողական-հուզական դեպրվացիայի ախտանիշների հստակ ախտորոշումը և վաղ հաղթահարումը նպաստում են, որպեսզի երեխայի մոտ վերը նշված ախտանշանները չխորանան և չձևավորեն պսևդոաուտիստիկ կլինիկական պատկեր:

DIFFICULTIES IN DIAGNOSING THE DIFFERENCES BETWEEN THE SYMPTOMS OF AUTISTIC AND PARENTAL DEPRIVATION IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

STEPANYAN N. Y.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article is devoted to the problem of autistic symptoms diagnosed in children of early preschool age, similar to the symptoms of parental deprivation, which are difficult to make an accurate diagnosis. Identification of symptoms of emotional and parental deprivation in preschool age will help future professionals to diagnose and distinguish psychological symptoms from symptoms of autism and, accordingly, corrective work will be a different course.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ладислав Пожар, Психология аномальных детей и подростков. Москва-Воронеж 1996
2. Лангмейер Й., Матейчек З., Психическая депривация в детском возрасте. Прага, Авиценум. 1984
3. Е. К. Лютова, Моница Г. Б., Тренинг эффективного взаимодействия с детьми Изд. <<Речь>> Санкт-Петербург 2001
4. <https://sites.google.com/site/avameidinru/Home/metody-diagnostiki-rannego-detskogo-autizma/rasstrojstva-spektra-autizma-voprosy-diagnostiki-i-terapii>

ԲՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՇԵՇՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ, ԿԱՆԽԱՏԵՍՄԱՆ ԵՎ ՌԵՑԼԵՔՍԻԱՅԻ ԿԱՊԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Փիլոսոֆ Ս. Մ.

Խ. Արոյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան

Հանգուցային բառեր. բնավորության շեշտվածություն, հարմարում, կանխարեսում, ռեֆլեքսիա, նեյրոտիզմ /նյարդային անկայունություն/:

Բնավորությունը մարդու առավել բնորոշ հոգեկան հատկությունների համակարգ է, որը ձևավորվում է օնտոգենեզում և կայուն դրսևորում ունի վարքում, գործունեության և հաղորդակցման մեջ: Անձնային այս կառուցույթ է պայմանավորված մարդու վարքի տակտիկան՝ դրդապատճառների, գործունեության, միջանձնային հարբերությունների բնույթը և սոցիալական իրականությանը ադապտացվելու արդյունավետությունը: Բնավորության յուրաքանչյուր գիծ ձևավորվում է մարդու անհատական առանձնահատկությունների հիման վրա, նրա ակտիվ գործունեության և հաղորդակցման ընթացքում միջանձնային և հասարակական հարաբերությունների ազդեցության տակ: Սոցիալական ադապտացիայի ընթացքում տարբեր տիպի պահանջմունքների բավարարման (կամ չբավարարման) և սոցիալական անբարենպաստ գործոնների առկայության պայմաններում անձնավորության վարքագիծն աստիճանաբար փոխվում է, բնավորության որոշ գծեր խիստ արտահայտվածություն են ստանում, և ձևավորվում են բնավորության շեշտված տիպեր: Այդ դեպքում նրա դիրքորոշումները, գործունեության ընդհանուր պատկերը և միջանձնային հարաբերությունների դրսևորման ձևերը միջնորդավորվում են նրա բնավորության շեշտվածություններով, և ադապտացիայի գործընթացը դժվարանում է:

Կ.Լեոնիսարդը դրանք դիտարկում է որպես անձի շեշտվածություններ (1964): Ա. Ե. Լիչկոն գտնում է, որ «անձ» հասկացությունն ա-

վելի ընդարձակ է, քան բնավորությունը: Հատկապես բնավորության շեշտվածություններն ու դրանց զարգացումն ուսումնասիրելով՝ նա եկել էր այն եզրակացության, որ դա նորմայի այն տարբերակն է, որի դեպքում բնավորության միայն առանձին գծեր են, որ չափազանց արտահայտվածություն ստանում և կարող են հասնել նորմայի և պաթոլոգիայի բաժանարար սահմաններին (1977): Հետագայում ուսումնասիրությունները կատարվել են բնավորության շեշտվածության և այլ հոգեկան գործընթացների կապի տեսանկյունից: Ռ. Պլուտչիկը, Հ. Քելլերմանը և Ռ. Կոնտեն ուսումնասիրել են բնավորության շեշտվածությունների և հոյզերի կապը [1979], Վ.Ի. Մորոսանովան՝ ինքնակարգավորման ոճի [1997], Ե.Ա. Կովալենկոն՝ բնավորության գծերի և հաղորդակցականության [2007], Ա. Յու. Գարնաևան և Լ. Ա. Տիտովան՝ ապրումակցման [2011], Ե.Կ. Ժերդովան՝ անձնային նույնականացման [2011]:

Վարքի կայուն ձևերը մշակվում են երևույթների նկատմամբ անձնավորության ունեցած վերաբերմունքի հիման վրա. դրանք ընտրվում են, իրականացվում, գնահատվում և արդյունավետ լինելու դեպքում ամրակայվում: Այս իմաստով կարևոր է բացահայտել այն գործոնները, որոնք ընկած են այս գործընթացի հիմքում:

Մետակոգնիտիվիզմի շրջանակներում ուսումնասիրվում է հոգեկան գործընթացների հատուկ, բավականին ինքնուրույն մի դաս՝ մետագործընթացները, որոնք «առաջնային» (դասական) իմացական գործընթացների կազմակերպման, կարգավորման և համակարգման գործառույթ են իրականացնում: Դրանք ավելի բարդ, սինթետիկ բնույթ ունեն [6]:

Գործունեության տեսության շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ գործունեության, վարքի և հաղորդակցման կարգավորման գործընթացներ են կանխատեսման, նպատակի ձևավորման, որոշման ընդունման, ծրագրավորման, պլանավորման, վերահսկման և ինքնավերահսկման գործընթացները, որոնք իրենց մեխանիզմներով իմացական են, բայց միաժամա-

նակ գործունեության և վարքի կարգավորման գործառույթ ունեն: Ա.Վ. Կարպովը դրանք բնորոշում է որպես գործունեության և վարքի հոգեբանական կարգավորման ինտեգրացված, «երկրորդային» գործընթացներ [1]:

Կանխատեսումը օնտոգենեզի բոլոր փուլերում գործող, նպատակի պատկերի ստեղծման և դրան հասնելու գործընթացների ընտրության «երկրորդային» գործընթաց է [5], որն ընկնում է խնդիր-արդյունք համակարգի ճիշտ կառուցման, տարբեր մակարդակներում միջանկյալ արդյունքների ճշգրտման, վերջնական արդյունքի պատկերի հետ հետադարձ կապի, բավարար արդյունքների հիման վրա որոշման ընդունմանը համապատասխան ուղղվածություն տալու գործընթացների հիմքում և ապահովում է դրանց արդյունավետությունը:

Գործունեության և վարքի կարգավորման «երրորդային» գործընթաց է ռեֆլեքսիան, որը 3-րդ մակարդակի բարդության՝ «երկրորդայինների» ինտեգրացիայի արդյունք է: Այն սեփական հոգեկան բովանդակությունների օբյեկտիվացման և քննարկման գործընթաց է, որ տեղի է ունենում իր, դիմացինի վարքի, մտքերի քննարկման ֆոնի վրա. վերարտադրվում, գնահատվում և վերստեղծվում են հաղորդակցվող կողմերի առանձնահատկությունները, և դրա հիման վրա ստեղծվում է տվյալ իրադրության մեջ նպատակահարմար վարքի մոդելը [2]: Ուրեմն նպատակահարմար վարքի գնահատումը, դրա նկատմամբ վերաբերմունքի մշակումը, վարքի համապատասխան սխեմաների ստեղծումն ու ամրակայումն այդ գործընթացների արդյունավետությամբ են պայմանավորված, իսկ բնավորությունը օնտոգենեզում հենց այս գործընթացների արդյունքում ձևավորվող անձնային կառույց է, որի շեշտավորումը ձևավորվում է վարքային բացասական դրսևորումների ամրակայման և կարծրատիպերի ձևավորման արդյունքում:

Մյուս կողմից, հայտնի է, որ բնավորության գծերի ձևավորման հիմքում ընկած են սուբյեկտի կենսաբանական նախադրյալները, մասնավորապես՝ նյարդային համակարգի հատկությունները, որոնց

հիման վրա ձևավորվում է խառնվածքը. սոցիալական որոշ պայմաններում գործելով՝ այն ընկնում է բնավորության գծերի ձևավորման հիմքում:

Բնավորության շեշտվածության էպիլեպտոիդ և շիզոիդ տիպերի ընտրությունը պայմանավորված է եղել նրանով, որ այս տիպերը բարդ, ինտեգրացված տիպեր են: Շիզոիդները նեյրոտիզմով /նյարդային անկայունությամբ/ ինտրավերտներ են: Նրանց ներքնաշխարհն ուրիշների համար փակ է: Այս տիպի վարքում անընդհատ հակադիր հատկություններ են դրսևորվում. ծայրահեղ սառնությունն ու գերզգայունությունը, ամոթխածությունն ու անտակտությունը, ծայրահեղ կապվածությունն ու չպատճառաբանված հակակրանքը, ռացիոնալ դատողություններ անելն ու անտրամաբանական արարքներն անընդհատ հաջորդում են միմյանց: Նա չի ապրումակցում ուրիշներին և չի նկատում, թե նրանք իրեն ինչպես են վերաբերվում, միջավայրում իրեն սպառնացող վտանգներ է տեսնում և հիմնային անվտանգության տազնապ ունի, հաճախ հաշվի չի նստում սոցիալական նորմերի հետ, ոչ դիտավորյալ, բայց խախտում է դրանք: Էպիլեպտոիդները նեյրոտիզմով՝ նյարդային անկայունությամբ էքստրավերտներ են: Նրանք չարությունը թափելու օբյեկտ են ընտրում, հեշտությամբ կորցնում են ինքնակառավարումը, իմպուլսիվ վարք են դրսևորում և բոլորովին անտեղի կարող են հայիոյել, նույնիսկ՝ ծեծկռտուքի անցնել... վրեժխնդիր լինել [3]: Այս 2 տիպերի հակիրճ նկարագրությունն իսկ վկայում է, որ նրանք սոցիալականացման և ադապտացիայի լուրջ խնդիրներ ունեն, ուստի շեշտվածության այս տիպերի ձևավորման գործոնների բացահայտումը և եթե ոչ կարգավորման, ապա գոնե թուլացման ուղիների մշակումը, տեսական և գործնական կարևոր խնդիր է:

Մեր ուսումնասիրության նպատակն է եղել բացահայտել բնավորության շեշտվածության, նյարդային համակարգի հատկությունների և իմացական ինտեգրացված գործընթացների կապը: Ենթադրվում է, որ շեշտվածության ձևավորման կարևոր գործոններ են անձնավո-

րության համար դժվարություն ներկայացնող իրադրությանը համապատասխան վարքի նպատակահարմարության կանխավ գնահատման, ընդունման կամ ժխտման՝ կանխատեսման և ռեֆլեքսիայի գործընթացները: Ուսումնասիրության հիմքում ընկած են եղել Ֆունկցիոնալ համակարգերի տեսությունը [Анохин, 1980], բնավորության շեշտվածության [Leonhard, 1964, Личко, 1977] և Գործունեության տեսության շրջանակներում գործունեության և վարքի հոգեբանական կարգավորման ինտեգրացված «երկրորդային» և «երրորդային» գործընթացների [2] ուսումնասիրությունները: Գիտափորձերին մասնակցել են 17-20 տարեկան 118 փորձարկվողներ: Բնավորության շեշտվածությունն ուսումնասիրվել է «Անձնավորության բնավորության շեշտվածության և նյարդա-հոգեկան անկայունության ուսումնասիրության մեթոդիկայով» [3], նյարդային համակարգի ուժը, հավասարակշռությունն ու շարժունությունը՝ Ն. Ֆ. Գրեբենի կողմից ներկայացված համապատասխան մեթոդիկաներով [Гребень Н. Ф. 2007], ռեֆլեքսիան՝ Ա.Վ. Կարպովի «Ռեֆլեքսիայի անհատական չափի ախտորոշման մեթոդիկայով» [1], կանխատեսումը՝ «Կանխատեսման ընդունակություն» (СП) հարցաշարով [Perya Л. А., 2003]:

Նախնական հետազոտությունների արդյունքում առանձնացվել են 5 շիզոֆի և 7 էպիլեպտոֆի տիպեր, ում տվյալներն առանձին վերլուծության են ենթարկվել: Փաստորեն, այս տիպերը կազմել են մեր ընտրակազմի 9,83%-ը, ինչն անհանգստացնող թիվ է:

Նյարդային համակարգի՝ մեր կողմից կիրառված մեթոդիկաներում գնահատումը կատարվում է ըստ տվյալ հատկության արտահայտվածության՝ բարձր, միջինից բարձր, միջին, ցածր, շատ ցածր:

Ստուգիչ խմբում նյարդային համակարգի շարժունության արտահայտվածությունը միջինից բարձր է, շիզոֆիների խմբում՝ բարձր, էպիլեպտոֆիների խմբում՝ ցածր:

ԿՆՀ-ի հավասարակշռությունը ստուգիչ խմբում միջին մակարդակի վրա է, շեշտվածության 2 տիպերի մոտ էլ շատ ցածր ցուցանիշ ունի:

ԿՆՀ-ի ուժի ցուցանիշը ստուգիչ խմբում միջին արտահայտվածություն ունի, շիզոֆրենիկ մոտ՝ ցածր, էպիլեպտոիդների խմբում՝ բարձր:

Կանխատեսման ընդունակության (ՇՄ) հարցաշարով կատարված հետազոտության արդյունքները գնահատվում են բարձր, միջին և ցածր չափանիշներով: Ստուգիչ խմբում միջին տվյալը 11 միավոր է, ինչը մոտենում է բարձրի շեմին, շիզոֆրենիկ խմբում՝ 10, որը միջին շեմից քիչ է ցածր, իսկ էպիլեպտոիդների մոտ այն ցածր մակարդակում է:

Բնավորության շեշտվածության մեր ուսումնասիրած երկու տիպերի դեպքում էլ արձանագրվել է ռեֆլեքսիայի միջինից ցածր մակարդակ: Եթե 106 փորձարկվողներից բաղկացած ստուգիչ խմբում 172 և ավելի հնարավորից միջին տվյալը կազմում է 144 միավոր, ինչը համապատասխանում է թեստի 10 սանդղակներից 7-րդ-ին, ապա բնավորության շեշտվածության շիզոֆրենիկ տիպի խմբում ռեֆլեքսիվության միջին տվյալը 58 միավոր է, էպիլեպտոիդների՝ 67, երբ 80 և պակաս միավորներն ընդգրկված են 0 սանդղակում:

Շիզոֆրենիկ ԿՆՀ-ի բարձր շարժունությունը նպաստում է, որ նրանք տեղեկատվության մշակման ուղղվածություն ունենան: Սակայն կանխատեսման գործընթացի ոչ բարձր մակարդակի պատճառով սեփական գործողությունների և ուրիշների առաջիկա արարքների հավանական պատկերի ստեղծման ու դրան համապատասխան նպատակահարմար վարքի կամ գործողությունների մշակման գործընթացը դժվարանում է: Այս տիպի մոտ ցածր է նաև ռեֆլեքսիվությունը: Ահա թե ինչու, նա գործում է՝ առանց իր վարքի հետևանքների մասին մտածելու:

Էպիլեպտոիդների մոտ նյարդային համակարգի ուժն է արտահայտված, ինչը նպաստում է, որ նա ավելի շատ տիրելու, քան ենթակայության հակվածություն ունենա: Սակայն այս դեպքում էլ կանխատեսումը չի հասնում միջինի, և ռեֆլեքսիան ցածր մակարդակում է: Ուրեմն, այս տիպերի համար դժվար է ուրիշների, երևույթների, գոր-

ծունեության արդյունքների և սեփական անձի նկատմամբ օբյեկտիվ վերաբերմունքի մշակման գործընթացներ իրականացնել: Եթե այս ամենին ավելանում է նաև նյարդային համակարգի անհավասարակշռությունը, ապա այս տիպերն իրենց վարքի կարգավորման և ամրակայման մեծ խնդիրներ են ունենում, ինչը բնավորության շեշտվածությունների ձևավորման համար նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում: Իհարկե, շեշտվածությունների ձևավորման մեկ այլ, նույնպես շատ կարոր պայման է նաև անբարենպաստ միջավայրի առկայությունը:

Այսպիսով, հետազոտության արդյունքները վկայում են այն մասին, որ բնավորության շեշտվածության շիզոիդ և էպիլեպտոիդ տիպերի հիմնական խնդիրներից են նյարդային համակարգի անհավասարակշռությունը, կանխատեսման դժվարություններն ու ռեֆլեքսիայի ցածր մակարդակը:

Բնավորության շեշտվածության այս տիպերի հատկությունները խորքային են և նկատելի փոփոխություններ են առաջացնում անձնային կառույցում: Շիզոիդ և էպիլեպտոիդ տիպերի շեշտավորումը հենց նախադպրոցական տարիներին սկսում է դրսևորվել, ուստի հոգեբանների ուշադրությունը պետք է բևեռվի հենց այդ շրջանից սկսած երեխայի խաղի և ուսումնական գործունեության ընթացքում կանխատեսման և ռեֆլեքսիայի ունակությունների զարգացման վրա: Կանխատեսման և ռեֆլեքսիայի զարգացման նպատակով անհրաժեշտ է տարիքային տարբեր խմբերի համար աստիճանական բարդացմամբ վարժանքների համալիր ստեղծել:

THE PROBLEM OF CHARACTER'S ACCENTUATION, PROGNOSIS AND REFLECTION CORRELATION

PILOSYAN S. M.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

The article refers to the problem of character's accentuation, characteristics of nervous system, prognosis and reflection correlations.

Conclusions: The main forming factors of the schizoid and epileptoid types of accentuations are the misbalance of the nervous system, low level of prognosis and reflection processes.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Карпов А. В., Психология рефлексивных механизмов деятельности. М.: Институт психологии РАН, 2004.- С. 391-396.
2. Карпов А. В., Скитяева И. М., Психология метакогнитивных процессов личности. – М.: ИП РАН, 2005. – 352 с.
3. Личко А. Е., Психопатии и акцентуации характера у подростков / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. Санкт-Петербург: Речь, 2009.-256с.
4. Регуш Л. А., Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. СПб.: Речь, 2003. - 352 с.
5. Сергиенко Е. А, Антиципация как принцип психического развития.-М.: Институт психологии РАН, 1997 – 198с.
6. Metcalfe J., Shimamura A. P., (Eds.). Metacognition: Knowing about Knowing. Cambridge, MA: MIT Press, 1994.

ԹԵԶԻՍՆԵՐ /ABSTRACTS /ТЕЗИСЫ

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ԵՎ
ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ И
ДИАГНОСТИКИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

THE METHODOLOGICAL ISSUES OF CLASSIFICATION AND
DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

SYMBOLISM OF THE SPIRIT AND MATERIA IN ARMENIAN EPOS IN THE LIGHT OF THE NEUROTHEOLOGY

Margaryan S. P.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

Introduction: Neurotheology is one of the branches of neurology that is a novel interdisciplinary field of research at the crossroads of cognitive neurosciences and religion (theology). It is mainly related to the neurological correlates of religious feelings. The main research methods are various forms of functional neuromapping (Single Photon Emission CT, PET, and Functional MRI). Ancient myths and contemporary science (from neuroscience and neurotheology to astronomy and quantum physics) demonstrate significant similarities, especially on the issues of the origin of life and «psyche», although the methodology and the objectives set forth are strictly different. Both scientists specialized in human science and neuroimaging and study the connection between unconscious and myths, come to quite similar conclusions - from Pierre Janet's «Fonctionfabulatrice», creating myths, to the latest views on the brain as a «myth-making machine» (A.

Newberg). To find out the mythological believes and visions of ancient Armenians on spirit and materia, reflected in mythology and epos «SasnaTsrer» («The Heroes of Sasun»), to discuss the similarities and differences with other parallel myths of ancient nations and their concerns to the latest findings of neuroscience and neuroimaging.

Methods: Analysis of the Armenian epos using a phenomenological and critical approach mainly based on terminology and symbolism of Jungian analytical psychology.

Results: According to the detailed analysis of the content of the epos, besides national, cultural and historical layers, the myth also mirrors hidden knowledge, which reflects ancient visions on the creation of human consciousness, the secondary essence of materia to spirit («unconscious»).

Conclusions: Some ancient spiritual believes have significant concerns with latest findings of neurosciences and brain-imaging, which could be one of the objectives of research of Neurotheology.

THE METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DEFINITION OF PHENOMENOLOGY OF THE PSYCHOLOGICAL PROBLEMS, CONNECTED WITH APPEARANCE, AMONG YOUNG PEOPLE

Labunskaya V. A.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

The research was carried out with the support of the RSF, Project No. 171801260

Introduction: In the message from positions of social psychological phenomena of interpretation, assessment, a self-assessment of appearance, and the related psychological problems of young people, are considered: satisfaction, concern about appearance, value, the importance of appearance, lookphobia (fear of assessment of appearance). In the youth environment, psychological problems accumulate caused by emotional embarrassment, associated with appearance, amplified the negative experiences, associated with the frustration of the value of the appearance of the interaction partners. Updating of these problems promotes formation of non-adaptive behavior, leads to a decrease in the level of subjective well-being, life satisfaction, and quality of life (Chang, Jarry, Kong, 2014; Harris, Carr, 2001; Trekels, Eggermont, 2017; Webb, Zimmer-Gembeck, 2016; Moss, Lawson, White, 2014, Gupta, Etkoff, Jaeger, 2015).

Methods: Our approach to the explanation of psychological problems takes into account the extent to which the associated person gains satisfaction, career development, personal life with features of appearance. Within our approach the definition of phenomenology of psychological problems and their correction is based on a number of the methodological principles: 1. the appearance is included in the list of cultural values. 2. Interpretations of the social phenomena are determined by life contexts and social values corresponding to them. 3. In the course of interpretation of appearance the person needs to correlate estimates

and self-assessments of appearance to certain life events, to what sense is made for the subject by a certain stage of his life. 4. The events, interfaced to a life stage, can give the special importance to appearance and influence its interpretation, assessment, the attitude towards him, updating of the psychological problems, connected with appearance. 5. The representation of appearance of being human in space increases a set of psychological problems, in particular, due to negative estimation and escalating frustration on these assessments.

The methodology of our empirical research, aimed at determining the phenomenology of psychological problems, associated with appearance, based on our «Multifactor model for studying the attitude to appearance». «Model» reflects interferences of «the appearance value» and phenomenology of the psychological problems, connected with appearance. The empirical «model» defines a set of psycho diagnostic procedures. The complex of techniques diagnoses the general phenomenology of the psychological problems, connected with appearance («Beautyism», «Lookphobia», «Lookism»), in the field of education, employment and career development of people, family and marriage, romantic relationships, etc.

Conclusion: In the process of conducting comparative studies (Andrienko, Bzezyan, Drozdova, Gura, Labunskaya, Pogontseva, Serikov, Shkurko, 2018) were established the relationship between phenomena such, as evaluation, self-evaluation and appearance of such psychological problems, as concern about appearance, aggressive reaction to frustration expressed evaluation of appearance, ascribing « investment power» appearance in various spheres of life.

Discussion. Despite «the social pressure», a strong impact have on phenomenology (interpretations, estimates, self-assessments, and the attitude towards appearance), on experience of the problems, connected with appearance, social and psychological, personal factors, the so-called «new subjectivity» generated by modern conditions of life.

CONSTRUCTION OF FORMAL MODEL OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS ON THE BASIS OF MULTIDIMENSIONAL SCALING OF EXPERTS ASSESSMENTS

Vartanov A. V., Kostanyan D. G.

Moscow State University after M. Lomonosov, Moscow, Russia

Introduction: We proposed to use multidimensional scaling of expert estimates, as a possible parameter of the classification of psychological problems. By this way, a list of problems is created, and then these problems are compared in pairs by an experienced expert (or a group of experts). Estimates of the extent how problems differ from each other are summarized in a matrix of differences. Analysis of this matrix by the method of multidimensional scaling (or cluster analysis) allows us to estimate the number of independent signs of classification and build a geometric model. This model will describe the structure of problems studied and could be the base of their classification.

Methods: To test this method of classification constructing, the following experiment was conducted. The expert was a graduate student of the Faculty of Psychology who has a theoretical understanding of the content and essence of various problems faced by the psychologist. A list of 21 examples of psychological problems taken from the work of S. Khudoyan [1] was used. We used only problems related to the psychic subsystem of the personality, by his classification. As a result, an expert assessment of the degree of difference of 210 pairs of descriptions (problems), 3 times each was made, and an average matrix of differences was obtained.

Results: As a result of processing by using the statistical criterion of Ketell, it was possible to identify five main classification criteria on which the expert assessment was based.

These signs have been interpreted as:

1. Intellect Problems versus Temperament Problems;
2. Separation of moral and sexual problems from to all other problems;
3. Problems associated with self-scrutiny (for example, problems associated with reflection) versus problems associated with interaction with the world around (for example, problems associated with stress);
4. Spiritual problems versus bodily problems;
5. Subject passivity versus subject activity.

This made it possible to quantitatively describe the internal structure of the descriptions of the corresponding psychological problems within the framework of the vector model. Also, a formal classification of these problems was carried out using cluster analysis.

The following groups of them were identified:

Group 1: Spiritual and moral problems, intrapersonal conflicts and problems related to the self-concept;

Group 2: Thought disorder, problems of the sexual sphere, stress response;

Group 3: Affective problems (increased anxiety, apathy and depression);

Group 4: Problems associated with violation of will and attention;

Group 5: problems in the emotional sphere, hyperactivity, impulsivity;

Group 6: problems of temperament;

Group 7: memory disorder and addictions.

Conclusion: Thus, a preliminary classification was obtained. This classification can be compared with classifications which were obtained by other methods. In the future, the application of such procedure to experts and practicing psychologists could help to find a universal classification, in the future. On the other hand, this approach could help to assess the level experts of orientation and understanding of various methods of classification.

REFERENCES

1. Khudoyan S. S. Psikhologicheskaya problema: sushchnost', kharakteristiki, vidy [The Psychological Problems: an Essence, Types, and Characteristics]. Zhurnal Prakticheskoy Psikhologii i Psikhoanaliza [Journal of Practical Psychology and Psychoanalysis], № 2, 2017.

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԱԽՏՈՐՈՇՈՒՄԸ

ДИАГНОСТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

THE DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

DIAGNOSTIC ISSUES OF GIFTEDNESS AND PEDAGOGICAL NEGLECT

Avetisyan M. S., Khachikyan G. A.

ASPU after Kh. Abovyan, Yerevan, Armenia

Gifted children and their characteristics. The achievements of human society are the result of human abilities. The same society is surprisingly showing paradoxical indifference and negligence, sometimes even cruelty and disrespectful attitude to extraordinary talent, talented people's ability to develop and fate. Fortunately, at present, one of the significant achievements can be seen as a crucial change in the attitude towards the issue, when the issue of giftedness has become a universal priority, social order. There are labs, universities, and organizations involved in talented children's research in different countries around the world.

Political, social imbalance, educational innovation, stress, life challenges create a difficulty for sensitive part of our society; gifted persons, they become more vulnerable and defenseless.

The difficulties involved are the identification of gifted children, and the proper organization of their adaptation in the social environment. These are issues that require a professional approach, joint efforts of educators and psychologists, relevant theoretical and practical foundations.

This is truly an exciting time to be working in the field of child development. We enthusiastically want to believe that times have changed for the betterment of our children. Educators and psychologists know more about child development and how to apply their knowledge to answering questions such as: What helps gifted children develop into self-actualized and productive members of society? What types of experiences prevent children from realizing their potential? What are the critical time periods for intervention? What types of intervention give results? Now we have answers, but unfortunately, many experts do not know the answers, because in the curriculums of the universities and in classical books there is not enough information about giftedness. There are only narrow specialized books.

Before discussing the problem of gifted children, let's understand what it means «the gifted child» from the scientific point of view. Beginning in the early 1920s with Terman's work [6] on the characteristics and behavior of gifted students, there have been many debates and discussions centering on the notion of «giftedness». The most famous life-span study is Terman's ^[1]~~study~~ which started in the 20s and is still ongoing [7]. His 1528 subjects (672 girls and 856 boys) were selected on the basis of an IQ score of 135 or higher. His selection was based on IQ as the only crucial factor of giftedness. Actually, his selection was very careful and he did try to apply the high scientific standards of that time. In spite of the many deficits of such pioneering approach, his data provided us with rich material and new perspectives on the development of gifted subjects.

In 1926, Terman and K. Kokc analyzed the biographies of 282 well-known people and based on their success, in the age between 17 and 26, tried to estimate the IQ. At the same time, they were based on Binets scale to evaluate intelligence at a childhood [3, p. 20]. They found, that children with intellectual giftedness have been more developed from their columns more than two years.

The intelligence coefficient was inspected in three stages: 1927-1928, 1932-1940 and in 1951-1952. The latest research was carried out by D. Feldman 60 years after the start of the research. He checked the successes of people chosen by Terman. 800 men, who were among those chosen and had 135 intellectual capacity, had 67 books (21 artistic and 46 monographs) printed at the age of 50, 78 of them were doctors of philosophy, 48 were doctors of medicine, and so on. 47 male names were included in the guide «1949 American Best Citizens». These figures were 30 times higher than the benchmarks of the comparative group. It should be noted that the children separated by L. Terman, were differed with early development (early walk, speak, read, write, etc.). All intellectual children have successfully completed the school, most of them have received university education, and 200 people become Doctor of Science. Comparative research on the knowledge and skills of well-known people has shown that their intelligence coefficient is fairly high.

However, as regards the results of creative success, they were not so definite. No one early intellectual chosen by Terman have ever been shown in any of the talented creators. None of them has made a significant contribution to the development of world culture [4].

Thus, an intellectually developed child is successfully adapted to society. Intellect is not an obstacle but a prerequisite for succeeding in a democratic society. But the high level of intelligence does not mean that this person will reach creative heights. However, there is also an opinion that there is some correlation between intelligence and creativity.

Terman, convinced by his own empirical data, came to the conclusion that intelligence is important, a necessary condition, but that a supportive home and school environment as well as high achievement motivation contribute in an essential way to the realization of high potential.

As we know, the society has the opinion that a gifted child should understand the learning program easier than others and must be in the

fast and capable of learning. Unfortunately, many teachers, even some specialists have opinion that gifted children must be mentally more developed than their peers and has the unique abilities to learn. Teachers are considered gifted the pupils who are quickly can solve difficult problems, homework's always done and able to take participants in the different school Olympiads and expect a victory. When the child has high intelligence but diligence, punctuality, then these students become teachers' favorites, boasting and pride. Of course these children are gifted too. But there are others, whose giftedness no one want to notice; moreover it is destroyed every day both at school and in the family. And psychological alienation resulting from it can impede both the abilities and the comprehensive development of the individual.

This fact has noticed P. Torrance [3, p. 53]. When he has worked as a teacher at an ordinary school, he paid attention not to the excellent learners, as it usually happens, but to bad learners. Here he noticed that bad students are more unique, extraordinary. But communication with these children was much more difficult, but also more exciting. According to Torrance, 30% of children who left the school (for bad performance, not achieving, inability, bad behavior, even for stupidity) are gifted and overcrowded children [3, p. 54].

Sociological data are also interesting, according to which gifted people constitute from 2.5% to 20% of the population. According to the tests for discovering the general giftedness and creativity, the talented part of population is about 20% [8].

Finally, the biographical data of well-known people is also evidenced of the fact; A. Einstein was a middle-aged pupil. He did not differ with brilliant abilities and intelligence, as it is common to think about the gifted people. He has been removed from school for bad performance and misguided behavior. All the teachers believed that Ch. Darwin at a young age were foolish and predicted to have no shining future. Little Pushkin was treated like that. He also did not differentiate

from the other children with his brilliant abilities and irritated his mother with her unobtrusiveness, exasperation. The number of well-known people who have not seen their extraordinary ability at an early age and who have been manifested in alienation from the society, even indications of non-adjusting, not so few; Beethoven, Van Gogh, Lobachowski, Chekhov, Bulgakov and others.

The process and outcome of psychological alienation in gifted children depends on the environment. The above examples have a positive outcome, but it can be the opposite. Examples' of S. Miles, S. Lajoula and other researchers showed that the number of children who have suicidal inclinations among gifted children is 2, 5 times more than their peers [1, p. 37]. Finally, giftedness can have a totally undesirable direction, that is to serve not to humanity but to the contrary, to become evil for the humanity, which has witnessed mankind (Hitler, Stalin).

Thus, the misunderstanding and meaningfulness of a gifted child can also lead to psychological problems. That's why it is necessary to overcome the wrong belief in the society by which an endowed child does not need help. Additionally, it is also necessary to raise the level of teachers' preparedness to work with gifted children to enrich them with psychological knowledge of gifted children's personality traits.

By the end of the 1970's, private and public schools were rebuilt. This was due not only to the psychologist's admonition, but also the qualitative leap in the development of new technologies, as well as the growing demand for the people who have non-standard thinking that can add new quality to productive and social life, can put forward and solve new issues that concern are the future. Those gifted children have exactly the same potential [5, p. 90]. They became very popular. Roger's words about that: «If in modern society we do not have people who are constructive will respond to minor changes in general development, we can collapse and this will be the price we will all pay for lack of giftedness» [1, p. 42].

REFERENCES

1. Матюшкин А.М., Снек Д.А., Одаренные и талантливые дети // Вопросы психологии, 1982, N4, стр. 6.
2. Ушаков Д. В., Психология одаренности, М., 2000, стр. 96.
3. Юркевич В. С., Одаренный ребенок: иллюзии и реальность, М., 1996, Стр. 131.
4. Feldman D. H. The Mysterious Case of Extreme Giftedness, Chicago, 1979, 57 p.
5. Sisk Dorothy & Rosselli Hilda, Leadership-a special type of giftedness, New York, 1987.
6. Termin L. M., Mental and Physical Traits of a Thousand Gifted Children. Genetic Studies of Genius, vol.1, 1925, 522 p.
7. Terman L.M., & Oden M.H., The Stanford studies of the gifted, NYC: Heath, 1951, p. 20-45.
8. Winner Ellen, Gifted children, Myths and Realities, Basic Books N1. 1997, 464 p.

PSYCHOSEMANTIC DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS OF A MANAGER

Drobot O.

National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Introduction: The problem of the psychosemantic approach to the empirical study of the content of a certain type of consciousness (group-professional) is revealed. The results of psychosemantic diagnostics of «managerial consciousness» of a manager are presented. Semantic content of the image of the world of the manager profession is determined: motives and goals of managerial activity, managerial actions and operations, specifics of the content of three qualitative levels of managerial consciousness (high, medium, low) based on differentiation criteria.

This study offers an empiric analysis of a phenomenon of managerial consciousness: i.e. **professional consciousness of a manager**. The meaning, structure, functions and key psychological properties of managerial consciousness have been identified, using experimental psychosemantics methods, from the standpoint of the systemic-structural approach in the context of the subjected paradigm. The study of managerial consciousness as a mental phenomenon lies within the scientific field of psychosemantics. The application of the methodological approach and psychosemantics method allows to essentially identify the structure, functions, properties and semantic content of managerial consciousness.

Methods: *Empirical methods:* surveying, observation, testing, expert surveying, content analysis (WAALexpert psycho-linguistic system) and discourse analysis were applied to the bearers of managerial consciousness and examples of their colloquial speech to study the structure of investigated phenomena. *Mathematical statistics methods:*

exploratory factor analysis (Varimax-based rotation method), comparative analysis (Student's t-criterion) and correlation analysis (Pearson's linear correlation) and cluster analysis. A statistical software package for PC SPSS 13.0–15.0 for Windows and a Microsoft Office (Excel) for Windows XP Professional package were used to process experimental data.

George Kelly's personal constructs method (modified by Y. O. Borysov and I. O. Kudriavtsev) was used to analyze the meaning-based sphere of consciousness and self-consciousness of managers; free associations method (modified by V. A. Semychenko) was used to determine the associative structure of managerial consciousness of managers; specifics of professional reflection of situations were studied using the original method «Managerial Decision Making Situations» (MDMS) developed in view of the absence of direct methods of studying managerial consciousness and its levels; specifics of the verbal picture of the managers' world were studied using the following methods: J. Sax's and S. Levis's «Unfinished Sentences» projective method (modification); «Typical Manager» method (a modification of Charles E. Osgood's verbal semantic differential); *specifics of visual picture of the managers' world* were studied using the method of partially controlled semantization of visual stimuli (O.Y. Artemieva's standard set of images); Susan Dellinger's psycho-geometric test (adaptation by O.O. Alekseyeva and L.O. Gromova) was used to determine *specifics of identification of professional «self»* in managers of various types; L. D. Kudriashova's method «What kind of manager are you?» was used to determine, on the basis of self-evaluation, the degree to which managers are fit for managerial job; an original questionnaire was used to measure manifestations of self-perception by managers of their professional functions, properties and beliefs.

The sampling used for this study was comprised of managers (of nonpublic privatized organizations and their subdivisions in Ukraine) who are not the owners of the enterprise they work at and who

continuously hold managerial positions of various levels and perform managerial functions in various areas of economic activity. The total of 423 persons were surveyed, including 356 men (84%) and 67 women (16%), with at least five years of experience in managerial work.

Results: Psychosemantic content of the image of the world of the manager's profession was explained:

-*deep personal senses* of managerial activity (money, salary, career, time, hardness); *professional values – semantic values* (individualism, personal independence, money, risk, information as an instrument, corporate devotion, rationalism, moderate integrity); *pre-senses of managerial consciousness* (activity, prospects, difficulty, attractiveness, belief and disbelief, tactic, usefulness);

-*semantic content of actions* taken to carry out the managerial activity (convincing, regulating, organizing, managing, supervising, subordinating, dictating, making decisions, enchanting, submitting) and *managerial operations* (studying, controlling, evaluating, perceiving);

-*motives of managerial activity*: succeeding, thirst for power, desire for personal freedom, responsibility, individualism, fear of disregard, devotion to work, not people;

-*goals of managerial activity*: work planning, benefitting from career growth, purposeful control, egoistic workaholism, increased workability, division of responsibility;

-specifics of semantic content of three qualitative levels of managerial consciousness (high, medium, low) have been determined; level *differentiation criteria* include: number of subordinates, professional stability, desire for functional autonomy, duration of work planning, mercantilism.

METHOD FOR DETERMINING ASSERTIVENESS IN ADOLESCENTS

Maksimova N. Yu.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Introduction: We consider assertiveness to be a person's awareness of his right to achieve what he or she desires; the ability to express their thoughts and feelings directly – both positive and negative, but in a way not to violate the rights of other people. Assertiveness is precisely the condition for constructive behavior in frustrating situations. The aim of our study was to create a method for determining the level of assertiveness in adolescents. We have developed a semi-projective method for determining the degree of formation of assertive behavior based on the methodology of S. Rosenzweig.

Methods: In the original method the situations, represented in the text are divided into two main groups: situations of «obstacles», situations of «accusation». It is important to specify the types of frustrating situations, which the adolescents may face in real life, according to the categories of juvenile convicts. It gives an opportunity to determine the convicts' reactions regarding the specific situations.

In the modified version of the method the represented situations are divided into four main blocks: «situations of obstacles», «situations of fair critique», «situations of unfair critique», «provocative situations». We have structured all the images presented above into the certain blocks that reflect the peculiarities of human reaction according to the content of the frustrating situation.

«Situations of obstacles» determine the person's reaction while facing the inability to achieve the desired or complications in meeting its needs. We also refer here the situations in which the plans of a person are violated, and the circumstances force it to make efforts to achieve the goal.

«Situations of fair critique» determine the person's reaction for just comments and dissatisfaction with its behavior expressed by others.

«Situations of unfair critique» determine the person's reaction to insults and unfair valuation. It happens when the society unfairly reproaches, insults and negatively evaluates the person and its actions, but in reality, this person does not deserve such an assessment.

«Provocative situations» determine the person's reaction to the statements that are intentionally aimed at bringing this person out of balance. This is the situation when the person for some reason does not adhere to the promise or when an unfair accusation is present.

The main point in processing the results of the method was that all responses were divided into three types of behavior in a frustration situation. This is due to the fact that the actual behavior of adolescents is not only determined by their feelings but also mediated by social skills.

Taking into account the juveniles reaction to frustrating situations, we have identified the types of behavior strategies in accordance with the parameters of assertiveness: assertive, non-assertive (self-defense), aggressive.

Results: Thus, the research shows that there are five main types of reaction to the frustration, expressed by adolescents: assertive behavior, unformed behavior, controversial behavior, non-assertive behavior, aggressive behavior.

The results show which types of the juvenile offenders' behavior in a frustrating situation are presented in comparison with the pupils of secondary schools. The juvenile convicts detect considerably less strategies for assertive behavior in comparison with the children of school age. The schoolchildren behave aggressively more often than the juvenile convicts do. At the same time, the level of non-assertive behavior among the schoolchildren is more than three times lower.

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՏԱՐԲԵՐ ՈԼՈՐՏՆԵՐԻ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗНЫХ ОТРАСЛЕЙ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS WITHIN DIFFEREN SPHERES OF
PSYCHOLOGICAL PRACTICE

DIFFERENTIATION OF HOW URBAN STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS BRIBERY ARE SHAPED AS A PROBLEM OF PSYCHOLOGY OF CORRUPTION

Dzaneryan S. T.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

Introduction: In modern psychological studies the attitude towards bribery as a form of basal corruption is described as instrumental in content, ambiguous in emotional modality, behaviorally acceptable «for oneself» and unacceptable «for others», not always realized by people. Along with this in particular studies the authors use «attitude» as a term; the possible types of attitudes are described by the leading modality of the emotional-evaluative component; it is a priori reported about the stability and shaping of these attitudes. In the context of anti-corruption programs that are being developed and implemented in the field of education, and primarily focused on preventive anti-corruption training, a special monitoring of the content and shaping of a particular attitude to bribery among students is becoming relevant.

Methods: The conducted research was aimed at revealing the shaping of types of sense-value attitude to bribery among urban students (126 schoolchildren, 107 college students, 120 university students).

Research methods: cross-sectional research, questioning, content analysis of open questionnaire questions; C. Izard's Differential Emotions Scale; statistical methods («principal components»-mode factor analysis, multiple linear regressions, Shapiro-Wilk test, The Wilcoxon Rank-Sum Test, Friedman test; quartile measurement, the binomial distribution).

Results: The attitude towards bribery as a form of basal corruption is considered as a kind of sense-value and goal-means relationship in which bribery is presented in the mind of the subject as something that takes place of means (goals, values) of their achievement of these or those needs and values. Its content is considered in the unity of the contents of all its components – cognitive (definition and functions of a bribe), conative (the reasons for giving and receiving a bribe), emotional-evaluative (experiencing concerning bribery and assessing its impact on the state, social groups, subject; prevention). According to the results of indicators of the factor analysis which denoting definitions and functions of a bribe and taking into account their factor weight (>0.6) of respondent assessments, we come to a 3-factor solution for the sample of schoolchildren and college students, and to a 2-factor solution for university students. As a result, schoolchildren and college students' types of attitudes towards bribery are identified as Unlawful act, Business economic deal; immoral conduct; university students' types are identified as Instrumental value, Business economic deal.

Based on V. Myasishchev' statements about the way of forming any attitude and about the nature of interaction of its components, criteria of shaping of the attitude which include varying degrees of its understanding and structuredness are offered.

The fully understood and structured attitude is related to the developed, shaped attitude; the moderately or low understood and fully or partially structured attitude is related to moderately shaped attitude; the low understood and partially structured or unstructured attitude is related to a weakly shaped attitude.

Conclusions: It is shown that each of the types of college students's attitudes, as well as the attitude of schoolchildren towards bribery as an unlawful act correspond to characteristics of the moderate shaping. The types of the attitudes of schoolchildren towards bribery as a business deal and immoral conduct correspond to characteristics of the low shaping. The attitude of university students towards bribery as a business economic deal is moderately shaped, and their attitude toward bribery as an instrumental value is fully shaped.

PSYCHOSOMATIC DISORDERS OF THE REPRODUCTIVE FUNCTION OF WOMEN

Nakonechna A.

Reproductive Perinatal Psychology Psychosomatics Institute, Kiev, Ukraine

Introduction: In recent years problems of the reproductive sphere are becoming more common, which led to the emergence of a whole direction in medicine - reproductive medicine. Today a lot of families have problems with conceiving, bearing and giving birth to children. In this connection, psychological problems related to reproductive health are also increasing.

Psychological aspects of reproductive health disorders have their own specifics, which differs significantly from the ratio of mental and somatic human systems, which are formulated in general psychosomatics and general psychology.

Discussion & Conclusion: It was revealed that 90% of patients have got a violation of motivational readiness, which is the most important component of the psychological readiness for motherhood and ensures the formation of the dominance of motherhood, the establishment of dyadic relations and the subsequent separation in the dyad «mother-child». The dominant motherhood means the combination of the generic dominant, the lactational dominant and still not sufficiently defined from the psycho-physiological side of the dominant, providing mother-child relationship after the end of lactation. Today the study and systematization of these «Subdominants» are in the making but the development of this direction in Ukraine is extremely perspective for understanding modern problems which arise in the realization of the reproductive function (the use of reproductive technologies, the use of donor ovum, surrogate motherhood, adoption, etc.).

Studies in this field have shown that the psychological factor,

provoking and aggravating reproductive health disorders is the conflict in the mother's sphere of a woman expressed in the desire to become a mother and unwillingness to assume a maternal role. Such unpreparedness is connected with personal characteristics, the negative experience of interaction with one's own mother, psychological moments in the early development of personality and sex-role identity, family history and a chain of other psychological causes. As a result, this internal conflict creates a situation of acute tension, which the woman cannot solve on her own, which leads to the appearance of somatizations, manifested in the violation of reproductive function.

As the birth of children is a socially-related task, the contradiction between the need to perform this task and the unwillingness to do this is usually not realized and manifests itself in the form of various protective mechanisms, including somatic ones.

REFERENCES

1. Anokhin P.K. (1980) Nodes of the theory of functional systems. Science, Moscow, 197 p.
2. DZ «Center of Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine» (2017a) Informational Statistical Guide on Assisted Reproductive Technologies in Ukraine. Kiev, 28 p.
3. DZ «Center of Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine» (2017b). The state of health of the female population in Ukraine for 2016 (analytical and statistical guide).
4. Merlin W.S. (1986) Essay of Integral Individuality. Pedagogic, Moscow, 448 p.
5. Ministry of Health of Ukraine (2013) Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 09.09.2013 № 787 «On Approval of the Procedure for the Application of Assisted Reproductive Technologies in Ukraine».
6. Pavlov I.P. (1951) A complete collection of works. View of the USSR Academy of Sciences, Moscow, 452 p.
7. Ukhtomsky O.O. (1966) Dominant. Science, Moscow, 273 p.
8. WHO (2018) Definitions of infertility?
(<https://www.who.int/reproductivehealth/topics/infertility/definitions/en/>).

LIFE SATISFACTION AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Popova I.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

The study was carried out with the support of the Russian Science Foundation, project No. 171801260

Introduction: In modern social psychology, despite a large number of works on the study of the phenomenon of life satisfaction, there is no consistency in understanding this definition. It is important to analyze the existing studies of this phenomenon in order to highlight possible common points in the approaches to the study, which will certainly contribute to systematization of this phenomenon and highlighting the definition of life satisfaction that satisfies all.

Methods: theoretical analysis of the phenomenon of life satisfaction in psychological works.

Results: In a generalized form, satisfaction with life is a complex integration of a large number of socio-psychological aspects, which carries out a subjective assessment by an individual of his condition at the moment. All studies of life satisfaction in literature can be divided into three major areas: the cognitive component of general, personal, psychological or subjective well-being; the form of interaction of the individual with his life; the form of personality activity.

In the first direction, life satisfaction is presented as one of the three components of more general structures (psychological, subjective or general well-being) of an individual. The additional two components are often positive and negative emotions. The studies in this direction were: E. Dinner, R. Emmons, Yu. D. Chertkova, O.S. Alekseeva, A.Ya. Fominykh, et al. In our previous works, we conducted a theoretical study

of the concept of individual well-being and concluded that it's the subject's response to external and internal stimuli, is associated with mental processes and properties, has certain temporal boundaries and is characterized by integrity.

As a form of interaction of the individual with his own vital activity, life satisfaction is presented in the works of E. A. Cherkevich, L. V. Kulikov, E. V. Seleznev and Yu. E. Romanenko, M. Argyle, S. Whitney, etc. In the context of this direction, life satisfaction determines the actions of the subject, his life in many aspects, has a great influence on mood, mental state, and is characterized by the degree of severity of life involvement, frustration in life, tiredness and concerns about the future.

A form of personal activity satisfaction with life was seen by researchers such as I.A. Dzhidaryan, E.V. Balatsky, L.I. Galiakhmetova, R.M. Shamionov, T.V. Barlas, E.S. Ekimova, I.V. Nekhorosheva, J.M. Eliseeva et al. In their work, life satisfaction is a kind of feedback mechanism between different personal aspects at different stages of life activity, and this has an impact on the further formation of personality activity (I.A. Dzhidaryan, 2013).

Conclusion: We can say that the phenomenon of life satisfaction is a complex of socio-psychological construct with three areas for studying: the cognitive component of general, personal, psychological or subjective well-being; the form of interaction of the individual with his life; the form of personality activity. Satisfaction with life is a complex socio-cultural construct, which is a subjective assessment of the individual's own well-being, the interaction of the individual with his own life activity; it performs the estimated and controlling function of personality activity.

APATHY AND PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF IMPRISONMENT

Zolotareva A. A.

National Research University Higher School of Economics, Moscow, Russia

Introduction: Why do many researchers find it important to investigate the psychological effects of imprisonment? There is a serious reason for this. According to the World Health Organization and the International Association for Suicide Prevention, prisoners constitute a high-risk group for suicide. Empirical findings supported that rates of suicide in prisoners are higher than in the general population (Fazel et al., 2017). Thus, it comes as no surprise that many penitentiary professionals concluded that imprisonment had harmful psychological effects, leading to social withdrawal and isolation, depression, nightmares and the inability to sleep, guilt and shame, diminished sense of self-worth and personal value, stress, increasing levels of hostility and suicidal ideation (Tomar, 2013). A number of theoretical studies have shown that during the main period of incarceration the apathy is typical for prisoners (for example, Maddzharov, 2016), however, there is no empirical study highlighting the apathy in prisoners. The present study aims to investigate this question.

Methods: This cross-sectional study was conducted in Omsk Prison (Russia) from June to August 2018. Data were collected from 151 incarcerated male participants using the measures described below.

Beck Hopelessness Scale (BHS). The BHS (Beck, 1974; Russian version: Gorbakov, 2002) is a 20-item measure of hopelessness (e.g., «My future seems dark to me»).

Boredom Proneness Scale-Short Form (BPS-SF). The BPS-SF (Struk et al., 2017; Russian translation: Zolotareva, 2018) is an 8-item measure of the propensity to experience boredom (e.g., «I find it hard to entertain myself»).

Multidimensional Inventory of Loneliness Experience (MILE). The MILE (Osin & Leontiev, 2013) is a 24-item Russian-language measure of loneliness (e.g., «I feel lonely»).

Apathy Scale (AS). The AS (Zolotareva, 2017) is a 10-item Russian-language measure of apathy (e.g., «Sometimes I don't feel the taste of life»).

Gottland Scale of Male Depression (GSMD). The GSMD (Zieray et al, 2002; Russian version: Avtonomov, 2014) is a measure of the recognition of major depression in males (e.g., «More aggressive, outward-reacting, difficulties keeping self-control»).

Results: The results showed that hopelessness, boredom proneness and loneliness predicted apathy, whereas apathy predicted male depressive syndrome. A survey on socio-demographic characteristics proved that age, marital and parental status, education, sentence and article of the code do not affect psychological effects in prisoners. The exception was the educational background contributing in how prisoners experience hopelessness. Thus, men with low levels of education showed higher rates of hopelessness than men with high levels of education.

Conclusion: The findings suggest that apathy plays a central role in the psychological effects of imprisonment. Screening prisoners on apathy provides a vista of opportunity to identify a male depressive syndrome. In turn, early screening of prisoners upon hopelessness, boredom proneness, and loneliness will also help in identifying men who have high risk of suicide and self-harm, thus preventing cases of death that may arise as a result of apathy and depression in men.

PSYCHOLOGICAL ISSUES OF DIABETES

Oganesyan S., Karoyan A.

National Research Centre of Endocrinology, Moscow, Russia

Introduction: The article provides a theoretical analysis of research in modern science related to the study of certain personal characteristics of patients with diabetes mellitus and indicates the relevance in the study of their psycho-emotional States. The authors conducted an experimental study, on the basis of the results of which they determine the importance of providing timely psychological assistance to patients with diabetes, in the process of recovery. The authors focus on the analysis of qualities of the personality, contributing to the attainment of self-confidence and reducing psychological barriers (defenses) associated with resistance and denial of the role of psychological mechanisms of the disease.

To date, almost no pathogenetic features of psycho-emotional States in patients with diabetes mellitus have been studied. There is numerous evidence in favor of the existence of certain personal characteristics in patients with diabetes: schizoid features in combination with paranoid readiness, constitutional emotionality, obvious or hidden anxiety before the disease [2]. Currently, there are two main hypotheses of depression in patients with diabetes: as a result of biochemical changes inherent in the underlying disease; as a result of the action of psychosocial and psychological factors that determine the development of diabetes. The first hypothesis is supported by the fact that there is a temporary link between the onset, exacerbations and remissions of the underlying disease and mood disorders

Severe depression can occur throughout the disease. The development of depression may be many years ahead of the diagnosis of type 2 diabetes [2]. Women are more likely to have intrafamily relations

and men to have industrial relations as a conflict zone. Diabetes mellitus leads to changes in the activity of the Central nervous system as a result of acute and chronic vascular and metabolic disorders.

Methods: We conducted a practical study that involved 20 men and 20 women aged 40 to 60 years who have health problems associated with diabetes. The participants of the study were invited to be tested by the following methods: personal questionnaire of Kettell (16 PF); methodology of assessment «lifestyle Index» (LSI), developed by R. Plutchik in collaboration with G. Kellerman and H. R. Comte. Quantitative analysis of the results showed the studied manifestations of schizothimia: low mobility of the nervous system, weak emotionality as a consequence of the weakness of the experienced States of excitation or inhibition. The presence of rigidity of thinking, through excessive concreteness of conclusions. The results of the study of emotional instability showed that the participants cannot independently solve the psychological problems associated with the concentration of attention on their own traumatic experiences, showing a tendency of mental response to the States of «ego-weakness» through the desire of the psyche to avoid situations of extreme innervations and inability to implement patterns of behavior that require significant energy potential. The study of the life style index showed that the most pronounced are the indicators of displacement, rationalization and compensation, which is due to an internal psychological contradiction. Patients seek to prevent awareness of feelings and experiences associated with the disease, and, on the other hand, by rationalization masked, imitating the external calm, which poorly reflects the true personal position [1, 4]. Therefore, choose compensation, «leaving with his head» in it to contain feelings of sadness, grief about the real loss (in this case, health) and oppressive feelings of inferiority. In studies of the effectiveness of psychotherapy in somatic medicine, it is noted that there are a number of difficulties associated with the resistance of patients and their denial of the role of psychological mechanisms of the disease [3, 4].

Conclusion: Research experience has shown that this disease is usually considered only from the position of the medical model. However, psychotherapy is necessary to reduce fear, asthenia, hypochondria, which will contribute to the formation of psychological acceptance of symptoms, subjective perception of the «internal picture of the disease» [4].

REFERENCES

1. Kusenko, A. V., Zubarev Yu. G. Psychology of the patient. L.: Medicine, 1980. - 184 p.
2. Koshanskaya, the Relationship of psychological and clinical characteristics of patients with type 2 diabetes in different variants of its course. Abstract. dis. kand. The course of studies. Sciences, St. Petersburg., 2007. – 24 p.
3. Nikolaev V. V. influence of chronic disease on the psyche. - M., 1987. 168 p.
4. Nash D. diabetes mellitus and cardiovascular diseases // international medical journal. 2002. No. 4.- P. 57-59 .

ԱՆՁԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДСИСТЕМ ЛИЧНОСТИ

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PERSONALITY SUBSYSTEMS

APEEARANCE-RELATED PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF THE STUDENTS WITH DIFFERENT SUBJECTIVE EVALUATION OF ECONOMIC STATUS

Zinchenko E. V., Labunskaya V. A.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

This study is conducted in the frameworks of the research project №17-18-01260 supported by the RSF.

Introduction: The report addresses the problem of the correlation between students' economic status subjective evaluation and psychological problems associated with the students' personal and University lecturers' appearance assessment. The study states that the theoretical conclusions about attractive appearance as the «social capital» of students and lecturers and about its impact on the educational environment have been made by Western researchers. (Bokek - Cohen Ya'arit,2018; Davidowitz,2018; Di Domenico , 2015; Gordon, Crosnoe, Wang Xue,2013; Perlmutter,2005; Regan, Vespia, 2007; Stoltzfus,2016 Shah Smita,2012; Talamas, Mavor, Perrett,2016). The existing body of literature on the given issue emphasizes the fact that peculiarities in self-perception and personal appearance assessment as well as the appearance assessment of a lecturer can be a significant triggering factor of psychological problems in the tutor-student interaction. Taking into consideration the results of the studies

mentioned above, we draw on the importance of the research of the appearance-related Russian students' problems.

Research methodology includes the study conclusions concerning the impact of cultural and social factors on a person's cognitive-emotional sphere, the impact of the subjective world outlook that comprises the subjective assessment of an economic status on different socio-psychological phenomena.

In our study we test the **hypothesis** that personal appearance assessment and lecturer's appearance assessment by a student can be influenced by the student's economic status assessment; the dimension of importance of an attractive look for an academic success may vary depending on the subjective evaluation of an economic status by the student.

130 students taking Bachelor and Master courses, participated in the study: 52% identified themselves as «Being poor rather than rich» while 48% regarded themselves as «Being rich rather than poor».

Methods: In the study some original proprietary techniques were used. They included: 1) A questionnaire «Subjective assessment of an economic status». A participant had to associate himself with a particular economic status. Two statuses were presented in the questionnaire: «Being poor rather than rich» and «Being rich rather than poor». A participant's association with any of the two groups considered to be an objective assessment of his economic status. Based on the frequency of the association with a particular category of an economic status, the research participants were assigned to two subgroups: 1. «Being poor rather than rich», 2. «Being rich rather than poor». 2) A questionnaire «Self-assessment and assessment of appearance» (Labunskaya, 2016). 3) A questionnaire «The influence of the students' attractive appearance on academic success» (Labunskaya, Serikov, 2018). A participant of the study had to answer the question: «To what extent do you agree with the assertions that students with an attractive appearance have a number of

advantages over other students? » 4). A non-parametric Mann-Whitney U test and t criterion of paired samples were also applied in the study.

Results: 1) subjective assessment by students of their economic status affects self-assessment, assessment of the lecturers' appearance, but does not have a significant impact on the functional significance of an attractive appearance for the educational environment; 2) students, regardless of their economic status, agree with the assertions that more attractive appearance can contribute to confident interaction with the lecturer, obtaining higher academic grades.

Conclusion: Students whose subjective evaluation of their economic status varies have different appearance-related psychological problems. The students belonging to the group «Being poor rather than rich» tend to underestimate various components of personal appearance and the appearance of lecturers, compared to the students who associate themselves with the group «Being rich rather than poor».

INDICATORS OF SUBJECTIVE WELFARE OF YOUNG MALES AND FEMALES WITH LOW SELF-ESTEEM OF APPEARANCE

Drozdova I. I.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

The research was carried out with the support of the RSF, Project No. 171801260

Introduction: The report addresses the issue of self-esteem of appearance in conjunction with the indicators of subjective well-being of young males and females. Emotional experiences regarding the appearance are typical for people of different ages. In the youth environment, in particular, the external attractiveness is recognized as a necessary condition for success and well-being. Many authors see the reason for this in that the current socio-cultural conditions include high demands for the person appearance; the appearance value is translated for the person's success in all spheres of life ((Karabina, 2010; Labunskaya, 2017; Pogontseva, 2017; Ramsey, Harcourt, 2009; Serikov, 2018; Shkurko, 2018; Sala, 2013). Adolescence is a significant period for personal development, development of self-awareness, self-esteem of appearance, as well as a sensitive period to the influence of negative factors affecting psychological well-being. The research poses the issue of the relationship between emotional well-being, life satisfaction among young people with the self-esteem of their appearance (Tarkhanova, 2014; Shkurko, 2018). According to the developed «Multifactor model for studying attitudes towards appearance» (Labunskaya, 2018), it can be assumed that the experience of subjective well-being is one of the factors of appearance self-esteem.

Methods: the research was conducted in which a hypothesis of the difference of indicators of subjective well-being of subjects with high and

low self-esteem of appearance was tested. The research involved young males and females of age 16-17. Indicators of the appearance self-esteem were determined using a modified version of the methodology of «Estimated and informative interpretation of the appearance and its compliance with gender and age constructs» (Labunskaya, 2017). In order to determine the indicators of subjective well-being, the «Scale of subjective well-being» method was used (Perrudet-Badoux, Mendelssohn, Chiche, in Sokolova's adaptation, 1996). For the comparison of two samples, the Mann-Whitney non-parametric test (U) was used.

Results: The research participants were divided into two groups based on appearance self-esteem indicators: males and females with a high level of self-esteem and the ones with a low level of appearance self-esteem. In general, by the total indicator of subjective well-being, differences between subgroups are insignificant. When comparing data on individual components of subjective well-being, significant differences were found between subgroups of participants with low appearance self-esteem and the ones with high self-esteem indicators. The differences are significant in the following components of subjective well-being: «tension and sensitivity» ($p \leq 0.01$), «depressiveness» ($p \leq 0.01$).

Discussion & Conclusion: It can be concluded that young males and females with a predominance of such emotional experiences as tension, sensitivity, being prone to depression and anxiety, pessimistic, avoidant, dependent, poorly enduring stressful situations, are less positive about their appearance. Not being satisfied with oneself leads to a breakdown in relationships, reduces the person's success in different spheres of life. In this regard, there is a need to optimize the emotional experience of subjective well-being, which should be considered when developing and testing practice-oriented programs for reducing the impact of negative experience associated with self-esteem of appearance in adolescence.

SUBJECTIVE HEALTH: THE IMPLICIT THEORY AND LINKS TO PERSONALITY RESOURCES

Lebedeva A. A., Kostenko V. Yu.

National Research University Higher School of Economics, Moscow, Russia

Introduction: Subjective health is usually regarded as a component of subjective well-being (Monden, 2014). In the context of health-related quality of life, subjective assessments of one's condition are usually studied in the context of a post-treatment state and serve as a measure of the effectiveness of rehabilitation procedures (see Lebedeva, 2012; Rasskazova, 2012). These estimates may also be more reliable predictors of mortality in the elderly than standard clinical biomarkers (Idler & Benyamini, 1997).

Methods: The report discusses the results of one quantitative research and one qualitative research aimed at studying the implicit concept of health and personal resources related to subjective health assessment. The methods of personality diagnosis were: **1.** Self-possession test (Zolotareva, 2018), which measures the parameters of situational, personality and existential self-possession as the ability to cope with everyday and chronic adverse circumstances; **2.** S. Maddi's Scale of alienation (Maddi, 1979; Osin, 2015), reflecting the degree of meaningfulness in life; **3.** Washington University Sentence Completion Test (WUSCT; Hy & Loevinger, 1996; Leontiev et al., 2012) as a measure for personality development level; **4.** Big Five Inventory (John et al, 1991; Shchebetenko, 2014) measuring Openness to Experience, Conscientiousness, Extraversion, Agreeableness and Neuroticism; **5.** Satisfaction with Life Scale (Diener et al., 1985; Leontiev & Osin, 2008); Subjective health measurement based on 1 question with a 5-grade scale (Bulletin of the World Health Organization, 2010).

Results: According to the results of the quantitative research (N =

302), a conclusion is made on the possible influence of personality resources on the subjective perception of health. Thus, subjective health measure is positively associated with indicators of personality self-possession ($r = .45$) and negatively with alienation ($r = -.18$). The parameters of the Big Five personality traits are also associated with the assessment of subjective health (especially Neuroticism ($r = -.47$)). As expected, well-being was positively associated with self-esteem health ($r = .41$). Ambiguous data on WUSCT were obtained: personality maturity measurements were negatively correlated with the indicator of subjective health ($r = -.16$). It has been suggested that subjective health is presumably a heterogeneous construct. To study this assumption about the implicit components of the subjective health assessment, a qualitative study of the understanding of health by respondents ($N = 30$) was organized, in which uncompleted sentences were made as a stimulus. The structure of the implicit theory of health, its individual components, as well as the dependence of the understanding of health on the level of personal maturity, measured using the WUSCT, will be presented. The resulting structure creates the basis for the development of a differential tool for assessing subjective health. The results are discussed in the context of current data on the implicit structure of subjective health (e.g., Werntz et al., 2017).

THE INFLUENCE OF BEAUTY STANDARDS ON THE ACTIVATION OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS ASSOCIATED WITH THE APPEARANCE

Pogontseva D. V.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

*The research was carried out with the support of the RSF, project No.
17-18-01260*

Introduction: The phenomenon of categorization itself lies in the fact that, perceiving a certain person about whom we previously do not know anything, we, nevertheless, by the external signs of his appearance, facial expression, clothing, manner of movement relates him to one or another social type, age group, social status, and based on the knowledge of this type, we attribute to him some personal characteristics. Thus, the main information for the categorization process is appearance. The attractiveness appearance in the XXI century becomes the main parameter for assessing and categorizing the other. However, it is important to understand that «beauty is in the eye of the beholder», which means that the person's perception of beauty and beauty standards will influence the assessment of appearance, as I. Kant wrote «natural tendency to compare himself in his behavior with someone more authoritative and imitate his manners».

Methods: In this paper, we used the author's questionnaire «Prototypes of ideals about a beautiful woman», as well as a questionnaire filter. The study involved 50 girls aged 18-25 years.

Results: The data we obtained indicate that in most of the girls indicate that the standard of beauty for them is the mother (or another close relative female) and several well-known actresses or singers. It is interesting to note that comparing the data obtained with the surveys we

conducted earlier (Pogontseva 2010, 2014), it can be noted that the reference public figures («beauty standards») partially change, about 70% of which are actresses and singers who have not previously indicated young girls have become «media» recently, and 30% of names have already indicated in 2014 and the average age of these women is 45 years old.

Discussion & Conclusion: Thus, we can say that the standard of beauty for girls is formed under the influence of society, what is indicated by the same actresses and singers, indicates that these are images that are evaluated in the media as «having attractive appearance». It is this setting that forms the «victims of fashion», when most girls make out their appearance to resemble «stars». Jean M. Twenge (2018) comes to such conclusions by considering the problems of the «Generation Me» and emphasizing that, although today's young people are increasingly talking about individuality, in fact they imitate certain «standards» created for them in the media. Thus, the main problem of categorizing another is the creation of a standard in the mass media and its unrealism, and on the other hand, dissatisfaction with the appearance of women, who form self-esteem based on a comparison of themselves with these standards.

PHYSICAL APPEARANCE, ITS IMPORTANCE AND VALUE IN THE YOUTH ENVIRONMENT AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Serikov G.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

****The study was supported by the Russian science Foundation, project
No. 171801260.***

Introduction: Analysis and attempt to classify psychological problems caused by the phenomena of perception and evaluation of the physical appearance (PA) of another person (and self evaluation) are relevant in connection with economic and socio-cultural changes in modern society, which led to the dynamics of value orientations of the individual, as well as in connection with the practices of the PA modification, its rejuvenation, and ideas about the attractive PA as a means, a tool for achieving life success.

Methods: This area of research is inextricably linked with such important philosophical categories as «external» and «internal». In Russian psychology, it received methodological justification in the socio-perceptive approach when considering the problem of a person's inner «self» comprehension based on the perception of his/her «outer self», the features of his/her appearance, varying degrees of rigidity-flexibility of their manifestations, in connection with the interpretative activity of the subject of knowledge, etc. (Bodalev, 1995; Panferov, 1983; Labunskaya, 2009). In the West, an appeal to this topic was put by the publication in 1972 the study of Dion, Berscheid, and Walster. The problem of the physical appearance, its importance and value in interpersonal communication (above all, among young people) is currently being developed in studies of perception of attractive PA when

taking place manifestations of such phenomena as: attribution, stereotyping, halo effect, favoritism (Anderson, John, Keltner, and A. Kring, 2001; Beall 2007; Shinnars, 2009). In these works, and in the works of modern Russian researchers (Labunskaya, 2017; 2018; Labunskaya, Drozdova, 2017; Pogontseva, 2017; Serikov, 2018; Shkurko, 2018) are revealed and described the determinants of individual-personal and socio-psychological nature that affect the manifestation of these phenomena and lead to the actualization of the importance and value of attractive PA for an individual. It is argued that a high assessment of attractive PA is an important aspect of the psychological well-being of a young person, expressed in a higher status in the group, obtaining a number of advantages in a romantic relationship, in getting more prestigious job and other privileges, as a result attractive appearance may be among the vital values of the individual. At the same time, it is emphasized that the negative evaluation and self-assessment of PA often causes frustration, leads to discrimination based on appearance, «lookfobia» (understood as the pathological increased person's sensitivity to evaluation of his/her appearance by others), a fear of rejection, body dysmorphic disorder, anorexia and other neurotic or psychotic manifestations, which require psychological intervention or medication.

Discussion & Conclusion: These psychological problems can be considered as the lack of a «resource of tolerance» (or access to it) to overcome the frustrating situation within the «value coordinates of the individual» and in the current system of his/her beliefs. Psychological problems associated with physical appearance are complex, long-term in nature and, in general, they can either be placed in the proposed (Khudoyan, 2017) block of «psychological problems associated with interpersonal and intergroup relations» (although they occur in other blocks) or try to allocate a separate place for them.

THE PROBLEM OF PERCEIVED AGE AS A NEW PROBLEM IN PSYCHOLOGY

Shkurko T. A.

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

The research was carried out with support from the RSF, project no. 17-18-01260

Introduction: In modern science, along with the concepts of chronological, biological, psychological, subjective age, the term «perceived age» is increasingly used. «Perceived age» of a person (object of perception) is his age attributed to him by another person (subject of perception, appraiser) in the process of perception of his appearance. We can state a surge of interest in the study of perceived age in gerontology, medicine, genetics and other sciences. Our analysis of more than a hundred publications presented in international databases, in which the term «perceived age» is found either in the title or in the list of keywords, allows us to state that the influence of psychological factors on the perceived age is practically not studied, and the term «perceived age» is not used in the context of psychological research. At the same time, it is the perceived age (not chronological) that mediates the processes of interpersonal communication, interaction, attributive processes.

Methods: The methodological basis of the study was the socio-psychological approach to the appearance, its structure, and self-assessment of V. A. Labunskaya (Labunskaya, 2017, 2018) and the concept of social perception of A. A. Bodalev (Bodalev, 2015). The starting point of the processes of attribution of age to the perceived subject, building strategies of interaction with him depending on his classification to certain age groups («young», «elderly», «old») is his

appearance. Consequently, the perception of age is a special case of social perception, which allows you to build a program of its study in the context of social psychology.

The main method of the study: We have developed a procedure called «Photo-video presentation of the appearance» (Shkurko, 2018).

Results: We conducted a series of studies which allowed: 1) to describe the contribution of various components of the external appearance to a person's perceived age; 2) to demonstrate the special role of human face as a center of stable, medium-stable and dynamic components of the appearance, in the perception of the age of another person; 3) to detect the dynamics of relations to the perceived person in connection with the perception of visual presentations of his age; 4) to identify the impact of a number of socio-demographic characteristics on the perceived age of the person; 5) to detect the impact of self-esteem of the appearance of both the object of perception and the observer, on the processes of constructing age.

Discussion & Conclusion: The conducted studies emphasize, on the one hand, the interdisciplinary status of the problem of the perceived age of a person, on the other hand, introduce this problem into the psychological context. The main scientific task, in our opinion, is the further study and systematization of psychological and socio-psychological factors that have /do not have affect the assessment of the perceived age of another person. Its solution probably will allow developing psychological technologies of rejuvenation of appearance.

ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

РЕШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

SOLUTION OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

PROFESSIONAL SELF-CONCEPT AND COPING WITH PROFESSIONAL CRISIS IN UNIVERSITY LECTURERS

Chuiko O., Paschenko S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Introduction: The objective is defining the role of professional Self-concept in developing strategies for coping with professional crises in university lecturers. Coping strategies could moderate the relationship between excessive professional demands and positive and negative effects of professional activity including job satisfaction, somatic and affective symptoms, psychological distress and burnout.

Methods and results: The method is a standardized inventory for exposure of professional crisis and coping factors in lecturers (Gerasimova & Chorosova). N=302. Consideration of statistically meaningful moderating influences of coping strategies on the relationships between crises factors and effective component of professional self-consciousness led to the conclusions: the more active is innovative coping with crises the stronger is staff capacity to convert a feeling of hopelessness into positive emotional states; teachers who don't tend to overcome crisis by finding professional self-control have clearly reflected the negative impact of existential crisis in their emotional state; the more university professors were able to find self-control in crisis situations, the stronger a feeling of alienation suppressed emotional

arousal and an expressiveness of emotional disharmonious manifestations of personality; loss of meaning in life and a sense of alienation can reduce the emotional background of teachers during their activities. Lecturers with such coping strategies as targeting new intentions for development, finding self-control and purposes can resist the negative impact of the crisis on the affective component of professional self-awareness. Those professors who have a low level of ego-centered self-actualization, self-evaluation of leadership characteristics, orientation to avoidance and ownership and high level of development of various aspects of value component of professional self-awareness, socio-oriented self-actualization, pedagogical and psychological knowledge, professional and globalization identity are the most successful in resisting to the negative impact of professional crises and turn it into coping strategies.

Conclusion: These characteristics of professional self-concept can be seen as protectors providing stability of the lecturers to the negative impact of professional crises.

PROSPECTS OF APPLICATION OF MUSIC THERAPY IN SOLVING THE PROBLEMS OF VALUE-SEMANTIC EXPERIENCES

Gubina S. T.

Glazov state teacher training college after V.G. Korolenko, Glazov, Russia

Introduction: Music can act as a psychological means, harmonizing the integrity of the personality, as compared with other types of art, it has a more dynamic effect. The musical sound is always recognized by consciousness as an image and depends on the experience of the interaction of the subject with objects of the environment. Features of the response to music are presented as the «key» to the study of the predisposing inner conditions of perception. In the process of music therapy, when listening to repetitions of the same musical work in people's perception the quality of impressions, the modality of ratings («like / dislike») and the content of «pictures in the head» change. For a modern person, music increasingly performs the «furniture» function through headphones, becoming the background that sets the pace of movement, accompanying any non-creative activity. Due to the satiety and free access (speed of switching) of video and audio, the perception of art as an event (theatrical/musical) does not always contribute to gaining experience of strong feelings of value-semantic quality. Based on the above, the problem arises of searching for techniques and means of applying music for the correction of value-semantic experiences of a person, which are distinguished by high emotional intensity and a request for reflection and transformation.

Methods and results: We have attempted to study the dynamics of experiences in the perception of music, taking into account the value-semantic sphere of personality. The study involved 40 people aged 19 to 33 years. The technique of «Life-purpose orientation» by D. Leontiev was used, and for the analysis of music experiences, the testees were asked to listen to a number of music fragments and evaluate it on a 10-point scale: (from 0 to

10 points) - if this impact is characterized by you as (+) -Positive; (from 0 to -10 points) - if this impact is characterized by you as (-) - negative. The results were interpreted in three categories: «Imagery»- the content of images; «Physiology» - descriptions of physical reactions; «Affectivity» is a manifestation of the strongest emotions. To study the relationship between the characteristics of perception of music and the value sphere of a person, statistical analysis was used based on the Spearman's method of rank correlation. Positive emotions to music have a direct connection with the perception of the process of life (0.38 with $p \leq 0.05$, $r_s = 0.31$, with $n = 40$). The stronger the experience of listening to music, the brighter the feeling of the dynamics of one's own life, its fullness with meaning. The intensity of visualization of images in the mind while listening to music is inversely related to the attitude of the subject to the effectiveness of his own life (-0.36 with $p \leq 0.05$, $r_s = 0.31$, with $n = 40$). A connection was found between the locus of control and physical reactions to perceived music (0.44 with $p \leq 0.01$, $r_s = 0.40$, with $n = 40$). Hence, the more it is typical of the subject to show control of emotions, stereotypedness and categorical assessments: «good/bad», «beautiful/ugly» in the perception of music, the less he is able to feel the process of life (its clarity and orderliness).

Conclusion: In the dynamics of experiencing positive states under the influence of music, there is a redistribution of perceptual accents towards physical sensations, while the verbal-associative series recede into the background. Thanks to music therapy, supra-situational thinking which helps the subject to go beyond the established ideas, to form a «side view» of life events is activated. The perception of music becomes existential, characterized by integrity and absorption, where there is a tendency to indistinguish between a figure and a background but this does not exclude hearing of sound shades and vision in the figurative associations of the spectrum of details. The psychological openness of the subject to perception gives the effect of «accepting» the musical material, therefore, the emotional reactions to the musical impact are regarded as «my own» (not repressed).

A CONTENT-CENTRED APPROACH TO FACILITATION OF PERSONALITY

Baronskaya E.

GOO Kuzbass RTsPPMS «Health and personal development», Kuzbass, Russia

Introduction: This idea has been developed in the studies of D. Leontiev 's psychological school. While studying the internal processes of the development of the psychic processes and personality, the author drew upon the ideas of L. S. Vygotsky on the cultural and historical nature of the development of human consciousness, as well as on a categorical-dialectical approach developed in the studies by L. Krupina that applies to understanding the mechanisms of the transition from natural to higher mental functions.

Methods: The research carried out by the author has been conducted directly within the educational environment and based on the ability testing. It was aimed at studying the microdynamics of changes in the value-semantic context and the system of relations among the dialogue participants dialogue. The author of the article did not intend to provide a detailed description of the procedure and results of the study. The study focuses on the description of the key components of content-centered interaction, revealing of the dynamics of personality changes of the dialogue participants and the psychological mechanisms behind these changes.

Conclusion: The timeliness of the approach proposed by the author is driven by the need to change the vector of modern education from mere accumulation of knowledge to its comprehension, from fragmentariness to integrity, from loss of meaning to personality involvement. The proposed material can encourage further research to determine the prospects for using content-centered interaction in the educational environment in order to gain internal stability in a rapidly changing and unpredictable world.

TOWARD THE UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF PERSONALITY IN CLINICAL PSYCHIATRY (ANTHROPOLOGICAL APPROACH)

Zislin Y.

Independent researcher, Jerusalem. Israel

Introduction: There is not and cannot be any mental illness that does not affect the personality. In spite of the fact those psychiatric classifications such as DSM and ICD, include sections of personality pathology, criteria of personality per se are given in them by default only. Hopes for the construction of a genetically based classification of personality traits («Adventure Gene» for example) were also not justified.

Today we have excessively busy and shuffling classification schemes. In my opinion, such a «classification obsession» is a compensatory mechanism of such an ambiguous present situation.

All these factors lead to the phenomenon of diagnostic nihilism in everyday clinical practice. Diagnostic nihilism, based on the instability of classification systems (over the past fifty years, doctors have experienced five versions of DSM and three versions ICD) and the «universality» of psychopharmacological drugs. In some cases that have brought about the renaissance of the old concept of a unitary psychosis and formation a new concept of a unitary cluster of personality disturbances.

Another feature of psychiatry is the completely unusual role of the personality of the psychiatrist both in the diagnostic and in the therapeutic process. However, the role of the personality of the psychiatrist in the diagnosis procedure remains poorly understood.

Accepting the thesis that «Personality is a culture reflected in behavior», it results in the necessity to build an anthropological approach to the understanding of the mental illness. The anthropological approach implies:

1. separation between the phenomenon and its interpretation (ontological and phenomenological approaches),

2. separation of the narrative about the phenomenon and extra-textual reality; recognition that the story of the event is not equal to the event,

3. consideration of texts and narratives of patients using philological approaches,

4. consideration of patients and diagnosticians behaviour as text.

Historically, the problem of the pathology of the personality stemmed from an understanding of morality, connecting the understanding of pathology with moral insanity. According to this understanding, the psychopath is the essence of the moral monster. In the future, the moral component went into the background. Today we see a revival of the dispute more than a century ago about morality, and the revival of the category of morality leads to the idea of excluding personal pathology altogether from psychiatric synopsis.

Results: In our presentation, we can use few clusters of the biography of historical figures: a pathobiography of a classic writer (N. Gogol, XIX century), avant-garde poets (D. Harms and V. Khlebnikov, XX century) and different figures of Christian holy fools (XVII-XIX century). Psychiatrists repeatedly described the biographies of these persons previously and established psychiatric diagnoses.

Conclusion: Comparison of biographies, these texts makes it possible to identify the core types of personality descriptions used by doctors. It is shown that psychiatrists confuse the text of behavior and narrative, the author and the author's personality. The same errors occur in the diagnostic process. Consideration of pathobiography makes it possible to consider the levels of understanding of the personality in clinical practice and the cultural background of the psychiatrist simultaneously. This is the essence of the future of the anthropological shift in psychiatry.

ՄԵՐ ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՆԵՐԸ

Կազմակերպիչ և հիմնական հովանավոր՝

• **Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

Հովանավորներ՝

• **Ստեփանյան-Ջամբրե Արմինե Արամայիսի**, Սան Ֆերնանդոյի հոգեկան առողջության կենտրոն, Գրենադա Հիլզ, Կալիֆորնիա:

• «**ԼԻՄՈՒՇ**» հրատարակչություն:

• ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության Գիտության պետական կոմիտե:

• «**Ռուսահամագործակցություն**»՝ Ռուսաստանի գիտության և մշակույթի կենտրոնը Հայաստանում

OUR SPONSORS

Organizer and major sponsor:

• **ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY AFTER KH. ABOVYAN**

Sponsors:

• **Stepanyan-Zambre Armine**, The center of mental health in San Fernando, Grenada Hills, the USA

• Publishing house «**LIMUSH**»

• Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Armenia

• Russian centre of science and culture in Yerevan- «**Rossotrudnichestvo**»

НАШИ СПОНСОРЫ

Организатор и основной спонсор:

АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х. АБОВЯНА

Спонсоры:

• **Степанян-Замбре Армине Арамаисовна**, Центр психического здоровья в Сан Фернандо, Гренада Хилс, Калифорния.

• Издательский дом «**ЛИМУШ**».

• Государственный комитет по науке Министерства образования и науки Республики Армения.

• Российский центр науки и культуры в Ереване – «**Россотрудничество**»

Չափսը՝ 60x84 1/16, թուղթ օֆսեթ N 1:
Ծավալ՝ 24 տպ. մամուլ: Տպաքանակ՝ 150:

Տպագրված է «ԼԻՄՈՒՇ ՍՊԸ»-ի տպարանում:
ք.Երևան, Դ.Մալյան 45:
հեռ.՝ 010 62-22-20, E-mail: info@limush.am

**Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

**АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х. АБОВЯНА**

**ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY AFTER KH. ABOVYAN**

**www.aspu.am
<https://problemconference2019.aspu.am/>**

